

**Тернопільський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка**

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

**Том 11
Архіви Тернопільщини**

**Тернопіль
“Терно-граф”
2018**

*Присвячується
100-річчю створення системи
архівних установ України*

Тернопільський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка
Державний архів Тернопільської області

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

ТОМ 11

Архіви Тернопільщини

Тернопіль
2018

**Ternopil Branch
of Shevchenko Society
State Archives of the Ternopil Region**

REVIEW PAPERS

VOLUME 11

Archives of Ternopil Ukraine

**Ternopil
2018**

УДК 930.25.(477.84)

А 87

Відповідальний редактор серії – заслужений діяч науки і техніки України, академік НАМН України, дійсний член НТШ, доктор медичних наук, професор *Михайло Андрейчин*.

Редактори тому:

кандидат історичних наук, доцент *Федір Полянський*;

дійсний член НТШ, доктор історичних наук, професор *Елла Бистрицька*.

Редакційна колегія: заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член НТШ, доктор економічних наук, професор *Богдан Андрушків*; кандидат історичних наук, доцент *Надія Білик*; доктор медичних наук, професор *Василь Копча*; голова Тернопільської обласної організації Національної спілки краєзнавців України *Степан Костюк*; кандидат історичних наук, доцент *Любомир Крупа*; дійсний член НТШ, доктор історичних наук, професор *Олег Купчинський*; заслужений діяч мистецтв України, дійсний член НТШ *Богдан Мельничук*; кандидат історичних наук, доцент *Ірина Федорів* (відповідальний секретар); кандидат історичних наук *Юрій Юрик*.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Оксана Гомотюк*;

кандидат історичних наук, доцент *Володимир Місько*.

А 87 Збірник праць: том 11. Архіви Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка, Державний архів Тернопільської області / відп. ред. М. Андрейчин, ред. тому Ф. Полянський, Е. Бистрицька. – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2018. – 336 с.; іл.

ISBN 978-966-457-339-6

У збірнику подано статті про становлення і розвиток архівної справи на Тернопільщині. Чільне місце відведено дослідженням з історії краю, що ґрунтуються на документах Національного архівного фонду України, які зберігаються у Державному архіві Тернопільської області. Висвітлено особливості діяльності місцевих архівних установ. Окремі розділи присвячено архівній біографістиці та теорії архівної справи.

Адресовано науковцям, архівістам та історикам.

УДК 930.25.(477.84)

*Затверджено до друку науково-методичною радою
Державного архіву Тернопільської області
(протокол № 9 від 13 листопада 2017 року)*

*Видано за фінансової підтримки Тернопільської ОДА
та Тернопільської обласної ради*

Усі права захищені.

© Тернопільський осередок НТШ, 2018

© Державний архів Тернопільської області, 2018

ISBN 978-966-457-339-6

© ТОВ «Терно-граф», 2018

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

ПОЛЯНСЬКИЙ ФЕДІР	
Державний архів Тернопільської області: історія, теорія і практика	13
ВОЛЯНЮК СЕРГІЙ	
Документи і матеріали ОУН і УПА в Державному архіві Тернопільської області.....	23
ДИШЛЮК ОЛЬГА	
Голодомор 1932–1933 рр. у документах Державного архіву Тернопільської області	40
КОЖІЙ РУСЛАНА	
Забуте сучасністю, але знайдене історією с. Заднишівка Скалатського повіту.....	49
СЕКО ЯРОСЛАВ	
Проблеми формування наукових знань щодо суспільно-політичних процесів у Тернопільській області у 1987–1991 рр	56
ДЯКІВ ОКСАНА	
Дослідження участі жителів Заліщицького району в Другій світовій війні під час визволення європейських держав (1944–1945 рр.) на основі архівних матеріалів.....	68

АРХІВНА БІОГРАФІСТИКА

АНДРЕЙЧИН МИХАЙЛО, ФАЙФУРА ВАСИЛЬ	
Фонд професора Еммануїла Бергера в Державному архіві Тернопільської області.....	91
КУПЧИНСЬКИЙ ОЛЕГ	
Дещо з архівної спадщини композитора-цитриста, громадсько-культурного діяча і священника Євгена Купчинського (присвячується 150-річчю від народження композитора)	106

СУЛИМА ОКСАНА	
Шевченкіана у документах і матеріалах Державного архіву Тернопільської області.....	128
БИСТРИЦЬКА ЕЛЛА	
Шевченкіана діаспори у фондах Державного архіву Тернопільської області.....	142
БОЙЧУК УЛЯНА, МЕЛЬНИЧУК БОГДАН	
З роду Рудницька, за чоловіком – Дністриянська.....	158
БІЛИК НАДІЯ	
Особовий архів Богдана Лепкого.....	168
ГРИГОРУК НАТАЛІЯ	
Життєвий шлях Миколи Чубатого	178
ПАРАЦІЙ ВОЛОДИМИР	
Архівно-бібліотечна збірка Потоцьких у Райському палаці (Бережанщина): одиничне на тлі бібліофільських традицій краю	197
БІРЧАК ВОЛОДИМИР	
Полковник Армії Української Народної Республіки Руссян Михайло – монах Почаївської Лаври.....	211
ЦАЛЬ АНДРІЙ	
Формування світогляду В'ячеслава Будзиновського	216
ТИХИЙ БОГДАН	
Красна пуща: правда і легенда (до 350-ліття заснування монастиря в Краснопуці).....	225
ТИХИЙ БОГДАН	
Іоан Пфістер і музей сакрального мистецтва та історії пе- реслідуваної церкви в Бережанах (до десятиріччя музею у складі Заповідника та 400-ліття переїзду Іоана Пфістера на постійне проживання у м. Бережани).	236

ТЕОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ

ВОЛОЦЮГА ЛЮДМИЛА	
Організація діяльності Державного архіву Тернопільської області: проблеми і шляхи подолання	247

ПОЛЯКОВА ІРИНА

Організаційна культура в системі управління
архівною установою 256

КРОЧАК ІГОР

Комунікативний зв'язок державної архівної установи в
регіоні із засобами масової інформації 262

РАЙОННІ АРХІВНІ УСТАНОВИ

ПРЕЛУЦЬКА АНЖЕЛІКА

Архівний відділ Бережанської
державної районної адміністрації 267

ШПОТАК ЛЕСЯ

Архівний відділ Бучацької
державної районної адміністрації 269

ШМИГЕЛЬСЬКИЙ ВІТАЛІЙ

Архівний сектор Гусятинської
районної державної адміністрації 271

ГОРБАЧ ЗОРЯНА

Сектор архівної роботи Заліщицької
районної державної адміністрації 273

СКАЛІЙ МАРІЯ

Архівний відділ Кременецької
районної державної адміністрації 275

ГОРОЩУК ОЛЬГА

Архівний відділ Лановецької
державної районної адміністрації 278

ДОВГАНЬ ЄВГЕНІЯ

Архівний відділ Підволочиської
державної районної адміністрації 292

НИСКОКЛОН ДАРІЯ

Архівний відділ Підгаєцької
державної районної адміністрації 296

ХИТРА ГАЛИНА

Архівний відділ Терехівської
державної районної адміністрації 299

КЛИМОВА ГАЛИНА	
Архівний відділ Тернопільської районної державної адміністрації	307
СКРИПІЙ ВЛАДИСЛАВ	
Архівний відділ Тернопільської міської ради	310
СТЕФАНИШИН ВІКТОР	
Архівний відділ Чортківської районної державної адміністрації	313
ХАХУЛА ОЛЬГА	
Архівний відділ Шумської районної державної адміністрації	315
КАЛАУР ОКСАНА	
Архівний відділ Борщівської районної державної адміністрації	317
ВАЦЛАВСЬКА НАТАЛІЯ	
Архівний відділ Козівської районної державної адміністрації	321
КОРСУН СВІТЛАНА	
Архівний відділ Монастириської районної державної адміністрації	324
ЛУЦІВ МАРІЯ	
Архівний відділ Зборівської районної державної адміністрації	329
СЕМЕЛЯК ЛАРИСА	
Архівний відділ Збаразької районної державної адміністрації	330
АВТОРИ	333

CONTENTS

HISTORY

POLIANSKYI FEDIR	
State Archive of Ternopil Region: History, Theory and Practice	13
VOLIANIUK SERHII	
Documents of and of Materials of of the of OUN of and of URA of in the of State Archive of of Ternopil Region	23
DYSHLIUK OLHA	
The Ukrainian Famine (Holodomor) of 1932–1933 Years in Documents of the State Archive of Ternopil Region	40
KOZHII RUSLANA	
Forgotten by Modern Society, but Have Found by History Zadnyshivka Village in Skalat Region	49
SEKO YAROSLAV	
The Problem of Scientific Knowledge Formation on Social and Political Processes in Ternopil Region in 1987–1991	56
DIAKIV OKSANA	
Participation of Residents of Zalishchyky District in the Second World War During Liberation of European Countries (1944–1945): a Study Based on Archival Materials	68

ARCHIVED BIOGRAPHY

ANDREYCHYN MYKHAYLO, FAYFURA VASYL	
Professor Emanuel Berher's Record Group In The State Archive Of Ternopil Region	91
KUPCHYNSKYI OLEH	
Archival Heritage of the Composer, ZitherPlayer, Social and Cultural Figure and Priest Yevhen Kupchynskiy (Dedicated to the 150-th Anniversary of the Composer's Birth)	106

SULYMA OKSANA	
Shevchenko Studies in the Documents and Materials of the State Archive of Ternopil Region	128
BYSTRYTSKA ELLA	
Shevchenko Studies in Ukrainian Diaspora in the Funds of the State Archive of Ternopil Region.....	142
BOYCHUK ULIANA, MELNYCHUK BOHDAN	
From the Rudnytska Family, but for the Man Dnistryanska	158
BILYK NADIIA	
Bohdan Lepkyi's Personal Archive	168
HRYHORUK NATALIIA	
The Life Story of Mykola Chubatyi	178
PARATSIY VOLODYMYR	
Archival and Library Collections of Pototski Family in the Rai Palace (Berezhany Area): a Case of the Bibliophilic Traditions in the Area.....	197
BIRCHAK VOLODYMYR	
Colonel Ukrainian National Republic Army Russiyan Mykhaylo Monk of the Holy Dormition Pochayiv Lavra.....	211
TSAL ANDRII	
The Formation of Vyacheslav Budzynovsky's World Outlook	216
TYKHYYI BOHDAN	
Krasnopushcha: Truth and Legend (to the 350-th Anniversary of the Founding of the Monastery in Krasnopushcha).....	225
TYKHYYI BOHDAN	
Ioan Pfister and Museum of Sacred Art and History of the Persecuted Church in Berezhany (to the Decade of the Museum as a Part of Reserve And 400-th of Joan Pfister Transfer to Permanent Residence in Berezhany)	236

THEORY OF THE ARCHIVED BUSINESS

VOLOTSIUHA LIUDMYLA

- Organizing of Activity of the State Archive
of Ternopil Region: Problems and Ways to Overcome..... 247

POLIAKOVA IRYNA

- Organizational Culture in the Management
System of the Archival Institutionкрочак of Games..... 256

KROCHAK IHOR

- The Communication Link of the State Archival
Institution in the Region with the Mass Media 262

DISTRICT ARCHIVED ESTABLISHMENTS

PRELUTSKA ANZHELIKA

- Archival Department of Berezhany State
District Administration 267

SHPOTAK LESYA

- Archival Department of Buchach State
District Administration 269

SHMYHEL'SKYI VITALII

- Archival Department of Husiatyn State
District Administration 271

HORBACH ZORIANA

- Archival Department of Zalishchyky State
District Administration 273

SKALII MARIIA

- Archival Department of Kremenets State
District Administration 275

HOROSHCHUK OLHA

- Archival Department of Lanivtsi State
District Administration 278

DOVHAN YEVHENIIA

- Archival Department of Pidvolochysk
State District Administration 292

NYSKOKLON DARIIA	
Archival Department of Pidhaitsi	
State District Administration	296
KHYTRA HALYNA	
Archival Department of Terebovlia	
State District Administration	299
KLIMOVA HALYNA	
Archival Department of Ternopil	
State District Administration	307
SKRYPII VLADYSLAV	
Archival Department of Ternopil City Council	310
STEFANYSHYN VIKTOR	
Archival Department of Chortkiv	
State District Administration	313
KHAKHULA OLHA	
Archival Department of Shumsk	
State District Administration	315
KALAUROKSANA	
Archival Department of Borshchiv	
State District Administration	317
VATSLAVSKA NATALIYA	
Archival Department of Kozova	
State District Administration	321
KORSUN SVITLANA	
Archival Department of Monastyriska	
State District Administration	324
LUTSIV MARIYA	
Archival Department of Zboriv	
State District Administration	329
SEMELIAK LARYSA	
Archival Department of Zbarazh	
State District Administration	330
THE AUTHORS	333

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Проаналізовано особливості становлення облдержархіву та його теоретичні і практичні основи функціонування у новітній час.

Ключові слова: архівна справа, архівний фонд, ДАТО, історія.

Архівна справа на теренах Тернопільщини сягає літописної давнини. Архіви почали функціонувати з часу утворення перших державних органів влади. Тому часи україно-руської, козацької і новітньої української держави залишили відомості про суспільні, економічні, політичні і культурні відносини, що відображені у різноманітних грамотах, заповітах, реєстрах, літописах тощо.

Іноземні окупації, війни завдали великої шкоди архівній справі. У результаті втрачено багато цінних унікальних архівних збірок волинських і галицьких князів, козацьких грамот, документів Української національної революції 1917–1921 рр. та цілої епохи боротьби за незалежність України (УСС, УГА, УВО, ОУН, УПА тощо).

Архівна справа – вид професійної діяльності, що спрямований на нагромадження, облік і зберігання комплексу архівних документів та використання даних, що містяться в них. Архівна справа функціонувала завжди.

Централізація управління архівною справою, суцільного одержавлення та ідеологізація суспільного життя стали впроваджуватись на теренах нашого краю після встановлення радянського окупаційного режиму. Оскільки у результаті таємної угоди між нацистською Німеччиною і СРСР від 23 серпня 1939 р. польська держава була поділена на зони впливу, західноукраїнські землі відійшли до радянської зони. І в таких умовах було сформовано й Тернопільську область. Тому для координації архівної справи на території новосформованої області 29 жовтня 1939 р. було створено Тернопільський обласний державний архів.

У тодішніх умовах організація архівної справи проходила під керівництвом НКВС УРСР. Першочерговим завданням став підбір відповідного приміщення для розташування обласного архіву та початок концентрації документальних матеріалів, які нагромадились у колишніх польських установах. Таке приміщення орендували, згідно договору від 1 жовтня 1939 р., в домініканському монастирі площею 2296 м², що складалось із 45 кімнат. На доповнення до цієї споруди було надано приміщення Домініканського костелу.

33 кімнати та приміщення костелу надано під архівосховища, а 12 кімнат – робочі кабінети. З цього моменту почалася підготовка до концентрації документальних матеріалів, що відклались у колишніх польських адміністративних органах, установах, політичних і громадських організаціях, які припинили своє існування після т. зв. возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

У кінці 1939 р. в обласному архіві було зосереджено 32 основних фондоутворювачі – колишніх воеводських, повітових та міських установ, а саме «Галицьке намісництво, м. Львів», «Тернопільське воеводське управління, м. Тернопіль», «Тернопільська воеводська команда держполіції, м. Тернопіль», «Міське управління м. Тернополя», «Прокуратура окружного суду», земельний відділ та інші.

Організаційну мережу архівних органів Тернопільської області (38 райдержархівів, 2 міськархівів) остаточно було сформовано у 1940 р.

Станом на 1 січня 1941 р. на зберіганні в облдержархіві перебувало вже 123 фонди, в яких налічувалося близько 1,5 млн. одиниць зберігання.

На початку 1941 р. було затверджено Положення про державний архівний фонд СРСР та мережу архівів. Обласні історичні архіви перейменовано в обласні державні архіви.

Велике значення в організаційному зміцненні архівної справи Тернопільської області мала постанова № 51 РНК УРСР від 10 січня 1941 р. «Про переведення державних архівів, обласних архівів, міських та районних архівів з місцевих бюджетів на республіканський бюджет архівних органів».

Підсумовуючи роботу архівних органів УРСР у 1940 р., Архівне управління НКВС УРСР своїм циркуляриєм листом № С-6 від 5 квітня 1941 р. відзначило, що архівні органи Тернопільської області працювали цілком задовільно.

Роботу, яку проводили працівники архівів області, перервала німецько-радянська війна. Виникла необхідність негайної перебудови роботи архівних органів на воєнний лад та порятунків архівних документів. Частина документів евакуювали і до завершення війни зберігали у м. Златоуст (Росія).

У липні 1941 р. м. Тернопіль і територію області окупували німецькі війська. Багато архівних документів було передано різним німецьким профільним організаціям та установам для подальшого користування у своїх цілях. Цінні та найбільш унікальні документи вивезли на захід у м. Краків, Лодзь, Познань та інші міста.

Під час відступу німецьких військ приміщення архіву перетворили в оборонну фортецю. З архівосховищ документи викидали через вікна на вулицю для будівництва барикад. Чимало документів було знищено або пошкоджено.

Комісією з обліку збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками, встановлено, що з 123 фондів 924166 одиниць зберігання, які перебували станом на 1 січня 1941 р., вціліли лише 72 фонди та 533813 одиниць зберігання.

Відновлення робіт архівних органів Тернопільської області розпочалося 12 березня 1944 р., коли у м. Збараж прибула оперативна група з 2 осіб. Наказом № 1 від 12 березня 1944 р. започатковано роботу Відділу державних архівів НКВС (з 1946 р. – Архівний відділ УМВС, а з 1956 р. – УВС Виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих).

15 квітня 1944 р. війська 1-го Українського фронту, після запеклих вуличних боїв, які тривали впродовж 3–5 днів, повністю заволоділи Тернополем – значним залізничним вузлом та укріпленим опорним пунктом оборони німців на Львівському напрямку.

Уже 18 квітня 1944 р. було розпочато збір документів до обласного держархіву. Станом на 1 вересня 1944 р., на території міста було зібрано 2943 в'язки, що становило 11987 кг розсіпу. Це частини фондів обласної прокуратури, управління місцевої

промисловості, фінансового відділу. Основні документи відклались у процесі діяльності німецьких установ, зокрема Тернопільського окружного старости, Тернопільської міської управи, Фінансового інспекторату, Шкільного інспекторату, Тернопільського окружного і фінансового судів, міської пошти, прикордонної охорони та ін.

Із 1958 р. розпочала роботу група реставраційно-профілактичного опрацювання та мікрофільмування документальних матеріалів.

Згідно з рішенням сесії Тернопільської обласної ради народних депутатів від 4 жовтня 1988 р. було ліквідовано архівний відділ облвиконкому. Надалі управлінські функції виконує держархів області.

Оскільки архівосховища станом на 1 січня 1991 р. були на 100% заповнені, 7 січня 1991 р. було підписано угоду про будівництво нового типового приміщення облдержархіву на 1,5 млн. одиниць зберігання.

Після проголошення Незалежності України, 27 серпня 1991 р., Президія Верховної ради України ухвалила передати архіви Компартії України на державне зберігання в облдержархіви. Так, 1451 фонд у кількості 153045 справ партархіву став частиною обласного архіву.

Часи незалежності України принесли чимало змін в архівну справу. Виділимо розсекречення документів радянських репресивних органів, видання великої кількості історико-просвітницької літератури, організація і проведення наукових заходів місцевого і всеукраїнського масштабів, проведення виставок унікальних документів, розвиток інформаційних технологій в архівній справі, створення нових і поповнення наявних фондів тощо.

У 3656 фондах держархіву зберігається 718740 одиниць зберігання за 1557–2008 рр.; 1776 одиниць зберігання науково-технічної документації за 1945–1990 рр.; 17 одиниць зберігання кінодокументів за 1961–2000 рр.; 28685 одиниць зберігання фотодокументів за 1905–2008 рр.; 2138 одиниць зберігання фотодокументів за 1959–1997 рр.; 324 одиниць зберігання відеодокументів за 1993–2004 рр. та 40 тис. друкованих видань науково-довідкової бібліотеки (Біблії,

Псалтирі, «Історія людства», словники, книги, газети та журнали).

Сьогодні Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО) є структурним підрозділом облдержадміністрації та підпорядкований голові обласної державної адміністрації, а також підзвітний і підконтрольний Державній архівній службі України (Укрдержархіву). Архів у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Укрдержархіву, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, розпорядженнями голови облдержадміністрації, рішеннями обласної ради, а також Положенням про облдержархів.

Основними завданнями державного архіву є: забезпечення реалізації державної політики у сфері архівної справи і діловодства; здійснення управління архівною справою і діловодством на території області, координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності у питаннях архівної справи і діловодства; контроль за діяльністю архівних установ і служб діловодства, забезпечення додержання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи; внесення до Національного архівного фонду архівних документів, що мають місцеве значення, ведення обліку та постійне зберігання цих документів, а також використання відомостей, що в них містяться; проведення науково-методичної роботи в галузі архівознавства, документознавства та археографії, упровадження досягнень науки, техніки, передового досвіду в практику діяльності архівних установ.

– ДАТО виконує такі функції: *організовує*: виконання Конституції і законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та здійснює контроль за їх реалізацією; роботу, пов'язану із внесенням профільних документів до Національного архівного фонду або вилученням документів з нього незалежно від місця зберігання і форми власності; роботу щодо віднесення до-

кументів Національного архівного фонду до унікальних документів, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання і страхування;

– *забезпечує*: у межах своїх повноважень захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; ефективно і цільове використання відповідних бюджетних коштів; здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції; доступ до публічної інформації, розпорядником якої він є; у межах своїх повноважень виконання завдань мобілізаційної підготовки, цивільного захисту населення, дотримання вимог законодавства з охорони праці, пожежної безпеки; постійне зберігання, охорону, реставрацію, консервацію документів Національного архівного фонду, переданих до державного архіву органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та об'єднаннями громадян, які діють (діяли) на території області; документів особового походження; документів юридичних і фізичних осіб, що в установленому порядку надійшли у власність держави з-за кордону; у межах своїх повноважень охорону відомостей та збереженість документів, що становлять державну таємницю, переглядає в установленому порядку рішення про обмеження доступу до документів, у тому числі скасовує рішення про віднесення інформації до державної або іншої таємниці; видачу архівних довідок, копій документів та іншим шляхом задовольняє запити фізичних і юридичних осіб;

– *бере участь у*: підготовці пропозицій до проектів програм соціально-економічного та культурного розвитку області; розробленні проектів розпоряджень голови облдержадміністрації, проектів нормативно-правових актів, головними розробниками яких є інші структурні підрозділи облдержадміністрації; підготовці (готує) проектів угод, договорів, меморандумів, протоколів зустрічей делегацій і робочих груп у межах своїх повноважень; приймає на прохання юридичних та фізичних осіб документи Національного архівного фонду, що є власністю цих осіб, на постійне чи тимчасове зберігання;

– *створює*: страхові копії та копії фонду користування особливо цінних документів, що зберігаються в державно-

му архіві, та профільних унікальних документів незалежно від місця зберігання і форми власності; довідковий апарат до архівних документів і вдосконалює його, забезпечує автоматизацію інформаційних процесів; проводить: роботу, спрямовану на виявлення, взяття на облік, повернення, придбання або відтворення в копіях профільних документів, які знаходяться за кордоном, та документів іноземного походження, що стосуються історії області;

– *веде*: обов'язковий державний облік профільних документів Національного архівного фонду незалежно від місця зберігання, форми власності, виду носія інформації та доступу, здійснює контроль за їх збереженістю, обліком та використанням відомостей, що в них містяться; облік юридичних осіб й фізичних осіб – джерел формування Національного архівного фонду, які перебувають у зоні комплектування державного архіву, на підставі затверджених списків; затверджує списки джерел формування Національного архівного фонду, які перебувають у зоні комплектування архівних відділів районних державних адміністрацій і міських рад;

– *здійснює*: в установленому порядку облік, обстеження та аналіз діяльності архівних установ незалежно від форми власності та підпорядкування, веде їх реєстр; контроль за дотриманням правил торгівлі антикварними речами в частині продажу архівних документів, реалізовує переважне право держави на придбання профільних документів Національного архівного фонду в разі їх продажу, звертається до суду з позовом про передачу у власність держави архівних документів, які не мають власника або власник яких невідомий; організаційно-методичне керівництво і контроль за діяльністю регіонального центру страхового фонду документації; науково-методичне керівництво і контроль за діяльністю архівних відділів районних державних адміністрацій, міських рад, трудових й приватних архівів; грошову оцінку документів Національного архівного фонду, що зберігаються в державному архіві, у фізичних і юридичних осіб, які перебувають у зоні його комплектування; разом з науковими установами або самостійно – наукові дослідження з архіво- і документознавства, археографії,

упроваджує в практику їх результати, поширює науково-технічну інформацію з архівної справи та діловодства; перевіряє роботу архівних підрозділів і служб діловодства органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, зокрема об'єднань громадян, громадських спілок, релігійних організацій, приватних архівів з метою здійснення контролю за дотриманням законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи шляхом проведення планових і позапланових перевірок, надає зазначеним підрозділам і службам методичну допомогу в організації діловодства та зберіганні документів; контролює складання та додержання номенклатури справ підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян, що перебувають у зоні комплектування державного архіву;

– *надає*: користувачам архіву документи і довідковий апарат до них, інформує про документи, відомості з яких можуть бути ними використані, забезпечує у разі виявлення в архівних документах недостовірних відомостей про особу на вимогу фізичних осіб долучення до архівних документів письмового обґрунтованого спростування чи додаткових відомостей про особу; допомогу юридичним і фізичним особам, які є власниками документів Національного архівного фонду, щодо поліпшення умов їх зберігання, реставрації та створення фондів користування;

• публікує в установленому порядку документи Національного архівного фонду, випускає довідково-інформаційні видання і посібники з архівної справи та діловодства;

• подає пропозиції до облдержадміністрації щодо створення архівних установ для централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових, або інших праводносин юридичних і фізичних осіб на відповідній території (району, міста), та інших архівних документів, що не належать до Національного архівного фонду (трудових архівів);

• сприяє залученню фахівців до роботи в архівних установах області, організовує підвищення їх кваліфікації, проводить навчання працівників діловодних, архівних служб

та експертних комісій підприємств, установ, організацій всіх форм власності на курсах підвищення кваліфікації.

Державний архів має право: вимагати від юридичних і фізичних осіб, що мають архівні документи, від часу створення яких минуло понад 50 років, або які мають намір здійснити відчуження, вивезення за межі України архівних документів, проведення експертизи цінності таких документів; отримувати в установленому порядку документи юридичних осіб з метою виявлення документів, що підлягають внесенню до Національного архівного фонду, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; проводити планові та позапланові перевірки архівних підрозділів і служб діловодства органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, громадських спілок, релігійних організацій, приватних архівів з метою здійснення контролю за дотриманням законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи; звертатися до суду з позовом про позбавлення власника документів Національного архівного фонду, який не забезпечує належну їх збереженість, права власності на ці документи; порушувати в установленому порядку питання: про зупинення діяльності архівних установ, які не забезпечують збереженість документів Національного архівного фонду; про притягнення до відповідальності працівників архівних установ, користувачів документами Національного архівного фонду та інших осіб, винних у порушенні законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи, а також про відшкодування ними збитків, заподіяних власникові документів Національного архівного фонду або уповноваженій ним особі; установлювати ціни на роботи і послуги, що виконуються державним архівом; відвідувати архівні підрозділи і служби діловодства органів державної влади, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян з правом доступу до їх документів, за винятком тих, що згідно із законодавством спеціально охороняються.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області: путівник.– Тернопіль: Астон, 2011. – 370 с.
2. Анотований реєстр описів періоду до вересня 1939 року.– Тернопіль: Астон, 2012. – 212 с.;
3. Архіви Тернопілля. – Тернопіль: Терно-граф, 2009. – 40 с.
4. Положення про Державний архів Тернопільської області//Розпорядження голови Тернопільської обласної державної адміністрації № 158-од від 17 квітня 2013 р.

Polianskyi Fedir

STATE ARCHIVE OF TERNOPIL REGION: HISTORY, THEORY AND PRACTICE

The peculiarities of the State Archive of Ternopil region formation and its theoretical and practical bases of functioning in the modern time are analyzed.

Key words: *archival items, record groups, State Archive of Ternopil region, history.*

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ ОУН І УПА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Подано огляд унікальних архівних документів з історії українського визвольного руху, Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, що знаходяться на зберіганні у фондах Державного архіву Тернопільської області.

Ключові слова: *український визвольний рух, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія, Державний архів Тернопільської області, підпілля.*

Упродовж багатьох років в українських архівах зберігається та поповнюється масив документів про історію боротьби підпілля Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) та відділів Української Повстанської Армії (далі – УПА). Не є винятком і Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), оскільки у його фондах працівникам архіву вдалося сформувати багаті збірки оригінальних документів і матеріалів, присвячених визвольному рухові на Тернопільщині 30–60-х рр. ХХ ст.

На документи і матеріали українським підпіллям краю, що зібрані у фондах ДАТО, звернемо основну увагу в цій статті. Описи фондів, попри пояснення, що саме знаходиться у справах, не розкривають внутрішній зміст документів і їхню важливість для дослідження діяльності визвольного руху. У 1999 р. вийшла коротка анотація документів і матеріалів про визвольні змагання, що зберігаються у фонді Р 3432 (Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання ОУН і УПА) [1]. Наступного, 2000 р., з'явився анований покажчик, присвячений розгляду дотичних до ОУН і УПА справ із фонду П-1 (Тернопільський обласний комітет Компартії України) [2].

Окремо у регіональній пресі та спеціалізованих виданнях повідомлялося про надходження до ДАТО документів і матеріалів із віднайденого 11 травня 2004 р. на підвір'ї

Софрона Кутного із с. Озерна Зборівського району архіву українського підпілля. Опис повстанського сховку згруповано в окремих фондах Р-3472 (Колекція документів і матеріалів Служби Безпеки ОУН і УПА на Тернопільщині. Озернянський архів) подано коротко у центральному архівному виданні «Архіви України» [3].

Значну інформацію про зміст справ, пов'язаних із діяльністю ОУН та УПА, у ДАТО можна почерпнути із підготовленого архівістами у 2011 р. «Путівника» [4]. У ньому відзначено фонди, які пов'язані з періодом Другої світової війни та національно-визвольних змагань.

Більшість документів і матеріалів із даних фондів, що стосуються діяльності українського підпілля, були розсекречені на початку 1990-х рр. і переведені із секретного діловодства у загальне користування [5]. Так звана «архівна революція» змогла суттєво збагатити джерельну базу дослідження теми українського національно-визвольного руху. Однак введення до наукового обігу нових документів і матеріалів не сприяло якісному та об'єктивному розгляду діяльності збройної боротьби ОУН та УПА на Тернопільщині.

Цінним джерелом для дослідження військової діяльності відділів УПА на Тернопільщині виступає зведення штабу Третьої військової округи «Короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня», копія якого зберігається у ДАТО [6]. У ньому висвітлено період найактивнішої діяльності відділів УПА з кінця 1943 р. до серпня 1945 р. та міститься, насамперед, інформація про збройні сутички, більші бої, рейди та інші військові операції окремих підрозділів військової округи «Лисоня» (далі – ВО З «Лисоня»). Важливо зазначити, що аналогів такому документу із інших воєнних округ УПА не збереглося.

На даний час виявлено три версії даного документа. Довершений варіант «Коротких описів...», виданого у 1946 р., було відправлено у Закерзонський край ОУН, де його як підпільну брошуру, що свідчила про боротьбу відділів УПА на території радянської України, було передано у посольство США у Варшаві. Цей варіант зведення опубліковано Літописом Української Повстанської Армії у 1989 р. [7]. Ще одна версія, яка датується груднем 1945 р., «Корот-

ких описів...» зберігається у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ) [8]. Однак у ДАТО зберігається копія першого варіанту цього зведення, яке готував військовий штаб ВО З «Лисоня» упродовж другої половини 1945 р. У ньому присутні важливі відмінності, яких уже немає в інших варіантах цього документу.

Приміром, у тексті зведення йдеться про формування і бой 15 травня 1944 р. двох сотень УПА у лісі біля с. Дуплиська Заліщицького р-ну, де серед командирів названий сотенний «Чорник», а у пізніших публікаціях цього командира вже подають під псевдонімом «Черняк». Схожа ситуація присутня із командиром сотні «Лісовики» – у цьому документі зазначено, що відділом у кінці серпня – на початку вересня 1944 р. командував хорунжий «Козак». Можна припустити, що дослідники, які знайомилися із цим документом, вважали це простими одрукками у тексті, яку виправили вже у пізніших редакціях зведення. Справді, у документі присутня значна кількість одруків, однак у процесі пошуку інших матеріалів військового штабу ВО З «Лисоня» вдалося встановити, що у цей період часу діяв старшина під псевдо «Козак», який формував у цьому регіоні нову сотню УПА [9]. Проте детальнішої інформації ні про нього, ні про його відділ встановити на цей час не вдалось.

Також у цьому зведенні присутні інформації про бої во-яків сотні «Бурлаки» біля та у с. Настасів Тернопільського району 9 і 10 березня 1945 р.; чоти кінноти у Пробіжнлянському районі і біля с. Цигани Борщівського району 21 та 27 березня 1945 р.; вказано датування бою сотні «Бурлаки» у с. Остальці Тереховлянського району – ніч з 12 на 13 травня 1945 р., чого немає у двох інших варіантах тощо.

Ймовірно, що це зведення, як і низку інших історій відділів УПА, укладав керівник політвиховного (VI) відділу військового штабу ВО З «Лисоня» Ілярій Сказінський («Богданович», «Крига»), який із серпня 1945 р. був переведений у співробітники крайового осередку пропаганди (КОП) Подільського краю ОУН. За дорученням командира ВО З «Лисоня» Івана Шанайди («Степанович», «Степанівський»), шефа військового штабу воєнної округи Володимира Якубовського («Бондаренко», «Стрийський»)

І. Сказінський з осені 1945 р. займався систематизацією матеріалів діяльності УПА на території Тернопілля [10].

Політвиховник сотні «Чорноморці» Йосип Куць («Остап») свідчив, що у жовтні 1944 р., перебуваючи у с. Тростянець Бережанського району, бачив, як біля політвиховника «Криги» друкували якісь матеріали машиністки: «працювало дві дівчини, одна печатала на машинці, інша диктувала» [11]. Натомість, І. Сказінський свідчив, що усі тексти зимою 1945–1946 рр. набирив друкар Подільського крайового проводу Богдан Даньків («Сокіл»). Із інших джерел відомо, що на друкарській машинці у штабі ВО З «Лисоня» працювали Теодозія Гуляк, дівоче прізвище Підгайна («Дарка»), та Надія Романишин («Оксана») [12].

Ще одним цінним виданням українського підпілля, що зберігається у ДАТО, і яке корисне для з'ясування першопочатків формування повстанських збройних відділів на Тернопільщині, є історія сотні «Буйні» (1943–1944 рр.), яка видана у підпільному осередку «Тарнів» (ймовірно, шифр Тернопільського надрайонного осередку пропаганди ОУН) під назвою «Хроніка сотні Буйних» [13]. У ній описано діяльність відділу від початку формування у листопаді 1943 р. до часу розформування у жовтні 1944 р. Автором хроніки є бунчужний сотні, а у другій половині 1940-х рр. – референт пропаганди ОУН у Тернопільському надрайоні Касян Брикайло («Колос»), який на основі своїх, а також залишених вояками УПА спогадів подав історію цього підрозділу [14]. Цю «Хроніку...», відповідно до річного звіту Тернопільського окружного осередку пропаганди ОУН (шифр «Чорногора»), підписаного керівником «Климчуком», було відредаговано у червні 1948 р., а вже у липні того ж року видрукувано [15].

Джерелом для дослідження діяльності українського підпілля також є фотографії. У ДАТО, у справі № 111 «Фотографії командирів УПА та повстанців», зберігається оригінальне фото старшин УПА ВО З «Лисоня» із точним підписом до нього [16]. Ця світлина зроблена повстанцями, ймовірно, під час Великодніх свят 1944 р. Це фото і підпис важливі, оскільки дають ключ до ідентифікації командирів на цілій серії фотосвітлин із зимовесни 1944 р., на яких зображені згадувані командири [17].

У фонді Р-3432 ДАТО зберігається унікальна брошура без зазначення вихідних реквізитів «ОУН на СУЗ в 1943–1945 рр.» [18], з аналізу якої можна дійти висновку, що її підготували на основі різноманітних документів і матеріалів крайових військових штабів УПА-Північ і УПА-Південь, звітів рейдуючих відділів повстанської армії та східних організаційних одиниць ОУН. Брошура складається із двох великих частин: «I – Суспільно-політичний огляд» (1941–1945 рр.); «II – Організаційна робота» (1944–1945 рр.).

Брошура подає цікаві дані про соціальне, економічне і національне становище у Наддніпрянській Україні. Проте є згадки і про Тернопільщину. Так, у 1-й частині у підрозділі «Вістки» подано інтерв'ю з майором танкових військ С. Соколовим (за походженням – росіянин) про організацію господарського постачання і харчування в Червоній армії біля Тернополя, контакти з українськими підпільниками та про його триденний полон у «бандерівців». Зауважимо, що брошура вартісна тим, що у ній детально висвітлена рейдова діяльність відділів УПА на територіях тодішніх Кам'янець-Подільської, Вінницької, Житомирської, Київської, Одеської областей, а також у Білорусії. У цій публікації подано 20 рейдів підрозділів УПА, зокрема, перелічено їх командний склад, маршрут, більші бої та сутички. На їх основі чітко вибудовується формування так званої Подільської воєнної округи УПА на Вінниччині під керівництвом Іллі Ткачука («Олег»). Також у документі висвітлено діяльність 17 груп ОУН, які упродовж 1944–1945 рр. засилялися для організації і відновлення діяльності мережі ОУН в областях Наддніпрянщини.

Значного поштовху для дослідження діяльності ОУН та УПА у краї дали документи з Озернянського архіву, які стали основою для чотирьох томів Літопису Української Повстанської Армії [19]. Попри значний запит суспільства, більшість науковців, істориків і краєзнавців цікавляться цим архівом як збіркою документів для вивчення референтури служби безпеки ОУН (СВ ОУН), оскільки значна частина цієї знахідки – це протоколи допитів, проведені СВ ОУН. Ще одна частина цього повстанського архіву – видання вістей з Тернопільщини, у яких зведено розвідчі дані,

становище у селах, настрої серед населення, бої і збройні сутички повстанців тощо. На підставі цих даних у вищих ланках підпілля ОУН готувалися інформативні, ситуаційні та розвідні звіти про ситуацію на підзвітних територіях, а також видавалися «Вісті з терену» і «Вістки з Тернопільщини», які згодом видавалися як журнали про діяльність українського підпілля.

Варто підкреслити, що ця збірка має й інші цінні матеріали, які важливі для з'ясування діяльності УПА, підпілля ОУН та інших аспектів, пов'язаних із визвольною боротьбою на Тернопільщині. Для прикладу, в цьому архіві зібрано кілька справ, в яких подано списки загиблих повстанців із різних регіонів Тернопільщини [20], зазначено їх основні біографічні дані та, що головне для дослідників, істориків та краєзнавців, уточнено займані посади у мережі ОУН і відділах УПА. До цих зведень – списків полеглих борців за волю України – потрапили активні члени, кандидати у члени, симпатичні ОУН, вояки УПА та прихильники боротьби за Українську державу. Опрацювання цих справ, поряд із співставленням з документами, що походять з інших архівних фондів, дасть можливість заповнити значні прогалини історії, зокрема Тернопільщини, і розкрити діяльність підпілля, встановити керівництво нижчих і середніх щаблів керівної вертикалі ОУН.

У Озернянському архіві УПА, що згрупований у фонді Р-3472, також представлено важливий та рідкісний пропагандистський матеріал, який видавало підпілля на Тернопільщині. Член крайового осередку пропаганди (КОП) Подільського краю ОУН Олександр Постоленко («Левада») під час слідства у 1952 р. критично зауважив, що із розформуванням відділів УПА ВО З «Лисоня» у 1946–1947 рр. вся робота Організації зводилася в більшій мірі до «розмахування паперовим мечем» [21]. Слід зазначити, що сила цього «паперового меча» з Тернопільщини відзначалася якістю публікованого слова, кількістю видрукованої продукції та значним ареалом поширення. Приміром, технічне зveno «Оркан» із Тернопільського окружного осередку пропаганди ОУН упродовж жовтня-листопада-грудня 1947 р. видало 52 одиниці пропагандистських матеріалів (брошур, статей, шаржів) кількістю 1903 примірники

[22], а технічне зveno «5043» (ймовірно, також мало псевдонім «Пряшів») за січень 1948 р. випустило 7000 протиколгоспних закликів [23]. У червні 1948 р. окружний осередок пропаганди вислав для потреб мережі ОУН у Теофіпільський район на Хмельниччині 859 видань підпілля [24].

У згаданому фонді зберігають унікальні журнали, які видавав крайовий осередок пропаганди ОУН Подільського краю. Один із них – це перший номер «журналика» для дітей «Малі Друзі» [25]. Його редагували члени КОП Павло Мигаль («Мармаш», «Яр»), Хризанф Гонтар («Кузьменко», «Професор») та референт пропаганди Подільського краю ОУН Йосип Поздик («Євген»), а видавала його «друкарня ОУН ім. Хомина Василя «Бориса» [26].

Ще одним цінним екземпляром друкованої продукції підпілля, що зберігається у ДАТО, є літературний журнал «На шляху до волі» [27], який редагував у підпіллі, ймовірно, Хризанф Гонтар. У архіві зберігаються два числа цього журналу. У ньому повстанці публікували свої спогади та вірші про визначні події, які закарбувалися у їх пам'яті. Одним із дописувачів цього журналу, який публікував свої вірші під псевдонімом «Чотовий УПА Рубач» був, ймовірно, колишній сотенний УПА, а у 1945–1949 рр. надрайонний провідник ОУН Проскурівщини Іван Щикульський («Рубач», «Чародій»). Ще один автор, районний провідник ОУН Вишнівеччини Микола Кутрань («Азарт», «А-т», «Сокіл»), у минулому також командир сотні, подав для цього видання художньо оформлений спогад про бій повстанців 6 квітня 1947 р. в с. Бодаки Збаразького району. Редакція журналу подала відомості про загибель 20 лютого 1946 р. командира «Гордієнка» – сотенного з УПА-Південь.

Також у фонді Р-3472 присутній перший і, мабуть, єдиний номер газети «Голос Правди», який повстанці Тернопільщини намагалися створити з відповідним тиражем на протигагу обласній, на той час прорадянській, газеті «Вільне життя» [28]. Однак керівництво референтури пропаганди ОУН заборонило реалізацію цього проекту.

Торкаючись пропагандистської діяльності, варто зауважити, що у фонді П-1 зберігаються листівки, які поширю-

вало підпілля ОУН у містах та селах області. Приміром, під час чекістсько-військової операції 17 листопада 1948 р. у Великоглибочецькому районі працівники МВС вилучили кліше листівки. З метою ознайомлення обласного партійного керівництва зі змістом листівки було видрукувано кілька її екземплярів. Таким чином один екземпляр оригінальної листівки зберігся для історії [29].

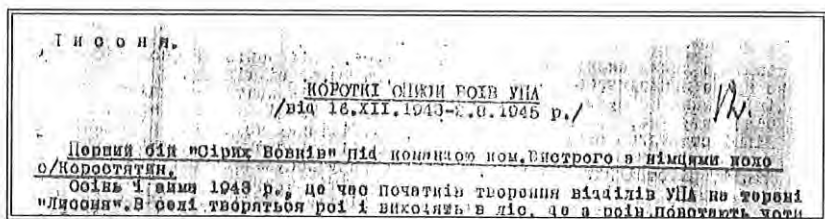
У справах № 290, 876, 1133 та інших цього ж фонду зібрано документи і матеріали, які у обласний комітет КП(б)У надсилали самі партійні функціонери, тим самим зберігши для історії цінну збірку оригінальних видань ОУН та УПА. Наприклад, Шумський районний комітет КП (б)У надіслав 27 липня 1945 р. оригінальний малюнок – листівку-відповідь УПА на звернення радянської влади виходити з повинною, які були розклеєні на парканах шумських хуторів 21 липня «для ознайомлення та орієнтації» [30]. Подібним шляхом, у архів потрапила і протиколгоспна листівка, виготовлена, ймовірно, у 1948 р. [31].

Однак у фонді П-1 зустрічаються документи ОУН, які важливі для дослідження діяльності підпілля у краї. Приміром, у грудні 1945 р. в обласний комітет КП (б)У на прохання Микити Хрущова завідувач оргінструкторським відділом ЦК КП (б)У Зеленко, для ознайомлення партійного керівництва області, надіслав директиву окружного проводу ОУН про діяльність у зимовий період 1945–1946 рр. [32]. Працівники органів держбезпеки надіслали в обласний комітет партії копію організаційного звіту підрайону «Маківка» (південна частина області) за грудень 1945 р., звіт про побут у провідника ОУН «Клима» на Бережанщині [33], привітання районного проводу ОУН із Різдвяними святами, звернення до українців переселенців із Закароння [34] та інші.

Оперативною групою Почаївського районного відділу МДБ 3 квітня 1947 р. у вбитого в с. Старий Олексинець Кременецького району районного референта СБ ОУН Івана Шири («Степовий») було вилучено ряд документів, на які чекісти звернули увагу. Серед інших вирізняється наказ із окружної референтури СБ ОУН Тернопільщини від 25 лю-

того 1947 р., де йдеться: «зброю, яку було зібрано і змагациновано в час війни, більшовиками при проведенні операцій в 1944 45 46 рр. у нас забрано. По наказу вищого проводу необхідно втрачену зброю в боротьбі з більшовиками поповнити за рахунок роззброєння бійців [винищувальних] батальйонів, змагацинувати і берегти як національну власність. Зберігати зброю в складах проводом заборонено. Відбите озброєння і боеприпаси передавати військовому референту під розписку» [35].

Фонди ДАТО постійно поповнюються оригінальними документами українського підпілля, про що повідомляє місцева преса. Так, зараз на реставрації, опрацюванні та описі перебувають ще два повстанські архіви, знайдені останніми роками на Тернопільщині. Тим не менше, перспективним напрямком є вивчення документації польської адміністрації 1920–1930-х рр., німецького керівництва 1941–1944 рр. та органів радянської влади другої половини 1940-х рр. на предмет згадок у них керівників українського підпілля, збройних сутичок та боїв. Також важливим джерелом для вивчення історії українського визвольного руху є архівно-кримінальні справи повстанців, які зберігаються у цьому архіві.

Заголовок зведення штабу Тернопільської воєнної округи «Короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» (від 16.XII.1943 до 2.VIII.1945)».

ДАТО. Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 34.

1, а – Політвиховник ВО З «Лисоня» Ілярій Сказінський («Богданович», «Крига»),

1, б – Друкар Богдан Даньків («Сокіл»),

1, в – Друкарка Теодозія Гуляк («Дарка»),

Обкладинка брошури-спогаду
«Хроніка сотні Буйних».
ДАТО. Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 204.

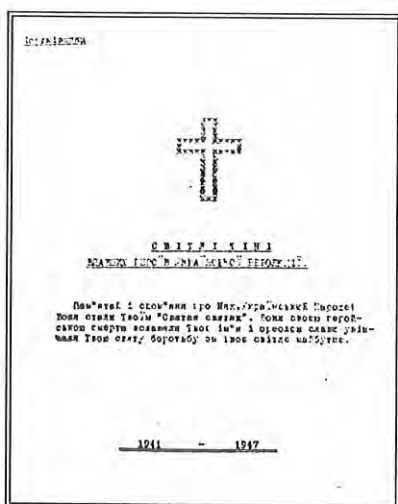
Обкладинка брошури
«ОУН на СУЗ в 1943-1945 рр.».
ДАТО. Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 208.

«Командири УПА – Лисоня. З ліва на право: сот. Чорний,
кур. Бондаренко, Окр. пров. Юрко, сот. Крук, сот. Кок».
ДАТО. Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 10.

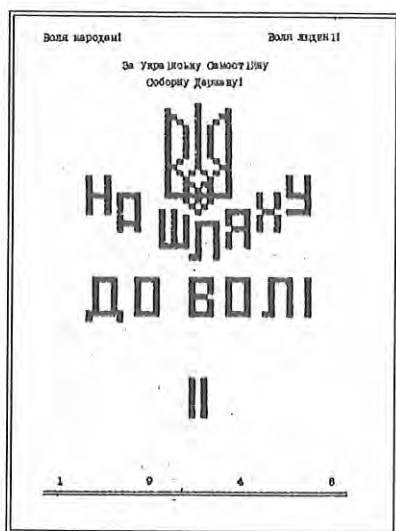
Обкладинка зведення
«Вісті з терену».
ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 34.

Обкладинка
«Світлі тіні вправших героїв...»
ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 53.

Обкладинка першого числа дитячого журналу «Малі Друзі».
ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 91.

Обкладинка другого числа літературного журналу
«На шляху до волі».
ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 88.

**Вільна
думка**

Мир і вірні сини України,
Грізні мстники наших братів!
Ми чекаємо тільки на вас у
ГРОМІТЬ, ВОРОГІВ!

Вісник Органу організації української націоналістичної молоді «ВІЛЬНА ДУМКА» - Київ

Українська молодь

Вже довгий час ведем боротьбу проти сталінських варварів, вже довгий час ми несеш тягар сталінської імперії, довгий час ти змагаєшся з більшовицькими катами та переживаєш тільки лихо.

УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДІ!

Твої брати та сестри по тюрмах гинуть під кнутом ката, як і мучать їх тільки за це що ненависті і боротьбою і безоглядною боротьбою приймають ворогів своті паці та страляють і борються до свого визволення.

Твої брати на заслани в сибірі, в тюрмах Караганди та Баркули.

Більшовицький кат намагається всіма способами розелурати українську молодь.

Підкопувати блях проти другий на те щоб тільки не було єдності між українською молоддю.

Всякими зусиллями старається утягнути українську молодь в ряди комсомолу в ряди найлютішого порога української молоді.

Усі ці змагання сталінських катів не можуть атакати українську молодь в цій великій боротьбі, у боротьбі за створення УССД. Тому що українська молодь виховується як ідеологічно та і морально під проводом ОУН і вона вірить в свою перемогу та змагається до неї.

Але на сьогодні, не вся українська молодь стоїть на шляху до свого визволення на шляху до створення УССД.

Хай пам'ятають ті які зрадили українського народу, зрадники своєї нації, що передова націоналістична молодь зуміє викрити і знищити всіх хто перешкаджає її у цій великій боротьбі.

(ВІЛ)

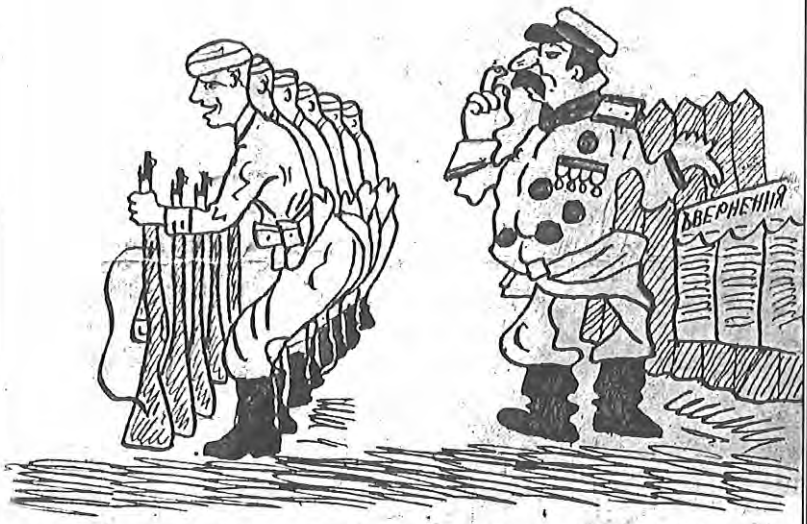
Відповідальний редактор Євгенів

Справка: Настоловний екземпляр, поданий до редакції "Вільна Думка" виправдан по підпису при отриманні редакції в Тернопільській обл. тиражарні. Нат. до м.б.ч. М.М.М. ч. 107 от С.С.С.С.С.

Друк з оригінальної друкарської форми листівки «Вільна Думка». ДАТО. П-1. Оп. 1. Спр. 1133. Арк. 93.

ПРО ІДЕОЛОГІЧНІ
ЗВЕРНЕННЯ

В

СЬОГОДНІШНІМ "ЗВЕРНЕННЯМ" ВІДПОВІДАЄТЬ УКРАЇНСЬКІ
ПОВСТАНЦІ НА БОСНІЙСЬКІЙ ЗЕМЛІ ДО
НАСЛІДНИХ ЗАХІДІВ УКРАЇНИ

ВИДАННЯ УДА .

Листівка УПА.

Відповідь на звернення радянської влади виходити з повинною.
ДАТО. - П-1. - Оп. 1. - Спр. 290. - Арк. 5.

З В І Т
з а 1 9 4 В р.

Ч.п.	Найменування роботи	Хто виконав роботу
		псевдо Терек; псевдо автора
	<u>а/ Написано, опрацьовано:</u>	
	<u>I: СІЧЕНЬ</u>	
1	Проект газетки "Голос Прави"	"Чорногора"
2	Правдива й весела історія про те, як два більшовицькі секретарі кра-ли село /веселе оповідання/	"-"
3	Уркагани в Лондоні / жарт, вірш/	"-"
4	Один із споминів /вірш/	"-"
5	Будем бити ката /вірш/	"Канів"
	<u>II: ЛЮТИЙ</u>	
6	Д - І /інструкція про друкування на гутенбергівці/	"Чорногора"
7	Інструкція в справі висилки листів: і "Віснок з Тернопільщини" на Схід:	"-"
8	Лист ч.1 /до висилки на Схід/	"-"
9	"Я такої другої країни не знаю, где так волюно дивит человек/рисунок/	"Канів"
10	Що має висіти, не втоне /вірш/	"-"
11	Чого у нас весело у місті і по се-лях /вірш/	"-"
12	Цей час прийде /вірш/	"-"
13	Настає вже ясний день /вірш/	"-"
14	Кому на, а кому ні /-" /	"-"
15	Лист ч.2 /до висилки на Схід/	"Чорногора"
16	Матерям /вірш/	"-"
17	Іх це не обходить /вірш/	"Канів"
18	Та нехай собі, як знають /вірш/	"-"
19	Лист ч.3 /до висилки на Схід/	"Чорногора"
20	Син України /коротке оповідання/	"Приянів"
21	Циган клячу годував /вірш/	"Канів"
22	В Советському Союзі /-" /	"-"
	<u>III: БЕРЕЗЕНЬ</u>	
23	Безрук /збірка віршів/	"Чорногора"
24	За Україну, за її Волю /оповідання/	"-"
25	Страшна ніч /вірш про смерть повст/	"Канів"
26	Три яляхи /вірш/	"-"
27	Моя Україно /вірш/	"-"

Перша сторінка річного звіту
Тернопільського окружного осередку пропаганди.
/ДАТО. - Ф. Р-3472. - Оп. 1. - Спр. 78.

Список використаних джерел

1. Фонди з історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України (1942–1946). Вип. 1. Анотований покажчик фондів УПА (1942–1946)/Упоряд. Г. Папакін, О. Вовк, З. Яцишин.– К., 1999. – С. 39–40.
2. Фонди з історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України (1941–1957). Вип. 2. Анотований покажчик фондів партійних органів УРСР, в яких відбилася боротьба з УПА/Упоряд. Г. Папакін.– К., 2000.– С. 39.
3. Папакін Г. «Озернянський архів» нові джерела до історії українського руху Опору//Архіви України/Державний комітет архівів України. – К., 2005. № 1–3 (256). – С. 513–534.
4. Державний архів Тернопільської області: Путівник/Укрдержархів; Держархів Терноп. обл. – Тернопіль: Астон, 2011. – 368 с.
5. Кентій А. Джерела з історії ОУН-УПА у фондах державних архівів України//Документи з історії національно-визвольного руху в Україні ХХ ст.: Інформ. бюл./НАН України; Інститут української археографії. 1-е вид.– К., 1994. Вип. 1. – С. 21.
6. Держархів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. Р-3432. Оп. Спр. 34.
7. Короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» (від 16 грудня 1943 року до 5 серпня 1945 року) // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня») / упоряд. Є. Штендера. – Торонто, 1989. – С. 27–76.
8. ГДА СБУ. – Ф. 13. Спр. 376. Т. 66. Арк. 129–140.
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. Спр. 376. Т. 66. Арк. 107.
10. ГДА СБУ. – Ф. 5. Спр. 67445. Т. 1. Арк. 186, 191–192.
11. Управління СБУ в Тернопільській області. – Ф. 5. Спр. 3836. Т. 1. Арк. 44.
12. ГДА СБУ. – Ф. 5. Спр. 67445. Т. 1. Арк. 171, 185–186; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 11: Тернопільщина: список упавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 р. до 31 грудня 1948 р. / упоряд. Євген Штендера. Торонто, 1985. – С. 19.
13. ДАТО. – Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 204. Арк. 1–41.
14. Волянюк С. Формування сотні УПА «Буйні» (1943–1944 рр.) // «Мандрівець». – Тернопіль, 2014. № 5 (113). Вересень-жовтень. С. 29.
15. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 3, 5.
16. ДАТО. – Ф. Р-3432 Оп. 1. Спр. 111. Арк. 10.

17. Літопис УПА. Нова серія. Т. 20: Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943–1952/упоряд. Сергій Волянюк. – Київ-Торонто, 2012. – С. 726–733.
18. ДАТО. – Ф. Р-3432. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 1–44.
19. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 43: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948. Книга перша/упоряд. Петро Потічний. Торонто-Львів, 2006. 1332 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 44: Боротьба з а'ентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948. Книга друга/упоряд. Петро Потічний. Торонто-Львів, 2006. 1288 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 49: Тернопільщина. «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини» 1943–1950. Книга перша / ред. Ігор Гомзяк та Микола Посівнич. Торонто-Львів, 2010. 832 с.; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 50: Тернопільщина. «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини» 1943–1950. Книга друга / ред. Ігор Гомзяк. – Торонто-Львів, 2010.–1240 с.
20. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53.
21. Управління СБУ в Черкаській області. Ф. 6. 2968-П. Арк. 394.
22. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1–2.
23. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 12.
24. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 5–7.
25. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 91.
26. Мороз В. Кадровий склад крайового осередку пропаганди ОУН Подільського краю/Володимир Мороз // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин/[Гол. редколегії М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – 288 с.
27. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 88.
28. ДАТО. – Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 2.
29. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 1133. Арк. 92–93.
30. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 4–5.
31. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 1133. Арк. 35
32. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 6–16.
33. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 290.
34. ДАТО. – П-1. Оп. 1. Спр. 876.

Serhii Volianiuk

**DOCUMENTS AND MATERIALS OF THE OUN
AND UPA IN THE STATE ARCHIVE OF TERNOPIL
REGION**

The unique documents in the State Archive of the Ternopil Region that contain important historical information about the Ukrainian Liberation Movement, the Organization of Ukrainian Nationalists, and the Ukrainian Insurgent Army have been described.

Key words: *Ukrainian Liberation Movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, State Archives of Ternopil region, underground activity.*

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлено причини та наслідки Голодомору 1932–1933 рр. для українського народу. Проаналізовано склад, зміст документів та матеріалів ДАТО, у яких міститься інформація з даної проблематики.

Ключові слова: Голодомор, Державний архів Тернопільської області, документи, матеріали, спогади, фонди.

Голодомор 1932–1933 рр. був штучним, цілеспрямовано втілювався більшовицькою системою, аби підрізати коріння українського етносу не лише на території власне України, а й там, де наші співвітчизники проживали компактно, зокрема на Кубані. Проте недостатньо широкі кола суспільства інформовані, що більшовики ще раніше пробували таким чином поставити український народ на коліна. Маємо на увазі голодомор у південних районах України у 1921–1923 рр., який розпочався на Донеччині та Запоріжжі, а згодом охопив Миколаївщину і Одещину. Одночасно поширились в Україну тяжкі епідемічні хвороби, головним чином, холера. Адже саме в 1920-х рр. українські селяни ще виявляли сильний супротив владі. Реалізація методів боротьби з «куркулями» співпала з посухою.

На початку ХХ ст. українська нація була другою за чисельністю в СРСР, мала величезну культурно-історичну спадщину, власні традиції державотворення, намагалась проводити самостійну політику в міжнародних відносинах, а найголовніше, українці мали значний досвід національно-визвольної боротьби, що становило серйозну загрозу для існування імперії. Адже в період колективізації в 1920-х – на початку 1930-х рр. відбулось близько 3 тис. повстань [1].

Основний акцент було зроблено на фізичне знищення селянства, оскільки Україна залишалась аграрною країною, більша частина національно-свідомих українців проживала в сільській місцевості.

Назвемо три основні причини Голодомору 1932–1933 рр.: боротьба із селянськими повстаннями, спричиненими спротивом колективізації; знищення небезпечної для радянської влади української нації та колонізація українських земель, які були свого роду цементом «радянської імперії»; максимальне викачування продовольчих ресурсів України з метою отримання фінансів, передбачених на індустріалізацію та розбудову військово-промислового комплексу.

У 1942 р. Й. Сталін в розмові з У. Черчелем зазначив: «... питання, бути чи не бути радянській владі, вирішувалось у 1931–1932 рр., коли від голоду померло близько 10 млн. селян» [2]. Й. Сталін вважав, що національна проблема в Україні за своєю суттю – це селянська проблема. Середня тривалість життя в 1933 р. складала 7,3 р. у чоловіків і 10,9 р. у жінок. Директивою ЦК ВКП (б) СРСР від 23 січня 1933 р. українським селянам було заборонено залишати місце проживання [3].

Про сутність цієї людинонависної політики щодо знищення українського селянства тоталітарним режимом свідчать наступні заходи:

– Закон про хлібозаготівлю, за яким колгоспи здавали все зерно, отримане з урожаю 1932 р.;

– 7 серпня 1932 р. – Указ «Про охорону майна державних підприємств, кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» (Про 5 колосків), яким запроваджувався розстріл або 10 років таборів за «крадіжку» зерна з поля;

– Указ про заборону торгівлі продуктами харчування;

– 22 жовтня 1932 р. були створені надзвичайні хлібозаготівельні комісії/НХК/, запроваджена система спецбригад, «червоні валки»;

– 20 листопада 1932 р. запроваджено натуральні штрафи м'ясом та картоплею за приховування зерна;

– 6 грудня 1932 р. вийшла постанова «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлю», припинялась торгівля, підвіз товару;

– 22 січня 1933 р. прийнята директива «Про запобігання масового виїзду селян, які голодують», заборонявся виїзд

селян з УРСР, Кубані, Північного Кавказу, що свідчить, що голод був лише на тих територіях, де проживали українці;

– 23 лютого 1933 р. вийшла постанова про заборону за-хідним кореспондентам відвідувати Україну. Й. Сталін на-віть відкидав західну допомогу, заявляючи, що це лише ан-тирадянська пропаганда про голод [3].

У той час, коли українці гинули мільйонами, українське зерно йшло до «братньої» нацистської Німеччини. Згідно з радянсько-німецьким договором 1931 р., СРСР постачав до Німеччини зерно і золото в обмін на техніку.

Ще в вересні 1932 р. віце-консул Курницький в Києві у своїй інформації до посла Польщі в Москві відзначав ка-тастрофічне становище в сільському господарстві, передба-чивши: «... якщо вивезення хліба і надалі буде відбуватись такими темпами, то слід очікувати голоду» [10].

Голодомор в Україні продовжувався 17 місяців (з квітня 1932 р. до листопад 1933 р.). Загибло від 4 до 7 млн. осіб. Весною 1933 р. від голоду помирало 17 людей щохвилини, 1000 – щогодини і майже 25 тисяч щодня [7].

Радянський уряд категорично заперечував факт Голодо-мору в східноукраїнських селах, правдиву інформацію про цю трагедію опублікувала закордонна преса. Вражає публі-кація в газеті «Діло» від 23 травня 1934 р. під назвою «Ві-сті з-за Збруча», що на день народження дитини родина по-дарувала коштовний подарунок – білий хліб. Юрко вперше в своєму житті, у 13 років, скуштував білого хліба і де – в Україні, в Полтаві [12, арк. 39 зв.].

Жахливі вістки про смерть тисяч невинних людей у за-хідні області України приносили також нелегальні перебіж-чики з Радянського Союзу, очевидці цих подій, які були затримані постерунками поліції на польсько-радянському кордоні. Польська влада опікувалась перебіжчиками з Ра-дянської України, про що свідчить розпорядження Міні-стерства Внутрішніх Справ Польщі до Тернопільського вое-води [11]. У документах архівного фонду Підволочиський гродський суд виявлено протокол допиту Блашківської Ядвіги, затриманої в Підволочиську, з якого дізнаємось, що вона разом з сестрою та двома братами проживала в гміні

Волочиська, повіт Проскурів і працювала в своєму господарстві. В 1931 р. більшовики забрали у них усе збіжжя, залишили без шматка хліба, забрали господарські будинки і, як вона розповідала: «... вони мусли собі шукати місця в полі або у воді». Таке жахливе становище штовхнуло Блашковську Ядвігу у пошуках хліба і даху над головою на нелегальний перехід кордону, так як її мама була родом із с. Дорофіївка Скалатського повіту [14]. Також через голод повернулась з Радянського Союзу Король Олена, уродженка с. Горожанка Підгаєцького повіту у 1933 р. [15].

Із листа Міністерства Внутрішніх справ Польщі до Тернопільського воеводи від 14 червня 1933 р. стосовно долі 27 нелегальних перебіжчиків із Радянської України, бачимо, що їм надано допомогу з боку Червоного Хреста у розмірі 1,350 злотих на людину і по 200 злотих – від уряду. Допомога спрямовувалась на адресу повітового староства в Борщеві [11].

Отримуючи жахливі звістки про штучний Голодомор, населення Західної України прагнуло прийти на допомогу своїм східним братам. Активну участь у наданні допомоги голодуючим взяли численні громадські організації: Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), товариство «Просвіта», українська кооперація та ін.

У документах Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО) архівного фонду «Тернопільське воеводське управління» містяться інформації про створення по усіх повітах Комітетів Рятунку України. Наймасовішою акцією, яку вони організували, було проведення 29 жовтня 1933 р. дня національної жалоби. Повітовий Комітет Рятунку України в Бучачі, в склад якого входили др. Роман Слюсар, Корнило Крушельницький, Теодор Данилів та ін., звернувся до усіх відділів читалень «Просвіти», гуртків «Рідної школи» і кооперативів прийняти активну участь у проведенні дня національної жалоби 29 жовтня 1933 р. Цього дня за згодою і дозволом церковної влади відбулися в усіх церквах богослужіння і панахиди за померлими внаслідок більшовицького гніту і голоду, вивішені прапори на відзнаку трауру. Після цього пройшли сходи громадян і

відчити рефератів про становище на Радянській Україні та ухвалені резолюції із співчуттям своїм братам і протестом проти більшовицького насильства [13].

Інформації про перебіг дня жалоби та ухвалені резолюції направлялись на адресу комітету. Звіти про проведення усіх богослужінь, зборів на теренах повітів Тернопільського та Львівського воєводств спрямовувалися до Міністерства Внутрішніх справ Польщі. Повсюдно проводився збір коштів на допомогу голодуючим [13].

Із донесення Теревовлянського старости Тернопільському воєводі від 29 жовтня 1933 р. бачимо, що на терені Теревовлянського повіту в усіх греко-католицьких церквах відбулися жалобні панахиди і відчити пастирських листів митрополита А. Шептицького, біскупа Хомишина та інших діячів [13].

Цікавим є послання греко-католицького єпископату до всіх людей доброї волі, яке підписали найавторитетніші особи: митрополит Андрей Шептицький, єпископи Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Іван Бучко, Іван Лятишевський: «Україна в передсмертних судорогах! Населення вмирає голодною смертю, побудована на несправедливості, обмані, людодісна система державного капіталізму довела багатий недавно наш край до повної руїни» [13]. Це звернення, як бачимо з донесення Перемишлянського старости до відділу безпеки Тернопільського воєводства, було зачитано під час богослужінь в день всенародної жалоби також і в церквах на території Перемишлянського повіту [13].

У документах архівного фонду Служби Безпеки України в Тернопільській області виявлено архівно-кримінальні справи звинувачення Крушельницького Корнила Андрійовича, Шипилявого Степана Ільковича, Даниліва Федора Юрійовича, заарештованих і ув'язнених у 1940 р., активних учасників Бучацького повітового Комітету Рятунку України [16]. Робота в цьому комітеті, негативні висловлювання на адресу радянської влади стали однією із причин їх арешту та ув'язнення від 8 до 10 років у виправно-трудових таборах.

У 2003 р. на Тернопільщині проживало понад 500 осіб, які пережили Голодомор 1932–1933 рр. Спогади цих людей

стали основою для видання книги «Чорна тінь Голодомору 1932–1933 рр. над Тернопіллям». В Держархіві Тернопільської області створений фонд, у який увійшли рукописи згадок про жахіття 1932–1933 рр.

Серце стискається від болю, коли читаєш спогади Д. Максимчук-Джуми, жительки Гусятинського району. Вона згадує: «Настав 1933 рік. Нас в сім'ї було п'ятеро, троє ходили до школи. Навесні зовсім не було що їсти, діти ходили по садках, попід плоти збирали травичку, кропиву, дикий щавель. Всі були худенькі, з опухлими ногами, заплаканими очима. Дуже хотілося їсти. Кожного ранку до цвинтаря під'їжджала підвода, нагужена мертвими людьми, серед яких було багато дітей, наших однолітків. Пам'ятаю довгий виритий рів, куди скидали трупи, чорні, худі, напіводягнені, з розкритими очима» [20].

Також зачитую спогад Гарматюк Валентини Іванівни, жительки с. Красносілля Збараського району, який вражає цинізмом радянської влади: «Більшовики, що ходили по хатах, носили з собою цукерки і показували дітям, але не давали, поки ті не сказали, де батьки ховали пшеницю. Були випадки, що таким способом вони знаходили заховане збіжжя та ще й били батьків за те, що ті приховали зерно. Били батьків у присутності дітей» [18].

Полупанов Валентин Сергійович у суворі 1932–1933 рр. проживав у м. Слов'янськ Донецької області. Згадує: «... по 500 км шли пешком с мешками на плечах, несли вещи менять на продукты. В вагонах товарных, на платформах битком набитые с мешками ехали в Западную Украину менять последние вещи и продукты, за бастоновый новый костюм давали ведерко пшеницы» [19].

У серпні 1946 р. Організацією Українських Націоналістів (далі – ОУН) було випущено листівку-звернення до українців західних областей. В ній ОУН передбачала «третій удар голодом 1946–1947 рр. і закликала надати посильну допомогу східним братам: «До нас багатотисячними валками приїжджають за хлібом наші брати із східних областей. Сюди жене їх голод. Голод у східних областях України виник внаслідок бандитського грабежу зерна з України большевицькими екс-

плуататорами в попередньому році. Цей грабіж не припиняється і сьогодні, незважаючи на загальний неврожай в східних областях внаслідок посухи. Большевицькі грабіжники забирають весь хліб, зовсім не турбуючись тим, чи колгоспники матимуть, що їсти. Большевицькі прокурори карають багаторічними ув'язненнями всіх тих, хто відважився зірвати колосок збіжжя з колгоспного лану. Українське селянство стоїть перед новим 1932–1933 рр. В час голоду 1932–1933 рр. ми були відтіяні від східних областей польсько-большевицьким кордоном на Збручі. Ми й тоді старались допомогти нашим братам харчевими збірками, висиланими через Міжнародний Червоний Хрест. Але ж большевицькі варвари навіть не допустили тих посилок до СРСР. Нашим святим національним обов'язком є допомогти нашим братам, в нещастю, допомогти останнім шматком хліба, який ми ще маємо. Нашим національним обов'язком є використати широку зустріч з братами-наддніпрянцями для того, щоб вказати їм, що єдиний вихід з нашого трагічного становища поневоленого, колоніального народу – це боротьба усього українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Тільки в Українській Самостійній Соборній Державі народ не буде помирати з голоду. Не буде боятись голодової смерті» [17].

У 1933 р. розпочинається велике переселення росіян в спорожнілі українські села. Велике переселення росіян виявилось бомбою уповільненої дії, час якої настав сьогодні на Сході України.

Тільки протягом 1932–1933 рр. загинула п'ята частина сільського населення України. Вимирали цілими селами. Демографічні, соціально-економічні, історико-культурні наслідки тодішніх зlodіянь Україна відчуває і досі. Націю вбивали повільно, і це було ще страшніше. Не розстрілами і газовими печами, а голодом.

У 1988 р. Конгрес США офіційно визнав Голодомор 1932–1933 рр. актом геноциду проти українського народу. 7 листопада 2003 р. було прийнято Спільну заяву делегацій країн-членів ООН, в ній вперше в історії Голодомор визнаний трагедією, викликаною діями тоталітарного режиму проти українського народу.

Аналіз документів та матеріали із фондів ДАТО підтверджує, що Голодомор 1932–1933 рр. був штучним, цілеспрямовано втілювався більшовицькою системою заради знищення української нації.

Список використаних джерел

1. Ігор Вітик. Свічка на підвіконні//Свобода, 2010. № 43. – 22 листопада.
2. Вітик Ю., Вітик І. Українська голгофа 30-х років ХХ століття//Свобода, 2011. № 34. – 21 листопада,
3. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали/ Упоряд. Р.Я. Пиріг; НАН України; Ін-т історії України.– К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
4. Голодомор 1932–1933 років. Геноцид українського народу К., Видавництво Олени Теліги. 2008. – 63 с.
5. Жнива скорботи (каталог виставки до 75-ї річниці жертв Голодомору 1932–1933 років). – Тернопіль. 2008. – 37 с.
6. Конарева Т.І. Ваші мертві вибрали мене...//Урядовий кур'єр. 2013. – 6 квітня.
7. Омелянчук І. Кордон між життям і смертю//Урядовий кур'єр. 2013. – 25 травня.
8. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с.
9. Чорна тінь Голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям. Книга пам'яті. – Тернопіль: Джура, 2003.
10. Держархів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1853. Арк. 13–20.
11. ДАТО. – Ф. 23. Оп. 1. Спр. 1770. Арк. 1, 5.
12. ДАТО. – Ф. 231. Оп. 1. Спр. 4471. Арк. 39 зв.
13. ДАТО. – Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2067. Арк. 4, 5, 6, 21, 23, 35, 44.
14. ДАТО. – Ф. 176. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 6.
15. ДАТО. – Ф. 282. Оп. 1. Спр. 346. Арк. 4.
16. ДАТО. – Ф. Р 3429. Оп. 3. Спр. 1433. Арк. 33.
17. ДАТО. – Ф. Р 3432. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 1.
18. ДАТО. – Ф. Р 3488. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4.
19. ДАТО. – Ф. Р 348. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 7.
20. ДАТО. – Ф. Р 348. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2.

**THE UKRAINIAN FAMINE (HOLODOMOR) OF
1932–1933 YEARS IN DOCUMENTS OF THE
STATE ARCHIVE OF TERNOPIL REGION**

The reasons and consequences of the Holodomor of 1932–1933 for Ukrainian people is highlighted. The composition, content of documents and materials of the State Archive of Ternopil region which contains information on this issue are analyzed.

Key words: *Holodomor, State Archives of Ternopil region, documents, materials, memoirs, record group.*

ЗАБУТЕ СУЧАСНІСТЮ, АЛЕ ЗНАЙДЕНЕ ІСТОРІЄЮ С. ЗАДНИШІВКА СКАЛАТСЬКОГО ПОВІТУ

Наведено нариси про замовчувані сторінки історії с. Заднишівка Скалатського повіту на основі документів і матеріалів Державного архіву Тернопільської області. Акцентовано увагу на нелегкій долі села, його добрих і славних земляків, які творили цю історію протягом століть.

Ключові слова: с. Заднишівка, Підволочиськ, Іван Кучмак, Українська Галицька Армія, історія, церква.

Багато односельців пішли у вічність, їх могили розкидані по всьому світу – від Канади до Сибіру. Хтось залишився тут, комусь судилося жити на чужині, але ніхто і ніколи не може забути свою малу батьківщину. Земля моїх предків – с. Заднишівка, сучасна окраїна смт Підволочиськ.

На території нинішнього селища люди оселилися порівняно недавно. На першу згадку про Підволочиськ натрапляємо в документах середини 17 століття. Першими поселенцями, як гадають історики, були селяни-кріпаки, що втікали від своїх гнобителів-феодалів. Їх притягували густі ліси, багаті на дичину, близькість води. Але згодом загребуці руки феодалів досягли і сюди. Так тут виникає фільваркове господарство. Із розвитком товарного виробництва натуральні господарства все тісніше зв'язуються з ринком. На цій основі свого розвитку набуває Підволочиськ. Поряд із селянами-кріпаками тут з'явився прошарок дрібних ремісників, що обслуговували, головним чином, навколишнє населення.

Село Заднишівка ніби є продовженням селища Підволочиськ, тільки річка Самець є тією межею, що відокремлює їх.

Виконавчий комітет Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих рішенням від 12 серпня 1974 р. включив с. Заднишівку Підволочиської селищної Ради Підволочиського району в межі селища міського типу Підволочиська [1].

Близько від Заднишівки смужкою понад річкою Збруч розташувалося с. Мислова. Відомо, що 18 серпня 1954 р.

вийшов Указ Президії Верховної Ради України РСР «Про укрупнення сільських рад депутатів трудящих по Тернопільській області», де вказано, що Заднишівську сільську раду об'єднали з Мисловецькою в одну Мисловецьку сільську Раду з центром у с. Мислова [2].

Середина і друга половина XIX ст. різко позначені зростанням кількості євреїв у Галичині. Так, у Заднишівці в 1841 р. проживало українське населення – 490 греко-католиків, а у 1880 р. українці вже становили меншість. Було 784 греко-католиків, 884 поляків та «латинників» і 228 євреїв. Етнічна строкатість села була пов'язана з початком будівництва колії (1857 р.). Рішення про будівництво узгодили уряди Австро-Угорщини та Росії, адже залізниця мала стикуватися на р. Збруч.

У селі була парафія і мурована церква Пресвятої Богородиці з 1878 р. Відомо, що священиками були о. Йосиф Грицай та о. Михайло Патрило.

У 1925 р. о. Михайло Патрило закінчив Львівську духовну семінарію, 6 квітня того ж року у церкві Святого Духа у Львові був висвячений на священика і направлений на парафію в с. Заднишівка. Це був високоосвічений душпастир і вихователь своїх парафіян, пробуджував у них духовну і національну свідомість, любов до свого народу, відданість Україні. Був надзвичайно активним у громадському житті.

Ознайомившись з парафією, упорядкував церковні приміщення, очолив читальню, розпочав боротьбу з москвофільством, яке нуртувало між населенням. Отець Михайло Патрило сприяв зростанню просвітянського руху, активізував роботу Народного дому, торгівельних коперативів, що успішно конкурували з лихварями. Більша частина парафіян передплачувала «Місіонар», який поширював побожність і розвивав українське греко-католициство.

В 1920-ті рр. в Заднишівці вїтом був Рохальський, а згодом – Олексій Онишків. В народному домі фільми демонстрував Тадеуш Скотацькі.

В архівних фондах держархіву області знаходиться справа «Плани побудови школи в с. Заднишівка Скалатського повіту» [3].

У 1924 р. в с. Заднишівка проживало 2300 осіб. З них: поляків – 1030, українців – 1210, євреїв – 60. Було 397 господарств, яким належало з присадибними ділянками 1381 моргів землі [4].

Історичні документи підтверджують той факт, що станом на 1925 р. в селі був паровий млин, власником якого був Грінгаут Мордер, де працювало 6 робітників [5].

Ще перед Першою світовою війною були читальні товариства «Просвіти» й товариства імені Михайла Качковського (москвофільського спрямування), «Січ», «Луг», «Союз Українок» і аматорський драматичний гурток. Село було національно свідомим.

До 17 вересня 1939 р. в селі була початкова школа. Директором школи був Францішек Подольський. Навчалось 40 учнів, працювало 2 вчителі, середню освіту мали 2 особи. В 1940–1941 рр. початкова школа налічувала 75 учнів, яких навчали 3 вчителі [6].

І вже до 1950 р. тут повністю була ліквідована неосвіченість, охоплено навчання всіх дітей шкільного віку. В 1953 р. середню освіту здобули 30 осіб, вищу – 1.

Визначною постаттю був Іван Кучмак (1899–1977 рр.), що родом з приміської Заднишівки. Його називали душею організаторів повстання. Під час Першої світової війни був чотарем Українських Січових Стрільців та вояком Української Галицької Армії (далі – УГА). Як член «Групи Схід» брав участь в обороні Підволочиська, Березовиці Великої і Тернополя, в боях за Вінницю, Калинівку, Андрушівку, Ходорків біля Сквири, Корчин, Брусилів та Київ. До Підволочиська прибув 31 жовтня зі шпиталю у Чернівцях. Тут разом зі своїми друзями – Тимофієм Дмитровичем, Йосипом Масловським, Ярославом Щуром, хорунжим Яворівським, під старшиною Задуберою, не чекаючи вказівок з Тернополя, розробив план захоплення Підволочиська. Суть його полягала в тому, що з мешканців Заднишівки і Супранівки організують загін для захоплення станції та казарми, а староміщани беруть на себе жандармерію. Першим загоном керував сам І. Кучмак, а другим – Й. Масловський.

Іван Кучмак відбув польський табір полонених в Тухолі, а після звільненні студіював малярство у Краківській Академії.

Через політичні переслідування він емігрував до Канади в 1926 р., а в 1930-х рр. переїхав до США. З професії митець-маляр, з українською тематикою: стрілецька, історична, побутова. Його картини – це епізоди з української історії, переважно з часів боротьби за самостійність. Намалював кілька картин переходу УГА за Збруч, пошесть тифу, марш хворих та стрілецькі бої. Проти окупантів звернені його картини «Соловки» та «Пацифікація». У Торонто мав свою малярську школу, у Нью-Йорку багато зусиль приклав до зорганізування першої української малярської виставки. Помер в Нассау, США 12 травня 1977 р.

У роки реакції, що наступила після придушення революції 1905–1907 рр., не припинявся вплив Івана Франка на жителів селища і навколишніх сіл. Він сам часто приїздив до Підволочиська. У 1913 р. Великий Каменярь відвідав трудівників с. Заднишівка. На честь його приїзду тут відбувся концерт, підготовлений місцевими аматорами. Пое-та вразила бідність селян, їх жахливе становище. У вірші «Журавлі» І. Франко, розкриваючи картину безпросвітного життя знедоленого селянства Підволочиська, писав:

«... Селища бідні, непошиті
Хатки обдерті й пусті стодоли,
Люд темний, сумовитий, голий» [7]

На 1 січня 1930 р. в с. Заднишівка працювала бібліотека товариства «Просвіта», заснована в 1904 р., три читальні. Налічувалось 116 книг українською мовою. Вона працювала 1 день на тиждень упродовж 3 годин.

У січні 1940 р. Підволочиськ отримав статус селища міського типу, хоча б краще пасувала стара назва – містечко. Тоді ж було утворено і Підволочиський район. Указ від грудня 1939 р. конфісковував поміщицькі і церковні землеволодіння – вся земля націоналізувалася і передавалася селянам у користування. Це означало, що селянин з власника ставав державним батраком. Це був перший крок до колективізації, правда з цим поки що не спішили, видно очікували на завершення радянізації, боялися, що супутник колгоспів – голод викличе повстання. Однак досліді проводили. Так, у березні 1940 р. змусили селян 35 дворів із с. Мислова організувати показовий кол-

госп імені Леніна. Згодом колгосп імені Сталіна зав'язали у с. Заднишівка.

Навесні 1948 р. колгоспи було відновлено. Частина селян Підволочиська вступила до Заднишівського колгоспу. Держава виділила кредити на придбання інвентаря, худоби, насіння, добрив. У 1952 р. ці господарства об'єдналися у колгосп ім. Леніна. Центральна садиба його містилася у с. Мислова. У господарстві вирощували зернові культури та цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За ним закріплено 1722 га угідь. У 1973 р. колгосп мав 15 тракторів, 15 комбайнів, 14 автомашин [8].

Наприкінці 1950-х рр. несподіваний спалах українізації – з установ, магазинів зняли російські написи і замінили їх українськими. За Збручем це зробили значно пізніше.

А в 1959 р. Мисловецька сільська Рада приєдналася на основі рішення облвиконкому до Підволочиської селищної Ради депутатів трудящих, внаслідок чого Мисловецька сільська Рада була ліквідована. Про це свідчать історичні довідки справ фондів держархіву області [9–11].

На початку 1660-х рр. підволочиська ніч спалахнула загравою – то горів старий млин Грінгаута. Про причини пожежі ходили фантастичні чутки, але, вирогідно, вона мала технічний характер.

1960-ті рр. стали чимось на зразок нового буму відродження нашого містечка. У 1962 р. розпочалася його газифікація, згодом було побудовано водогін та каналізацію.

«Брежневські часи» у Підволочиську проходили досить спокійно. Шеф місцевого КГБ В. Яковенко – людина достатньо інтелектуального рівня, якимось так і не запроторив нікого до «мест не столь отдаленных» [12].

Близькість рухливої залізничної станції в Підволочиську давала можливість заробітку багатьом людям, і тому населення було багато (велика густота) [13].

На початку нашого національно-духовного відродження у Підволочиську (с. Заднишівка) відродилася і греко-католицька парафія Успіння Пресвятої Богородиці. Парох о. Михайло Валійон старанно проводить свою пастирську службу. З його ініціативи та стараннями парафіян збудовано церкву, упорядковано

прилеглу територію. Отець приділяє багато уваги релігійному вихованню парафіян, зокрема моральному вдосконаленню молоді. Він є організатором і духівником молодіжних організацій парафій Підволочиська.

При парафії працює недільна катехитична школа, яка покликана стати невичерпним джерелом духовного виховання дітей та молоді. Тут підростає, формується нове покоління, цвіт української нації, виховане Церквою. Надіємось, що у майбутньому це дасть добрі плоди. Їм творити нееньку Україну, Божу Церкву третього тисячоліття.

У 1991 р. на південно-західній околиці міста (с. Заднишівка) поблизу автостанції римо-католики пристосували під костел споруду колишнього польського народного дому.

На цвинтарі у с. Заднишівка збереглися поховання вояків УГА (групи «Підволочиськ» отамана А. Ляєра, які загинули у червні-липні 1919 р.).

На даний час на території колишнього с. Заднишівка, яке приєднане до смт. Підволочиськ, працюють ВАТ «Агро» (маслозавод), підприємства з виробництва мінеральної води та переробки м'ясної продукції, цегельний завод, торгові заклади. Діють: школа I–II ступенів, автошкола, автостанція. Найдовшою вулицею є моя вулиця – Надзбручанська.

Досліджувана тема є досить актуальною, адже тепер, коли відзначаємо чергову річницю незалежності України, коли оплакуємо «Небесну сотню», коли в Україні триває неоголошена війна і ніхто не несе відповідальності за втрачених синів України, за гіркі сльози їхніх матерів і ще ненароджених дітей, щоб відновити правду і впевнено рухатись вперед. Люди повинні знати українську історію, аби уникнути помилок, які були зроблені раніше, використати досвід минулих поколінь на благо прийдешніх.

Список використаних джерел

1. Відомості Верховної Ради УРСР. 1974. № 35. 27 серпня. С. 423.
2. Вільне життя. 1954. – 18 серпня.
3. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 196. Оп. 1. Спр. 4.
4. ДАТО. – Ф. 196. Оп. 1. Спр. 135.

5. ДАТО. – Ф. 231. Оп. 4. Спр. 3320.
6. ДАТО. – Ф. р. 18. Оп. 2. Спр. 601.
7. ДАТО. – Ф. р. 3140. Оп. 1. Спр. 278.
8. ДАТО. – Ф. р. 3140. Оп. 1. Спр. 279.
9. ДАТО. – Ф. Р-957. Арк. 5.
10. ДАТО. – Ф. Р-2834. Арк. 2.
11. ДАТО. – Ф. Р-2835. Арк. 2.
12. Мокрій Ю. Підволочиськ: короткий іл. іст. нарис. – Підволочиськ, 2001. – 206 с.
13. Підволочиська земля в спогадах емігрантів. – Тернопіль.: Кн. «Тернопіль», 1993. – 175 с.

Ruslana Kozhii

**FORGOTTEN BY MODERN SOCIETY,
BUT HAVE FOUND BY HISTORY –
ZADNYSHIVKA VILLAGE IN SKALAT REGION**

On the basis of the documents and materials the State Archive of Ternopil region the sketches about history of the Zadnyshivka village in Skalat region are given. Particular attention is paid to the fate of the village, its residents which created this history during the centuries.

Key words: *Zadnyshivka village, Pidvolochysk, Ivan Kuchmak, Ukrainian Galician Army, history, church.*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ ЩОДО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1987–1991 РР.

Порушено проблему формування наукових знань щодо суспільно-політичних процесів у Тернопільській області в 1987–1991 рр. Проаналізовано фонди Державного архіву Тернопільської області та показано можливості їх використання в історичних дослідженнях.

Ключові слова: *суспільно-політичні процеси, історична пам'ять, комуністичний режим, Державний архів Тернопільської області.*

Період здобуття незалежності України поступово втрачає політологічний присмак «сучасної історії», перетворюючись на повноцінну історію. У соціологічному вимірі це відбувається через зміну поколінь, в історіографічному – через способи реконструкції минулого. Варто пам'ятати, що наукова картина – один із способів рефлексії щодо минулого. Від інших способів її відрізняє не так достовірність знань, як чітке усвідомлення методу їх отримання. Тому закономірне існування в українському суспільстві кількох версій подій 1987–1991 рр. У основі домінуючої версії лежить концепт пам'яті безпосередніх учасників, який вписано в політичний дискурс, визначений ідеологічними потребами Української держави. Альтернативні версії – філософська, наукова та художня перебувають у стадії формування.

У науковій історіографії періоду здобуття незалежності триває період становлення. Це ще більшою мірою характерно для регіоналістики, в якій домінує нарратив учасників. Попри активну участь жителів Тернопільщини в суспільно-політичних процесах 1987–1991 рр., ґрунтовні наукові дослідження з даної проблеми відсутні. У пропонованій статті головна увага зосереджена на потребі активного залучення архівних джерел для формування наукової картини суспільно-політичних процесів. З огляду на сформовані в суспільній свідомості

образи тих процесів, архівні джерела повинні стати не так альтернативою, як доповненням, здатним подолати обмеження усних джерел. Водночас, нинішній стан архівних фондів не дозволяє їм стати основою. Представлені офіційними матеріалами фонди Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО), Центрального державного архіву громадських об'єднань України наразі не спроможні вдовольнити запити науковців. Проблема їх наповнення, опису й упорядкування потребуватиме тривалої роботи архівістів.

Сучасний дискурс щодо періоду боротьби за незалежність на Тернопільщині визначається домінуванням суспільних уявлень, сформованих на основі прийняття суб'єктивних свідчень безпосередніх учасників подій, закріплених на державному рівні офіційним історіографічним каноном «національного відродження». Наскільки ці знання сприйняті широким загалом сказати важко. Але якби було проведено соціологічне опитування серед молоді, то навряд чи багато хто назвав би основних учасників тих процесів у області або визначив основні події. Регіональний аспект суспільно-політичних процесів 1987–1991 рр. повністю розчиняється у всеукраїнських подіях. Загалом, тема значно поступається популярністю боротьбі УПА. Формування наукового погляду не змінить становище, адже проблема лежить у площині способів поширення знань серед загалу. Однак його перевага полягатиме в зростанні суспільної довіри до отриманих знань.

Звернемо увагу на особливості нинішнього дискурсу щодо суспільно-політичних процесів 1987–1991 рр. на Тернопільщині. У його основі політична позиція і спогади учасників, висловлених у інтерв'ю, анкетних відповідях, коментарях у ЗМІ з відповідних нагод тощо. Важливу роль відіграють ювілейні зустрічі. У 2009 р. відбулася низка заходів з нагоди двадцятиліття створення НРУ на Тернопільщині, з-поміж яких – святковий вечір у обласній науковій бібліотеці та регіональна конференція в обласній філармонії. У 2012 р. в обласній науковій бібліотеці відбулася презентація монографії В. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» з участю рухівського активу; у 2013 р. – відзначення 25-ліття виникнення УГС на Тернопільщині в обласному

краєзнавчому музеї; ювілей М. Левицького в державному архіві у 2014 р. – виставка, присвячена НРУ в ДАТО тощо. У виступах учасників заходів висловлювалося власне бачення подій та оцінка суспільно-політичних процесів.

Важливу роль у кодифікації цієї картини минулого відіграють автобіографічні книги Г. Петрука-Полика, Й. Шостака, Р. Гром'яка, В. Квасновського, Л. Горохівського, збірник «Духовні скарби українського народу в житті молоді», присвячений товариству «Вертеп», двохтомник «Народний рух на Збаражчині. Історія зародження і становлення» тощо [1].

Створений таким чином інформаційний пласт, позбавлений критичності оцінок, сприяє міфологізації процесів. А висловлена цим способом недавня історія була на загал позитивно сприйнята суспільством і стала важливим елементом формування історичної пам'яті. Така картина минулого має право на життя, і, напевно, ще кілька років визначатиме суспільну свідомість. Все-таки очевидці повинні мати право першими розповісти історію так як вони її розуміють, а потім – надати слово історикам, які напишуть історію «так, як це було».

Надзвичайно цінним могло б стати звернення до методики усної історії. Втім, остання використовується в українській історіографії переважно при дослідженні Голодомору, Другої світової війни та руху Опору. Звернення до свідчень очевидців олюднюють, урізноманітнюють і деталізують історію, розкривають побутові обставини прийняття рішень. Притаманний їм індивідуальний виклад розлогіше за схеми істориків показує складність історичного процесу, випадковість «закономірних» рішень. Власне, під таким кутом зору легко долається методологічний спір щодо ролі особи в історії. Кожен автобіографічний текст є аргументом на користь людського чинника в історії. Не враховувати цю інформацію було б науково не коректно.

Втім, пам'ять не тотожна фактичному руху історії, який включає величезну кількість елементів, які просто не фіксуються в пам'яті. Пам'ять кожен раз переструктурує події, змінює. Вона повністю зв'язана з нашою актуальністю – те, що визначається потребами сучасності, насамперед політичною кон'юнктурою, те виринає з пам'яті [2]. Серед її недоліків

втрата грані між тогочасною оцінкою подій і сучасною. Така картина минулого вибіркова, не повна і зосереджена на вузлових подіях. Кругозір свідка визначається фактами, які часто обираються в залежності від готової концепції, переважно від пануючого в суспільстві політичного дискурсу. Ще одна вада полягає в частому використанні стереотипних тверджень, які в категоричній формі на основі протиставлень «добрий – поганий», «свій – чужий» надмірно спрощують багатогранність історичного процесу. Як правило, подібні свідчення не оперують надійними статистичними даними, віддаючи перевагу загальним твердженням про «масову підтримку» та «одностайність». Людська пам'ять має здатність до забуття і... замовчування. Та й за іронічним зауваженням Б. Шоу, читаючи біографії, варто пам'ятати, що правда не придатна для публікації.

Односторонній суб'єктивний підхід у історичній науці традиційно урівноважується письмовими матеріалами. Роль останніх відкоригувалася, часи Л. Ранке з його виключною довірою до письмового джерела пройшли. Тому мова йде про різнобічне використання письмових і усних джерел, поєднане з їх науковою критикою. Без залучення матеріалів пам'яті наукова картина втратить особистісний вимір, перетвориться на схему, в якій тенденції і закономірності суспільного розвитку перекреслять неповторність життя. Отже, мова йде про зміну методології використання свідчень очевидців, встановлення вірогідності й ступеня їх достовірності через наукову критику.

Важливим елементом у цьому має стати активне залучення архівних матеріалів, значний масив яких зберігається в ДАТО. У межах статті увага зосереджуватиметься на окремих проблемах джерелознавчого характеру, які дозволяють здійснити комплексну оцінку національного руху. Партійний фонд Тернопільського обкому партії (П-1) містить цінні матеріали протистояння комуністів зростаючому національному руху в області. Характер документів дозволяє головним чином подивитися на розвиток національного руху з обкомівських вікон, очима опонентів. Притаманний канцелярський стиль офіційних документів та підкреслено негативна оцінка опонентів не заперечують цінності аналітичного матеріалу.

Залучення цих документів дозволяє краще зрозуміти особливості суспільно-політичної ситуації в області, розкрити рівні боротьби між владою і опозицією. На основі цих документів можна визначити роль комуністів у суспільно-політичних процесах та рівень їх відповідальності не в цілому за «злочини комуністичного режиму», а за власні дії. В цілому проблема взаємин комуністичної влади і опозиції вимагає гнучкості, адже формування національних організацій відбулося через вихід окремих представників із партії. Серед членів КПРС, місцевих керівників було чимало вдумливих, відповідальних та національно свідомих осіб, і не без їх розуміння віянь часу та поступливості, логіка суспільно-політичних процесів не перейшла лінію суспільного протистояння.

Найперше партійні документи розкривають динаміку збільшення соціальної бази національного руху в області. Традиційно чиновники відносили до неї колишніх учасників ОУН і УПА та вірних Греко-Католицької Церкви. Згідно з інформацією першого секретаря Тернопільського обкому партії В. Острожинського, у 1989 р. в області проживало понад десять тисяч осіб, причетних до діяльності ОУН – УПА, дві з половиною тисячі з котрих були засуджені за участь в націоналістичних формуваннях, понад дві тисячі «бандопосібників» та понад чотири тисячі спецпереселенців, які «ідейно не роззброїлись» [3, арк. 13].

У 1987 р. прояви нелегального уніатського життя зафіксовано в 10 районах – Бережанському, Бучацькому, Борщівському, Заліщицькому, Зборівському, Монастириському, Підволочиському, Терехівському, Тернопільському, Чортківському [4, арк. 28]. На 1 жовтня 1989 р. кількісне співвідношення між Руською православною церквою і УГКЦ було наступним: 792 об'єднання у всіх районах області проти 46 населених пунктів у десяти районах; 16 тисяч церковного активу проти 3,5 тисяч прихильників; 320 священнослужителів проти 16; 45 монахів проти 32 [5, арк. 8].

Новим випробуванням для влади стала поява неформальних організацій. У грудні 1989 р. на Тернопільщині діяла майже тисяча любительських об'єднань і клубів за інтересами, що об'єднували майже сорок тисяч робітників, колгоспників, інженерно-технічних працівників, студентів, учнів технікумів

і профтехучилищ, представників творчої інтелігенції [9, арк. 31]. Занепокоєння партійних органів викликала діяльність обласних організацій Народного руху України, Товариства української мови, Української Гельсінської спілки, Спілки політ'язнів і репресованих України. В цілому, протидія партійних органів виявилася не ефективною.

Розгортання агітації національних організацій відстежувалося партійними аналітиками під час несанкціонованих політичних мітингів, мітингів-молебнів і мітингів-панахид за участю вірян Греко-Католицької Церкви. Документи партійного архіву розкривають методи боротьби з опозиційними діячами: притягнення до адміністративної відповідальності, штрафи, виклики в прокуратуру, індивідуальна виховна робота працівників обкому партії тощо [7, арк. 37; 8, арк. 16]. Водночас партія намагалася нейтралізувати піднесення громадської активності проведенням власних мітингів за участю діячів національного руху, як це було 2 вересня 1989 р. на Співочому полі. Під час обговорення проектів законодавчих документів щодо виборів народних депутатів, майже 5 тисяч осіб стали свідками дискусії між лідерами НРУ М. Куземко, Г. Петрук-Попоком, М. Левицьким, Л. Горохівським, С. Трубичем та представниками партійної номенклатури – А. Кучеренком, В. Рибіним, В. Вихрущем [9, арк. 22].

У партійному архіві збережено матеріали виборчої кампанії 1990 р., які розкривають обставини політичної боротьби між партією і національними силами. Партапарат рішуче налаштувався сформувати дієвий і працездатний корпус депутатів обласної ради на радянських соціалістичних позиціях. Його тактика передбачала критику програми НРУ, посилення роботи підконтрольних засобів масової інформації, активізацію пропагандистської роботи парткомів усіх рівнів. Посилювався контроль за державними друкарнями, розмножувальною технікою, роботою листонош, агентів Держстраху, телефоністок; застосовувалися не вповні чесні політтехнології: висунення кандидатами в депутати кількох претендентів; створення видимості боротьби парткомів з фактами приховування товарів народного споживання; створення громадської думки щодо заклопотаності партії рівнем життя трудящих [10, арк. 4].

Водночас, партійці відзначали порушення з боку національно-демократичних сил – несанкціоновані мітинги, тиск на виборців у Тернополі, Бережанському, Козівському та Тернопільському районах.

Тернопільська область перебувала в авангарді національного руху. Однак зростання чисельності національних організацій не заперечує збереження впливу партії у сільській місцевості та північних районах. Згідно результатів першого туру виборів, із 80 депутатів обласної Ради 65,5% – члени КПРС. Із 34 партійних керівників, що балотувалися до обласної ради, 19 стали депутатами; із 47 кандидатів у районні ради 37 отримали народну довіру. Цікаво, що головною причиною необрання партійного керівництва вважалася масова агітація ідейних опонентів [11, арк. 31].

У цілому політична ситуація в області набувала несприятливої для компартії конфігурації. Тому 14 травня в обкомі було створено комісію з питань стабілізації політичної обстановки в області, на чолі з В. Острожинським. Передбачалася розробка комплексу економічних заходів протидії «сепаратистським» намірам у політичній і економічній сферах, зміцнення кадрового керівництва, посилення організаційної роботи, проведення аналізу справ у первинних парторганізаціях, створення фондів матеріальної допомоги, посилення діяльності комсомольських і молодіжних організацій на платформі партії й перебудови, вивчення законності створення й роботи суспільних формувань, простеження виконанням ними вимог законів тощо [12, арк. 75].

Про критичність ситуації в серпні 1990 р. свідчить звернення обкому 11 серпня 1990 р. до ЦК КПУ, Президії Верховної Ради України та Ради Міністрів республіки у зв'язку із загостренням суспільно-політичної обстановки в краї. Між рядками документу читається розгубленість місцевих комуністів, відчуття хиткості власного становища [13, арк. 43]. Це підтверджується статистикою. Обласна парторганізація налічувала майже 50 тисяч осіб, але, за зізнанням керівників, «величезна кількість з них була лише носіями партквитків і не більше». З грудня 1988 р. по 15 вересня 1990 р. з партії вийшло 1308 осіб, а 1952 комуністи у першому півріччі 1990 р. не за-

платили членські внески [14, арк. 20, 47]. У 1990 р. партія поповнилася лише 219 особами, що шестеро менше ніж у попередні роки. На початок березня 1991 р. було ліквідовано майже 400 цехових організацій, 2600 партгруп, тривала деполітизація тернопільських вишів [15, арк. 9].

Свідченням ослаблення ідеологічного контролю стала поява «Відозви-91». Обком назвав цю ініціативу політично шкідливою, яка веде до розколу компартії України: «Будь-які намагання розгорнути серед комуністів області процес політичної переорієнтації є не що інше, як прагнення «ініціаторів» та прихильників таких «трансформацій» за рахунок розвалу Компартії України створити в перспективі на основі колишніх членів КПУ нову партію» [16, арк. 21].

Інші фонди архіву – «Тернопільська обласна організація Української селянсько-демократичної партії» (Р-3446), «Тернопільська обласна організація Української Республіканської партії» (Р-3447), «Тернопільська обласна Спілка політв'язнів і репресованих України» (Р-3448), «Тернопільське Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка» (Р-3449), «Громада Подільського краю Тернопільщини» (Р-3450), – містять статuti відповідних організацій, програмні документи, перспективні плани, робочі звіти, протоколи установчих зборів первинних осередків, зібрань, звітно-виборних зборів, довідки про чисельний склад осередків різних рівнів тощо. Не описаним, а отже, не доступним для дослідників залишається фонд із документами Народного руху України.

Першою всеукраїнською культурницькою організацією в області стало Товариство рідної (згодом – української) мови (далі – ТУМ). Документи фонду розкривають роль організації в суспільно-політичному житті області, яка, попри культурницькі завдання, взимку 1989–1990 рр. стала ключовим гравцем під час виборчої кампанії до Верховної ради УРСР та місцевих рад. Річ у тому, що в спогадах учасників основним гравцем на політичній арені виступає Народний рух України. При цьому забувається, що офіційно НРУ не мав права висувати власних кандидатів через пізню реєстрацію. Таким чином, саме на культурницькі організації, і, насамперед, ТУМ було покладено технічну роботу під час

виборів. 24 грудня 1989 р. на звітно-виборній конференції ТУМу було висуненно 38 кандидатів до обласної Ради [17, арк. 13]. На засіданні великої Ради обласного ТУМу 12 січня 1990 р. відмічалось, що виборчі комісії шукають різні причини, аби визнати обласну та міську конференції організації неправомірною по висуненню кандидатів у народні депутати, прагнучи знайти юридичні підстави для недопущення обласних лідерів національно-демократичного руху до виборів [18, арк. 6]. Така роль ТУМу визначалася довірою і підтримкою громадян. Згідно з документами, ТУМ у Бережанському районі налічувало 51 первинний осередок і 1050 членів, у Зборівському – 28 і 630, Козівському 10 і 147, Кременецькому – 114 членів [19].

Матеріали фонду Р-3447 показують складні обставини виникнення обласного осередку Української гельсінської групи. 7 серпня 1988 р. Л. Горохівський створив ініціативну групу УГС. Але перша спроба була зірвана владою, і лише 26 січня 1989 р. відбулися установчі збори. У жовтні 1989 р. почали виникати районні осередки [20, арк. 1, 6]. УГС, а згодом Республіканська партія, стала однією з найактивніших організацій, що радикалізувала суспільно-політичні настрої. У документах відображено участь її активістів у проведенні мітингів-панакхид у Теревовлі, Борцеві, Ланівцях, селах Піщане, Вовчківці Зборівського району, Городищі Козівського, Голгоче Бережанського, Барши Бучацького району. Під час цих заходів відновлення меморіалів загиблим воїнам поєднувалося із політичною агітацією на сучасні теми [21, арк. 4]. Відображено участь партійців у скиданні радянських пам'ятників. Однак попри популярність ідей УГС, населення не всіх районів дієво підтримувало організацію. У лютому 1991 р. УГС на Шумщині налічувала 14 осіб [22, арк. 1], а на Лановеччині – 11 [23, арк. 1].

На відміну від партійного фонду, документи національних організацій не чисельні і не дозволяють комплексно дослідити їх діяльність у зазначений період. Окремо варто згадати неформальну пресу, яка є суттєвим джерельним доповненням для наукової реконструкції подій.

Проаналізовані в статті документи є лише незначною частиною архівних матеріалів, що репрезентують суспільно-політичні процеси в області періоду боротьби за незалежність. Вони окреслюють основні напрямки досліджень важливі для регіоналістики та вітчизняної історіографії даного періоду. Їх введення в науковий обіг відіграє важливу роль у формуванні наукових знань про минулі події.

Список використаних джерел

1. Петрук-Попик Г. Аура слова й борні (1984–1991). Сьома книга акросеміології життя. Очима і серцем/ Георгій Петрук-Попик. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 743 с.; Шостак Й. Відродження держави. Тернопільщина у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року (документи і спогади учасників)/Йосип Шостак. – Тернопіль: Джура, 2001. – 448 с.; Гром'як Р. Вертеп або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло...: спогад-роздум/Роман Гром'як. Тернопіль: Тернопіль, 1992. – 334 с.; Квасновський В. «Пробудження». Публіцистичний нарис/Василь Квасновський. Частина 1. – Тернопіль: Терно-граф, 2005. – 256 с.; Горохівський Л. Діяльність Української Гельсінської спілки на Тернопільщині та нинішня реалізація принципів УГС: До 20-річчя утворення Української Гельсінської спілки/Левко Горохівський. – Київ-Тернопіль, 2008. – 64 с.; Народний Рух України на Збаражчині. У двох книгах. Кн. 1. Історія зародження та становлення. Тернопіль: Лілея, 1997. – 216 с.; Духовні скарби українського народу в житті молоді (36. статей і мат. всеукр. наук.-практ. конф. присв. 5-річчю тернопільського товариства «Вертеп», 24–25 лютого 1994 р.). – Тернопіль: Чумацький шлях, 1994.
2. Кризис – «суд»? Исторические «кризисы»: грани возможного. Беседа с философом и историком культуры Михаилом Ямпольским. URL: <http://gefeter.ru/archive/13374>
3. Об общественно-политической обстановке в области и задачах партийных организаций //Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. П-1 «Тернопільський обласний комітет компартії України». Оп. 39. Спр. 3. 195 арк.
4. О религиозной обстановке в области //ДАТО. – Ф. П-1 «Тернопільський обласний комітет компартії України». Оп. 33. Спр. 229. 69 арк.
5. Політична ситуація в області //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 46. 68 арк.

6. Інформація про виконання в області постанови ЦК Компартії України «Про організацію виконання постанови ЦК КПРС від 8 січня 1988 р. «Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних угруповань» //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 25. 41 арк.
7. Про недоліки застосування існуючого законодавства щодо протиправних дій екстремістських і антисоціалістичних елементів //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 25. 41 арк.
8. Про негативні зміни ідеологічної ситуації в області і невідкладні заходи по їх оздоровленню//ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 27. 38 арк.
9. Інформація про проведення санкціонованого мітингу в м. Тернополі //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 29. 60 арк.
10. Про партійно-політичне забезпечення виборів народних депутатів Української РСР та місцевих рад народних депутатів//ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 27. 38 арк.
11. Інформація про результати виборів народних депутатів Української РСР та місцевих рад народних депутатів у Тернопільській області //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 95. 69 арк.
12. Мери по стабилизации политической обстановки в области// ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 77. 87 арк.
13. ЦК Компартии Украины, Президиуму Верховного Совета УССР, Совету Министров УССР //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 95. 69 арк.
14. Протокол XXIII конференции Тернопольской обласной партийной организации (второй этап) от 15 сентября 1990 г. //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 70. 203 арк.
15. Про підсумки XXVIII з'їзду Компартії України та завдання партійних організацій, що впливають з суспільно-політичної обстановки в області (Доповідь першого секретаря обкому Компартії України т. Бойка І.Д. на пленумі 2 березня 1991 р.) //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 126. 100 арк.
16. З приводу «Відозви-91-го» //ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 134. 42 арк.
17. Протокол Тернопільської обласної звітно-виборної конференції Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка//ДАТО. – Ф. Р-3449 «Тернопільське Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка». Оп. 1. Спр. 1.15 арк.

18. Протокол № 2 засідання великої Ради обласної організації Товариства української мови ім. Тараса Шевченка від 12 січня 1990 р.// ДАТО. – Ф. Р-3449. Оп. 1. Спр. 4. 47 арк.
19. ДАТО. – Ф. Р-3449. Опис 1. Спр. 5. 47 арк.
20. Важливі віхи діяльності Тернопільської обласної організації Української Гельсінської Спілки Української республіканської партії// ДАТО. – Ф. Р-3447 «Тернопільська обласна організація Української республіканської партії». Оп. 1. Спр. 1. 11 арк.
21. Про негативні зміни ідеологічної ситуації в області і невідкладні заходи по їх оздоровленню // ДАТО. – Ф. П-1. Оп. 39. Спр. 27. 38 арк.
22. Список членів Шумської районної ради УРП // ДАТО. – Ф. Р-3447. Оп. 1. Спр. 7. 15 арк.
23. Список членів Ланівецької районної ради УРП //ДАТО. – Ф. Р-3447. Оп. 1. Спр. 6. 22 арк.

Yaroslav Seko

THE PROBLEM OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE FORMATION ON SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES IN TERNOPIIL REGION IN 1987–1991

The problem of scientific knowledge formation on social and political processes in the Ternopil region in 1987 1991 has been raised. The record groups in the State Archive of the Ternopil Region have been analyzed, and the possibilities of their use in historical research have been shown.

Key words: *socio-political processes, historical memory, Communist regime, State Archive of Ternopil region.*

**ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ЖИТЕЛІВ
ЗАЛІЩИЦЬКОГО РАЙОНУ В ДРУГІЙ
СВІТОВІЙ ВІЙНІ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ (1944–1945 рр.)
НА ОСНОВІ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ**

Висвітлюється участь жителів Заліщицького району в Другій світовій війні під час звільнення європейських держав у 1944–1945 рр. на основі архівних матеріалів. Автор аналізує переважно документи двох архівів: Заліщицького районного комунального краєзнавчого музею та Заліщицької районної газети "Колос", а також використовує спогади ветеранів Другої світової війни.

Ключові слова: *Заліщицький район, Друга світова війна, Європа, Радянська армія, Вісло-Одерська операція.*

Минуло понад 70 років з часу закінчення Другої світової війни, яка була наймасштабнішою в історії людства, беручи до уваги масштаби руйнацій та кількість жертв. Напередодні відзначення цієї важливої історичної дати президент Росії В. Путін, спонукований своїми імперськими амбіціями, заявив, що його країна могла б здобути перемогу над фашизмом у Другій світовій війні і без України, а з огляду на це, і без інших народів колишнього Радянського Союзу. Але факти свідчать зовсім про інше.

Війна двічі жорнувала територію України у той час, як тільки 17% території Росії було зайнято ворогами. Крім того, українці протистояли хортистській Угорщині, яка за підтримки гітлерівської Німеччини розпочала війну проти Карпатської України ще в березні 1939 р., в результаті чого Угорщина окупувала Карпатську Україну. Жителі Західної України в складі польської армії воювали проти агресора з 1 вересня 1939 р., тобто від початку Другої світової війни.

Втрати України у війні були величезні. Це – 8 млн. осіб, тобто п'ята частина населення, зокрема, 2,5 мільйона загинули на фронтах, 5,5 млн. осіб – це знищені військовополо-

нені і цивільні. До загальних втрат Радянського Союзу ця цифра склала 40–44%.

У Червоній армії за роки війни проти ворога боролось 7 млн. жителів України. З 15 фронтів, які діяли в період Другої світової війни, більше половини очолювали маршали та генерали, які були українцями за походженням.

Понад 100 тис. західних українців воювали в лавах польської армії, десятки тисяч українців перебували у складі армії Сполучених Штатів Америки, Канади та інших країн-учасниць антигітлерівської коаліції, а також серед учасників підпілля і партизанів, розвідників у ворожому тилу. Під час Другої світової війни через Українську Повстанську Армію (далі – УПА) і національне підпілля пройшло понад 400 тис. осіб [6].

Важливим фактом для нас є те, що на фронтах Другої світової війни брали участь понад 6 тис. жителів Заліщицького району, з них майже 2,5 тис. полягли смертю хоробрих. Про це засвідчують архівні матеріали Заліщицького районного комунального краєзнавчого музею, за 40-річчя роботи якого зібрано 18 962 експонати основного фонду. Тут можна побачити наступні експозиції: «Наші земляки на фронтах Другої світової війни»; «ОУН-УПА – борці за волю України»; «Участь наших земляків у війні 1979–1989 рр. у Афганістані» «Події Революції Гідності у 2013–2014 рр.» та інші. З 1990 р. на базі музею діє Південно-Тернопільська археологічна експедиція, яка також вносить вагомий вклад у розширення обсягів музейних матеріалів.

Крім того, у редакції Заліщицької районної газети «Колос», яка заснована 24 лютого 1940 р. і вже перейшла 75-літній рубіж своєї діяльності у мас-медійному просторі, накопичені архівні матеріали-носії [14], зокрема й спогади ветеранів Другої світової війни й достовірна інформація про жителів Наддністрянщини, які на фронтах Другої світової війни визволяли європейські держави.

Якщо вести мову про визволення Європи, зокрема про бойові наступальні операції 1944–1945 рр. на території країн Східної і Центральної Європи, то в них дійсно активну участь брали наші земляки – жителі Заліщицького району. Чимало краян не повернулися додому з фронту.

Усе менше серед нас залишається учасників Другої світової війни, але їхні подвиги, вкриті немеркнучою славою, живуть, переходять у легенди, стають частиною пам'яті народної й душі народу.

Боротьба за визволення Польщі займала центральне місце в наступальних діях Радянської Армії в Європі. Звільнення цієї країни від фашизму розпочалось у середині 1944 р., коли в результаті Білоруської і Львівсько-Сандомирської наступальних операцій була визволена значна частина польських земель на схід від Вісли [4].

У Білоруській та Львівсько-Сандомирській визвольних операціях брали участь наші земляки: Бойчук Михайло Матвійович із с. Новосілка, учасник боїв за визволення Польщі, нагороджений медаллю «За відвагу»; Сорока Йосип Олексійович (с. Щитівці); Чухрій Михайло Степанович (с. Угриньківці); Буньовський Петро Федорович (с. Нирків); Матійчук Михайло Степанович (с. Зелений Гай); Ілин Василь Іванович та Фецик Григорій Йосипович (с. Касперівці); Боднар Омелян Якович (с. Лисівці); Мостовий С. Ф. (с. Буряківка); Бриндзола М. Й. (с. Лисичники); Собінський Я. С. (с. Головчинці); Вістовський Богдан Орестович (с. Іване-Золоте); Мельник Михайло Васильович (с. Блищанка); Дмитренко Євген Михайлович (м. Заліщики), учасник боїв за визволення Польщі та Німеччини, нагороджений медаллю «За взяття Кенігсберга» та інші [2].

Учасник Білоруської наступальної операції Василь Іванович Ілин із с. Касперівці у своїх спогадах розповідав: «Військова частина, в яку я прибув на фронт, форсувала річку Нарев у районі міста Остроленка. Перебравшись на правий берег річки, ми зайняли плацдарм 5 км завглибшки і 7 км завширшки. Розширити зайняту територію було важко, бо ворог чинив жорстокий опір. Фашисти намагалися за всяку ціну ліквідувати захоплений нами плацдарм. Противник безперервно контратакував: день і ніч біла ворожа артилерія так, що кожний квадратний метр плацдарму був зритий снарядами і мінами» [7]. Радянське командування, підтягнувши війська, 19 вересня 1944 р. вирішило розпочати наступ з метою розширення плацдарму. 19 вересня під

час наступу Василя Івановича Ілина було поранено в голову осколком німецького снаряда.

Григорій Йосипович Фецик із села Касперівці також брав участь у форсуванні р. Нарев: «Коли ми підійшли до річки, – пригадував Григорій Йосипович, – німців не було видно. Тоді вирішили переправити гармати на плотах. Бійці, роздягнувшись, форсували річку вплав. Коли солдати були на середині річки, німці відкрили вогонь. Наші бійці не повернули назад, а переправившись на другий берег, відбили атаку німців. Перейшовши в контратаку, змусили відступити фашистів від річки» [7].

Учасником форсування р. Нарев був також Омелян Якович Боднар із села Лисівці. Богдан Орестович Вістовський із Іване-Золотого пригадував, що під містом Пултуск, на річці Нарев, в одному з боїв було важко поранено командира батареї. Під обстрілом ворога Богдан Орестович і ще декілька бійців переправили командира через річку і доставили в санітарний батальйон. Бійці швидко виконали завдання, і життя командира було врятоване. Особливо запам'ятався епізод бою біля міста Пултуск фронтовикові Михайлу Матвійовичу Бойчуку з села Новосілка: «Наша артилерія, в якій я весь час воював, – розповідав Михайло Матвійович, – зайняла позицію в глибокому урвищі. Я сам залишився біля автомашини, а шофер пішов шукати бак для бензину, бо наш був пробитий кулями. Раптом я побачив цілий взвод німців, які йшли просто на мене. Я з переляку щосили закричав: «Хенде хох!». Фашисти тієї ж хвилини покидали автомати на купу і підняли руки вгору. Так я захопив у полон 18 фріців, за що був нагороджений медаллю «За відвагу».

Учасник Львівсько-Сандомирської наступальної операції Михайло Васильович Мельник із с. Блищанка був сапером. У боях за Сандомирський плацдарм йому часто доводилось йти вперед, розмінюючи шляхи для наступу. Поблизу міста Сандомир Михайла Васильовича контузило від вибуху снаряда [7].

На Сандомирському плацдармі воював також Петро Федорович Буньовський із Ниркова: «Південніше Сандомира, поблизу м. Мелец, є село Кубилянки, – ділився спогадами Петро Федорович. – Тут наша частина вела бій із переважа-

ючими силами противника. Усю ніч німці атакували наші позиції. Вранці німецькі танки прорвались у село. Успіх фашистів був короткотривалим. Незабаром наші війська перейшли в контратаку і після п'ятигодинного бою німецькі танки були знищені. Багато фашистів було взято в полон». У бою на території села Кобилянки Петра Федоровича було тяжко поранено в груди.

21 липня 1944 р. на визволеній території, де проживало більше 5 млн. осіб, був організований Польський комітет національного визволення (далі – ПКНВ). Під його керівництвом створювалось Військо Польське, яке до кінця 1944 р. налічувало 286 тис. чоловік.

Польща була визволена від фашистських окупантів у результаті здійснення Вісло-Одерської операції, що почалася 12 січня 1945 р. У ній брали участь наші країни: із м. Заліщики – Галущенко Федір Григорович, нагороджений медаллю «За Варшаву», «За перемогу і свободу», отримав відзнаку «Грюнвальд»; Рокитянський Андрій Федорович; Рудковська Катерина Дмитрівна; Кабачій Петро Терентійович; Вовк Микола Семенович, нагороджений орденом Червоної Зірки; Петрущак Василь М.; Заєць М.С., нагороджений медаллю «За визволення Варшави»; Николайчук Григорій Дмитрович (с. Касперівці), Пішко Костянтин Антонович (сmt. Товсте), нагороджений медаллю «За визволення Варшави», а також «На полі слави»; Волошин Петро Михайлович (с. Щитівці) та Косарик Василь Олексійович (с. Новосілка), які нагороджені медаллю «За визволення Варшави»; Киверига Василь Степанович (с. Блищанка); Калюс С.С. (с. Щитівці), нагороджений медаллю «За визволення Варшави»; Пшик М.Т. (с. Нагіряни), нагороджений медаллю «За визволення Варшави»; Джумак Степан Герасимович та Пасечко Я.М. (с. Щитівці), нагороджений медаллю «За визволення Варшави»; Кузь Ф.Ф. (с. Поділля), нагороджений медаллю «За визволення Варшави»; Герман Д.В. (с. Колодрібка), який отримав медаль «За визволення Варшави»; Дерен Антон Якович (с. Синьків); Прокіпчук Данило Антонович (с. Лисичники); Палагнюк Василь Степанович (с. Іване-Золоте); Галас А.М. (с. Шутромиці); Козлик І.Й. (с. Рожанівка) та інші.

Наступ радянських військ був запланований на 20 січня. Під час наступу німецько-фашистських армій на Західному фронті англо-американські війська опинились під загрозою повного розгрому. Розпочатий раніше запланованого часу наступ радянських військ фактично врятував союзників.

Для проведення Вісло-Одерської операції було кинуте понад третину особового складу діючої армії, більше половини танків і самохідних установок, приблизно третину гармат і літаків. Радянські війська розстрожили оборону німецько-фашистської армії, примусили противника розпочати відступ [4].

Запеклими були бої за Віслянський рубіж. «Бурхливі води Вісли. Вітер, який розігрався, піднімав пінисті хвилі. Темні хмари робили небо похмурим. Наступала ніч. Навкруги – непроглядна імла», – ділився спогадами учасник форсування Вісли Євстахій Антонович Витів із села Лисівці.

У таку погоду командування вирішило несподівано вибити ворога із зайнятої ним позиції.

«До сьогодні, – розповідав Євстахій Антонович, – бачу живими своїх товаришів, пекучий біль стискає груди, коли згадаю тяжку втрату поблизу річки Варти». «Тільки героїзм наших бійців допоміг взяти фортецю Гравбіу на Віслі», – відзначав Омелян Якович Боднар із Лисівців. Односелець О.Я. Боднара Петро Степанович Семенчук переправлявся через Віслу, вкриту кригою, біля міста Грудзенз. «Наші солдати, – згадував Петро Степанович, – під вогнем противника добирались до берега. Падали снаряди, які розривали лід, вода фонтанами піднімалась вгору. Та ніщо вже не могло зупинити солдатів: перед очима – місто. У цьому бою загинув командир полку, був поранений мій односельчанин Петро Юркевич. Коли ми увійшли в Грудзенз, то німців було ще дуже багато в будинках. Бої йшли за кожною вулицю, за кожен будинок. Наша артилерія була прямою наводкою по будинках. Не один солдат навіки залишився в Грудзензді, не одна мати й дружина, дівчина пролила сльози за своїм сином, чоловіком, нареченим» [7].

Заліщанин Михайло Степанович Чокан ділився спогадами про форсування річки поблизу містечка Кросно: «Це було в січні 1945 р. Наші два танки рухались по мосту річки. Але за ним була німецька засідка, яка готувалася до знищення

моста. Один із танків, в якому був я, пройшов міст, а інший у момент вибуху впав у воду. Наш танк на березі зайняв оборону. Незабаром підійшла допомога. Завдяки зусиллям наших військ, фашистів біля містечка Кросно було розбито» [7].

На підступах до Варшави громив ворога своєю гарматою-«сорокап'яткою» заліщанин Йосип Степанович Дідора. За мужність, проявлену в боях, Йосипа Степановича було нагороджено медаллю «За відвагу».

Про запеклість боїв під Варшавою свідчать спогади колишнього воїна дев'ятої мінометної бригади, жителя села Мишків Степана Корнійовича Люштея. «14 січня 1945 р., – оповідав Степан Корнійович, – чотири години тривала артпідготовка під Варшавою. Довго не здавалися німці. Артилерія була безперервно, аж стволи були червоні. Скоро в наступ пішла піхота. Тяжким був бій. На передовій загинув командир дивізії. Двадцять поранень одержав командир батальйону Костиленко, який зразу ж помер».

Роман Михайлович Мулярчук із Заліщиків визволяв Варшаву, перебуваючи в складі окремого саперного батальйону Брестської дивізії. Запам'ятався Роману Михайловичу бойовий епізод у районі міста Варшави. Тут групі саперів було доручено підірвати міст, по якому в нейтральній зоні проходив ворожий бронепоезд і обстрілював територію, зайняту радянськими військами. Поблизу моста знаходився будинок. Група саперів у кількості дев'яти чоловік пробралась до будинку тільки вдень. Під постійним обстрілом противника дорогою до будинку було поранено чотирьох бійців. П'ять саперів заховались у підвалі будинку і чекали вечора. Вивчивши підходи до моста і вогневі точки, воїни вночі приступили до виконання завдання. Скоро міст було підірвано [7].

17 січня 1945 р. частини Радянської армії та Війська Польського визволили Варшаву. Визволення столиці Польщі далось дорогою ціною: одержали поранення під Варшавою Остап Миколайович Харовський із Касперівців і Петро Іванович Фурик із Лисівців. Загинули смертю хоробрих в польській столиці Адам Мартинович Галас із Шутромінців, Йосип Михайлович Потапинський із Солоного та Іван Йосипович Козлик із Рожанівки.

690 тис. чоловік було нагороджено медаллю «За визволення Варшави», яку Президія Верховної Ради СРСР встановила 9 червня 1945 р. Серед фронтовиків Заліщанщини, учасників боїв за Варшаву, понад 40 осіб були нагороджені медаллю «За визволення Варшави». Серед ветеранів із м. Заліщики, учасників Другої світової війни, отримали цю медаль Михайло Зигмундович Сковронський, Микола Михайлович Махніцький, Микола Степанович Заяць, Петро Васильович Звіздарик, Іван Михайлович Кидановський, Юрій Дем'янович Антонишин, Василь Степанович Гев'юк, Андрій Федорович Рокитянський, Євгенія Павлівна Ульянова.

Під час Вісло-Одерської операції радянські війська просунулись в глибину на 500–600 кілометрів. Після Варшави наші земляки брали участь у звільненні міст і сіл Центральної та Західної Польщі.

У боях за визволення польського м. Легніця було поранено заліщанина Михайла Степановича Матійчука.

«Тричі з рук в руки переходило південне польське місто Огородзенець, – розповідав Володимир Йосипович Коротій із Заліщиків. – Наш взвод ліквідував вогневу точку на башті костелу і захопив сімох фашистів у полон». У бою за Огородзенець Володимира Йосиповича було поранено.

Загинули геройською смертю під час визволення Огородзенця від німецько-фашистських загарбників Данило Антонович Прокіпчук і Михайло Іванович Панчак із села Лисичники, Петро Григорович Кушнір із Литячого.

Під час звільнення Кракова від гітлерівських окупантів загинули смертю хоробрих Микола Гнатович Шевчук із Товстого, Петро Васильович Данилюк із Заліщиків.

Для фізичного винищення і морального пригноблення народів на території Польщі фашистські варвари створювали табори смерті, найважливішими з яких були Освенцим і Майданек. Минуло понад 70 років, як закінчилися страждання сотень тисяч в'язнів найбільшого з нацистських таборів – Аушвіц (знаний також як Освенцим).

У таборі, за різними оцінками, втратили життя від одного до кількох мільйонів людей, переважно євреїв.

Як наголосив історик Петро Іваняк, концентраційний табір Аушвіц звільняли солдати 60-ї армії 1-го Українського фронту. Понад 70 років тому 100-та Львівська дивізія ввійшла у табір. На момент звільнення у таборі залишилось 7600 покинутих в'язнів, у тому числі 600 дітей [6].

У визволенні в'язнів із гітлерівського концтабору Освенцим брали участь жителі Заліщанщини Павло та Василь Палагнюки, двоюрідні брати з с. Іване-Золоте, про яких мова ще піде далі. Військова частина, в котрій воював заліщанин Йосип Степанович Дідора, брала участь у визволенні в'язнів концтабору Майданек, поблизу міста Люблін.

Степан Миколайович Кошель із Товстого та Антон Якович Дерен із с. Богданівка (с. Синьків) у роки війни воювали в 248 армійському мото-інженерному батальйоні. За успішне форсування Дністра у вересні 1943 р. Степан Миколайович Кошель був удостоєний звання Героя Радянського Союзу, а його земляк Антон Якович Дерен нагороджений орденом Червоної Зірки. Обидва наші славні земляки – учасники боїв за визволення Румунії. У кінці 1944 р. Степан Миколайович Кошель був направлений у військове училище. Його товариш А.Я. Дерен визволяв від гітлерівців міста Радомско та Ченстохов. Антон Якович закінчив війну в м. Бунцлац (1945 р. йому повернули колишнє польське найменування Болеславець).

Усе менше залишається серед нас учасників, ветеранів Другої світової війни. Одними з них є старожили селища Товстого: Дмитро Степанович Перепічка, Микола Степанович Гринчак, а також Степан Миколайович Скоревич, який, на жаль, відійшов за межу Вічності у 2016 р. Вони поділилися своїми спогадами про ті далекі роки на початку серпня 2015 р.

Так, ветеран Другої світової війни Дмитро Степанович Перепічка народився 3 вересня 1925 р. в с. Головчинці. В армію пішов весною 1944 р., а на фронт – у січні 1945 р. У бою за м. Радом (Польща) воїна контузило, у нього були зламані два ребра. Тому потрапив у госпіталь, а підлікувавшись – у тил і знову на фронт. Війська рухались на захід. Дмитро Степанович служив у 216 стрілецькому полку, а потім – у піхоті. Та знову з ним трапилась біда. 16 березня Д.С. Перепічка був поранений у плече, і дві кулі так і залишились у його тілі. Лікувався у госпіталі, а потім повернувся додому.

Житель смт. Товсте Микола Степанович Гринчак народився 22 липня 1926 р. в с. Лисівці. У 1944 р. радянська влада оголосила повну мобілізацію до війська всіх чоловіків віком від 18 до 50 років. Усіх було попереджено: хто відмовиться від призову – розстріляють. Батька Миколи Степановича мобілізували, а Микола Гринчак, якому на той час ще не було вісімнадцяти років, теж вчинив за прикладом тата. Трагічно склалась доля батька. Його відправили в Білу Церкву, де він пропав безвісти. Як пригадував ветеран, відправляли ешелонами солдатів на фронт, а їхній 18-й ешелон направили в Сибір, у Красноярськ, де упродовж місяця проводили навчання. Пізніше був фронт. Микола Степанович брав участь у визволенні Естонії, Латвії, Литви. У бою за Кенігсберг його поранило в ногу та ліву руку. Перебував у госпіталі в Латвії. Після перемоги його відправили на Сахалін. Коли повернувся додому, то побачив, що рідна хата зруйнована. Тому довелося будувати дім знову.

Нині покійний Степан Миколайович Скоревич у серпні 2015 р. розповідав, що він народився 25 травня 1921 р. в селищі Товсте. Навчався у семирічній школі. Майже перед закінченням війни, у травні 1944 р., потрапив на фронт. Опинився в Орловській області, там проходив військову підготовку перед відправкою на передову. З перших днів Степан Скоревич пізнав жорстокі реалії війни, коли для когось вона може закінчитись вже у першому бою. Не обминула біда і Степана Миколайовича: він отримав поранення в ногу. Сталося це у Прибалтиці. Далі – госпіталь у Шауляї, який потім перебазували до Німеччини, бо фронт рухався на захід. «Поранило мене зранку, о 10 годині, і весь день довелося пролежати в окопі, доки мене не забрали у госпіталь». Солдат трохи підлікувався – а далі в тил і знову на фронт. Так, воюючи, дійшов аж до Берліна, наближаючи спільну перемогу. Особливим захопленням у житті Степана Миколайовича стала пісня – невід’ємна частина його життя. Пригадував, що на війні, коли йшов у бій, то підбадьорював своїх побратимів гарною українською піснею [8].

Ветерану Івану Юрійовичу Ландяку, жителю с. Поділля, 1922 р. народження, довелося пережити багато. Він пройшов

Другу світову війну, мав на своєму шляху і радісні здобутки, і болісні втрати, пережив щастя зустрічей і сум розставань... Будучи в такому поважному віці, ветеран в доброму гуморі, більше того – про своє життя і Другу світову війну може оповідати годинами: «Народився я в родині селян. Батько працював у колгоспі, а мати займалася домашнім господарством. Батьки виховували мене і старшого брата з великою любов'ю, ніжністю, вчили бути працелюбними, а головне – привили нам ту любов до рідної землі, без якої ми не змогли б воювати з ворогом. Війна застала зненацька, але встиг здобути освіту: у 1941 р. вступив у Чортківську педшколу. Провчився там недовго, тільки півроку. Через хворобу залишив навчання. Почалася мобілізація, під яку потрапили я і мій старший брат. На фронт пішов у травні 1944 р. у 19-річному віці. Моя мати дуже плакала, не могла з цим змиритися, бо довелось відпустити з дому двох синів. І в той день мати дала нам образочок, на якому написала такі слова: «О Ісусе, хорони мого сина від всього нещастя. На пам'ять дорогому синочкові. Не забувай ніколи свою матір». Я зберігаю цю реліквію до сьогодні. Образок давав мені сили боротися і завжди оберігав.

З нашого с. Поділля Заліщицького району на війну було відправлено 320 чоловіків, а повернулися тільки 250 ...Закінчив я долати фронтові дороги в Берліні. За бойові заслуги отримав державні нагороди» [10; 12].

70 літ минуло 2015 р. від незабутнього травня 1945 р., але й сьогодні подвиг захисників залишається невичерпним джерелом патріотизму для громадян сучасної України та великої віри у свої сили. Адже наша держава переживає сьогодні дуже складний етап своєї історії. Війна на сході проти сепаратистів, проросійських найманців і російських регулярних військ вимагає від кожного не тільки почуття великої любові до своєї країни, але й моральної і матеріальної підтримки наших воїнів, для яких патріотизм – це не просто слова, але й життя та здоров'я, якими вони ризикують на передовій.

А понад сім десятиліть тому Радянська армія визволяла від гітлерівців польське місто Гдиню, яке розташоване на березі Балтійського моря. Ось що розповів учасник визволення Гдині

Василь Степанович Киверига з с. Блищанка: «Наша рота перебувала в окопах на краю лісу, біля міста Гдині. В одному з боїв на розташування роти зі сторони Пруссії поповзло шість німецьких танків. Бійці нашої роти підбили три ворожі танки, а решта повернула назад».

Одержав поранення біля Гдині ще один учасник звільнення – кулеметник Іван Васильович Безушко з Іване-Золотого.

Запеклі, кровопролитні бої тривали за місто Гданськ, розташоване недалеко від Гдині. Учасник битви Омелян Якович Боднар із Лисівців розповідав: «Коли німців наші війська притиснули в Гданську до моря, гітлерівці підірвали дамби і все затопили водою. Наші воїни не відступили. Спочатку пливли на човнах, а коли вода стала мілкою, ми пішли в наступ. У воді, під вогнем противника, наші бійці йшли вперед. Незабаром фашистів було оточено біля моря. Одні з них здалися в полон, а інші потонули в морі» [7].

У роки Другої світової війни Михайло Степанович Чухрій із с. Угриньківці був снайпером. Він брав участь у бою поблизу міста Жешув, під час якого фашистів було розбито. За здобуту перемогу не один воїн пожертвував життям, багатьох було поранено. У бою під Жешувом Михайла Степановича також було поранено в груди.

При звільненні м. Бельсько-Бяла смертю хоробрих поліг заліщанин Володимир Федорович Черлінко. Його посмертно нагороджено медаллю «За відвагу» [5].

Форсував Віслу, визволяв міста і села Польщі Григорій Дмитрович Николайчук із Касперівців: «Воля, характер мій і моїх ровесників, які дев'ятнадцятирічним стали на захист країни, а також поневолених німецьким фашизмом народів Європи, гартувалися в боях», – відзначав Г. Д. Николайчук, ветеран війни і праці.

У боях за визволення польського народу від німецько-фашистських загарбників брали участь також частини Війська Польського. Двадцять один житель заліщанщини польської національності боровся за свободу та незалежність Польщі у складі Війська Польського. Вони полягли на полі бою. У полках польської піхотної дивізії імені Яна Кілінського воювали Владислав Іванович Вежбицький та Адам Юзефович

Знельковський із села Нирків, Мар'ян Михайлович Гуменюк із Заліщиків, Онуфрій Мартинович Галас із Дорогичівки, Михайло Йосипович Доманській із с. Литячі, Броніслав Петрович Кровицький із Слобідки, Станіслав Францишкович Мостовий із Буряківки, Михайло Йосипович Бриндзола із Лисичників та Владислав Михайлович Когут із Лисівців. У піхотних полках орденосної Першої польської піхотної дивізії імені Тадеуша Костюшка воювали Йосип Михайлович Потапінський із Солоного, Ян Степанович Собінський із села Головчинці, Карл Станіславович Щумляховський із Весняного та Юзеф Михайлович Шимків із Лисівців. Андрій Теодорович Пуциш із Товстого перебував у складі 6-го піхотного полку другої польської дивізії імені Генріха Домбровського.

Жорстокі бої розпочались за переправу через р. Одер. Учасник форсування Одера Дмитро Васильович Дутка з села Хмелева пригадував, що озвірілі фашисти, відчуваючи свою загибель, кидали проти наших військ усі сили, які тільки могли. «Проте перевага була на нашій стороні, – розповідав Дмитро Васильович. – Ми йшли вперед, хоч багато з нас полягло, але ми вірили в перемогу і ніхто не міг нас зупинити. А ще була між нами міцна дружба, яка додавала нам сили гнати проклятих фрїців аж до Берліна» [3].

Одержали поранення при переправі через Одер Петро Васильович Різновський і Петро Павлович Люштей із міста Заліщики, Костянтин Іванович Похила і Петро Федорович Петрушкевич із Угриньковець, Дмитро Костянтинович Федик із села Лисичники та багато інших. 22 січня 1945 р. війська Першого Українського фронту були вже на річці Одер у районі м. Бреслау (Вроцлав).

У Заліщицькому краєзнавчому музеї зберігається лист із Пензенської області від ветерана Другої світової війни Віктора Петровича Хлинцева. Лист адресований рідним Павла і Василя Палагнюків, які служили в роки війни у відділенні, командиром якого був В. П. Хлинцев. Не можна без хвилювання читати цього листа, адже в ньому – солдатська полум'яна, сповнена тривоги і безсонних ночей, обпалена жорстоким крилом війни молодість наших батьків і дідів, їхні самовідданість, героїзм і мужність, які часто разом із

життям вони віддавали в ім'я жаданої перемоги над ворогом, в ім'я миру на землі.

Ось рядки з листа Віктора Павловича Хлинцева:

«... Василь, красивый, коренастый, среднего роста, был очень жизнерадостным, стойко переносил холод і голод. Наоборот, Павло, задумчивый, редко улыбался, страдал особенно от холодов. По погрузке в вагоны в декабре 1944 года... приехали мы на польскую землю, переехали реку Сан и с Сандомирского плацдарма 12 января 1945 года, после мощной артиллерийской подготовки, пошли в наступление. За прорыв обороны немцев Василь и Павло и другие хлопцы моего расчета получили благодарности командира бригады.

После многих боев, в которых Василь и Павло героически расстреливали доты, дзоты, пехоту немцев, наша часть подошла на подступы к городу Бреслау (сейчас Вроцлав). Около Бреслау весной уже снега не было: мы выехали в засаду немцев, которые внезапно открыли по нас огонь из леса с самоходок и танков. Здесь и погиб Павло при попытке развернуть орудие (Палагнюк Павло Михайлович загинув 9 лютого 1945 р. в с. Фуксмюль у Верхній Сілезії). Его прошила очередь из пулемета, и он упал. Немцы нас стали окружать. Автомобиль и орудие горели. Снаряды рвались. Мы отступили в лес в противоположную сторону, отстреливались. Василь был со мной. Потом, с подходом подкрепления пехоты, мы немцев побили.

Сложили на большую поляну погибших, где был и Павло. В деревне, в 40–50 км от Приславля, хоронили всех убитых в общую могилу. Я написал на фанерном щите фамилии убитых. Василь прямо рыдал, так ему жалко было Павла.

Когда подошли к Бреслау, сделали большую артподготовку, но город-крепость не сумели взять сходу. Бреслау окружили только 7 мая, уже после падения Берлина, и начались уличные бои. Вот здесь и погиб Василь, а с ним и весь мой расчет (Палагнюк Василь Степанович загинув поблизу міста Бреслау, в селі Хортлеб).

При обстреле немецких позиций меня отозвал командир взвода. Я получил от него указание, куда стрелять из пушки. В это время – прямое попадание немецкой мины. Она разор-

валась прямо около пушки и поразила всех до единого осколками. Василь упал на станину. Подбежал я к нему первому и увидел, что у него уже кровь горлом фонтаном бьет. Я плакал и плакал командир взвода, младший лейтенант Иван Савчук из Киева. Мы вдвоем шестерых ребят положили в немецкую траншею, насыпали сверху немного земли, на фанерке я написал имена погибших. Наша часть двинулась дальше в город за немцами. Когда мы выезжали из Бреслау, я забежал посмотреть могилу Василя и моих товарищей, но их уже забрали в братскую могилу. По-моему и Павла тоже перенесли в братскую могилу в Бреслау. Всю жизнь я помнил и помню эти лихие дни, холод, голод и смерть близких. Хочу, чтобы все знали, какое лихолетье пережило наше поколение! Даже жизни отдавали ради мира на земле!» [2]

Загинули в бою учасники визволення Бреслау від фашистів Іван Васильович Прокопчук із с. Лисичники, Михайло Миколайович Кузьмук і Василь Григорович Андрусик із Бедриківців.

Онуфрій Васильович Тимофійчук із с. Новосілка пригадавав, що 18 квітня 1945 р. 352 стрілецька дивізія, в якій він служив, зайняла 18 кварталів м. Бреслау. За успіхи у боях кожен воїн одержав грамоту. Багато тих, хто особливо відзначився під час штурму Бреслау, були нагороджені орденами та медалями. За визволення Бреслау орден Червоної Зірки отримав залицянин Микола Семенович Вовк. Ветерану війни Івану Петровичу Стасюку з с. Нирків особливо запам'ятались бої за звільнення міст Глівіце та Опельн від гітлерівців.

У Верхній Сілезії фашисти намагались всіма силами зупинити наступ радянських військ. Сильні удари трьох армій зі сходу примусили фашистське командування швидко залишити промислові райони Сілезії. У бою за м. Глівіце (німецькою – Гляйвіц) військова частина, в якій воював Іван Петрович, оточила батальйон німців, які незабаром здалися в полон. «У квітні 1945 року наш 1819 артилерійський полк Першого Білоруського фронту, – ділився спогадами Іван Федорович Смуk із Хмелеви, – визволив місто Кюстрін».

Нам було дане завдання взяти будинок, де скупчились майже 200 солдатів та офіцерів німецької армії. Цей дім ми

штурмували шість годин. Нарешті, вийшов один німецький солдат і заявив: «Ми здаємось».

Від м. Кюстрін до Берліна залишилось ще 60 кілометрів. Вісло-Одерська операція, розпочавшись 12 січня, завершилась 3 лютого 1945 р. Вона тривала двадцять три дні. У ході операції Радянська армія розгромила німецько-фашистські війська, які окупували Польщу, форсувала річку Одер, захопила плацдарм на її західному березі. Москва 25 разів салютувала на честь славних перемог, здобутих Білоруськими та Українськими фронтами у ході Вісло-Одерської операції, завдяки мужності і героїзму воїнів [4]. Дорогою ціною одержано ці перемоги. На польських землях полягло майже 600 тисяч солдатів і офіцерів. Із Заліщицького району, за далеко неповними даними, загинули смертю хоробрих, визволяючи польський народ від німецько-фашистського рабства, понад 140 чоловік.

Військові дії далі було перенесено в центральні райони Німеччини. Як засвідчують архівні матеріали Заліщицького комунального краєзнавчого музею, учасниками боїв за визволення Німеччини були наші земляки, які нагороджені медаллю «За взяття Берліна»: Глуцак В. А. (м. Заліщики); Миронюк В. М. із села Бедриківці; Олейнич М. І. (с. Голігради); Іванський В. Д. (с. Дорогичівка); Витрикуш П. М. (с. Нирків); Площанський П. І. (с. Угриньківці); Смук І. Ф. (с. Хмелева); Вірстюк Д. І. (с. Колодрібка); Цап'як І. М. (с. Лисівці); Золотий П. І. (с. Щитівці); Соляник Федір М. (с. Хмелева); Цап'як Іван Мар'янович (с. Лисівці); Якушев Олексій Микитович, Мединський Лев Іванович та Буднін Іван Васильович (м. Заліщики); Золотий Петро Іванович (с. Шипівці) [3].

Визволяли Німеччину також жителі району: Карапутний Василь М.; Гнатюк Йосип Іванович (село Блищанка); Гребенник Василь Андрійович, Удалов Федір Олексійович, Запарова Євдокія Андріївна, Чугунова Євгенія Павлівна та Шмельов Василь Іванович (м. Заліщики); Полевий Григорій Дмитрович (с. Поділля); Аксенич Микола Антонович (с. Литячі); Човган Павло Петрович (с. Іване-Золоте); Соколівський Петро Іванович та Москалюк Іван Герасимович (с. Колодрібка); Антошків Г. В. (с. Садки); Павлюк М. П. (с. Солоне) та інші.

У боях за визволення Румунії брали участь наші земляки: Кошель Степан Миколайович (сmt. Товсте), Герой Радянського Союзу; Панченко Марія Петрівна та Колосков В. О.; Камінський О. В. із с. Касперівці; Кирилюк А. К. с. (Новосілка); Остафійчук В. А. (с. Синьків); Гандзюк В. І. (с. Іване-Золоте); Козарюк Петро Григорович (с. Колодрібка); Соловійов Юрій Олександрович, Соловійов Веніамін Залманович та Фомченков Костянтин Н. (м. Заліщики) та інші.

Жителі Наддністрянщини, жертвуючи своїм життям та здоров'ям, героїчно визволяли від фашизму Австрію, Східну Пруссію, Померанію (Німеччина), Норвегію, Болгарію, Угорщину, території тодішніх Чехословаччини та Югославії.

1418 днів та ночей йшли фронтовими дорогами воїни до Перемоги. Разом із чоловіками, батьками і братами пліч-о-пліч ступали жінки-снайпери, розвідниці, санітари, зв'язківці, льотчиці й навіть танкісти. Майже 600 тис. жінок воювали у складі Радянської армії. Заліщанка Олена Олександрівна Тимошенко в роки війни була медсестрою в стрілецькій роті 18 армії 40-го Українського фронту. Вона воювала не тільки на території України, але й на території Польщі, Угорщини, Чехословаччини. Під час боїв, коли рятувала інших, її двічі було поранено, а в іншому бою контузило. За ратні подвиги О. Тимошенко було нагороджено двома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни (II ступеня), медалями «За оборону Кавказу» і «За бойові заслуги».

Заліщанка Катерина Дмитрівна Рудковська була медсестрою польового госпіталю. Щоб врятувати життя пораненим воїнам, не один раз здавала свою кров. Перемогу зустріла в містечку Марієнверден поблизу Берліна. Звідти госпіталь переїхав у Заліщики, де К. Д. Рудковська в післявоєнний час продовжувала працювати.

Інша жителька райцентру Євгенія Павлівна Ульянова була фельдшером роти інженерно-будівельної військової частини. Її бойовий шлях проліг з-під Москви через Сталінград, Воронеж, Орел, міста і села Білорусії. За кордоном Євгенія Павлівна воювала на території Польщі та Німеччини, була нагороджена медалями «За оборону Москви», «За оборону Сталінграда», «За визволення Варшави» і «За взяття

Берліна». День Перемоги Є. П. Ульянова зустріла в Берліні. Тоді ж поставила свій автограф на стіні рейхстагу.

Заліщанка Катерина Пантелеївна Горб (Солодовникова) 19-річною дівчиною, коли почалась війна, пішла на фронт. Її направили в медсанбат медсестрою. Перше бойове хрещення одержала в Сталінградській битві. Потім були бої не тільки на території нашої країни, а й у Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщині та Австрії. У фронтовому посвідченні, виданому військовою частиною Катерині Пантелеївні, записано десять подяк за зразкові бойові дії в боротьбі з німецькими загарбниками, а також подяка за визволення столиці Югославії – м. Белград. К. П. Горб була нагороджена медаллю «За бойові заслуги».

Олександрі Володимирівні Ващило з міста над Дністром перед початком війни виповнилось 17 років. Коли пішла на фронт, була спочатку санінструктором, а потім до кінця війни зв'язківцем. Воювала під Новоросійськом в складі 18-ї армії. За кордоном брала участь у визволенні чехословацького і німецького народів від нацистів. Була поранена. Ветеран війни має нагороди: орден Червоної Зірки, медалі «За оборону Кавказу» і «За бойові заслуги». Під час зустрічей з молоддю Олександра Володимирівна завжди наголошувала: «Я всім еством своїм проти війни. І не тільки тому, що на ній загинули смертю хоробрих мій батько і брат. Я бачила горе і сльози мільйонів...» [11].

За визволення Австрії від коричневої чуми також боролись: І. В. Оробчук (м. Заліщики), Г. П. Дорош (с. Лисичники), І. М. Смук (с. Щитівці), С. Т. Смук (с. Хмелева), Ю. П. Василькевич (с. Мишків), С. П. Плащинський (с. Іване-Золоте). Усі ці наші краяни були нагороджені медаллю «За взяття Відня».

Визволяли Східну Пруссію і були нагороджені медаллю «За взяття Кенігсберга» такі наші земляки: О. І. Мазур та Микола Павлович Лобачов (м. Заліщики), В. І. Лещук (с. Бедриківці), В. С. Юзефович та Йосип Кирилович Яницький (с. Блищанка), І. В. Середа (с. Колодрібка), П. Р. Шипітко (с. Зозулинці), О. П. Павлик та Павло Іванович Прокіпа (с. Солоне), Олексій Васильович Сук (смт. Товсте), Володимир Іванович Бобик (с. Угриньківці). Василь Михайло-

вич Волощук (с. Щитівці), учасник боїв за Східну Пруссію, нагороджений двома медалями – «За взяття Кенігсберга» та «За взяття Берліна» [3].

Боролись на теренах Східної Пруссії проти фашистів і надністрияни: О.Т. Андрійшин (с. Новосілка), С.Ф. Виклюк (с. Торське), П.І. Гнатюк (с. Колодрібка) І.Г. Белозер (с. Лисівці), Григорій Іванович Мартюк та Володимир Ярославович Моткалюк (м. Заліщики), Дмитро Григорович Дяків (с. Рожанівка) та Євген Іванович Славіковський (с. Блищанка).

Воювали в східній Померанії Василь Петрович Проданик (с. Блищанка), Микола Васильович Євсеев та Яків Омелянович Боднарук (м. Заліщики), Микола Григорович Бадлюк (с. Хмелева), Й.І. Статкевич (с. Кулаківці), Костянтин Антонович Пішко (сmt. Товсте), Михайло Романович Палагнюк (с. Лисівці), а також Михайло Федорович Костинюк із Заліщиків, який нагороджений орденом Вітчизняної війни.

Учасники боїв за визволення Норвегії Павло Романович Воробйов (м. Заліщики) та Василь Томович Хом'як (с. Зелений Гай) були нагороджені медаллю «За оборону Радянського Заполяр'я». Учасники боїв за визволення Фінляндії – Михайло Михайлович Михайлицький (с. Зозулинці), М.О. Ковцун (м. Заліщики) та І.О. Ключко (с. Мишків).

Звільняли від фашизму Болгарію Володимир П. Хачинський (м. Заліщики), Степан Павлович Плащинський (с. Іване-Золоте), Василь Петрович Гагалюк (с. Дзвиняч).

Визволяли Чехословаччину і були нагороджені медаллю «За визволення Чехословаччини» такі наші земляки: Тимофій Єфремович Бабін, Петро Павлович Ничка, Ф.Г. Вихованко (м. Заліщики), Р.М. Тютюнник (с. Бедриківці), Ф.Й. Данилевич (с. Касперівці), В.Д. Бронецький (с. Кошилівці), М.Т. Березовський (с. Рожанівка), М.В. Мельник (с. Блищанка), С.М. Хандій (с. Гиньківці).

У Чехословаччині також воювали: Микола Григорович Пазій, Володимир Платонович Серов, М.Г. Матіюк та Панаас Федорович Кузняк (м. Заліщики), М.Я. Витрикуш (с. Нирків), Д.К. Децембер (с. Угриньківці), Т.Г. Москалюк (с. Колодрібка), А.П. Чубка (с. Городок), М.М. Киверига, М.Б. Кузьмук (с. Бедриківці), І.Я.Шмигельський,

В.Я. Вашкевич, А.С. Яніцький (с. Блицанка), П.С. Павлюк (с. Печорна), В.М. Мельник (с. Буряківка), М.Д. Николяк (с. Солоне).

Визволяв Чехословаччину також Петро Данилович Іванищук (на фото) із села Зозулинці Заліщицького району. Серед його спогадів такі пам'ятні моменти: «180 юнаків проводжали матері Зозулинців 1944 р. «Майже батальйон – ціле наше село», – говорили новобранці». Петро Данилович потрапив у запасний автополк. Потім – фронтові дороги звільнення Будапешту, бої в Чехословаччині, у яких він брав участь кулеметником разом із бойовими побратимами-членами обслуги кулемета Іллею Тарновським та Іваном Приходьком.

День Перемоги П.Д. Іванищук зустрів у Чехословаччині, за 18 км від Праги. За мужність і героїзм солдат був нагороджений медалями за взяття Будапешта і Праги.

Як розповідав про одну з бойових ситуацій П.Д. Іванищук, біля міста Вриво шістьнадцять фашистів просувались назустріч жменьці наших воїнів: бійців залишилось четверо, офіцера поранило. Командування прийняв на себе Петро Іванищук. «Хлопці, фашисти не повинні помітити нас», – скомандував Петро Данилович. Бійці взяли два запасні диски для кулемета, обвішалися гранатами. Заходили з тилу. Вороги йшли, голосно перемовлялись, не сподіваючись зустріти наших солдатів. Раптово застрочив кулемет, пролунали грізні вигуки: «Руки вгору!» Так шістьнадцятьох ворогів четвірка сміливців взяла у полон. Таким чином, Петра Іванищука було нагороджено орденом Червоної Зірки, який він отримав за бої біля міста Брно в Чехословаччині [9].

Продовжуючи визвольну місію в Європі, серед учасників боїв за визволення Угорщини були наші земляки: Й.В. Базин, А.В. Ярославський, М.О. Бачинський (с. Блицанка), М.Г. Кицкан (с. Мишків), А.М. Добровольський, В.О. Колосков, Олена Олександрівна Тимошенко, Василь Семенович Обревко, Іван Павлович Зимін, Микола Андрійович Юрієв (м. Заліщики), В.П. Тарнавський (с. Нирків), М.О. Покляцький, М.К. Мацьків, Павло Михайлович Федорчук (с. Лисичники), О.В. Камінський (с. Касперівці), В.А. Остафійчук

(с. Синьків), С.С. Івасів (с. Садки), С.Ф. Швайчук (с. Лета-че), Т.М. Мазур (с. Харгонівці), В.А. Краснюк (с. Голігради), Д.М. Тимчук (с. Виноградне), Іван Васильович Щепановський (с. Винятинці). Воювали за свободу Угорщини від фашизму і були нагороджені медаллю «За взяття Будапешта» Д.Г. Скугарьов та Олександр Тимофійович Черноусов із Заліщиків.

Як розповідав ветеран Іван Павлович Зимін, військова частина, в якій служив заліщанин, штурмувала столицю Угорщини. Підвісний міст через Дунай з Буди у Пешт треба було захопити неушкодженим. Хоча міст був замінований і охоронявся німцями, розвідники вночі безшумно зняли охорону і розмінували міст. У цій бойовій операції брав участь Іван Павлович Зимін.

«Дорого заплатила наша батарея за Будапешт, – розповів Степан Іванович Козак із Лисівців. – Із 75 солдатів залишились живими тільки 15» [13].

Загалом у понад десяти країнах Східної Європи проливали свою кров, жертвуючи найдорожчим – життям, жителі Заліщанщини, щоб визволити народи від коричневої чуми...

Понад 70 років минуло з часів Другої світової війни. Український народ протистояв фашизму, варварському за своєю суттю, поєднаного із ненаситною жадобою до всесвітнього панування. Священна пам'ять про тих, хто не повернувся з кривавих полів битв, не шкодуючи життя, вигнав коричневу чуму зі своєї землі, визволив народи Європи від німецького нацизму живе в серцях нащадків і всього людства, закликаючи до активної боротьби за мирне сучасне, за світле, безмарне небо, яке сьогодні затьмарене війною на сході України.

Згідно з останніми даними Ради національної безпеки та оборони України (РНБОУ), за два роки російсько-української війни загинули майже 10 тис. українців. Серед них – жителі нашого району: старший сержант батальйону територіальної оборони «Айдар» Олег Гулько, борець батальйону територіальної оборони «Айдар» Орест Квач та воїн ЗСУ Станіслав Лаврик із Заліщиків [15], сержант, оператор-навідник БМП 24-ї окремої механізованої бригади Володимир Марусич із с. Солоне, а також військовослужбовець Петро Слободян із с. Шипівці. Світла пам'ять про наших краян,

які воювали в роки Другої світової війни, живе і буде вічно жити, надихаючи сьгоднішніх патріотів України на захист її суверенітету, незалежності й територіальної цілісності.

Список використаних джерел

1. Держархів Тернопільської області (ДАТО).
2. Архівні матеріали Заліщицького краєзнавчого комунального музею.
3. Архівні матеріали редакції Заліщицької районної газети «Колос».
4. Гетман А. Л. Танки идут на Берлин. – М.: Наука, 1973. – 392 с.
5. Книга пам'яті України. Тернопільська область. Т.І. – Львів: Камінь, 1955. – 783 с.
6. Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських та зарубіжних істориків. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 224 с.
7. Заліщицька районна газета «Колос». 1980, 1985.
8. Корчевська Г. З одного металу люють...//Колос, 1985. № 39 (5441). 26 березня.
9. Олійник В. Молодість, гартована в боях//Колос, 1986. № 56 (5614). 9 травня.
10. Курилюк У. Спогади воєнних літ//Колос, 2015, № 14–15 (8338). 20 лютого. С. 4.
11. Томунь М. Життя, наче один день // Колос, 2015. № 39 40 (8363). 15 травня. С. 4.
12. Дутчак С. Подвиг – у віках//Колос, 2015. № 63–64 (8387). 7 серпня. С. 5.
13. Олійник В. Визволяли землю Угорську // Колос, 1985. № 51 (5453). 23 квітня.
14. Дяків О. Виховати громадянина України // Колос, 2001. № 28 (7067). 14 липня.
15. Сопилук М., Бачинський М. Заліщики: роки, події, люди: у 2-х томах. Т. 2 / М.В. Сопилук, М.М. Бачинський. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2015. – 624 с.; іл. С. 527-529.

**PARTICIPATION OF RESIDENTS OF
ZALISHCHYKY DISTRICT IN THE SECOND
WORLD WAR DURING LIBERATION OF
EUROPIEN COUNTRIES (1944 1945): A STUDY
BASED ON ARCHIVAL MATERIALS**

Based on archival materials, the participation of residents of Zalishchyky District in the Second World War during liberation of Europe (1944 1945) has been highlighted. The author has analyzed the records in Zalishchyky Regional Historical Museum, coupled with a newspaper "Kolos" and veterans' stories.

Key words: *Zalishchyky region, Second World War, Europe Soviet Army, Vistula-Oder Offensive.*

АРХІВНА БІОГРАФІСТИКА

Михайло Андрейчин, Василь Файфура

ФОНД ПРОФЕСОРА ЕММАНУЇЛА БЕРГЕРА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Описано матеріали, передані проф. Е.Н. Бергером в Державний архів Тернопільської області і зафондовані там у вигляді 94 справ, які відбивають його життєвий шлях, наукову та громадську діяльність.

Ключові слова: *Е. Бергер, ДАТО, архівний фонд, медицина.*

Фонд професора Еммануїла Наумовича Бергера в Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО) відкрито у 1987 р. Документи, передані на зберігання, було оформлено у 29 справ. Згодом в архів надійшло ще 483 документи за 1935–1999 рр. У 2005 р. працівники відділу формування НАФ та діловодства провели їх науково-технічне опрацювання і оформили наступних 65 справ, що разом склало 94 справи (фонд Р-3367). Фонд наділений передмовою архівіста I категорії Р.Я. Лойко.

У фонді відклалися документи, що відображають діяльність Е.Н. Бергера як науковця, активного громадського діяча, колекціонера та творчої особистості. Справи у фонді систематизовано за схемою:

1. Документи біографічного характеру.
2. Наукова діяльність фондоутворювача.
3. Матеріали до захисту дисертації.
4. Листування.
5. Публікації Е.Н. Бергера.
6. Збірки публіцистичних матеріалів.
7. Громадська діяльність.
8. Публікації про Е.Н. Бергера.
9. Колекційні матеріали.

Життєвий шлях Е. Н. Бергера висвітлюють документи біографічного характеру, насамперед – автобіографія, написана 12 березня 1986 р.

Еммануїл Наумович Бергер народився 15 січня 1910 р. в м. Києві, в сім'ї працівника літографської майстерні. В 1926 р. Е. Н. Бергер закінчив семирічну школу. В 1928 р. закінчив курси іноземних мов (відділення англійської мови) та одержав кваліфікацію перекладача. У 1930–1935 рр. він – студент лікувального факультету Київського медичного інституту.

Із 1932 р. Еммануїл Наумович почав працювати практикантом науково-бібліографічного бюро Київської обласної медичної бібліотеки. Незабаром його призначили директором цієї бібліотеки, а трохи згодом – завідуючим бібліотекою Київського медичного інституту (за сумісництвом). Після закінчення медичного інституту в 1935 р. здібного випускника спрямували на посаду директора Української державної медичної бібліотеки в Харкові. Одночасно він вступив до аспірантури при Українському інституті експериментальної медицини за спеціальністю «Патологічна фізіологія», де відповідний відділ очолював професор Данило Овсійович Альперн.

У 1938 р., після завершення навчання в аспірантурі, Е. Н. Бергера зарахували на посаду наукового співробітника названого інституту. Того ж року він захистив кандидатську дисертацію. У 1939 р. молодого науковця затвердили на посаді та у званні старшого наукового співробітника. Відтоді він почав працювати асистентом кафедри патологічної фізіології Харківського медичного інституту, якою також завідував професор Д. О. Альперн. Роботу в медичній бібліотеці Е. Н. Бергер припинив 5 червня 1941 р. за власним бажанням, мотивуючи цей крок необхідністю зосередитись на науковій та педагогічній діяльності.

У серпні 1941 р. у зв'язку з початком військових дій на території СРСР Інститут експериментальної медицини згорнув свою роботу і його співробітників, серед них й Е. Н. Бергера, звільнили з посад. У вересні 1941 р. Е. Н. Бергер разом з Харківським медичним інститутом евакуювався в м. Чкалов (тепер – Оренбург, РФ), де продовжував працювати асистентом кафедри патологічної фізіології. Одночасно він читав курс військово-медичної

підготовки у Чкаловському ветеринарно-зоотехнічному інституті та викладав патологію і військову гігієну в місцевому медичному училищі. У 1944 р. Е.Н. Бергер разом з медичним інститутом реєвакуювався в Харків і був затверджений на доцентську посаду. В 1947 р. йому присвоїли вчене звання доцента.

У 1957 р. Міністерство охорони здоров'я УРСР перевело Е.Н. Бергера на роботу у щойно створений Тернопільський медичний інститут (нині державний університет ім. І. Горбачевського) на посаду завідувача кафедри патологічної фізіології. У 1962 р. він захистив дисертацію на ступінь доктора медичних наук. 1966 р. його затвердили у вченому званні професора.

Е. Н. Бергер – перший завідувач кафедри патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту. 1957 р.

У 1975 р. Е.Н. Бергер був звільнений з роботи в Тернопільському медичному інституті у зв'язку з переходом на пенсію. Кафедрою патологічної фізіології він керував 18 років. Детальніші відомості про цей період його діяльності можна знайти на сторінках наявної у фонді брошури «Сторінки історії кафедри» [18], виданої до 40-річчя заснування Тернопільського медичного інституту, а також у статті до його 100-річного ювілею [20].

Доцент Е. Н. Бергер у науковій лабораторії кафедри патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту. Дослід з перехресним кровообігом. 1959 р.

Професор Е. Н. Бергер читає лекцію студентам ІІІ курсу Тернопільського медичного інституту. 1972 р.

На зберіганні знаходяться дипломи та атестати професора Е. Н. Бергера: диплом про закінчення медичного інституту (№ 2029), дипломи про присудження наукових ступенів кандидата (рішення Ради Харківського медичного інституту від 3 липня 1938 р.) і доктора медичних наук (рішення ВАК від 6 лютого 1965 р.), атестати про присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника (рішення ВАК від 29 листопада 1939 р.), доцента (рішення ВАК від 5 квітня 1947 р.), професора (рішення ВАК від 16 квітня 1966 р.).

Відкладено також два посвідчення: перше – до ювілейної медалі «Тридцять років перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», врученої 6 травня 1975 р., друге – до медалі «Ветеран праці» від 25 червня 1977 р.

У фонді є 17 чорно-білих фотографій і 5 виконаних олівцем портретів Еммануїла Наумовича з авторськими підписами.

Напрямок наукової діяльності Е. Н. Бергера склався в період його багаторічної праці в лабораторіях, керованих професором Д. О. Альперном. Його дослідження присвячені, головним чином, з'ясуванню ролі хімічних медіаторів нервового збудження в діяльності нервової системи і в патогенезі її розладів. Початок вивчення ролі хімічних факторів нервового збудження науковцями харківської школи припадає на ті часи, коли хімічна теорія синаптичної передачі робила перші кроки. У статті, опублікованій з нагоди 125-річчя кафедри патологічної фізіології Харківського медичного університету, професор Е. Н. Бергер згадував: «Прошло лише трохи більше 10 років з часу класичних експериментів Отто Леві (1921), і сама теорія ще значною мірою носила дискусійний характер. Д. О. Альперн один з перших включився в її розробку» [6]. Ця тематика стала провідною в науковій діяльності професора Е. Н. Бергера. Більшість його праць являють собою єдину логічну лінію досліджень у цій важливій галузі науки.

Результати досліджень харківського періоду лягли в основу кандидатської дисертації «Парасимпатический медиатор и холинэстераза при нарушениях функций вегетативной нервной системы» і докторської дисертації «О роли некоторых гуморальных факторов в деятельности нервной системы».

Було доведено, що при захворюваннях, які характеризуються змінами діяльності вегетативної нервової системи (виразка шлунка і дванадцятипалої кишки, спастичний коліт, бронхіальна астма), нагромадження в крові парасимпатичного медіатора ацетилхоліну пов'язано з надмірною його продукцією, а не з гальмуванням активності холінестерази. Поряд із системою регуляції біохімічних процесів, які визначають інтенсивність ферментативного гідролізу ацетилхоліну, в організмі існує система модуляції чутливості холінореактивних структур до дії медіатора. Один із її механізмів реалізується за участю передньої і задньої доль гіпофіза.

У Тернополі Еммануїл Наумович продовжив дослідження нервово-гуморальної регуляції та її розладів при експериментальних порушеннях функцій надниркових і щитоподібної залоз, міокардіодистрофії, при експериментальних виразках шлунка і шкіри. Результати їх знайшли відображення у монографії «Нейрогуморальные механизмы нарушения тканевой трофики» (Київ, 1980 р.), екземпляр якої відкладено у фонді [7].

З позицій загального патолога Е.Н. Бергер сформулював власні погляди на патогенетичну єдність таких дистрофічних процесів, як симпатоміметичні некрози міокарда, стресорні виразки шлунка, денерваційні виразки шкіри. Механізм розвитку цих дистрофій пов'язаний, на думку автора, з надлишковим і незбалансованим утворенням, нагромадженням і взаємодією фізіологічно активних агентів на ґрунті порушення функцій нервової системи. Розвиток дистрофічного процесу і його наслідки визначаються трьома факторами. В першу чергу – це здатність організму мобілізувати локальну захисну реакцію, спроможну протидіяти патогенному впливу агента, що нагромадився у тканині. Другим фактором, що впливає на розвиток дистрофічного процесу, є гормони загального впливу, зокрема кортикостероїди, які можуть підсилювати нагромадження патогенно діючої речовини або ж змінювати чутливість тканин до її впливу. Нарешті спільність досліджених типів порушень тканинної трофіки полягає в тому, що певне значення в їх патогенезі мають зміни кровопостачання тканин: недостатність кровопостачання серця – в патогенезі симпатоміметичних некрозів міокарда, порушення мікроцир-

куляції з ішемізацією тканини – в патогенезі виразок шлунка і шкіри.

Разом з тим патогенез кожного дистрофічного процесу має свою специфіку. Вона залежить від того, який саме фізіологічно активний агент відіграє провідну роль, – ацетилхолін, катехоламіни, простагландини. Дія гормонів кори надниркових і щитоподібної залози накладається на первинно тканинні гуморальні механізми, створюючи можливості для їх прояву або підсилення.

Зроблені у монографії наукові узагальнення були новими для свого часу.

Значний масив фонду становлять матеріали, які стосуються захисту докторської дисертації, а саме: а) протокол засідання кафедри патологічної фізіології Харківського медичного інституту під головуванням проф. Д.О. Альперна від 29 вересня 1961 р., де було рекомендовано дисертацію до офіційного захисту; б) листування Е.Н. Бергера з Радою Ростовського-на-Дону медичного інституту з питань прийому дисертації до захисту та друкування автореферату; в) вирізки з газети «Малат» з оголошеннями про дату захисту; г) стенограма-протокол № 34 засідання вченої ради Ростовського-на-Дону медичного інституту від 10 грудня 1962 р. з текстами доповіді здобувана і виступів офіційних опонентів доктора медичних наук, професора А.Н. Гордієнка, докторів біологічних наук, професорів М.В. Данилова і Н.І. Ніколаєвої; д) результати голосування: за – 35, проти – 3.

До цих матеріалів додано поздоровні листи, поштівки, телеграми від співробітників кафедри патологічної фізіології Тернопільського медичного інституту, студентів III курсу, гуртківців

Э. Н. Бергер

НЕЙРОГУМОРАЛЬНЫЕ
МЕХАНИЗМЫ
НАРУШЕНИЙ
ТКАНЕВОЙ ТРОФИКИ

Киев «Здоров'я» 1980

Титульний аркуш монографії
Е. Н. Бергера.

Ж. Пасічник і В. Кривохатька. Привітали його й колеги-харківчани: доктор медичних наук З. Г. Арлозоров – керівник лабораторії патологічної фізіології Українського інституту переливання крові, професор Б. В. Альошин – завідувач відділу Харківського інституту ендокринології і хімії гормонів.

Професор Е. Н. Бергер опублікував близько 100 наукових праць. Привертає увагу надрукована в журналі «Патологическая физиология и экспериментальная терапия» [8] і передана в архів велика оглядова стаття дискусійного характеру з тематики, яка майже не привертає увагу сучасних дослідників, – про етіологічне і патогенетичне значення фізіологічних регуляторних асиметрій, що історично склалися в життєво важливих системах організму (регуляція судинного тону-су, гемокоагуляції, рівня глюкози) і стали базисом для виникнення низки захворювань (артеріальна гіпертензія, тромбоз, цукровий діабет) у випадках хронічного перенапруження названих систем і виснаження їх найслабших ланок. Цікавили дослідника й питання загальнобіологічного характеру, зокрема роль генетичного контролю в морфологічній еволюції, про що свідчить його листування з Ю. Т. Дьяковим, професором Московського державного університету.

Під керівництвом професора Е. Н. Бергера підготовлено і захищено одну докторську і сім кандидатських дисертацій. Серед здобувачів Тернопільського медичного інституту – його учні: М. А. Андрейчин, Ю. І. Бондаренко, І. В. Демборинський, О. П. Росоловський, В. В. Файфура, М. О. Хома.

Як громадський діяч Еммануїл Наумович проявив себе активним членом Тернопільського обласного товариства єврейської культури «Алеф». На початку 1990-х рр. Товариство поставило перед своїми членами першочергове завдання зайнятися виявленням жителів Тернопільщини, які рятували євреїв під час німецько-фашистської окупації. Таких людей з ініціативи працівників Меморіального комплексу Катастрофи (Яд Вашем) в Єрусалимі назвали праведниками світу. На 1 січня 2013 р. Яд Вашем визнав праведниками 24811 осіб, серед них в Україні – 2441 особу.

Еммануїл Наумович активно включився в пошукову роботу. В архіві зберігається його листування з врятованими та

їх рятівниками, яке супроводжується фотографіями, газетними публікаціями, копіями дипломів про присвоєння звання «Праведник світу». Віддаленість подій у часі ускладнювала пошук. В одному з документів він писав: «Але багатьох з них вже нема в живих. Важливим джерелом були для нас розповіді їх дітей, онуків, інших родичів, сусідів, в деяких рідких випадках – повідомлення, що з'явилися у пресі» [5]. В архів передано листи-свідчення жителів Тернопільської області Ю.М. Лози, С.Г. Гелецької, Г.І. Андрушевської, Л.Й. Вертепної, Н.Й. Славіної, Є.А. Завислянської, Б.М. Доманського та інших, де описано злочини окупаційної влади і факти порятунку євреїв місцевим населенням. До всіх листів долучено записи Еммануїла Наумовича про хід пошукової роботи. 12 серпня 1991 р. Еммануїл Наумович надіслав Республіканському товариству єврейської культури лист про Остапа Семеновича Климчука (м. Кременець) і Антона Сухінського (м. Зборів), який зумів врятувати 6 осіб, для занесення їх до «Книги праведників» [11]. Копія листа взята на зберігання. На 26 вересня 1994 р. Емануїл Наумович склав поіменний список усіх відомих йому праведників Тернопілля. В результаті проведеної роботи вдалося виявити 94 особи. Кількох із них німці розстріляли за переховування євреїв.

У процесі пошукової роботи Еммануїл Наумович вів листування з видатним американським вченим – хіміком, поетом, драматургом, філософом, лауреатом Нобелівської премії Рольфом Гоффманом, галицьким євреєм, уродженцем Золочева. Р. Гоффман згадував про свої дитячі роки: «Почалася війна. Ми потрапили в гетто, потім – у табір, потім нас сховав у себе вчитель-українець. Батько загинув при спробі організувати масову втечу з табору. Мені було п'ять років, коли ця звістка дійшла до нас на українське горище. Війна закінчилася. Із 12 тисяч євреїв нашого міста (Золочева Е.Б.) вижило вісімдесят осіб». Рольда з матір'ю врятував учитель Микола Дюк з Унева. В архіві зберігаються лист Е.Н. Бергера, лист-відповідь Р. Гоффмана від 4 липня 1994 р., а також надіслані ним матеріали, які стосуються Золочева, – ксерокопія книги «Місто Золочів», виданої у США (1967 р.), старі фотографії та документи, вирізки із Золочівської районної газети «Народне слово» (1992 р.).

Еммануїл Наумович збирав і публікував матеріали про єврейських релігійних, політичних і культурних діячів, особливо тих, життя та діяльність яких були пов'язані з Тернопільщиною. У місцевих виданнях ним надруковано статті про засновника хасидизму Ізраєля Бешта, родом з містечка Окопи Борщівського району [3], письменника, лауреата Нобелівської премії С.Й. Агнона, уродженця Бучача [4], просвітника, засновника першої в Галичині школи для єврейських дітей тернопільянина Й. Перля [3], київського терапевта, академіка АН УРСР Макса Губергріца [2], про взаємини Івана Франка і Теодора Герцля [1]. Частина цих публікацій або рукописних чи машинописних варіантів статей зберігається у фонді автора.

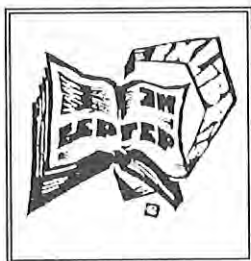
Еммануїла Наумовича до кінця життя не покидала пристрасть книголюба. Він зібрав досить велику бібліотеку, на стелажах якої стояли цінні видання з різних галузей знань і на різних мовах. У 1967 р. тернопільський художник Є. Удін створив для неї екслібрис у вигляді стилізованої медичної емблеми – змії і чаші. Це був перший суто тернопільський екслібрис. Він дав поштовх до створення у майбутньому багатьох інших книжкових знаків для приватних і громадських бібліотек Тернопільщини. Якраз у ті часи ця форма художньої творчості почала відроджуватися як предмет культури і колекціонування. Через 25 років В. Сушкевич відзначив цю подію як своєрідний ювілей [19].

Екслібрисом Є. Удіна Еммануїл Наумович започаткував свою колекцію книжкових знаків (екслібрисів) й книжкової графіки і віддав цьому улюбленому заняттю понад третину життя. Він проявив себе як невтомний шукач і завдяки широкому листуванню та особистим знайомствам з художниками зібрав понад 10 тисяч книжкових знаків. Його колекція була однією з найбільших в Україні.

Після смерті Еммануїла Наумовича колекцію успадкував його син Олександр Єременко, професор математики університету міста Пурдю (США). Основний масив колекційних документів (6134 екслібриси і факсиміле 100 офортів Рембрандта) він передав у художній музей [15]. Про такий намір висловлювався сам Еммануїл Наумович. Ще за життя він подарував музеєві два лінорити художника Олекси Шатківського, уродженця Почаєва.

В обласний архів потрапила незначна частина колекції – близько 100 книжкових знаків, 36 фронтисписів до творів світової літератури за 1918–1961 рр. (автори не вказані) та кілька інших графічних творів 1960–1985 рр. (дерево-рит Я. Война, офорти І. Спіфанова та А. Сапожнікова, монотип М. Бурмагіна, малюнок олівцем А. Мистецького).

Окремою справою виділено 16 екслібрисів для бібліотеки Е. Н. Бергера. Справа має внутрішній опис, зроблений власником колекції, тому легко встановити їх авторство. Тут зберігаються роботи тернопільських митців Є. Удіна (1967 р.), П. Гуліна (1971 р.), П. Гуліна і Н. Кирилової (1975 р.), В. Дубика (1982 р.), а також художників В. Тихановича (Мінськ, 1969 р.), В. Юциса (Вільнюс, 1969 р.), Б. Пастуха (с. Врубівське Луганської області, 1969 р.), Е. Кузнеця (П'ятигорськ, 1970 р.), В. Городілова (Челябінськ, 1974 р.), А. Мистецького (Київ, 1980 р.). До них додано іменний конверт з екслібрисом Е. Н. Бергера роботи Є. Удіна.

Є. Удін.
Тернопіль 1967 р.

П. Гулін і Н. Кирилова.
Тернопіль, 1975 р.

А. Мистецький.
Київ, 1980 р.

В. Юцис.
Вільнюс, 1969 р.

Е. Кузнець.
П'ятигорськ, 1970 р.

В. Городілов.
Челябінськ, 1974 р.

Екслібриси Е. Н. Бергера.

Про зв'язки Е. Н. Бергера з художниками-екслібрисистами свідчить широка географія надходжень їх графічних робіт. У фонді є екслібриси художників з Києва (В. Масик, А. Микловда, Ф. Махонін, Є. Матвеев), Харкова (О. Панасенко, О. Демиденко, Нестеренко), Вінниці (І. Філіпенко), Кривого Рога (Б. Куковський), Івано-Франківська (П. Прокопів), Чернівець (О. Криворучко), Феодосії (С. Малишев), Москви (П. Кузанян, Єрмушкевич), Єревана (Мамаржян), Вільнюса (В. Яккас), Тамбова (А. Чернов), Тули (Карасєв, Черкатов), Курська (О. Кузнецов), Ростова-на-Дону (А. Мушников), Калуги (Цвігашов).

Еммануїл Наумович зібрав велику кількість друкованих матеріалів про художників-екслібрисистів, колекціонерів книжкових знаків, бібліофілів, а також про різні події в світі екслібрису та дослідження в цій галузі. В архіві зберігаються альбом і папка з публікаціями у періодичних виданнях – всього 540 вирізок з газет «Книжное обозрение», «Правда», «Вінницька правда», «Комсомольське плем'я», «Харьковський університет» та інших. До цієї збірки приєднано фотографії граверів, бібліофілів, сонет П. Баркова «Екслібрису».

Є серед цих публікацій статті про самого власника колекції. Еммануїл Наумович охоче співпрацював з Тернопільським обласним художнім музеєм (до червня 1991 р. – Картинна галерея ТОКМ). За матеріалами його колекції було організовано кілька виставок, які стали значними подіями в культурному житті Тернополя. У 1987 р. в картинній галереї відбулася виставка «Пушкінська тема в екслібрисі» (з колекцій Е. Н. Бергера і Г. Г. Герасимйонка). Наступного року Еммануїл Наумович зробив тематичну підбірку екслібрисів для виставки на історичну тематику. Ще за рік він надав понад 50 зразків книжкових знаків для виставки «Шевченкіана в екслібрисах радянських художників».

У вересні 1992 р. в музеї діяла виставка «Український екслібрис» – найбільша на той час експозиція малої графіки в Тернополі, для якої Еммануїл Наумович відібрав 173 роботи 59 авторів. У червні 1993 р. він взяв участь у виставці унікальних творів митця Української Повстанської Армії Ніла Хасевича. На виставковому запрошенні

залишився його запис: «Виступив на відкритті виставки і подарував музеєві гравюру Хасевича. На виставці експонувався з моєї колекції альбом гравюр Хасевича та його сучасників». Подарована гравюра – це єдиний довоєнний оригінал митця, який дійшов до нашого часу. Він датований 1936 р.

В жовтні 1996 р. на виставці експонувалися «Офорти Рембрандта (Факсиміле)» – також із зібрання Еммануїла Наумовича.

Місцева преса не обійшла увагою ці примітні події. Було надруковано достатньо відгуків про виставки екслібрисів на шевченківську, пушкінську та історичну тематику [16, 17],

виставку «Український екслібрис» [9], виставки офортів Рембрандта [14] і гравюр Хасевича [10], згадано виступи Еммануїла Наумовича на відкритті експозицій і на Нобелівських читаннях [12, 21]. Багато цих заміток відкладено у фондї.

До 100-річчя з дня народження Е. Н. Бергера в Тернопільському обласному архіві було відкрито виставку «Життя, віддане науці». Вона детально описана автором виставки головним спеціалістом архіву О. Ковальчук [13].

Документи, що зберігаються у фондї Е. Н. Бергера, є свідченням плідної наукової діяльності наших краян, їх значного внеску у розвиток вітчизняної медичної науки. А постать самого професора Е. Н. Бергера є прикладом органічного поєднання професіоналізму і активної життєвої позиції, виявом інтелігентності, що у поєднанні з високою освіченістю знайшла продовження у його учнях. Документи зазначеного нами фонду можуть послужити також джерелом для вивчення громадського і культурного життя Тернополя другої половини минулого століття.

Е. Н. Бергер виступає на відкритті виставки «Український екслібрис», 1992 р.

Список використаних джерел

1. Бергер Е. Іван Франко і Теодор Герцль: Нотатки до історії ідейних взаємин двох народів/Е. Бергер//Тернопілля 98–99: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, – 2002. С. 468–469.
2. Бергер Е. Лікар з великої літери/Е. Бергер//Тернопіль, 1995. № 4. С. 73.
3. Бергер Е. Під небом тернопільським/Е. Бергер//Тернопіль. 1993. № 1. С. 46–51.
4. Бергер Е. Самуїл Йосиф Агнон/Е. Бергер//Studia methodological. – Вип. 1. Методологічні проблеми художньої творчості: Матеріали доповідей та повідомлень IV Тернопільських науково-методологічних читань до 105-ї річниці Ш.Й. Агнона. – Тернопіль, 1995. – С. 6–10.
5. Бергер Е. Н. Праведники Тернопілля: Машинопис//Держархів Тернопільської області (ДАТО). Ф. Р-3367. Оп.1. Спр. 70. Арк. 5.
6. Бергер Э.Н. Заметки к истории изучения нейрогуморальной регуляции в лабораториях, руководимых профессором Д. Е. Альперном/Э.Н. Бергер//Нейрогуморальные механизмы патологических процессов: Сборник научных трудов. – Харьков: ХГМУ, 1996. – С. 21–23.
7. Бергер Э.И. Нейрогуморальные нарушения тканевой трофики/Э.Н. Бергер. – К.: Здоров'я, 1980. – 101 с.
8. Бергер Э.Н. "Физиологические асимметрии" и их роль в патологии человека/Э.Н. Бергер//Патологическая физиология и экспериментальная терапия, 1978. № 3. С. 82–87.
9. Гулько Я. Маленькі мистецькі шедеври/Я. Гулько//Тернопіль вечірній, 1992. № 74. 26 вересня.
10. Гулько Я. Останній бункер Ніла Хасевича / Я. Гулько //Тернопіль вечірній, 1993. № 43. 9 червня.
11. ДАТО.Ф. Р-3367. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 5.
12. Довгий А. Виставка екслібрисів / А. Довгий // Вільне життя, 1992. № 148. 26 вересня.
13. Ковальчук О. Життя, віддане науці / О. Ковальчук //Архіваріус, 2010. № 14. С. 3.
14. Петерзіль Н. Рембрандт у Тернополі / Н. Петерзіль // Свобода, 1996. № 131. 5 листопада.
15. Собкович Н. Нове життя книжкових знаків з колекції Еммануїла Бергера. URL: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Cjnf43.htm>.

16. Стецько В. Історія в книжкових знаках/В. Стецько//Вільне життя, 1988. № 8. 12 січня.
17. Стецько В. Шевченкіана в екслібрисі/В. Стецько//Вільне життя, 1989. № 68. 8 квітня.
18. Сторінки історії кафедри/За ред. В.В. Файфури. Збараж: ВПП «Медобори», 1997. 59 с.
19. Сушкевич В. Ніби ювілей / В. Сушкевич // Вільне життя, 1992. № 59. 10 квітня.
20. Файфура В.В.Е.Н. Бергер – засновник тернопільської школи патофізіологів/В.В. Файфура, М.Р. Хара, Ю.І. Бондаренко // Експериментальна та клінічна медицина, 2010. № 2. С. 170–172.
21. Черптіяк Н. Об'єднані Нобелем/Н. Черптіяк//Вільне життя, 1991. № 232. 18 грудня.

Mykhaylo Andreychyn, Vasyl Fayfura

**PROFESSOR EMANUIL BERHER'S
RECORD GROUP IN THE STATE
ARCHIVE OF TERNOPIL REGION**

This paper describes published and unpublished materials related to prof. E. N. Berher's life, scientific and social activities that were donated by him to the State Archive of Ternopil Region and there are stored as 94 archival items.

Key words: *E. Berher, the State Archives of Ternopil region, record group, Medicine*

ДЕЩО З АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ
КОМПОЗИТОРА-ЦИТРИСТА, ГРОМАДСЬКО-
КУЛЬТУРНОГО ДІЯЧА І СВЯЩЕНИКА ЄВГЕНА
КУПЧИНСЬКОГО
(ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 150-РІЧЧЮ
ВІД НАРОДЖЕННЯ КОМПОЗИТОРА)

Стаття присвячена загальній характеристиці архівної спадщини відомого композитора-цитриста, громадсько-культурного діяча і священника Є. Купчинського. Основна увага зосереджується на змісті та типологічних особливостях актових і документальних джерел, які зберігаються у фондах державних і громадських архівних інституцій України й закордону та «Родинному архіві» Є. Купчинського. На прикладі вибраних біобібліографічних матеріалів реконструйовано та проаналізовано життя та діяльність Є. Купчинського. Особливо наголошено на його оригінальній артистично-виконавській та композиторській творчості, також активній просвітницько-культурній праці.

Ключові слова: Євген Купчинський, архівна спадщина, фонд «Родинний архів», цитра

Кожне наукове дослідження з будь-яких гуманітарних питань є лише тоді повноцінне і науково переконливе, якщо воно спирається на автентичні джерела. Пріоритетне значення у цьому посідають писемні джерела. Проте у процесі вивчення різних явищ, подій, історичних постатей ніколи не можна не брати до уваги також усних джерел, особливо якщо йдеться про речі, пов'язані зі сучасністю, а також фотоджерел і т. зв. матеріальних (звичайно поодиноких) джерел. Вони становлять емпіричну основу кожного дослідження. Це конечна умова, якою від віків послуговується наука. Особливе місце в цьому належить працям, що присвячені особам, життя і творчість яких залишила помітний слід в історії культури і науки народу.

Не винятком у цьому є дослідження постаті Євгена Купчинського – відомого українського композитора-цитриста,

організатора хорових колективів, диригента, громадсько-культурного діяча, який назавжди увійшов у життя суспільно-культурної та інтелектуальної історії українського народу.

Народився в Галицькому Поліссі на історичній Бродівщині в с. Оглядові (нині Радеківського р-ну Львівської області) в родині священика Івана Купчинського й Олени з роду Авдиківських. Початкову освіту здобув вдома, згодом – у м. Золочеві, гімназійну – у Львові. Далі навчався у Львівській духовній семінарії теологічного факультету Львівського університету (1886–1890), 1890 р. – після висвячення працює у багатьох парафіях: с. Довгому, с. Оглядові, м-ку Гримайлові у 1890–1892 рр. (тимчасово), с. Білківцях (Зборівщина) у 1892–1900 рр., с. Ріпневі (Бужчина) у 1900–1905 рр., с. Сороцькому (Теребовлянщина) у 1905–1938 рр.

Упродовж усього життя уміло і результативно поєднує обов'язки священика з громадсько-культурною працею у парафіях, в яких служив, зокрема з артистичною та композиторською діяльністю, починаючи зі студентських років. На це у статті особливо звертаємо увагу.

Перші кроки в музикуванні Є. Купчинський робить у дитячому віці, вдома (батько грав на різних інструментах, у тому числі на цитрі). У 1876–1877 рр. бере приватні уроки гри на цитрі у професійної музикантки, дружини австрійського офіцера вищого чину, який служив у Золочеві (звідси відоме прізвище вчительки «Капітанова»), а згодом процес навчання гри на цитрі Є. Купчинського тісно пов'язаний з наполегливою та інтенсивною працею, сповненою навіть самопожертв у вправлянні гри на інструменті. У гімназійні роки на становлення Є. Купчинського як музиканта впливає атмосфера товариського життя і спілкування з багатьма репрезентантами музичного світу Львова та прямі контакти з цитристами В. Зарицьким, М. Кумановським та ін.

У 1884–1885 рр. Є. Купчинський самостійно виступає з концертами по селах і містах Західної України. Тоді вперше формується його концертна авторська програма. 1886 р. як член «Академічного братства» поєднує свою артистичну діяльність із співацькими колективами, видатними корифе-

ями української і світової сцени: відомі численні виступи у хорі «Дванайцятка», виступи разом із різними хорами «Боянів», на Шевченківських вечорах у Львові (разом із С. Крушельницькою, М. Менцинським та ін.). Згодом упродовж протягом багатьох років Є. Купчинський – учасник концертів хору «Бандурист» (1905–1913, з перервами).

Водночас він відомий як організатор і диригент хорів у селах Ріпневі (1900), Сороцькому (20–30-ті рр. ХХ ст.), засновник аматорського театрального гуртка в с. Сороцькому. У названих селах займається також громадсько-культурною працею (зокрема, в с. Сороцькому): організовує системну працю Товариства «Просвіта» та інших товариств і організацій, сприяє українському кооперативному рухові і появі в селі української «Кооперативи», він же – засновник загальносільської бібліотеки, пренумерацій українських часописів. І це все Є. Купчинський виконує водночас із щоденними обов'язками священика.

У той час припадає велика кількість виступів Є. Купчинського з концертами. Йдеться про власні (авторські) концерти і у складі згаданих колективів. Вони присвячуються різним урочистостям, що проходили в Галичині. Пріоритетними були і, як правило, щороку відзначались національні свята, відбувалися концерти на честь Т. Шевченка, М. Шашкевича та ін.

Відповідно до тематики концертів змінювалась програма концертних виступів Є. Купчинського. Вона здебільшого була дуже різноманітною (це особливо помітно у контексті виступів «Бандуриста», під час яких постійно, від міста до міста, збагачувалась його програма особистих виступів). Завжди, однак, у них домінувала народна пісня. Це, зокрема, його Попурі на тему народних пісень, музичні картини, танцювальні п'єси, окремо фігурували стрілецькі пісні. Нерідко під час концертів добір пісень програми ґрунтувався на миттєвих імпровізаціях, зокрема під час викликів цитриста для повторення окремих номерів («на біс»), де ці повтори чи доповнення до них були іншими і могли тривати довше як основний виступ.

Значна частина репертуару Є. Купчинського будувалася на перекладах творів для цитри як українських, так і закор-

донних композиторів. Є. Купчинський переклав для цитри арії з опер С. Монюшка, В. Белліні, Дж. Меєрбера, Г. Доницетті, Р. Ваґнера та твори різних музичних жанрів А. Губера, Е. Массенбіхера, Ф. Шопена, А. Гута, Фр. Гаммерера та ін. Паралельно опрацював для цитри дивертисмент на теми з опери М. Лисенка «Різдвяна ніч» та два дивертисменти на теми «Наталки Полтавки». Йому належать композиції для цитри танцювальних і ліричних п'єс, музичних фантазій, маршів («В. В.» [Василь Вишиваний], «Генерал Тарнавський», «За вітчину», «Січ іде» та ін.) тощо.

Концертний репертуар Є. Купчинського величезний. Він виступає на сценах багатьох десятків, якщо не сотень, сіл і міст упродовж понад 50 років. І все це він зумів зробити, поєднуючи концертну діяльність із обов'язками священика на різних західноукраїнських парафіях.

Не всі твори Є. Купчинського нині оприлюднені. Їх кількість, наскільки це вдається підрахувати на основі того, що вийшло друком і міститься у рукописах (особливо варіанти та незакінчені твори), потребує додаткових студій. За життя композитора вийшли друком «Три пісні» (Львів) та 10 зошитів під загальною назвою «Руський цитрист» (Львів і Відень). 2004 р. у Львові надруковано основну кількість його творів у збірнику під назвою «Музичні твори Євгена Купчинського» (458 с.).

28 серпня 1938 р. Є. Купчинський після тривалої хвороби помер на 71 році життя. Похований у родинній гробниці в с. Сороцькому⁷.

⁷ Франко І. [Про концерт Є. Купчинського]//Діло (Львів). – 1884. – 14 черв. – Ч. 63. – С. 8; його ж. Na cześć Szewczenki//Kurjer Lwowski (Lwyw). – 1894. – 18 маја. – № 136. – S. 2; Л [юдкевич] С., Ц [егельський] Л. Перші вечорниці руського «Сокола» // Діло (Львів). – 1902. – 9 квіт. – Ч. 70. – С. 2–3; Домет [Садовський В.] Децю із споминів про перші артистичні прогульки співацькі в Галичині//Ілюстрований календар музичний. – Львів, 1904. – С. 98–100; Жалоба О. Серійна прогуляна співацької дружини тов [ариства] «Вандурист» // Ілюстрована Україна (Львів). – 1913. – Ч. 31. – С. 11–12; Ярославенко Я. [Вінцовський Я.] Музичний альманах//Літературні вісті (Львів). – 1927. – Ч. 1–2. – С. 6; Залеський О. Українські музичні видавництва в Галичині I I Музика (Київ). – 1927. – № 1. – С. 252; Студинський К. Остап Нижанківський у моїх спогадах // Наша культура (Львів). – 1937. – Кн. 3. – С. 138–144; Кн. 4. – С. 202–215; Сохоцький Г. Що дали греко-католицька церква і духовенство українському народові. – Філадельфія, 1951. – С. 95; Антонович О. [Купчинський О.] Уславлений талант//Наша культура (Додаток

«Нашого слова» (Варшава). – 1968. – Серп. – № 8. – С. 12–13; *Сліний Й.* Бого-
словська Академія//Твори кир Йосифа, верховного архієпископа і кардина-
ла. – Рим, 1970. – т. III–IV. – С. 663; *Людкевич С.* Вокальна музика на тексти
поезій «Кобзаря»//*Людкевич С.* Дослідження, статті, рецензії. – К., 1973. –
С. 167, 474; *Костів М.* Віртуоз гри на цитрі//*Жовтень (Львів)*. – 1984. – № 6. –
С. 136; *Герета І.* Його ніжна і буремна цитра//*Свобода (Тернопіль)*. – 1992. –
15 верес. – № 107. – С. 3; *Медведик П.* Діячі української музичної культури.
Матеріали до бібліографічного словника//*Записки Наукового товариства*
імені Шевченка (далі – Записки НТШ). Праці Музикознавчої комісії. – Львів,
1993. – Т. ССХХVI. – С. 417–418; *Антонович О. [Купчинський О.]* Уривок щоденника
цитриста, композитора та священика Євгена Купчинського з 1888–
1889 років//*Записки НТШ.* Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. –
Т. ССХХХII. – С. 267–285; *Черепанин М.* Музична культура Галичини (друга
пол. XIX – перша пол. XX століття). – К., 1997. – С. 126, 136, 138, 140, 184,
192, 219, 236 та ін.; *Ханик Л.Р.* Історія хорового товариства «Бонн». – Львів,
1999. – С. 48, 51, 117; *Витвицький В.* Старогалицька сольна пісня XIX століт-
тя//*Упоряд. В. Пилипович.* – Перемишль, 2004. – С. 59, 66, 116; *Глібовиць-
кий І.* Цитра в контексті розвитку інструментальної музики Західної Украї-
ни другої половини XIX – початку XX ст.//*Вісник Прикарпатського ун-ту.*
Серія мистецтвознавства. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VI. – С. 103–109;
Загайкевич М.П. Українська музична культура другої половини XIX століт-
тя I I Історія української культури: У 5-ти т. – К., 2005. – Т. 4. – Кн. 2. –
С. 278; *Горак Я.* Маловідома постать української музичної культури//*Вісник*
НТШ. – Львів, 2006. – Ч. 37 – С. 28–29; *Антонович О. [Купчинський О.]* Со-
роцьке [Буклет]. – Тернопіль, 2007. – 12 с.; *Юкало В.* Він чарував публіку ра-
зом із Соломією I I Свобода (Тернопіль). – 2007. – 17 листоп. – № 92. – С. 4 (Ру-
брика «Наші незабутні»); *Гнатишин О.* Життєвий і творчий шлях відомого
цитриста, композитора, громадсько-культурного діяча Євгена Купчинського
// Збірник праць Тернопільського міського осередку НТШ/Ред. кол. М. Ан-
дрейчин та ін. – Тернопіль, 2008. – Т. 4. – Є. 135–156; *Осадця О.* Компози-
торська творчість Євгена Купчинського // Там само. – с. 157–163; *Гілевич І.*
Стан і перспективи історико-краєзнавчих досліджень на Радехівщині. – Львів,
2010. – Є. 12–20, 46; *Смоляк О.С.* Мистецтво виконання на цитрі в Галичині
в кінці XIX – першій третині XX століть (на прикладі концертної діяль-
ності Євгена Купчинського)//*Педагогічна освіта: Збірник наукових праць*
Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. – Кам'я-
нець-Подільський, 2012. – Вип. 12. – с. 419–423; його ж. Фольклорні засади
творчості композитора Євгена Купчинського // *Наукові записки Тернопіль-*
ського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мис-
тецтвознавство. – Тернопіль, 2012. – № 1. – С. 122–127 та ін.

В огляді основна увага зосереджується на актових і документальних джерелах. У загальних рисах згадується також зміст інших типів і видів джерел. Архівна спадщина, незважаючи на втрати під час переїзду Є. Купчинського та його родини зі с. Ріпнева до с. Сороцького (1905), а, голов-но, після війни (Другої світової війни), її прямого нищення (див. далі), нині найповніше відображає життя та діяль-ність (творчість) композитора.

Архівна спадщина Є. Купчинського, на жаль, досі ще на-лежно не впорядкована, зберігається у папках і поскладана переважно за типами пам'яток (крім прямих актових і до-кументальних пам'яток, сюди входять чернетки виданих і невиданих його музичних творів, копії творів українських і закордонних композиторів, у тому числі композиторів-ци-тристів), різні «Записники», тексти «Проповідей і моли-тов», фотографії та ін. До них також увійшли матеріали про Є. купчинського, які отримані від різних адресатів після його смерті. Загальна кількість «Родинного архіву» Є. Куп-чинського становить нині близько 60 папок із різною кількі-стю сторінок.

Водночас низка цінних біобібліографічних матеріалів про Є. Купчинського перебуває нині на державному збереженні. Пи-семні пам'ятки цих архівів проливають нове світло на відомі факти або доповнюють і розширюють інформацію про писемні джерела, які містяться у «Родинному архіві» Є. Купчинсько-го (назва умовна). Серед них такі архіви, як: 1) Центральний державний історичний архів України у Львові; 2) Державний архів Тернопільської області; 3) Державний архів Львівської області; 4) Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, від. рукописів; 5) Бібліотека та архів Науко-вого товариства ім. Шевченка в Америці (Нью-Йорк).

У названих архівах і рукописних відділах бібліотек ві-домості про життя і діяльність (творчість) Є. Купчинського за попереднім ознайомленням (офіційним і приватним) із їх фондами такі:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові:

- Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія у Львові), оп. 4-а, спр. 6662: запис у метричній книзі народження м. Камінки-Струмилової про хрещення Є. Купчинського 30 червня 1867 р.; оп. 1-в, спр. 389, 479, 2862, 2884: анкети (особові карти) з біографічними записами, заповнені від руки (у більшості випадків) Є. Купчинським із 1893, 1895, 1897, 1901 рр. та згодом з додатком супровідних листів автора та характеристик його вищими церковними інстанціями; спр. 2391 – листи Є. Купчинського 1921 і 1926 рр. з проханням про відпустки у зв'язку з незадовільним станом здоров'я;
  - Ф. 258 (А. Шептицький), оп. 1, спр. 96: лист підтримки культурно-просвітніх і просвітніх установ та церкви за підписом Є. Купчинського у зв'язку з нападками на митрополита у польському сеймі (виступ Войцеховського) у 1938 р.;
  - Ф. 348 (Товариство «Просвіта» у Львові), оп. 1, спр. 5203: звіти, протоколи засідань та листування про діяльність Читальні Товариства «Просвіта» в с. Сороцькому, у діяльності якої, починаючи від 1905 р. і сягаючи 1920–1930-х років, брав активну участь у різних заходах як голова Є. Купчинський. Привертають увагу обсягом заходів звіти («Звідомлення») 1926, 1931, 1933, 1936 рр., адресовані Головному віділу (Президії) Товариства «Просвіта» у Львові;
  - Ф. 362 (К. Студинський), оп. 1, спр. 100, арк. 89: згадки про Є. Купчинського в аспекті літературно-газетних матеріалів, листів, бібліографічних відомостей про українських письменників і громадсько-культурних і політичних діячів.
2. *Державний архів Тернопільської області:*
- Ф. 10 (Теребовлянське повітове староство), оп. 1–2, спр. 174, 177, 203–205, 236–238: листи Читальні Товариства «Просвіта» в Сороцькому за підписом голови Є. Купчинського (деякі без підпису) до повітового староства в Теребовлі з проханням дозволити проведення у селі вечорів, присвячених пам'яті Т. Шевченка, М. Шашкевича та інших історичних осіб української культури, постановка

аматорським театральним гуртком вистав, п'ес різних авторів, проведення у селі кооперативних свят, фестивалів («фестинів») пісні та танцю для молоді, речової лотереї, «святкових академій» на честь Товариства «Просвіта» та ін.;

- Ф. 231 (Тернопільське воєводське управління), оп. 2, спр. 1108, 4975, 5808: звіти управи Читальні Товариства «Просвіта» в Сороцькому про її щорічну діяльність (привертає увагу звіт за 1934 р.), функціонування у селі товариств «Сільський господар», «Луг», гуртка «Рідна школа» та ін.; листування між польськими повітовими та воєводськими інстанціями про різні заходи та діяльність громадсько-культурних організацій села, оцінки їх керівників польськими властями, часто з політичним підтекстом;
- Ф. 317 (Філія Українського товариства «Просвіта» у м. Теробовля), оп. 1, спр. 64, арк. 137–140: звіт про діяльність Товариства «Просвіта» в Сороцькому, його громадсько-культурні досягнення і статки (з підписом Є. Купчинського).

3. Державний архів Львівської області:

- Ф. 26 (Львівський університет. Теологічний факультет), оп. 15, спр. 1062: Каталог студентів теології – Греко-католицької богословської академії, у якому на с. 110 зазначене прізвище Є. Купчинського;
- Ф. 295 (Товариство українських ремісників, промисловців і торгівців «Зоря» у Львові): відомості про концерти Є. Купчинського на святкових вечорах Товариства;
- Ф. 297 (Товариство «Академічне братство» у Львові): участь Є. Купчинського у поточному житті товариства українських студентів та хорі «Дванайцятка» у 80-х роках ХІХ ст.

4. Львівська національна наукова бібліотека України ім.В. Стефаніка, відділ рукописів:

- Ф. 11 (О. Барвінський), оп. 1, спр. 1579: п'ять листів Є. Купчинського до О. Барвінського, які писані зі сіл Білківці (1894) та Ріпнів (1899, 1900), у справах зміни парафій та зі с. Сороцького у справі призначення «вшехполяка» Косовського керівником школи у «Сороцько майже чисте руське село», у якому «в школі язик викладовий руський» (1912);

- Ф. 146 (О. Нижанківський), спр. 240, арк. 11–127: біографічні нотатки Є. Купчинського;
  - Ф. 163 (П. І. Сениця), спр. 65: рукописи музичних творів Є. Купчинського, а саме солоспівів «Доля» (слова Т. Шевченка), «Моя пісня» (слова М. Бачинського (1866 1912 – священика, який друкував свої поезії у журналі «Зоря» під псевдонімом О. Філяретів) та «У садочку» (слова К. Вікторина, псевдонім К. Студинського);
  - Ф. 167 (І. О. Левицький), оп. 2, спр. 1738: виписки та нотатки з різних часописів, витинки з газет про Є. Купчинського.
5. *Бібліотека та архів Наукового товариства ім. Шевченка в Америці (Нью-Йорк):*

- Особовий фонд В. Лепкого: два листи Є. Купчинського у справі концертних виступів у м. Бережанах.

З названих документальних фондів державних і громадських (НТШ в Америці (Нью-Йорк) архівних і бібліотечних інституцій найповніше та найрізноманітніше архівна спадщина композитора представлена в «Родинному архіві» Є. Купчинського. Це стосується різних аспектів як змісту, так і форми матеріалів.

Подаємо загальний огляд змісту цього архіву, дотримуючись здебільшого тематично-хронологічного порядку. Подекуди, крім загальних переліків, пропонуються короткі нотатки та коментування явищ, подій, а також пояснення до біографій окремих осіб.

До найраніших належать матеріали (записи, спогади, листи, деякі пізніші дослідницькі тексти та дані преси) про родовід (родоводи) Є. Купчинського. По батьківській лінії початок родоводу відомий зі с. Оглядова лише від 30-х років ХІХ ст. (батько Іван, дід Павло), материнській – від ХVІІІ ст. (мати Олена з роду Авдиковських, донька Івана, внучка Василя, правнучка Романа Авдиковського)⁷. Є. Купчинський оженився до родини Лужницьких у с. Сорочькому (дружина Ольга, донька Миколи і Юлії з роду Райтеровських). Рід відомий від ХVІІ ст. Лужницькі посвоячені з Мокрицькими, Ганкевичами, Курбасами та ін.

Народився, як вже згадувалося, у с. Оглядіві на Галицькому Поліссі, де дід, а опісля батько, були священиками. Збере-

⁷ Звідси посвоячення із Маркіяном Шашкевичем, Омеляном Тарнавським та ін.

глися записи з метричних книг, дослідницькі матеріали, пов'язані з історією села (описи церкви, школи, плебанії), за часів дитинства Євгена, його сестер Павлини, Марії і брата Тадея (дві інші сестри, Софія і Олена, та брат Михайло померли).

Окремо фігурують згадки про початкове навчання вдома та два класи т. зв. Головної школи в м. Золочеві, у якій Євген перебував до 11 липня 1877 р. і де почав брати приватні уроки гри на цитрі, далі III гімназія у Львові (т. зв. Бернардинська), IV гімназія у Львові, нарешті у 1885–1886 рр. – Академічна гімназія у Львові і теологічний факультет Львівського університету. Збереглися в оригіналі відпускне свідоцтво з «Головної школи» у Золочеві, гімназіальні свідоцтва («Свідоцтво зрілості» з Академічної гімназії, що його підписав В. Льницький і екзаменатори Г. Цеглинський, Ю. Целевич, О. Савицький і М. Подолинський) та свідоцтво про закінчення теологічного факультету Львівського університету з датою 31 липня 1890 р. та підписами ректора К. Сарницького і декана Й. Дельницького. Серед паперів архіву містяться оригінали всіх шкільних, гімназіальних та університетських свідоцтв про навчання Є. Купчинського. Крім того, виявлено документ про висвячення (рукоположення) Є. Купчинського з датою 28 листопада 1890 р. та підписом митрополита С. Сембратовича.

Наступна група документів – т. зв. грамоти про призначення на парафії, переліки цих парафій, у які був призначений Є. Купчинський священником на тимчасові та постійні посади, звіти про роботу у парафіях до вищих церковних інстанцій.

Спершу Є. Купчинський був помічником пароха (т. зв. приватне сотрудицтво) у с. Довгому Теревовлянського деканату (21. 01. – 06. 09. 1891), заступником («завідателем») парафії у с. Оглядові Холоївського деканату (07. 09. – 04. 12. 1891), заступником («завідателем») парафії у м-ку Гримайлові Скалатського деканату (05. 12. 1891–07. 04. 1892), заступником («завідателем») парафії у с. Білківцях з присілком Богданівка Зборівського деканату (8. 04. 1892–23. 05. 1894), згодом парохом цієї парафії (24. 05. 1894–31. 10. 1899), заступником (01. 11. 1899 – 31. 05. 1900), а опісля парохом с. Ріпнів Буського деканату (01. 06. 1900–10. 04. 1905). Остання парафія, у якій працював Є. Купчинський, було Сороцьке з присілками

Хоптянка та Митниця Скалатського деканату (11. 04. 1905–28. 08. 1938). У цьому селі жив і працював понад 33 роки.

Окрема сторінка у житті Є. Купчинського – артистично-виконавська та композиторська діяльність. Вона, як засвідчують архівні джерела та преса, проходила одночасно з обов'язками священика. Її першопочатки сягають гімназійних років та часів навчання у семінарії. Перші публічні виступи документовані 1884–1885 рр.: читальня «Просвіти» у с. Романові (виступ перед громадою села 14 червня 1884 р.), на вечорах у Львові, влаштованих студентами гімназії у 24 річницю від смерті Т. Шевченка: 28. 02. 1885 р. грав арію «Gnaden Arie» з опери Дж. Меєрбера «Robert der Teufel» та 03. 03. 1885 р.; згодом – у місті Стрию, з ініціативи виділу «Руської Бесіди» – 02. 02. 1886 р.; у м. Микулинцях (с. Конопківка) на честь 25-ліття літературної діяльності О. Федьковича – 24. 08. 1886 р. і т. ін.

Загальний перелік писемних джерел, а також пресових повідомлень та окремих оригінальних концертних запрошень, які зберігаються в архіві, дають змогу виокремити в артистично-виконавській та композиторській творчості Є. Купчинського кілька аспектів:

– *гра на цитрі* – сольні програми і у складі дуетів (рідше терцетів), а також як супровід окремих співаків і співацьких колективів на сценах концертних залів, у сільських читальнях, на імпровізованих сценах у сільських садках, дворах, стодолах (де «Просвіта» ще не мала своїх будинків) та в поодиноких випадках – у поміщицьких салонах;

– *вокальні виступи* (солоспіви або у складі кuartетів), участь Є. Купчинського – співака, часто соліста баритонових партій – у хорових колективах: хор семінаристів Львівської греко-католицької духовної семінарії (1886–1890), хор «Дванайцятка» (1887–1890);

– *укладання репертуару та диригентство аматорськими хоровими колективами*: села Ріпнів (Львівщина), Сороцьке (Тернопільщина);

– *підготовка музичного супроводу* і часте особисте акомпанювання театральних вистав, поставлених аматорським театральним колективом у с. Сороцькому;

– участь Є. Купчинського в організаційних заходах музичного життя Галичини (пор. звернення «До пп. Цитристів» // Діло (Львів). – 1902. – 10 бер. – Ч. 45. – С. 3 (Рубрика: Наука, штука, література) і часті звертання до повітових та воєводських державних урядів за дозволами на проведення музично-декламаторських вечорів і відзначень річниць Т. Шевченка, М. Шашкевича у селах, де працював Є. Купчинський);

– писання і забезпечення виходу у світ друком видань музичних творів українських композиторів у Львові в «Музикальній бібліотеці», у якій деякий час він виконував обов'язки секретаря.

Особливе місце посідає «Родинний архів» для пізнання участі Є. Купчинського як співака і акомпаніатора у хорі «Дванайцятка». Ці виступи, як відомо, підтвердили співацьку традицію студентської молоді на західноукраїнських землях та суспільно-громадську роль творення хорових колективів для підняття національної свідомості та культури народу (згодом «Дванайцятку» в артистичній діяльності Є. Купчинського продовжив хор «Бандурист», активна діяльність якого припадає на 1906–1913 рр. (з перервами). У їх виступах часто брав участь Є. Купчинський. Джерела (писемні та фотодокументи) інформують та ілюструють склад хору, концертні тури колективу Галичиною, частково репертуар хору. Виступи «Дванайцятки» у 1888–1889, 1889–1890 рр. становили шосту і сьому з ряду вандрівки студентської молоді по західноукраїнських землях. У 1888–1889 рр. Є. Купчинський як учасник хору писав тоді «Щоденник» (зберігся частково – не згорів у 1947–1948 рр., коли були спалені листування та бібліотека Є. Купчинського) (див. далі). «Щоденник» містить винятково цінну інформацію про перебіг вандрівки «академічної молоді» у 1888–1889 рр. й, відповідно, численні епізоди з життя Є. Купчинського.⁸

⁸ Текст «Щоденника» опубл.: Купчинський О. Уривок щоденника цитриста, композитора та священика Євгена Купчинського // Купчинський О. Відомі та маловідомі постаті національної науки і культури: Вибрані статті та повідомлення. – Львів, 2011. – Т. 3. – С. 335-354.

Варто зауважити, що, крім виступів у «Дванайцятці», згодом у «Бандуристі», Є. Купчинський упродовж останніх десятиліть XIX і перших XX ст. брав активну участь в одноденних громадських концертах (вечорах і вечорницях) у різних місцевостях Галичини: Товаристві українських ремісників, промисловців і торгівців «Зоря» у Львові (неодноразово); читальні «Просвіти» і Товаристві «Січ» у м. Глиняни; читальні «Просвіти» в м. Теревовлі; в дохід місцевого гуртка «Товариство боротьби з сухотами» у приміщенні «Сокола» в м. Скалаті; у щорічних святкуваннях пам'яті Т. Шевченка, нерідко з львівським і бережанським «Боянами». Окремо преса відзначала виступи Є. Купчинського в пам'ять 41 роковин смерті Т. Шевченка, організованих Філією Товариства «Просвіта» у м. Камінці-Струмиловій (1902 р.), 48 роковин смерті «незабутнього Кобзаря», організованих гімназійною молоддю у м. Бучачі (1909 р.). Відомі схвальні відгуки про виступи і гру Є. Купчинського у Товаристві робітників «Воля» у м. Перемишлі (1914 р.), у Народному Домі у м. Борщеві на честь 300-ліття смерті свщмч. Йосафата (1924 р.) тощо.

Після докладного обстеження архівних фондів різних громадсько-культурних товариств і організацій та особистих зібрань архівної спадщини видатних постатей культури, науки і церкви Галичини цей перелік істотно розшириться. Особливо цінними є джерела, які засвідчують внесок Є. Купчинського в культуру тогочасного села і не тільки с. Ріпнева (1900–1905 рр.) та Сороцького (1905–1938 рр.), у яких працював, але й околичних сіл і містечок на Поділлі.

Що стосується с. Сороцького, то, як свідчать писемні джерела, помітний вплив Є. Купчинського на загальний культурно-просвітній і освітній розвиток села: активне функціонування читальні Товариства «Просвіта», ініціатива будівництва громадських культурно-освітніх і церковних будинків, праця хорового і театрального гуртків, гуртка духового оркестру, членами яких була селянська молодь, функціонування бібліотеки, у якій селяни випозичали книжки, української «Кооперативи», позашкільної «Охо-

ронки дітей», курсів «молодих господинь», організація товариств «Сільський господар», «Пасічник», «Луг», гуртка «Рідна школа» та ін. Є. Купчинському належить виняткова роль у поладженні міжнародних напружень у Сороцькому, зокрема, з початком функціонування 1911 р. костелу у селі (у цьому контексті заслуговують на увагу контакти Є. Купчинського з родиною графів Баворовських – спадковими власниками села, родиною Реїв у Микулинцях та ін.).

Велику кількість інформації в особистих архівах, як правило, містить листування. Листи традиційно свідчать про зв'язки особи із зовнішнім світом. У «Родинному архіві» цей вид писемної спадщини був, як вказують різні допоміжні джерела, значним за обсягом, відповідно, й змістом. Із Є. Купчинським кореспондували найрізноманітніші особи, організації, товариства й установи. Проте сьогодні цей вид джерел зберігся (дійшов до наших днів) дуже неповно, а, крім того, вибірково і диференційовано: більшість листів, які збереглися, стосуються сім'ї Є. Купчинського і його родинних відносин і майже повністю немає листів, які надходили від різних респондентів ззовні, зокрема осіб, заангажованих у національні громадсько-культурні справи, науку, шкільництво, що підтримували контакти з Є. Купчинським від другої половини 80-х рр. XIX ст. і сягаючи кінця 30-х рр. XX ст. (І це, незважаючи на те, що серед осіб, які листувалися з Є. Купчинським, були видатні особистості України). Майже всі листи, переживши першу радянську і німецьку окупації Галичини, були знищені родиною (залишилися тільки деякі, яких недоглянули) у перші роки після Другої світової війни (1947–1948 рр.), аби запобігти переслідуванням, арештам членів родини та поширенню для того часу на західноукраїнських землях переміщенню (т. зв. вивезення) у Сибір.⁷

Тоді ж згоріла і вся бібліотека Є. Купчинського. До її складу входили книжки, які зібрав і композитор, але також і його батько Іван Купчинський, дядько по матері Іван

⁷ За життя Є. Купчинського більшість листів (зокрема, писаних у XIX ст.) була впорядкована за прізвищами респондентів, перев'язана стяжками у стопки по 20-30 штук у конвертах і складена у нижній частині трьох шаф з одягом (деякі стопки були у нижніх шухлядах цих шаф), згодом, здається, під час німецької окупації, скинена у великий, сплетений з лози кіш, у якому раніше тримали білизну. Це було останнє місце їх зберігання.

Авдиківський – парох с. Оглядова. У бібліотеці були також книжки з бібліотек Івана та Миколи Лужницьких – парохів с. Сороцького.

У «Родинному архіві» зберігалися листи артистів І. Рубчака, Й. Стадника і Й. Гірняка, А. Крушельницького (з часів його навчання), цитристів і композиторів З. Кириловича, М. Кумановського, Й. Кишакевича. Були листи М. Микиші, Я. Лопатинського, Я. Вінцовського (Я. Ярославенка), відомих письменників (Б. Лепкого) і дослідників української літератури В. Щурата, К. Студинського (з останнім разом концертував у «Дванайцятці»), В. Садовського (також учасника «Дванайцятки», який згодом написав разом із С. Людкевичем про музикалії Є. Купчинського). Водночас із згаданими серед кореспондентів були історик О. Барвінський, правники С. Дейницький та І. Стадник, педагог, громадський і кооперативний діяч І. Брикович, лікар Т. Воробець... Значна частина листів належала організаторам музичних заходів у Галичині, які запрошували Є. Купчинського взяти участь у вечорах різних пам'ятних подій, відзначеннях національних свят, ювілеях тощо. Тут за кількістю мали виділятися листи В. Безкоровайного з Тернополя. В «Родинному архіві» були листи священників, а серед них – Ю. Левицького, С. Мохнацького, П. Карпінського, А. Онуферка, Т. Галушинського та ін.; листи Й. Сліпого, який спершу запрошував, а потім дякував Є. Купчинському за його участь у концерті на честь 60-річчя від народження митрополита А. Шептицького у Львові, який відбувся у неділю 28 лютого 1926 р. (лист-подяка зберігся) та ін. Тоді була знищена (за одним помахом, незважаючи на ранні роки написання) велика частина міжродинного листування із сім'ями Авдиківських різних поколінь, Тарнавськими, по лінії дружини – Лужницькими, Ганкевичами (збереглися світлина Миколи Ганкевича, а також фото родини Ганкевичів зі с. Деренівки з часів Першої світової війни), Курбасами, Ремезами⁸.

⁸ Інформація відтворена завдяки спогадам доньки Є. Купчинського – Дарії, яка на прохання батька допомагала впорядковувати листування, а після його смерті разом із матір'ю Ольгою опікувалася ним разом із іншою документальною спадщиною композитора та його родини.

Зрозуміло, що назване і неназване листування з «Родино-го архіву» втрачене назавжди, а з ним навічно зникло чимало відомостей і фактів з життя й артистичної діяльності композитора. Сучасникові, який народився після війни і вихований у демократичних умовах нинішнього часу, важко уявити перебіг такого характеру подій та існування в реальному житті подібних фактів. Але вони, на жаль, були типовими для багатьох західноукраїнських родин.

З усього листування найбільш кількісно, як відзначалось, збереглось родинне листування. З нього окремо виділяється взаємне листування Є. Купчинського з О. Лужницькою з 80-х років XIX ст.⁹, матір'ю Ольги – Юлією, іншими родичами. Щоб хоч частково зорієнтуватися в іменах респондентів Є. Купчинського і відтворити приблизно зміст взаємного листування, нині потрібний загальний перегляд документальних фондів численних державних установ і створених до них внутріархівних довідкових матеріалів. Це стосується й архівів, які ще у багатьох випадках зберігаються у родинах. Насамперед потрібний, мабуть, пошук листів відомих нині прямих чи зворотних респондентів Є. Купчинського (тут варто брати до уваги наближених осіб), організацій, товариств, з якими підтримував контакти композитор. З-поміж адресатів-респондентів Є. Купчинського було чимало видатних особистостей української (і неукраїнської) культури, науки, громадсько-політичних діячів, а також організацій і товариств, після яких в архівах зберігається листування різних респондентів. Так, нещодавно виявлено окремі листи Є. Купчинського, писані до О. Барвінського, Б. Лепкого, В. Щурата та ін.

В архіві Є. Купчинського порівняно багато представлени рукописи творів композитора, серед яких і первинні варіанти різних композицій та їх уривки; водночас збереглося чимало попередніх студій обробок пісень і «композиторських проб». Серед них є також твори, які раніше були видані та нині загальновідомі. Загалом, на думку деяких дослідників, Є. Купчинський написав 57 творів, серед яких солоспіви (4), хори (2), хори для цитри (43), перекладення

---

⁹ На вимогу дружини Ольги перед смертю частина листів Євгена, яка збереглася, була 1950 р. покладена до її труни.

для цитри інших композиторів (1). Ця цифра не цілком переконлива. Нам здається, що йому належить значно більше творів, зокрема, якщо враховувати незакінчені твори та назви творів, з якими виступав на концертах Є. Купчинський. У програмах виступів часто фігурують австрійські, західнослов'янські та інші пісні.

Немає сумніву, що згадана архівна спадщина Є. Купчинського, крім безпосереднього вивчення його композиторської спадщини, яка все ж нині здебільшого опублікована, надалі сприятиме дослідженню особливостей творчого процесу та творчої лабораторії митця. Серед рукописів, які зберігаються у «Родинному архіві», містяться рідкісні друковані та переписані композитором від руки твори багатьох західноєвропейських, передусім австрійських і німецьких композиторів, у тому числі цитристів. Окремі твори цих композиторів Є. Купчинський переклав на цитру (твори Л. Люцці). Короткий список імен композиторів, твори яких зберігаються в архіві, такий: Фр. Гаммерер, А. Губер, А. Гут, Е. Каліновський, Фр. Кальбахер, Е. Кляйбе, Г. Н. Кляммер, Р. Кобельт, А. Кралік, Й. Крігсгойзер, А. Р. Лерхе, П. Лінке, Л. Люцці, А. Н. Маєр, Й. Массембухлер, Ю. Невкірхнер, А. Й. Пашінгер, Г. Пльогбергер, Л. Спровакер та ін.

Загалом, рукописна композиторська спадщина Є. Купчинського (це значною мірою стосується й друкованої продукції) потребує докладного професійного вивчення й оцінки.

Крім нот Є. Купчинського, друкованих і писаних від руки (завершених і в стані творчих пошуків), водночас творів різних закордонних композиторів, серед матеріалів архіву можна ознайомитися з уривками підручника гри на цитрі А. Маєра (*Wiener Zitherschule. Alois Mayer. Neueste praktische und leicht verstflndliche Methode zum Schulund Selbstunterricht*), з оголошеннями віденських музичних видавництв («*Wiener Musikalien Verlag*»), у тому числі виданих творів гри на цитрі («*Sammlung erstklassiger Musik-Werke, fbr Zitter*»), рекламами і цінниками різних інструментів, зокрема, рекламою магазину цитр Й. Йобста у Грацу. В архіві зберігаються також окремі нотні збірники (альбоми) Володимира Голодинського.

Окремо в архіві зберігається чимало матеріалів, які не пов'язані безпосередньо з творчістю Є. Купчинського, а є колекційними. Деякі з них унікальні, наприклад, нотний випуск, надрукований у Києві (друга половина XIX ст.) під заголовком «*Seconde Quadrille sur des motifs favoris des chansons de Ukraine pour le Piano, par Er. Orłowski*»); «Шумка» для фортепіано на дві руки авторства Б. Пулло (твір поширювався через крамницю Л. Ідзіковського у Києві) або твір «Річенька» для мішаного хору а сареіа, слова М. Головацького, музика І. Лаврівського (Львів, 1912 р.) чи рідкісна добірка друкованих творів Я. Лопатинського «Пісні» на один голос у супроводі фортепіано (Львів) і т. д.

Водночас у «Родинному архіві» є різного змісту і формату зошити з точно датованими записами, згідно з термінологією автора, «Записники» і «Нотатники». Їх створення пов'язане зі щоденною фіксацією священничих, громадсько-культурних та господарських обов'язків Є. Купчинського в Сороцькому. Писалися ці «Записники» від 1912 р. (принаймні від того року збереглися) і до 1929 р. (з перервами). Вони засвідчують докладні, день за днем, відомості про щоденні заняття і служби Є. Купчинського, називаються особи, які користувалися церковними послугами, їх пожертви та багато інших відомостей і фактів, чимало з яких має першорядне значення для пізнання життя і творчості композитора. У «Записниках» точно датовані всі чи майже всі основні заняття Є. Купчинського (хоч композитор у XX ст. вже не писав «Щоденників», навички ведення щоденних записів подій, які відбувалися у його житті, збереглися). Багато поданих відомостей стосуються конкретних фактів з біографії автора, а також ролі церкви в житті селян, відповідно й історії села за життя Є. Купчинського. На сторінках «Записників» фігурують записи, які відображають артистичну діяльність композитора, показують його зацікавлення навколишньою дійсністю. Для прикладу наведемо записи про окремі дати концертних виступів Є. Купчинського з хором «Бандурист» у різних місцевостях Галичини у 1912–1913 рр.: «1912 р.: 01/08, четвер – Коломия; 02/08, п'ятниця – Делятин; 03/08, субота – Микуличин; 06/08, вівторок – Тисьмениця; 07/08, середа – Бучач; 11/08, неділя – Бережани».

«1913 р.: 15/07, вівторок – Самбір; 16/07, середа – Дрогобич; 17/07, четвер – Стрий; 19/07, субота – Сколе; 22/07, вівторок – Тернопіль; 23/07, середа Підволочиськ; 24/07, четвер – Скалат; 26/07, субота – Теревовля; 29/07, вівторок – Бережани; 30/07, середа – Ходорів»; 05/08, вівторок – «їзда до Делятина (via Львів)»; 08/08, п'ятниця – «поворот з Калуша (via Стрий, Львів)» та ін.

Водночас у «Записниках» фіксуються події іншого характеру, якими жив композитор: «1913 р.: 28/06, неділя – «Здвиг Сокольський у Львові»; «1914 р.: 29/06, понеділок – «забили наслідника престолу в Сараєві...»; 28/07, вівторок – «війна з Сербією»; 06/08, четвер – «З Росією війна...» 21/08, п'ятниця – «їзда до Деренівки; москалі в Сороцьку. Рабунок»; «1917 р: 10/05, 11/05: два концерти Т. Шевченка в Тернополі».

У «Записниках» Є. Купчинського містяться також тексти подяк різних осіб і цілих колективів, які відвідували з концертами с. Сороцьке й оселю композитора:

1927 р.: «Український національний хор під орудою Дмитра Котка на милі спомини отцю Купчинському з нагоди концерту в Сороцьку 19 і 20 листопада 1927 р.» Під текстом запису – підписи диригента хору Д. Котка і понад 30 членів співацького колективу.

1928 р.: «З нагоди концерту в Сороцьку на добру згадку о [тцеві] Купчинському – кобзарі-бандуристи з В [еликої] України. Кость Місевич, Дмитро Ган [...], Олександр Тимченко. 22 грудня 1928. Сороцько».

Водночас у «Родинному архіві» зберігаються тексти церковних «Проповідей» і «Молитов» Є. Купчинського. Вони написані дрібним почерком у трьох зошитах шкільного формату (перший зошит налічує понад 150 с., другий і третій, відповідно, 37 і 21 с.). «Проповіді» приурочені різним святкам церковного календаря (не всі їх тексти писані рукою Є. Купчинського). Попередній перегляд вказує, що автор, готуючи тексти, у багатьох випадках послуговувався іноземною теологічною літературою. Зміст «Проповідей» є прямим причинком для пізнання історії західноукраїнського церковного проповідництва.

Окремо відкладались в архіві різноманітні фотодокументи. Це передусім фотографії з родинних альбомів, що започат-

ковані у 80-х рр. ХІХ ст. (нині альбоми знищені і з багатьма прогалинами). У них більшість уміщених знімків сьогодні не вдається ідентифікувати. Йдеться насамперед про фотоальбоми родин Лужницьких і Ремезів. В архіві є портрети батьків Є. Купчинського – Івана та Олени, а також батьків дружини Ольги – Миколи і Юлії Лужницьких (створені наприкінці 1880-х років), сестер композитора кінця ХІХ ст., фото випускників Академічної гімназії у Львові (1886 р.), у центрі якого – відома українська гімназійна професура, фото молодшого брата Тадея (1879–1938 рр.) – театрального режисера, в оточенні артистів аматорського театру, що працював на Жовківському передмісті у Львові (30-ті рр. ХІХ ст.).

Винятково пізнавальні фотознімки, які засвідчують артистичну діяльність колективу «Першої артистичної прогульки «Дванайцятки», у центрі якого сидить зі своїм інструментом цитрист Є. Купчинський (1889 р.), колективу хору «Бандурист», посеред якого сфотографований Є. Купчинський із т. зв. великою (концертною) цитрою (1906 р., 1912 р., 1913 р.). Зберігається також унікальне фото під час відвідин Є. Купчинського в Сороцькому учасниками хору «Бандурист» переїздом зі Скалата до Теревовлі (24–25 липня 1913 р.).

В архіві збереглися фото організованих Є. Купчинським хорових колективів у с. Ріпневі (1900 р.) та с. Сороцькому (добірка фото середини 1930-х рр.), фото з членами проводу Товариства «Просвіта» у Сороцькому, фото з похорону композитора 1938 р.

Низка матеріалів засвідчує вшанування артистичної і суспільно-культурної праці Є. Купчинського. Відзначення відбувались за життя композитора (нагороди, прославлення у пресі, на ювілеї хору «Бандурист» на честь його 25-ліття) та після його смерті. Спершу, у зв'язку з несприятливими історичними обставинами, вони обмежувалися щорічними богослужіннями в церкві, згодом, принаймні з 1960-х рр. (на це вказують дослідницькі документи архіву і бібліографія Є. Купчинського), стають загальногромадськими. Особливо врочисто відзначалась пам'ять про Є. Купчинського (Львів, Тернопіль, Теревовля, с. Сороцьке) на честь його 130-і 140-річчя від народження.

Крім прямо пов'язаної архівної спадщини з життям та творчістю Є. Купчинського, частково і його родини, у «Родинному архіві» зберігаються рукописи, які стосуються сіл Білківців (листування з власником села Сікорою), Оглядова (дослідницькі матеріали) та Сороцького. Із Сороцького в архіві зберігається «Книга оповідей» (шлюбів) селян за 1804–1833 рр., у час, коли парохом села був М. Мокрицький.

* * *

До огляду ввійшли не всі відомості про документальні матеріали «Родинного архіву», відповідно, у ньому вміщена не повна інформація про життя і творчість Є. Купчинського, яка впливає з їх змісту. Звернути увагу на всі чи навіть більшість актів і документів неможливо зі суто об'єктивних причин, не кажучи про допустимі межі публікації однієї статті у збірнику. Огляд варто трактувати лише як перше і попереднє дослідження.

Пошук і вивчення архівної спадщини Є. Купчинського почався порівняно недавно. Він успішно триває сьогодні. Новим поштовхом у цьому є вшанування 150-річчя від народження композитора. Загалом, виявлення і дослідження архівної спадщини разом із відомою нині, порівняно значною друкованою продукцією про Є. Купчинського, а останніми роками поважними спробами оцінки його композиторської творчості та громадсько-культурної діяльності у наукових працях, творить безпосередню підставу для розширення пошуків архівних матеріалів про композитора та по яви друком нових досліджень, на що чекає громадськість.

**ARCHIVAL HERITAGE OF THE COMPOSER,
ZITHER-PLAYER, SOCIAL AND CULTURAL
FIGURE AND PRIEST YEVHEN KUPCHYNSKYI
(DEDICATED TO THE 150TH
ANNIVERSARY OF THE COMPOSER'S BIRTH)**

This article describes the archival heritage of the famous composer, zither-player, social and cultural figure and priest Y. Kupchynskyi. The main focus of the paper is on the content, coupled with typological features of documental records that are stored in the National Archives of Ukraine, domestic and foreign public archival institutions and Yevhen Kupchynskyi Foundation "Rodynniyi arkhiv". Based on biobibliographic sources, Kupchynskyi's life and activities have been analysed revealing uniqueness of his performing and composing; special attention is paid to his educational and sociocultural work.

Key words: Yevhen Kupchynskyi, archival legacy, «Rodynniyi arkhiv» Foundation, zither

---

ШЕВЧЕНКІАНА У ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наведено характеристику основних документів та матеріалів Державного архіву Тернопільської області про життя і творчість Тараса Шевченка.

Ключові слова: Т. Шевченко, «Кобзар», НТШ, «Просвіта», ДАТО, цензура.

Щороку Україна вшановує одного з найвизначніших синів нашого народу Тараса Григоровича Шевченка шевченківськими днями. Тому зацікавленість громадськості життєвим шляхом Кобзаря постійно зростає, його творчість стає надзвичайно актуальною в сучасному суспільстві. Документи і матеріали, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО), дають можливість ознайомитись з тим, як, незважаючи на різні історичні періоди, українці свято шанували й шанують свого Пророка.

Життя Т. Г. Шевченка безпосередньо пов'язане із Тернопільщиною. Під час роботи у складі археографічної експедиції з метою збору відомостей про народні перекази, кургани, урочища, монументальні пам'ятники і старовинні будівлі та з метою малювати види Почаївської Лаври Шевченко побував на Кременеччині. Свідченням цього є розпорядження Волинської духовної консисторії надати дозвіл Шевченку малювати види Почаївської Лаври і її околиць (1846 р.) [1, арк. 1 а, 1 а зв.]. Перебування Шевченка в жовтні-листопаді 1846 р. на Кременеччині вилилось у написання чотирьох акварелей «Почаївська Лавра з півдня», «Почаївська Лавра зі сходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської Лаври», «Собор Почаївської Лаври» та у сюжеті повісті «Варнак».

Смерть Кобзаря глибоким сумом оповила нашу землю. Періодичні видання кінця 19 ст., зокрема львівські часописи «Зоря», «Правда», які зберігаються у фондах бібліотеки архіву, часто

друкували статті про творчість Т.Г. Шевченка [2, 4–6, 8, 11, 13, 25], життєвий шлях Кобзаря [10, 16, 17–19, 23, 24, 26], вшанування його пам'яті [3,., 9, 12, 15, 21], поезії, присвячені Кобзарю [14, 20, 22]. Так, вірш Миколи Олексійовича Некрасова «На смерть Шевченка» був вперше опублікований у львівському журналі «Зоря» у № 6 за 1886 р. [22] (в Російській імперії вперше з'явився друком у журналі «Литературный вестник» 1904, № 8, С. 101–103) [27].

Цікавими є публікації в «Записках Наукового Товариства імени Шевченка» [28, 29] та «Літературно-науковому віснику» [30]. У бібліотеці архіву зберігається частина 119–120 тому «Записок НТШ», у якому опубліковані матеріали про дитячі та юнацькі роки Шевченка, невідомі раніше документи, спогади про знайомство з поетом, дослідження поеми «Іван Гус»; проаналізовано вплив на Шевченка польської культури [29].

Другий том життєпису Шевченка у редакції Олександра Кониського видала Філологічна секція НТШ у 1901 р. Він містить біографічну розвідку починаючи з 1847 р. і до останніх життя Кобзаря, а також ілюстрації та іменний покажчик [31].

Статті літературознавця Миколи Євшана – «Шевченко і ми», «Релігія Шевченка», «Шевченко і Куліш», «Тарас Шевченко» – увійшли у збірник статей «Тарас Шевченко», виданий у Києві у 1911 р. [32].

Сторіччя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка широко відзначалося в Галичині. Керівництво товариства «Просвіта» у Тернополі звернулося до всіх своїх відділів із закликом гідно відзначити цю значну дату для нашого народу, розробило план святкових заходів [33, арк. 5, 5 зв.]. 1914 р. у Львові видано книжку Богдана Лепкого «Про Шевченків «Кобзар» [34].

Цікавим є звернення гуртка товариства «Просвіта» у с. Залав'є Тереховлянського повіту до філії товариства у Тереховлі з проханням направити на відкриття пам'ятка Т. Шевченку у селі своїх представників (1914 р.). [35, арк. 4].

Як свідчать архівні документи, вшанування пам'яті Шевченка, незважаючи на утиски польської влади, дуже широко проводилося на території Тернопільського воєводства.

Особливо широко проводилося вшанування пам'яті Шевченка на Кременеччині в 1922 р. По проведенню вшанування 61-роковин смерті поета 10–12 березня в м. Кременці та Кременецькому повіті був створений громадський комітет, який координував роботу з організації всіх заходів та збору коштів для його проведення [36, арк. 14; 37, арк. 123; 38, арк. 125]. Було проведено урочисту панахиду у великій церкві Богоявленського монастиря до роковин смерті Т. Шевченка [39, арк. 140.], урочисту академію на честь Т. Шевченка в Кременецькій Українській Гімназії у 1932 р. [40, арк. 10.], святкування Шевченківських днів у м. Почаєві [41, арк. 101]. В рамках цих заходів на Кременеччині 1922 р. був виданий «Малий Кобзар». У 2002 р. було видано історико-краєзнавче дослідження «Кременецький «Малий Кобзар», в якому віддруковано «Малий Кобзар» за оригіналом, що зберігається у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України [42].

Серед документів – рапорт декана Острожського Собору в м. Кременці від 25 липня 1939 р. про видачу дозволу на проведення богослужіння по вшануванню пам'яті поета українською мовою [43, арк. 1].

Шевченківські святкування дуже широко проводилися і в інших повітах. Зокрема в усіх будинках читалень товариства «Просвіта» на терені Бучацького повіту 11 березня 1934 р. був прочитаний реферат про життя і творчість Шевченка з нагоди 120-ої річниці від дня його народження [44, арк. 31; 45, арк. 33–34 зв.]. Мета цих читань – висвітлити величезну роль Тараса Шевченка в національно-визвольній боротьбі Українського народу. Також збереглося чимало документів про проведення дитячих концертів, які підкреслюють роль творчості Шевченка у вихованні українських дітей [46, арк. 13; 47 арк. 25].

Для проведення вечорів, присвячених пам'яті Шевченка, передусім необхідний був дозвіл повітового староства. Проводилася обов'язкова цензура програми святкування [48, арк. 1, 3–7.] Польська цензура неодноразово вилучала твори Кобзаря. Зокрема, 30 квітня 1932 р. рішенням окружного суду в Тернополі конфісковано «Кобзар» Шевченка, виданий в Катеринославі за редакцією нашого земляка, уродженця с. Гадинківці доктора Василя Сімовича, мотивуючи тим, що окремі вислови

в ньому викликали ненависть українців до польського народу [49, арк. 1, 2]. До речі, факсимільне видання Шевченкового «Кобзаря» з примітками Василя Сімовича, 1962 р. видання, було надруковано у 1998 р. у Рівному [50].

Особливо нещадними були дії польської влади до всього українського під час пацифікації. У донесенні постерунку поліції в Новому Селі Збараського повіту від 28 жовтня 1933 р. йдеться про те, що в селі Шельпаки пам'ятник Тарасу Шевченку, збудований в 1908 р. за дозволом австрійської влади на кошти товариства «Просвіта», був зруйнований, залишився лише постамент [51].

Попри все, творчість Кобзаря популяризувалась. У фондах бібліотеки зберігається четвертий том творів Кобзаря, виданий видавництвом «Українська накладня» ймовірно у 1920 р., в якому опубліковані повісті Шевченка з поясненнями Б. Лепкого [52].

У бібліотеці держархіву області зберігаються три томи із «Повного видання творів Тараса Шевченка», яке видавав Український науковий інститут у Варшаві в 1930-х рр. 7-й том містить повісті й оповідання Т. Шевченка [53]. 11-й том знайомить читача з епістолярною спадщиною поета [54]. У 14-й том увійшли переклади поезій польською мовою за редакцією Б. Лепкого [55].

Багато дописів про життя та творчість Кобзаря можна знайти на сторінках українських часописів 1920–1930-х рр., зокрема «Життя і знання», «Рідна школа», «Молоде село», «Календар Просвіти» тощо.

Вшанування пам'яті Кобзаря відбувалося і у роки Другої світової війни. Накладом «Українського видавництва» у Кракові видано 1941 р. збірник матеріалів для влаштування Шевченківських свят. У збірник увійшли поезії в честь Т.Г. Шевченка, драматичні сцени та інсценізації, реферати та ноти [56]. Публікації у газеті «Крем'янецький вісник» (1942 р.) свідчать про величезне значення поета для підтримки національної свідомості і духу народу в часи важких випробувань [57, 58, 59]. Також Українським Центральним Комітетом були видані тексти лекцій про творчість Шевченка, які виголошувались у 1942–1943 рр. [60, 61, 62].

150-річчя від дня народження поета дуже широко відмічалося на території Тернопільської області. До 150-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка було прийнято постанову бюро обкому Компартії України та виконкому Тернопільської обласної ради від 29 листопада 1963 р. «Про підготовку та відзначення 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» [63, арк. 7; 64, арк. 9, 10, 11]. Впродовж наступних років було видано чимало творів поета [65, 66, 68, 72, 75], досліджень життя та творчості Кобзаря [67, 69, 70, 73], історико-біографічних творів [71, 74].

У 1961 р. відомий книгознавець Юрій Меженко у відділі рідкісних книг наукової бібліотеки Ленінградського університету виявив примірник «Кобзаря» 1840 р. на 115-ти сторінках, де частково відновлено цензурні викреслення. На сьогодні відомий тільки один примірник позацензурного «Кобзаря». Готуючись до 150-ти річчя з дня народження Т. Шевченка, видавництво Академії Наук УРСР здійснило у 1962 р. фототипічне перевидання «Кобзаря» на 115 сторінках без змін і виправлень накладом 100000 примірників. Окрім безпосередньо віршів (транслітерованих російською) у книзі міститься післямова Василя Бородіна, що розповідає про історію появи згаданого оригінального видання [68].

Після здобуття Україною незалежності книгозбірня архіву поповнилась новими дослідженнями. У 1993 р. було видано книгу «Доля», яка розповідає про життя поета, про людей, з якими приятелював і зустрічався Т.Г. Шевченко; про міста, села та будинки, де він бував і жив, зокрема про його перебування у Кременці, Почаєві, Вишнівці. Містить видання акварелі Т. Шевченка, присвячені Почаївській лаврі. Також у виданні розповідається про буття народу, книги, які видавав, бачив і читав Кобзар, документи з його іменем, картини, художників, котрі ілюстрували його твори [76].

Про лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка розповідає видання «Шлях на Тарасову гору» [77].

У праці «Непрочитаний Шевченко» літератор, політолог Василь Іванишин пропонує якісно нове бачення й осмислення живописного полотна «Катерина» [78].

Створені в еміграції, сотні рукописних сторінок Івана Огієнка про Шевченка повернулися на Батьківщину лише

тепер – більш ніж через чотири десятиліття після написання і через тридцять літ після смерті автора. Це видання стане своєрідним відкриттям для сучасного шевченкознавства. Зважаючи на новизну, емоційність і доступність викладу, авторські знахідки й відкриття, нинішній український читач мимоволі сприйме цю унікальну книгу не лише розумом, а й душею і серцем. Вона, без перебільшення, писалася кров'ю серця і призначалася Україні, для усіх, кому небайдужа ідея національного відродження [79].

Тему перебування Т. Шевченка в нашому краї досліджували тернопільські краєзнавці – Петро Медведик, Євген Дорош. У 1990 р. вийшло перше видання «Тарас Шевченко на Тернопільщині» тернопільських краєзнавців – мистецтвознавця, педагога, заслуженого працівника культури України, директора художнього музею Ігоря Дуди та журналіста, письменника, заслуженого діяча мистецтв України Богдана Мельничука. Книга мала декілька видань – 1998 р. друге доповнене, 2007 р. – третє доповнене. Вона знайомить із пам'ятними місцями, пов'язаними з перебуванням у краї Великого Кобзаря, розповідає про увічнення його пам'яті [80]. У науковому виданні Євгена Дороша розповідається про подорож Т.Г. Шевченка землями Поділля і Волині восени 1846 р. за завданням Київської Археографічної комісії під час його другого приїзду в Україну [81]. У книзі Володимира Рожка «Тарас Шевченко і Волинь» описуються шляхи, якими проїжджав поет, та місця перебування Шевченка на території сучасної Волині. Автор посилається не лише на поетичні чи прозові твори поета, його художні полотна, а й на неспростовні архівні документи, спогади свідків [82].

Значну кількість шевченкіани становлять діаспорні видання. Це твори Тараса Шевченка, а також видання про його життєвий та творчий шлях. Серед них варто відмітити «Повне видання творів Тараса Шевченка» (в 14-ти томах) за редакцією Павла Зайцева, видане, з багатьма змінами й доповненнями, третім накладом Миколою Денисюком в Чикаго впродовж 1959–1963 рр. [83]. А також чотирьохтомний «Кобзар», виданий Українською Вільною Академією наук у 1952–1954 рр. [84]. На зберіганні в бібліотеці держархіву

області є також 2-й том творів Шевченка, який видало книжкове товариство «Універсальна бібліотека» у 1947 р. [85]. Цікавою є антологія перекладів з Шевченка за редакцією Богдана Кравціва «Шевченкове слово і слава» [86].

Праці дослідника української літератури та діаспори, громадського діяча, історика Романа Бжеського, який впродовж 1920–1939 та 1941–1943 рр. проживав у Кременці, представлено двома виданнями: «Чи Шевченко був «малоросом» [87] та «Апостол української національної революції» [88].

Серед видань, що є в бібліотеці, заслуговують уваги і праці Микити Мандрики [89], уродженця м. Збаража Володимира Жили [90] та Ярослава Рудницького [91, 92], видані Українською Вільною Академією наук у 1957–1959 рр.

Історичну картину польсько-українських відносин часу Шевченка, його зустрічі з поляками та вплив їх на політичний світогляд поета спробував розкрити Єжи Єнджеєвич у своєму творі «Українські ночі або родовід генія» [93]. В книзі показано українського поета і художника на тлі широченної світової панорами як постать грандіозну, як мислителя, який бачить набагато глибше своїх видатних сучасників, дивиться за обрії своєї епохи.

До 175-ої річниці від дня народження Кобзаря Український Народний Союз підготував та видав збірник «Батькові Тарасові – Батько Союз», що містить чотири розділи: Шевченко – його велич і значення для України й світу; життя і творчість поета; ті, що йшли Тарасовим шляхом; ми з Шевченком у Вашингтоні. Також у збірник увійшли твори Шевченка [94].

Багато шевченкознавчих досліджень опубліковано на сторінках часописів «Визвольний шлях» (Лондон), «Сучасність» (Мюнхен), «Молода Україна», «Нові дні», «Юнак» (Торонто), численних календарів та альманахів.

Отже, Державний архів Тернопільської області зберігає чималий масив документів і матеріалів як про життєвий шлях Тараса Шевченка, так і про увічнення його пам'яті, що стане при нагоді дослідникам.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1312, Арк. 1 а, 1 а зв.
2. Згарський Євгеній. «Неофіти» Тараса Шевченка/Євгеній Згарський//Правда: письмо наукове і літературне. Річник 2. – Львів, 1868. Ч. 19. С. 223–224; Ч. 20. С. 234–236; Ч. 21. С. 247–248; Ч. 22. С. 259–261; Ч. 23. С. 270–271.
3. Сьомі роковини смерті Тараса Шевченка у Львові//Правда: письмо наукове і літературне. Річник 2. – Львів, 1868. Ч. 8. – С. 95–96.
4. Огоновський Омелян. Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка/Омелян Огоновський//Правда: письмо літературно-політичне. – Львів, 1873. Річник VI. С. 24–38, 166–172, 197–201, 227–232, 456–464.
5. Шевченко Тарас. Єретик Иван Гус: частина поеми/Тарас Шевченко//Правда: письмо літературно-політичне. – Львів, 1873. Річник VI. – С. 509–511, 542–544.
6. Огоновський, Омелян. Погляд на важніші думки Шевченка: відчит в XII роковини смерті Т. Шевченка/Омелян Огоновський//Правда: письмо літературно-політичне. – Львів, 1873. Річник – VI. С. 114–125.
7. Вечерниці в пам'ять Шевченка//Правда: письмо літературно-політичне. Львів, 1873. Річник VI. – С. 134–137.
8. Огоновський Омелян. Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка/Омелян Огоновський//Правда: письмо літературно-політичне. – Львів, 1879. – С. 164–174, 219–229, 286–296, 351–357.
9. Програма вечерниць уряджених товариством «Січ» у Відні в пам'ять 18 роковин смерті Тараса Шевченка//Правда: письмо літературно-політичне. – Львів, 1879. – С. 203.
10. До біографії Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1880. – С. 87–88.
11. Шевченко Т. Хустина. Із недрукованих поезій/Т. Шевченко//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. Львів, 1881. – С. 152.
12. Музикально-декламаторський вечір в XX-ті роковини смерті Тараса Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1881. – С. 66–67.

13. Рисунки до «Гайдамаків» Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. Львів.– 1881. – С. 255
14. Масляк В.И. Памяти Тараса Шевченка: [вірш] / В.И. Масляк // Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин.– Львів, 1883. – С. 69–70.
15. Вечір в пам'ять Тараса Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1883. – С. 77–79.
16. Родина Тараса Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1883. – С. 79.
17. Листи Тараса Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1883. – С. 95–96.
18. До біографії Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1883. – С. 131–132.
19. Дещо з життя Тараса Шевченка (Після М.К. Чалого)//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1884. – С. 51–52, 58–60, 66–68, 100, 128.
20. Франко Іван. В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Гр. Шевченка: [вірш]/Іван Франко//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1886. – С. 85.
21. Мордовець Данило. Роковини Шевченка в Перербурзі/Данило Мордовець//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1886. – С. 86–87.
22. Некрасов Н. На смерть Шевченка: [вірш]//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1886. – С. 87.
23. До біографії Шевченка//Зоря: письмо літературно-наукове для руских родин. – Львів, 1886. – С. 119–120.
24. Листи Т. Шевченка і Оп. Марковича // Правда: місячник політики, науки і письменства. – Львів, 1889. Т. 4. – С. 156–159.
25. Зьвіздочот Трохим. Тарас Шевченко в світлі європейської критики/Трохим Зьвіздочот//Правда: місячник політики, науки і письменства. – Львів. 1890. Т. 3. жовт. –С. 87–93.
26. Причинок до біографії Тараса Шевченка/подав Захар Козуб//Правда: місячник політики, науки і письменства. – Львів, 1891. Т. 1. берез. –С. 179–181.
27. Некрасов М.О. На смерть Шевченка. 27 лютого 1861 року. URL: <http://ua-kobzar.livejournal.com/702109.html>
28. Колеса Олександр. Шевченко і Міцкевич. Про значіне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в генезі поодиноких

- поем Шевченка/Олександр Колесса//Записки Наукового Товариства імени Шевченка/впорядк. О. Барвінський. – Львів, 1894. Т. 3. – С. 36-152.
29. Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 119–120/Наукове т-во ім. Шевченка. – Львів: Накладом т-ва, 1917. – С. 3–348.
30. Споміни М.М. Лазаревського; Недруковані листи Шевченка до Я. Кухаренка // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1899. Т. 7. Ч. 2. – С. 23–38.
31. Кониський Олександр. Тарас Шевченко-Грушівський. Т. 2 / Олександр Кониський. – Львів: 3 друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1901. 393 с., [28 іл.], [26 с.].
32. Євшан Микола. Тарас Шевченко: статті/Микола Євшан. – К.: Життя й мистецтво, 1911. 91 с.
33. ДАТО. – Ф. 294. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 5, 5 зв.
34. Лепкий Б. Про Шевченків «Кобзар». В соті роковини уродин Пота/Б. Лепкий; Т-во «Просвіта». – Львів: 3 друкарні наук, т-ва ім. Шевченка, 1914. – 64 с. іл.
35. ДАТО. – Ф. 317. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 4.
36. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 14.
37. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 123.
38. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 125.
39. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 140.
40. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 324. Арк. 10.
41. ДАТО. – Ф. 348. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 101.
42. Кременецький «Малий Кобзар»/Вступна ст. й упоряд. Є. Дорош, літ. ред. П. Бубній, відп. за вип. Б. Хаварівський. – Тернопіль: Горлиця, 2002. – 91 с.
43. ДАТО. – Ф. 148. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 1
44. ДАТО. – Ф. 8. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 31.
45. ДАТО. – Ф. 8. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 33, 34, 34 зв.
46. ДАТО. – Ф. 3. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 13.
47. ДАТО. – Ф. 3. Оп. 2. Спр. 331. Арк. 25.
48. ДАТО. – Ф. 317. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 1, 3–7.
49. ДАТО. – Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2889. Арк. 1, 2.
50. Шевченко Т.Г. Кобзар=Kobzar/Т.Г. Шевченко; Укр. вільна акад. наук. Ін-т шевченкознавства; з поясненнями і приміт. В. Сімовича; за ред. Я. Рудницького. – 2-ге справл. й пошир. вид. – Вінніпег: Вид. І Тиктор, 1960. – XXXIII, 430, XV с.: портр. – (Клуб

- приятелів української книжки; вип. 34, 35, 36). – Факсим. відтворення вид./Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України; Рівнен. обл. об-ня т-ва «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка; підготов. М.С. Борейка; післямова М.Г. Жулинського. – Рівне: Рівнен. друкарня, – 1998.
51. ДАТО. – Ф. 4. Оп. 1. Спр. 292.
  52. Шевченко Тарас. Повне видання творів. Т. 4. НазарСтодоля; Артист; Дневник; Княгиня; Безщасний; Капітанша; Пояснення/Тарас Шевченко; поясн. до «Дневника» і «Капітанші» Б. Лепкого. – Київ, Ляйпціг: Українська накладня, [1920]. 602 с.; портрет.
  53. Шевченко Тарас. Повне видання творів Тараса Шевченка: [в 16 т.]. Т VII. Повісті й оповідання: Художник, Наймичка; Варнак/Тарас Шевченко; Укр. наук. ін-т у Варшаві. – Варшава, Львів, 1934. – 338 с. [15 арк. іл.].
  54. Шевченко Тарас. Повне видання творів Тараса Шевченка: [в 16 т.]. Т 11. Листи/Тарас Шевченко; за ред. Павла Зайцева; Укр. наук. ін-т у Варшаві. – Варшава, Львів, 1935. – 400 с.
  55. Шевченко, Тарас. Повне видання творів Тараса Шевченка: [в 16 т.]. Т 14. Переклади поезій на польську мову/Тарас Шевченко; за ред. Богдана Лепкого; Укр. наук. ін-т у Варшаві. – Варшава, Львів, 1936. – 386 с.
  56. Поклін Т. Шевченкові: матеріали до влаштування свят на пошану Т. Шевченка: декламації, інсценізації, реферати. – Краків: Укр. вид-во, 1941. – 128 с., іл.
  57. Савченко Я. В родинних сторонах Т.Г. Шевченка/ Я. Савченко// Крем'янецький вісник, 1942. Ч. 22 (60).
  58. Духовний вождь нації//Крем'янецький вісник, 1942. № 22 (60).
  59. Шевченко на тлі нашої історії//Крем'янецький вісник, 1942. № 22 (60).
  60. ДАТО. – Ф. р. 184. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1.
  61. ДАТО. – Ф. р. 184. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.
  62. ДАТО. – Ф. р. 184. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.
  63. ДАТО. – Ф. р. 1788. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 7.
  64. ДАТО. – Ф. р. 1788. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 9, 10, 11.
  65. Шевченко Тарас. Кобзар/Тарас Шевченко; вступна ст. акад. М. Рильського. К.: Держ. вид-во худ. літ., 1961. 608 с.
  66. Шевченко Тарас. Кобзар/Тарас Шевченко; вступна ст. акад. М. Рильського. К.: Держ. вид-во худ. літ., 1961. 627 с.
  67. Кирилюк Є.П., Т.Г. Шевченко. Життя і творчість/Є.П. Кирилюк. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1959. – 675 с.: іл.

68. Шевченко Тарас Григорович. Кобзарь Т. Шевченка. Фототипія позацензурного прим. вид. 1840 р. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 115, VI с.
69. Тарас Шевченко: док. і матеріали 1814–1963/Арх. упр. при Раді Міністрів Української РСР. – К.: Політвидав УРСР, 1963. – 565 с.: іл.
70. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів/АН УРСР, Центр, наук, б-ка; передм. В. Шубровський. – К.: Наук. думка, 1966. – 491 с.: іл.
71. Костено Анатоль. Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм / Анатоль Костенко, Есбол Умірбаєв. – К.: Рад. письменник, 1977. 263 с., 51 іл.
72. Шевченко Т. Повести / ред. Л. Кирилец. – К.: Дніпро, 1977. – 573 с.
73. Шевченківський словник. В 2-х томах/ Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР; Головна редакція УРЕ. – К., 1978. – 414 с., іл.
74. Тулуб Зінаїда. В степу безкраїм за Уралом: роман/Зінаїда Тулуб. – К.: Дніпро, 1984. – 507 с.
75. Шевченко Т. Мала книжка. Автографи поезій Шевченка (1847–1850). – К.: Наук. думка, 1989. – 45 с.; іл.
76. Доля: книга про Тараса Шевченка в образах та фактах/авт.-упоряд. тексту В. Шевчук; упоряд.-ілюстр.: Ю. Іванченка, А. В'юника; худ. оформл. та макет: І. Динника, В. Дозорця. – К.: Дніпро, 1993. – 779 с.
77. Шлях на Тарасову гору/упоряд.: В. Стадниченко, А. Качан, А. Мельничук. – К.: Демократична Україна, 1998. 110 с., 5 с. іл.
78. Іванишин В. Непрочитаний. Шевченко / Василь Іванишин; Всеукр. орг. «Тризуб» ім. С. Бандери. – Дрогобич: Відродження, 2001. 31 с.
79. Огієнко Іван. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко/Іван Огієнко; упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик; Фондація імені митрополита Іларіона (Огієнка). – К.: Наша культура і наука, 2002. 438 с, іл.
80. Дуда Ігор. Тарас Шевченко на Тернопільщині/Ігор Дуда, Богдан Мельничук. 2-е вид., допов. Т, 1998. 81 с.: іл.
81. Дорош Євген. Тарас Шевченко на Поділлі і Волині: наук. вид./Євген Дорош. – Т: Екон. думка, 2002. 101 с.: фотогр., іл., портр.

82. Рожко Володимир. Тарас Шевченко і Волинь/Володимир Рожко. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2012. 184 с.: ілюстр.
83. Шевченко Тарас. Повне видання творів Тараса Шевченка: в 14 т. / Тарас Шевченко. 2-ге вид., доп. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка.
84. Шевченко Тарас. Кобзар: в 4 т./Тарас Шевченко; Укр. Вільна Акад. наук; Ін-т шевченкознавства; Ч. 1. 2-ге вид., поправлене й доповн. Вінніпег: Накладом Видавничої спілки «Тризуб».
85. Шевченко Тарас. Повне видання в трьох томах/Тарас Шевченко. Т. 2. На чужині: Видання книжкового т-ва «Універсальна бібліотека», 1947. С. 129–255.
86. Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами/ за ред. Богдана Кравціва. – передрук XII-ого тому Повного видання творів Тараса Шевченка. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1964. 456 с.
87. Задніпрянський Р. Чи Шевченко був «малоросом»? / Р. Задніпрянський. [Б.м.]: Вид-во «Українська критична думка», 1946. 116 с.
88. Задеснянський Р. Апостол української національної революції / Р. Задеснянський. 4-вид. [Б.м.]: Вид-во «Українська критична думка», 1969. 396 с.
89. Мандрика М.І. Шевченко і Франко / М.І. Мандрика; Укр. Вільна Акад. наук. – Вінніпег: Накладом УВАН, 1957. 24 с.
90. Жила В. Ідейні основи Шевченкового «Гамалії»/В. Жила; Укр. Вільна Акад. наук. Вінніпег: Накладом УВАН, 1958. 32 с.
91. Рудницький Яр. Найближчі завдання шевченкознавства/Яр. Рудницький; Укр. Вільна Акад. наук. Вінніпег: Накладом УВАН, 1958. 32 с.
92. Рудницький Яр. Бернс і Шевченко/Яр. Рудницький; Укр. Вільна Акад. наук. Вінніпег: Накладом УВАН, 1959. 32 с.
93. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія: біогр. роман про Шевченка/пер. з пол. Е. Рослицького; НТШ в Канаді. Ч. 23. Канада. Торонто: Київ, 1980. 651 с.
94. Батькові Тарасові – Батько Союз/ред. Зенон Снилик. Нью-Йорк, Джерсі Сіті: Свобода, [1989]. 190 с.

**SHEVCHENKO STUDIES IN THE DOCUMENTS
AND MATERIALS OF THE STATE ARCHIVE OF
TERNOPIL REGION**

Description of the main documents and materials of the Ternopil Regional State Archive about the life and activity of Taras Shevchenko is done.

Key words: *T. Shevchenko, Kobzar, The Shevchenko Scientific Society, «Prosvita» («Enlightenment»), the State Archive of Ternopil region, censorship.*

ШЕВЧЕНКІАНА ДІАСПОРИ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізуються видання української діаспори, пов'язані зі вшануванням Т. Шевченка та вивченням його творчої спадщини, що зберігаються у фондах ДАТО.

Ключові слова: *Т. Шевченко, українська діаспора, ДАТО, США, «Свобода», Український Народний Союз (УНС), еміграція.*

Серед постатей української історії Тарасу Григоровичу Шевченку належить особливе місце. Будучи ідейним натхненником боротьби українців за незалежність держави, він справив значний вплив на формування світоглядної парадигми нації. Творча спадщина Т. Шевченка є феноменальним явищем нашої культури й тісно вплетена у світовий культурницький контекст. Її осмислення розпочалося ще за життя поета і дотепер не втратило актуальності, стало справою життя не одного покоління науковців. Цьогоріч українці всього світу відзначають 200-ліття з дня його народження. Вшанування пам'яті Кобзаря проходить в особливо складний період, коли незалежність, окроплена кров'ю синів і дочок України, постає реальністю свідомого цивілізаційного вибору об'єднаного народу. У цій трагічній реальності тисяч смертей прогностичність Заповіту та інших поезій поета є вражаючою.

Значний внесок у збереження та вивчення багатогранної творчості Т. Шевченка належить українцям діаспори. У Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) є чимало шевченкознавчих праць та матеріалів, виданих переважно у США, які зацікавлять сучасного дослідника. Значна їх частина – дар нашого земляка Дідюка Василя Степановича.

Скрупульозність наших земляків за океаном, які на сторінках чисельних часописів оповідали про перебіг життя українців, дозволяє стверджувати, що на становлення української спільноти та збереження української ідентич-

ності за кордоном відчутний вплив мала творчість Т. Шевченка. Про традицію вшанування Т. Шевченка у США знайомить читачів змістовна та інформативна стаття Антіна Драгана [1, с. 91–100]. Сучасники вважають, що першим свідомим українцем, який привіз із собою «Кобзар» був козак-священик Андрій-Агапій Гончаренко з Київщини (1865 р.). Розпочавши у 1868 р. редагування часопису «Аляска Гералд», що виходив англійською і російською мовами, А-А. Гончаренко у першому номері від 1 березня помістив статтю «Інтересні ідеї поета Тараса Шевченка». Основою статті був переказ поеми «Кавказ». Також був надрукований початок Шевченкового «Послання» та «Думи мої» [1, с. 91].

Створення перших організацій у 80-х рр. ХІХ ст., що сприяли згуртуванню американських українців, пов'язано з діяльністю греко-католицького священика Івана Волянського. У 1885 р. у Шенандоа (Пенсильванія) була збудована перша українська церква, навколо якої формувалася не лише релігійний, а й громадсько-політичний осередок. 15 вересня 1893 р. вийшов перший номер часопису «Свобода», яка під заголовком вміщала слова Т. Шевченка «Учіться, брати мої, думайте, читайте і чужому научайтесь, свого не цурайтесь!», а ще нижче – «В своїй хаті своя правда і сила, і воля!» [1, с. 92].

Шевченкові твори надавали змісту українській спільноті. Цитати з творів поета були присутні у кожному новоствореному часописі. Його поезії читали під час відкриття українських організацій різного спрямування, висловлені думки цитували з приводу злободенних проблем іммігрантів не рідше, ніж рядки Святого Письма. Портрет Т. Шевченка як «красний образок» мав поширення серед американських українців так само, як «красні образки» церковних святих.

Зростаюча популярність творчості Т. Шевченка серед американських українців сприяла формуванню його культу. У 1895 р. о. Григорій Грушка у статті в «Свободі» інформував про відзначення Шевченкових роковин «по всій широкій Україні-Русі» й закликав «широко, масово та величаво» відзначати у березні Шевченкові дні у США. Проте, лише у першій чверті ХХ ст. вшанування пам'яті

Кобзаря у березні кожного року набуло масового характеру серед американських українців [1, с. 93].

1898 р. створено перше українське товариство імені Т. Шевченка в Олефанті (Пенсильванія). Власне під впливом творчості Т. Шевченка відбулися певні трансформації у вживанні назви своєї Батьківщини України. У 1909 р. була розгорнута широкомасштабна кампанія, зокрема в українських громадах США, збору коштів з метою встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Києві. Таким чином українська діаспора готувалася відзначити у 1914 р. 100-річчя з дня народження Кобзаря. Хвилю протесту за кордоном викликала заборона царського уряду проводити святкування у Києві. «Отже, свято Поета, який уродився біля Києва та якого теж і могила знаходиться над Дніпром недалеко Києва, святкуватимуть тільки наші земляки в Австро-Угорщині та ми, емігранти у вільній Америці», – писали у зверненні до президента США Вудро Вільсона представники Українського Народного Союзу (УНС) від імені мільйона американських українців. Цей протест був переданий держдепартаментом США російському представнику у Вашингтоні [1, с. 94].

Повідомлення про початок Першої світової війни в українських часописах супроводжувалося Шевченковим: «Вставайте, кайдани порвіте!» [1, с. 95].

У міжвоєнний період, 1933 р., УНС почав видавати англомовний «Український тижневик», де шевченківська тематика займала чільне місце. У 1934 р. в англійському перекладі В. Семенини було видрукувано «Мені однаково» і «Минають дні» [1, с. 96].

Після Другої світової війни середовище американської діаспори поповнилося науковцями, зросла кількість людей з вищою освітою. Відтак шевченкознавство набрало нового, наукового змісту. Було відкрито Відділ Наукового Товариства ім. Шевченка, що згодом був реорганізований в Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці. Розвиток шевченкіани ліг на сприятливий ґрунт встановленої традиції вшанування Кобзаря від початку еміграції 60-х рр. XIX ст.

Серед видань, які зберігаються в ДАТО, привертає увагу розвідка Романа Задніпрянського «Чи був Шевченко «мало-

росом?») видавництва «Українська Критична Думка» 1946 р. Звертаючи увагу на політично заангажований образ Т. Шевченка та ідеологічне трактування його творчості на кшталт «Шевченко-народник», в обов'язковому кожусі й шапці з кобзою в руках або біля ніг», «Шевченко – поет перед-пролетаріату», «Шевченко – гетьманець і слов'янофіл», «Шевченко – соціаліст» [2, с. 1–2] і т.п., автор поставив за мету дослідити генезу і характер творів поета, написаних російською мовою. Окремий розділ присвятив аналізу Щоденника Т. Шевченка. Цікавою для дослідника є таблиця, в якій за роками виокремлено твори Т. Шевченка українською і російською мовами. Основу «Кобзаря» видання «Сімовича»⁷ склали твори поета періоду 1838 р. – літа 1947 р. Це 208 сторінок українською. Від 1847 р. до 1949 р. твори Т. Шевченка тематично близькі поезіям попередніх років. До 1849 р. написано 106 сторінок, а до кінця 1850 р. – ще 39 сторінок⁸. Поезія українською 1857–1960 рр. займає 7 сторінок. Загалом, за підрахунками Р. Задніпрянського, україномовні твори Т. Шевченка становлять 404 сторінки.

Натомість твори російською мовою складають 1126 сторінок і переважна більшість їх була написана у період з 1850 р. до 1958 р. (1066 сторінок). Р. Задніпрянський вказує, що твори «Никита Гайдай» (1841 р.), «Слепая» (1842 р.), «Тризна» (1843 р.) стали відповіддю поета на критику В. Белінського та московських критиків, які піддавали сумніву вартісність його творів, «написаних якимось московським жаргоном». Таким чином, Т. Шевченко довів свою спроможність писати російською. На підтвердження свого висновку Р. Задніпрянський наводить уривки листування Т. Шевченка з Я. Кухаренком: «Переписав оце «Слепую» та й плачу над нею; який гріх, що оце сповідаюся кацапам чорствим кацапським словом». На вимушеність писати російською вказує уривок з листа до А. Тарновського «Пишу по московськи скомпонувану, щоб не казали москвини, що їх язика не знаю» [2, с. 62].

⁷ Видання «Кобзаря» (Ляйпціг, 1921 р.) з поясненнями за редакцією В. І. Сімовича.

⁸ Р. Задніпрянський враховує лише поетичні твори Т. Шевченка цього періоду.

У своїй студії Р. Задніпрянський спростовує погляд на Т. Шевченка як «утраквіста», «малороса для поширення «малоросійщини». На його думку, прозові твори Т. Шевченка російською мовою з'явилися під впливом певних обставин: духовна криза, яку пережив поет у 1843–1845 рр.; тісне спілкування з Б. Залевським, Л. Турном і Т. Вернером у 1851 р. та спільне захоплення творами Ж. Санд про необхідність «перевиховання людини», «відродження суспільства» на тлі зневіри в можливість організації негайної боротьби за національне відродження України; труднощі після 1950 р. друку творів українською мовою й бажання донести свої ідеї, яким автор надавав значення, до широкого загалу.

Тема двомовності творів Т. Шевченка отримала поглиблений аналіз у монографії Романа Задеснянського⁹ «Апостол української національної революції» [3]. У фондах ДАТО зберігається четверте видання цієї студії, датоване 1969 р. Автор піддав критиці радянські дослідження, які «вже від 1920 року, починаючи з праць акад. Лободи і кінчаючи на псевдонаукових вправах «академіка» Корнійчука, ширять вигадки про байдухе ставлення поета до справи мови творів і впливаючи з того Шевченкову двомовність» [3, с. 258]. Спростовуючи твердження дослідників про утраквістичність Т. Шевченка, автор звернув увагу, що витoki цієї теорії сягають імперського періоду й отримали подальший розвиток у радянській історіографії, а також у розвідках українських авторів діаспори. «Батьком» послідовного і продуманого українського москвофільства» Р. Задеснянський вважав М. Драгоманова [3, с. 259]. Широко цитовано у монографії листи Т. Шевченка до Микити Шевченка (1840 р.), Григорія Квітки (1841 р.), Я. Кухаренка (1842 р., 1844 р., 1859 р.), Г. Тарнавського (1843 р.), О. Боднянського (1844 р.), В. Шевченка (1860 р.), які, на думку автора монографії, «цілковито усувають будь-які сумніви щодо рішуче негативного відношення поета до уживання українцями московської мови у зносинах між собою і в творчості» [3, с. 269].

---

⁹ Псевдоніми Р. Задніпрянський та Р. Задеснянський належить Роману Степановичу Бжеському, досліднику української історії, літературі, публіцисту.

Серед інших тем, які аналізував у монографії Р. Задеснянський, – формування світогляду Т. Шевченка, політичні погляди Т. Шевченка та його сучасників, його приналежність до «Кирило-Методієвського Брацтва»¹⁰, московська критика про твори Т. Шевченка, релігійний світогляд Т. Шевченка¹¹.

Тексти передмови та післямови до четвертого видання монографії вказують на неоднозначне сприйняття студії навіть в наукових і громадських колах діаспори. У 1963 р., напередодні відзначення 150-ліття з дня народження Т. Шевченка, як пише автор, «два поважних видавництва ухилилися від видання її друком». З цієї причини Р. Задеснянський погодився опублікувати свою працю «на цикльостили» [3, с. 6]. По одному примірнику такого третього видання отримали голова НТШ професор Р. Смаль-Стоцький, професор Євген Онацький та ряд інших вчених. Монографія була заявлена у бібліографічному журналі «Біблос» (червень 1963 р.).

Четверте видання не уникло критики, яку автор звів до трьох пунктів. Перший стосувався проблеми примату соборності над суверенністю чи навпаки у політичних поглядах Т. Шевченка. Р. Задеснянський резюмує наступним чином: «Шевченко ніде й ніколи не висловлювався за «приматом соборності» і не міг цього зробити, бо цього питання взагалі ніхто не висував. Але цілком природно, що і Шевченко, і Франко, і кожен українець думають про відновлення нашої державності на цілій етнографічній території, але безперечно, коли б мав Шевченко в и б и р а т и між суверенністю й самостійністю незначно десь зменшеної території і «соборництвом» – вибрав би суверенність, бо лише вона робить націю

---

¹⁰ Висновок Р. Бжеського суперечить більшості поглядів дослідників і відзначається категоричністю: «...усе наведене цілком виключає можливість приналежності Шевченка до «Кирило-Методієвського Брацтва» та не лишає сумніву, що тільки з метою зміцнення згубних федералістично-московфільських концепцій ширилася така вигадка» [3, с. 202].

¹¹ Р. Бжеський доводив, що «в основу релігійного світогляду Шевченка безперечно ліг релігійний світогляд українського народу, поєднаний з тими поглядами, які в ділянці віри розгортав Г. Сковорода, а також з поглядами представників західно-європейської думки» [3, с. 331]. Творчість поета є виявом «поборювання фарисейської «побожности» та московського православ'я з одночасним плеканням щирої віри в Бога, християнських чеснот і пошани до старої української православної церкви» [3, с. 356].

«ковалем» своєї долі, а тим самим дає змогу згодом досягнути й «соборність» [3, с. 392]. Другий і третій пункти звелися до неправомірної критики шевченкознавців та представлення Т. Шевченка як «ідейного консерватора».

У повоєнний період Українська Вільна Академія Наук (УВАН) у Канаді у серіях «Література», «Літопис УВАН», «Славістика» розпочала видрук шевченкознавчих студій. Серед авторів – Дмитро Дорошенко, який виклав власне бачення впливу шевченкових ідей на розвиток української науки; Леонід Білецький в основу своїх студій поклав дослідження релігійного світогляду поета та перебування Т. Шевченка в Яготині; Віктор Петров привернув увагу до проблем розвитку сучасного йому шевченкознавства; Василь Лев представив аналіз лексики ранньої поезії Т. Шевченка та ряд інших. Дослідники у фондах ДАТО мають можливість ознайомитись з окремими виданнями цієї серії, зокрема роботами Я. Рудницького [4; 5], М. Мандрика [6], В. Жили [7].

З числа названих видань, безперечно, приверне увагу дослідників робота професора Я. Рудницького «Найближчі завдання шевченкознавства», написана напередодні святкування сторіччя появи третього «Кобзаря» (С.-Петербург, 1860 р.)¹² та роковин смерті Т. Шевченка (С.-Петербург, 1860 р.). Готуючись до вшанування пам'яті Т. Шевченка, науковець окреслив невідкладні завдання для наукової спільноти діаспори: перевидання «Кобзаря» 1860 р. з доповненнями конфіскованого тексту та коментарями; створення окремого центру з інвентаризації та вивчення шевченкіани у країнах Західної Європи, Америки і Канади; видання словника і граматики мови Т. Шевченка; необхідність підготовки та видання фундаментальної праці з вивчення «ідеології Шевченкової творчості» з метою критичного перегляду інтерпретацій національного і соціального у сучасних дослідженнях та об'єктивного синтезу філософсько-етичних і суспільно-політичних ідей Т. Шевченка.

Ювілейні роки 1961–1964 рр. було відзначено повним виданням творів у 14-ти томах: 4 томи – поезії, 1 том – драма-

¹² Останній прижиттєвий «Кобзар» Т. Шевченка. Вийшов у друкарні П. Куліша коштом Платона Семеренка. Цінністю для дослідників є наголошеність текстів, здійснена П. Кулішем.

тичні та інші твори, 3 томи – повісті, 1 том – листи, 1 том – Шевченко як маляр (з репродукціями одно- і багатокольорових малярських робіт), 1 том – Шевченко в чужих мовах, 1 том – збірник статей про Т. Шевченка і 1 том – покажчик видань Шевченкових творів та список літератури про них. Це найбільш повне видання Шевченкової спадщини викликало неабияке зацікавлення серед громадськості і науковців. У ДАТО зберігаються окремі томи першого, другого і третього накладу, які разом складають 14 книг повного видання й побачили світ у видавництві Миколи Денисюка. За основу 14-томного видання творів Т. Шевченка було взято видання Українського Наукового Інституту у Варшаві (Варшава-Львів, 1930–1939 рр.) і, як зазначав М. Денисюк, використано без змін. Чикагське видання доповнене листами поета, томом з малярськими роботами і томом перекладу творів Т. Шевченка іноземними мовами, покажчиком творів, друком вперше оприлюднених поезій 1857–1861 рр. та томом наукових статей всебічного аналізу життя і творчості Т. Шевченка. До роботи над збіркою в якості редакторів того чи іншого тому, або авторів пояснювальних статей були залучені Д. Антонович, Леонід Білецький, Іван Брик, Володимир Дорошенко, Д. Дубицький, Павло Зайцев, М. Кордуба, Богдан Лепкий, Олександр Лотоцький, Лука Луців, Євген Маланок, Степан Сірополко, В. Січинський, Роман Смаль-Стоцький, С. Смаль-Стоцький, Дмитро Чижевський.

Поезії та прозові твори Т. Шевченка представлені I – VIII томами [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Вченими була проведена копітка й надзвичайно важлива робота з метою встановлення автентичності текстів, виявлення часу, місця й обставин їх написання. У передмові до кожного тому зазначено особливості роботи над ним: вказано видання і автографи творів, які порівнювалися; охарактеризовано переваги або недоліки попередніх видань; обґрунтовано позицію редакційної колегії щодо структури тому й подачі текстів, їх перекладів українською, правок цензури тощо.

У томах IX і X, редактованих П. Зайцевим, відповідно видрукувано «Журнал (Щоденні записки)» [16] і «Листи» [17]. Редакційна колегія підкреслила важливість цих творів для глибокого розуміння поезій поета, «духовного автопортре-

та геніального письменника», особливостей його моральних засад і психічної вдачі. З метою їх поширення серед українських читачів, як зазначено в передмові, російські тексти Т. Шевченка були перекладені українською мовою. Під час підготовки дев'ятого тому було віднайдено два ще невідомі науковому загалу листи, а також чотири автографи листів, що зберігалися в Ягеллонській бібліотеці у Кракові та університетській бібліотеці у Женеві. Ці знахідки дозволили виправити помилки й заповнити пропуски, які мали місце у друкованих раніше текстах.

У наступному томі «Шевченко – маляр, гравер і скульптор» [18] ілюстраційна частина нараховує 64 цілосторінкових репродукції найбільш мистецько вагомих, з погляду редакційної колегії, малярських і графічних творів Т. Шевченка. В основу тому було покладено видання Українського Наукового Інституту у Варшаві 1937 р., зокрема 12-го тому «Пластична творчість Т. Шевченка» повного видання творів Т. Шевченка (16 томів). Науково вартісними і актуальними з цієї проблематики укладачі XI тому вважали студію Д. Антоновича «Шевченко як маляр» та статті П. Зайцева про скульптурні й архітектурні роботи Т. Шевченка. Написані напередодні Другої світової війни, ці тексти були передруковані без змін.

До XII-го тому були включені переклади творів Т. Шевченка іншими мовами [19]. Прикметно, що ця робота була продовжена. В межах проекту 14-томного видання творів Т. Шевченка у 1964 р. окремою книжкою вийшло «Шевченкове слово і слава», в якому представлені зразки перекладів поезій поета двадцяти дев'яти мовами світу [20]. Водночас укладачам вдалося зібрати інформацію про переклади Шевченкових творів ще на двадцяти трьох мовах, про що повідомлено читачу в окремих статтях. Кожна така стаття передую мовним зразкам, що, безперечно, посилює цінність цього видання, й інформує про характер перекладів, актуальність Шевченкових творів для тих чи інших народів, стан перекладацької діяльності та її перспективи тощо.

Привернемо увагу до XIII-го тому «Шевченко і його творчість. Збірник праць і статей» [21]. Оскільки відомі шевченкознавці П. Зайцев, О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, Б. Леп-

кий, В. Дорошенко, Ст. Сірополко, Д. Дорошенко, Л. Білецький, Д. Чижевський, І. Брик, Л. Луців, Є. Маланюк репрезентували свої студії в інших томах, перед укладачами названого тому постало складне завдання його змістового наповнення. Укладачі прийняли рішення опублікувати дослідження, які стали бібліографічним раритетом, проте не втратили актуальності для сучасного читача. У томі дослідники знайдуть цікаві з точки зору методологічних підходів та авторських інтерпретацій статті П. Куліша І. Франка, М. Грушевського, В. Щурата, С. Балея, С. Єфремова, М. Новицького, О. Новицького, С. Смаль-Стоцького, В. Навроцького, Ф. Колесси, М. Рильського, Л. Булаховського, Т. Осьмачки, В. Ващенко, М. Глобенка, Є. Пеленського. Кожен із зазначених авторів прилучився до основ формування шевченкознавства, яка отримала свій розвиток у працях вчених діаспори й змогла забезпечити неперервний зв'язок і наступність вивчення багатогранної спадщини Т. Шевченка. Саме їхні студії стали важливим історіографічним сегментом для сучасного покоління науковців суверенної України. Велич і вплив Шевченкового слова на формування українського національного духу підкреслювали П. Куліш, І. Франко, М. Грушевський. Унікальним явищем шевченкознавства є застосування львівським психологом С. Балеєм психоаналітичного вчення З. Фрейда для прочитання Т. Шевченка. Методологічні основи вивчення його російськомовних творів закладені академіком С. Єфремовим. Важливою для вивчення біографії поета залишається праця М. Новицького. Дослідженням мистецької спадщини Т. Шевченка займався академік О. Новицький, провівши паралелі з творчістю Рембрандта. Патріотичну інтерпретацію поеми-містерії «Великий льох» вперше запропонував академік, відомий мовознавець С. Смаль-Стоцький. Студії В. Навроцького, Ф. Колесси, М. Рильського¹³, академіка Л. Булаховського присвячені аналізу поезики, віршування, мовних засобів у творах Т. Шевченка. Стаття радянського мовознавця В. Ващенко була включена до тому у зв'язку з використанням статистичних методів дослідження лексичної палітри поета. Місце Т. Шевченка у свідомості народу,

---

¹³ До тому були включені праці радянських дослідників спадщини Т. Шевченка, які, на думку редакційної комісії, мали наукову цінність.

його українськість і народність, природу його «чару» визначали Т. Осмачка, М. Глобенко, Є. Пеленський. Логіка їх осмислення та аргументація Шевченкової спадщини допомагають сучасній науці долати стереотипи радянських ідеологічних схем.

XIV-й том у планах редакційної комісії передбачав вмістити бібліографію всіх видань творів поета та літератури про його життя і творчість. Під час роботи виявилось, що наявний список бібліографії вимагає щонайменше ще одного додаткового тому. У зв'язку з цим редактори обмежилися списком видань усіх творів Т. Шевченка у період від 1840 р. до кінця 1938 р. У передмові зазначено, що у цьому томі вперше опубліковано повний з додержанням усіх вимог наукової бібліографії список усіх видань Т. Шевченка за 99 років [22]. Бібліографічною новизною став аналіз львівського видання «Кобзаря» 1867 р. та маловідомого женецького видання 1881 р. Тексти бібліографії проілюстровано репродукціями титульних сторінок, зокрема всіх закордонних видань, значна частина яких уже на час виходу XIV-го тому вважалася раритетами. Окрім того, В. Дорошенку вдалося віднайти портрети редакторів Шевченкових творів, деякі з яких були оприлюднені вперше. Робота, проведена вченим під час роботи над томом, дозволила виявити особливості поширення творів Т. Шевченка й пов'язати їх з політичними подіями в Україні. «Видавнича температура» видань проаналізована В. Дорошенком у статті «Шевченко в цифрах», яку дослідник знайде у цьому томі.

Знаковою подією, не лише культурною, але й політичною, для українців діаспори було монументальне увіковічення пам'яті Т. Шевченка. Невеликий пам'ятник та погруддя поета роботи О. Архипенка були встановлені у Клівленді та поблизу Кергаксону (штат Нью-Йорк). У 1958 р. Український Конгресовий Комітет Америки (УККА) ініціював «заходи загально-української якості щодо збудування пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні». У фондах ДАТО зберігається «Пропам'ятна книга», яка докладно інформує про діяльність «Крайового комітету будови пам'ятника Шевченкові» (КПШ) [23]. Ідея встановлення пам'ятника була підтримана сенатом США і відповідний документ був підписаний прези-

дентом Д. Ейзенхауером. Спільна справа об'єднала українців Америки. Створений КПШ спеціальний фонд акумулював фінансові надходження численних українських громадських організацій і приватних осіб. Усього, як зазначено у «Пропам'ятній книзі», – 22 тис. жертводавців, пожертви яких склали 330 тис. дол. [23, с. 29]. У конкурсі проектів пам'ятника прийняло участь 17 митців. За його підсумками 14 липня 1962 р. було визнано переможця. Ним став Лев Мол-Модожанин з Вінніпегу [23, с. 31].

Інформативний матеріал про пресову критику проектів, хід спорудження пам'ятника, його відкриття та ще багато інших цікавих подробиць читач знайде у зазначеній книзі. На тлі сучасних інформаційних воєн злободенним є також розділ статті С. Гординського «Про переборення перешкод». Кампанія формування негативної суспільної думки щодо встановлення пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні, розпочавшись з критичних статей у часописах «Советская культура» і «Радянська культура» (1960 р.), невдовзі була підтримана російською пресою у США. Причому остання намагалася спотворити творчість Т. Шевченка, представляючи його американській громадськості атеїстом, шовіністом і навіть ідеологічним предтечею «російського комунізму». Наступним кроком антишевченківської акції були публікації у «Вашингтон пост», які вимагали відкликати рішення Конгресу США про встановлення пам'ятника. С. Гординський зазначав, що у інформаційному наступу активно протидіяло УККА та КПШ. Розгорнута ними акція масових протестних листів, які спростовували кожну тезу публікацій, знайшла підтримку з боку ряду конгресменів. Мистецька комісія ще раз підтвердила своє рішення про встановлення пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні. Демарш Москви закінчився двома, на перший погляд, несподіваними рішеннями: встановити пам'ятник Т. Шевченку у Москві та відрядити делегацію діячів культури України на урочисте відкриття пам'ятника поетові у Вашингтоні [23, с. 32–33].

Варті уваги дослідників альманахи 1961 р. і 1964 р., які вийшли друком у США на честь вшанування пам'яті Кобзаря [24; 1964]. Історичні документи, унікальні світлини, цензуро-

вані в минулому вірші Т. Шевченка та вірші про нього, науково-публіцистична форма статей сприяли ознайомленню українців діаспори з творчістю Т. Шевченка, популяризації його творчості, а також є свідченням неперервної роботи науковців у розвитку шевченкіани.

У фондах ДАТО є ще одне цікаве видання, яке побачило світ у США з нагоди святкування 175-ої річниці з дня народження Т. Шевченка, ініційоване Українським Народним Союзом (УНС) – «Батькові Тарасові – Батько Союз» [25]. Ілюстрований збірник містить цікавий матеріал, згрупований у 4 розділи: «Шевченко – його велич і значення для України й світу», «Життя і творчість поета», «Ті, що йшли Тарасовим шляхом», «Ми з Шевченком у Вашингтоні».

У фонді художньої літератури ДАТО вартий уваги роман польського письменника Єжи Єнджеєвича, присвячений Т. Шевченку [26]. Автор акцентував увагу на польсько-українських відносинах часів Т. Шевченка, його зустрічах з поляками, та вплив останніх на політичний світогляд поета. Поет жив у часи польських повстань. Спільним автор бачить поневолення двох народів, пошук українськими і польськими патріотами союзників з поміж росіян демократів і революціонерів.

У Державному архіві Тернопільської області представлені окремі видання, пов'язані з іменем Т. Шевченка, які складають лише невеликий сегмент друків діаспори. Проте, описані нами видання є помітним внеском у розвиток шевченкознавства другої половини ХХ ст. У період ідеологічного диктату радянської влади дослідження С. Смаль-Стоцького, П. Зайцева, Л. Білецького та інших вчених розвинули альтернативне бачення і трактування творчості Т. Шевченка. Долаючи межі культурно-історичної школи, науковці запропонували інтерпретації текстів та художніх полотен, осмислення особистості поета в контексті епохи та реальних зв'язків, послуговуючись компаративним, соціологічним, психологічним, естетичним, тематично-структуральним, феноменологічним методами наукового аналізу на противагу домінувавальному в радянському шевченкознавстві соціологічному методу. Осердям і певним етапом шев-

ченкознавчих студій була робота над повним виданням творів Т. Шевченка, що спонукало до пошуку автентичних текстів та уточненню вже відомих, осмисленню творчої спадщини та особистісних характеристик поета. Фундаментальна робота, проведена українськими науковцями діаспори, засвідчила високі наукові стандарти досліджень, вписавши шевченкознавство у світовий літературознавчий процес. І, звичайно, неоціненним внеском українців закордоння у розвиток шевченкіани була і залишається популяризація особистості поета та його творів не тільки серед загалу співвітчизників, але й у культурно-буттєвому просторі зарубіжних суспільств.

Список використаних джерел

1. Драган Антін. Шевченко і американські українці // Наш Шевченко. Збірник-альманах у сторіччя смерті Поета. 1861–1961. Джерзі Ситі – Нью-Йорк: В-во «Свобода», 1961.
2. Задніпряньський Р. Чи був Шевченко «малоросом»? [Б. м. Канада]: Українська Критична Думка, 1946. 120 с.
3. Задесняньський Р. Апостол української національної революції. [Канада]: В-во «Українська Критична Думка», 1969. Видання 4-те. 396 с.
4. Рудницький Яр. Найближчі завдання шевченкознавства. Українська Вільна Академія Наук. Серія: Літопис УВАН. Ч. 16. – Вінніпег: Накладом УВАН, 1958. 32 с.
5. Яр. Рудницький. Бернс і Шевченко. – Українська Вільна Академія Наук. Серія: Slavistika. Ч. 35. – Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1959. 32 с.
6. Мандрик М. І. Шевченко і Франко. Українська Вільна Академія Наук. Серія: Література. Ч. 3. – Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1957. 24 с.
7. В. Жила. Ідейні основи Шевченкового «Гамалії». – Українська Вільна Академія Наук. Серія: Література. Ч. 4. Вінніпег: Накладом УВАН, 1958. 24 с.
8. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. I: Поезії 1837–1842 рр. / За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. Третій наклад. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1962. – 352 с.
9. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. II: Поезії 1843–

- 1847 рр./За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. Третій наклад. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1962. – 352 с.
10. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. III: Поезії 1847–1850 рр./За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. Третій наклад. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1962. – 396 с.
  11. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. IV: Поезії 1857–1861 рр. З додатком поезій та поем інших редакцій 1845–1860 рр./За ред. Богдана Кравцева. Друге доповнене видання. Третій наклад. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1962. – 400 с.
  12. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. V: «Назар Стодоля» та різні твори/За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. Третій наклад. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1962. – 304 с.
  13. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. VI: Повісті й оповідання/За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1959. – 340 с.
  14. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. VII: Повісті й оповідання/За ред. Павла Зайцева. – Друге доповнене видання. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1959. – 330 с.
  15. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. VIII: Повісті/За ред. Павла Зайцева. Друге доповнене видання. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1960. – 386 с.
  16. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. IX: Журнал (Щоденні записки)/За ред. П. Зайцева. Друге доповнене видання. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1960. – 366 с.
  17. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. X. Листи. Друге видання з доповненнями В. Міяковського. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1960. – 404 с.
  18. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. XI.: Шевченко – маляр, гравер і скульптор/Передмова Богдана Кравцева. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1963. – 352 с., іл.
  19. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. XII.: Шевченко в чужих мовах. Переклади Шевченка на інші мови. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1963. – 466 с.
  20. Шевченкове слово і слава. Антологія перекладів з Шевченка чужими мовами. За ред. Богдана Кравцева. – Чікаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1964. – 456 с.
  21. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. XIII.: Шевченко і його творчість. Збірник праць і статей / За ред. Богдана Кравцева. – Чікаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1963. – 304 с.

22. Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. XIV.: Показчик видань Шевченкових творів. Першодруки й окремі видання та спис літератури до них/Зібрав і впорядкував Володимир Дорошенко. Друге переглянене й значно доповнене видання. – Чікаго: В-во Миколи Денисюка, 1961. – 506 с.
23. Пропам'ятна книга. Тарас Шевченко. – Вашингтон, 27 червня 1964 р. – 130 с.
24. Наш Шевченко. Збірник-альманах у сторіччя смерти Пое-та. 1861–1961. – Джерзі Ситі-Нью Йорк: В-во «Свобода», [б.р.]. 256 с.
25. Батькові Тарасові – Батько Союз. Ред. Зенон Снилик. Svoboda. Ukrainian National Association. Jersey City – New York, 192 s.
26. Енджеєвич Єжи. Українські ночі або родовід генія. Біографічний роман про Шевченка. – Наукове товариство ім. Шевченка в Канаді. Ч. 23. Торонто, 1980. 654 с.

Ella Bystrytska

SHEVCHENKO STUDIES IN UKRAINIAN DIASPORA IN THE FUNDS OF THE STATE ARCHIVE OF TERNOPIL REGION

In the article the periodical editions of the Ukrainian diaspora which related to Taras Shevchenko commemorate and related to the study of his creative heritage stored in funds of State Archive of Ternopil region are analyzed.

Key words: *T. Shevchenko, Ukrainian diaspora, State Archive of Ternopil region, USA, «Svoboda» («Liberty»), The Ukrainian National Association (UNA), emigration.*

З РОДУ РУДНИЦЬКА, ЗА ЧОЛОВІКОМ – ДНІСТРЯНСЬКА

На основі документів, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області, розкрито життєвий і творчий шлях дружини відомого вченого-правника Станіслава Дністрянського – Софії, яка походила зі знаної родини Рудницьких. Висвітлено її діяльність як піаністки, педагога, музичного критика, показано активність у громадському житті, загалом внесок в українську культуру та розвиток національної свідомості.

Ключові слова: Юліан Опільський, Степан Рудницький, Микола Мушинка, НТШ, ЗУНР, УВУ, Подеброди, Прага.

Її ім'я ми, на жаль, згадуємо рідко, забуваємо, навіть, про ювілейні дати. А дарма. Адже йдеться про талант із сузір'я талантів, особистість, котра зорею першої величини виділяється на овиді української культури, – Софію Дністрянську, дружину Станіслава Дністрянського. Життя та діяльність цього видатного українського вченого-правника та громадсько-політичного діяча досліджували М. Мушинка, П. Стецюк, В. Возьний, З. Гладун, М. Кравчук, М. Братасюк, Є. Паньків, П. Гуцал, Д. Бучко, Г. Бучко та інші [1]. Однак, особистості дружини С. Дністрянського приділено дуже мало уваги.

Шість десятиліть тому, 9 лютого 1956-го, у м. Вейпрти в Західній Чехії обірвався шлях Софії Дністрянської – піаністки, педагога, музичного критика, громадської діячки. Вона народилася 24 жовтня 1885 р. в Тернополі у сім'ї вчителя історії та географії (по-тодішньому – професора) місцевої гімназії Лева Рудницького і його дружини Емілії. Ошатний будинок, в якому мешкала родина у нашому обласному центрі, зберігся на розі теперішніх вулиці Камінної і бульвару імені Т. Шевченка. Тут є меморіальна дошка, що нагадує про письменника Юліана Опільського – Юрія Львовича Рудницького, брата Софії, на рік старшого від неї. Він увійшов в історію української

літератури, як автор історичних романів «У царстві золота свободи», «Чорним шляхом», «Івашко» (два останніх уперше були опубліковані в журналі «Тернопіль»), повістей «Іду на вас», «Ідоли падуть», «Вовкулака», «Золотий лев», «Сумерк» та інших, багатьох оповідань, поезій, статей, рецензій.

А старшим братом Софії Рудницької був Степан, народжений 1877 р. Минуть літа і він стане відомим ученим-енциклопедистом, автором кількох десятків книжок, виданих різними мовами, в тому числі «Чому ми хочемо самостійної України» (Відень, 1916 р.), першим деканом (1921 р.) філософського факультету Українського Вільного Університету у Відні, дійсним членом НТШ у Львові та членом кількох європейських географічних товариств і академій наук, читатиме лекції у Празі в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, чеському та німецькому університетах, стане засновником Інституту географії та картографії у Харкові (1926 р.), очолить сектор географії Всеукраїнської Академії наук; 1929 р. С. Рудницького одногосно оберуть академіком ВУАН у Києві. Ще через чотири роки цього, за висловом доктора філології з Пряшева (Словачина), академіка НАН України Миколи Мушинки, найбільшого українського географа, звинуватять у причетності до націоналістичної організації, шпигунстві й шкідництві, засудять на п'ять років таборів, які він відбував на Соловках. Напередодні закінченням терміну покарання, у 1937-у, його засудять ще раз і розстріляють.

Та повернімось в останні десятиліття XIX ст. Лев Рудницький отримав призначення вчителем гімназії у Львові, сюди переїхала вся сім'я, зокрема й Софія, яка з шести років вчилась у Тернополі гри на фортепіано в приватній музичній школі. Згодом заняття в ній поєднувала з навчанням у Тернопільській гімназії. Закінчувала її вже заочно у 1903 р. У столиці галицького краю продовжила заняття музикою. Як засвідчив Петро Медведик, котрий детально дослідив життєвий і творчий шлях Софії Дністрянської, вона після закінчення гімназії з 1903 р. навчалась у Львівській консерваторії (клас фортепіано у К. Мікулі та Р. Шварца), з 1908 р. – у Віденській музичній академії (клас Е. Зауера), а в 1912–1913 рр. удосконалювала майстерність «концертного курсу» в професора Ф. Бузоні.

На той час Софія була вже заміжньою. У Державному архіві Тернопільської області є утворений за допомогою вже згаданого голови Асоціації Словаччини, дійсного члена НТШ, завідувача кафедри української мови та літератури Університету ім. П. Й. Шафарика у Пряшеві та Українського Вільного Університету в Мюнхені Миколи Мушинки фонд Станіслава Дністрянського, а в цьому фонді – «Свідectво вінчання» – Станіслав і Софія брали шлюб 20 липня 1901 р. у Львові [2; 3]. Станіславові Дністрянському тоді був майже тридцять один рік. Народився також у Тернополі, в сім'ї педагога, крайового інспектора шкіл (на будинку по вулиці С. Качали теж у 1989 р. встановлено меморіальну дошку на честь С. Дністрянського). 1888 р. з відзнакою закінчив Тернопільську гімназію (де, як уже йшлося, працював професором батько Софії), студіював на юридичному факультеті Віденського університету, поглиблював знання у Берлінському і Лейпцизькому університетах. Уже з першими науковими працями С. Дністрянський здобув авторитет у правничих колах. 1899 р. став доцентом цивільного права Львівського університету і водночас – керівником кафедри австрійського цивільного права з українською мовою викладання у відділі права й адміністрації того ж навчального закладу. Ще через два роки С. Дністрянського, який видав кілька цікавих розвідок, іменували професором цивільного права Львівського університету.

Софія Рудницька тоді була теж відомою – як піаністка. Ще з юних літ вона виконувала сольні твори на концертах, присвячених Т. Шевченкові, М. Шашкевичу, Ю. Федьковичу. Газета «Діло» (1900 р., № 233) так писала про концерт відомого співака Модеста Менцинського і юної Софії у Стрию: «На стрийським концерті виступала, мабуть, уперше перед публікою молода і дуже талановита піаністка п. Софія Рудницька зі Львова. Гра концертантки, особливо в шопенівським «Concert Allegro op. 46», свідчить про її студіювання і добре розуміння Шопенових творів та про незвичну музикальність концертантки, що вміє у добре зрозумілий твір музичний перелляти свою душу. В грі панни Рудницької видно шляхетне трактування творів музичних із характерною індивідуальною закраскою і справж-

нім артистичним розмахом. Отим-то вона поражає слухача, каже йому забути на хвилю про сіру дійсність та веде його по каскадах гучних гармоній і плавних мелодій у чарівний фантастичний світ тонів».

Фотограф із ательє на вулиці Академічній у Львові зафіксував Софію після шлюбу зі Станіславом. На другій світлині – вона на схилі літ. Між цими світлинами залишилось більш як півстоліття. Для обох Дністрянських (а згодом, коли Станіслава не стало, для Софії) вони були по вінця виповнені працею.

Станіслав Дністрянський очолював у Львові юридично-статистичну комісію Наукового товариства ім. Т. Шевченка, редагував «Часопись правничу і економічну», 1907 р. був обраний від Національно-демократичної партії послом до Віденського парламенту й обіймав цю посаду до 1918 р., тобто до розпаду Австро-Угорщини. Водночас продовжував викладати у Львівському університеті, видавав наукові праці, редагував періодичні видання тощо. Був ініціатором створення у 1909 р. професійної спілки – «Товариства українсько-руських правників», яке об'єднувало майже всіх національно свідомих юристів Галичини та Буковини. Наприкінці 1920 р. С. Дністрянський на замовлення уряду Західноукраїнської Народної Республіки уклав проект Конституції цієї молодогої держави. Згодом був біля витоків Українського Вільного Університету, працюючи деканом факультету права і суспільних наук, у 1921–1922 рр. – ректором, 1922–1923 рр. – проректором УВУ.

Викладав багато дисциплін у цьому університеті, читав лекції в Українській господарській академії в Подєбрадах, у Празькому німецькому університеті, в чеській Вищій школі політичних наук. Із 1927 р. – дійсний член ВУАН.

Велике навантаження не минуло безслідно. 21 листопада 1933 р. в С. Дністрянського стався перший інфаркт. Того ж дня вчений написав заповіт (теж зберігається у фондах ДАТО), за яким усе скромне майно заповів дружині Софії, зазначивши, що «вся домашня обстановка, як меблі, фортепіан, кухонне та їдальне знаряддя» і до того була її власністю, яку «вона частю внесла до подружжя, частю набула із своїх грошей». Після другого інфаркту С. Дністрянський переїхав із дружиною

до Ужгорода, де й помер 5 травня 1935 р. від розриву серця – під час однієї із своїх лекцій про право в Україні.

Серед численних співчуттів, які отримала Софія Дністрянська, був і лист від Союзу українських адвокатів у Львові (зберігається у фондах ДАТО):

«Львів, 6 травня 1935.

Високоповажна пані

Софія Дністрянська, вдова по бл.п. професорови університету Др ви Станіславови Дністрянському в Ужгороді!

Союз Українських Адвокатів у Львові, дізнавшись про передчасну і несподівану смерть бл.п. професора університету Д-ра Станіслава Дністрянського, відчув глибокою великою втрату, яку понесли не тільки Ви, Високоповажна пані, як Його вірна Подруга, але також вся українська нація, наслідком того, що між нами не стало великого учителя, який клав основи української науки права та, скитаючись поза рідним краєм, не видержав лихоліття...

Тому наш сердечний жаль і щире співчуття переказуємо сьогодні на Ваші руки, Високоповажна пані, та бажаємо, щоби вдячна пам'ять українського громадянства за незвичайні заслуги Покійного облегла Вам тяжку долю» [4].

Пані Софія незадовго до цього організувала й вела в Ужгороді музичну школу – за зразком кращих європейських фортепіанних шкіл. Вона чимало значила у культурному житті міста, зокрема в підготовці та постановці музичних спектаклів і концертів Українського театру в цьому закарпатському місті.

Навчання у школі було розраховане на дев'ять років і складалося з чотирьох курсів. Усі курси мали чіткі програми, які затвердив чехословацький міністр шкіл та просвіти. Софія Дністрянська мала великий авторитет як фахівець. Адже вона свого часу виступала на концертах у Львові разом із співаками Ганною Крушельницькою, Олександром Мишугою, скрипалями Євгеном Перфецьким, Омеляном Садовським, піаністом Тарасом Шухевичем, виконувала складні твори світової й української класики. Зокрема, Ф. Шопена, П. Чайковського, Д. Верді, Ф. Ліста, Л. Бетховена, Я. Мендельсона, П. Масканьї. Брала участь у концертах у Відні, Перемишлі та інших

містах до роковин від дня народження і смерті Т. Шевченка, М. Лисенка, М. Шашкевича.

Рецензуючи концерт С. Дністрянської та співака О. Носалевича, що відбувся 8 грудня 1912 р. на відзнаку століття М. Шашкевича, газета «Діло» зазначила, що артисти «вложили у виконання своїх точок цілу свою музичну інтелігентність і техніку, чим захопили прямо всіх присутніх». Через три місяці, в березні 1913 р., у Відні було влаштовано великий концерт, присвячений Т. Шевченку і М. Лисенкові.

За свідченням преси, найбільше прислужилася успіхові вечора С. Дністрянська. «В інтерпретації її станув Лисенко в цілій величині, – наголосило «Діло», – артистка передала з найбільшою пластикою всі нюанси Лисенкової музики, ніжність і глибину тону і кантилені, елементарну енергію і веселість у звуках танцю».

Досліджуючи життєвий шлях С. Дністрянської, М. Мушинка звернув увагу на її участь в жіночих організаціях після розпаду Австро-Угорщини, насамперед в Українському жіночому союзі. С. Дністрянська була ініціаторкою прийняття союзу у березні 1921 р. в «Інтернаціональну лігу миру і свободи», брала участь як делегатка згаданого союзу в кількох конгресах та пленарних засіданнях цієї визначної міжнародної організації. «Метою нашого фемінізму... є бажання щастя і миру всьому людству! І з тим кличем хай гуртуються всі сили в ім'я праці над рівновагою у розвою усього поступу в суспільному житті. Як би воно й не було, то нам, українським жінкам, треба взятися за це діло», – так написала С. Дністрянська в одній із статей про жіночий рух.

Педагогічну діяльність пані Софія розпочала 1913 р. у Відні. Спочатку вона викладала в місцевій консерваторії гру на фортепіано, згодом відкрила власну музичну школу, яку вела до 1922 р. Її відвідували переважно українські діти. Водночас продовжувала педагогічну діяльність у консерваторії.

У 1922–1923 рр. С. Дністрянська викладала у Празькому педагогічному інституті імені М. Драгоманова. Крім того, виступала на концертах із Андою Остапчук та іншими співаками в містах Чехії, Словаччини, Львові, а також співпрацювала зі ще одним великим сином Тернополя –

композитором Василем Барвінським. Він високо оцінював виконавську майстерність Софії Дністрянської. Цю оцінку ніби розвивала й доповнювала чеська та німецька критика.

Після смерті чоловіка С. Дністрянська ще три роки вела фортепіанну школу в Ужгороді, прищеплюючи юним не тільки основи техніки гри, а й любов до української музики.

Була це, наголосив М. Мушинка, перша школа такого спрямування, яка відіграла важливу роль у музичному житті цього регіону. На жаль, із матеріальних причин (дітям із бідних сімей С. Дністрянська давала уроки безкоштовно) у 1938 р., після чотирьох років діяльності, фортепіанна школа припинила свою діяльність. Але й за короткий період пані Софія виховала плеяду піаністів, які згодом працюю в музичних ансамблях, школах підтвердили авторитет альма-матері та її засновниці.

Піклуючись про школу, С. Дністрянська продовжувала співробітництво з радіо. У другій половині 1930-х р. вона підготувала для Кошицької студії двадцять концертів світової класики; згодом, коли українську (руську) редакцію радіомовлення перевели з Кошице в Ужгород, – ще п'ять концертів української національної музики.

Із кінця 1938 р. С. Дністрянська працювала викладачем німецької мови, історії та музики Державної вчительської семінарії у Севлюші (нині – Виноградово).

Після того, як Закарпаття в березні 1939 р. окупували мадяри, змушена була переселитися знову до Праги, де, живучи в злиднях, 1940 р. заснувала приватні музичні курси. У 1943–1945 рр. на їхній базі діяла музична школа в Модржанах. Основи музичної грамоти у ній за три роки вивчили понад п'ятдесят дітей. Окрім того, С. Дністрянська викладала музику та німецьку мову в Українській реальній гімназії у Модржанах.

І наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. продовжувала брати участь у концертах. Тоді С. Дністрянська навчала гри на фортепіано в Міській музичній школі у Трнаві (Західна Словаччина). Про один з її концертів (їх допомагав організувати словацький композитор Мікулаш Шнайдер-Трнавський) словацька газета «Культурни Жівот» писала

у 1947 р: «Ми не в силі тут досить виразно відкреслити винятковий рівень проф. Дністрянської. Лише рідко коли можна чути таку чарівну фортепіанну віртуозність».

Від 1954 р. Софія жила у своїй племінниці, художниці Емілії Охримович у місті Вейпртах. Тут теж працювала в музичній школі, перекладала з іноземних мов фахову літературу – аж до раптової смерті від паралічу мозку.

У творчій спадщині Софії Дністрянської – рецензії на музичні виступи на концерти, статті про композиторів М. Лисенка, С. Людкевича, Ф. Колессу, Л. Бетховена, Ф. Ліста, Дж. Пуччіні та інших, співаків О. Мишугу, М. Менцинського, О. Носалевича, розвідки з історії музики, опубліковані в українській, польській, чеській та німецькій пресі. Відомо також, що наша землячка виголосила у березні 1926 р. на Другому Українському науковому з'їзді у Празі доповідь «Національні елементи у фортепіанній музиці останніх десятиліть», проілюструвавши цю розвідку численними прикладами з музичних творів у власному виконанні. Серед учнів Софії Дністрянської Петро Медведик у матеріалах до біобібліографічного словника «Діячі української музичної культури» назвав Галину Лагодинську, Ганну Тимінську-Василяшко, диригента празького хору «Візантійон» О. Балицьку-Янчук.

Із міста в місто перевозила С. Дністрянська свій найбільший скарб – бібліотеку й архів чоловіка. Тут, окрім особистих документів, було кілька десятків тисяч сторінок рукописів його наукових праць, здебільшого неопублікованих, і книжки С. Дністрянського, часописи, котрі він редагував, багате листування тощо.

На жаль, із різних причин збереглася лише частина цих матеріалів. На їх основі М. Мушинка підготував книжку «Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935. Біобібліографія» (К., 1992) [5], що завдяки особистим контактам із цим ученим тодішнього директора ДАТО, нині світлої пам'яті Б. Хаварівського, теж зберігається у фондах нашого облдержархіву з дарчим написом автора і є нині найповнішим джерелом до вивчення творчої спадщини академіка. У 1993 р. та 2007 р. саме професор М. Мушинка передав на зберігання в ДАТО унікальні документи С. Дністрянського та його

сім'ї. Спільними зусиллями колективів облдержархіву та Юридичного інституту (директор З. Гладун) Тернопільської академії народного господарства (нині Тернопільський національний економічний університет) у 1999 р. було проведено наукову конференцію та видано збірник доповідей «Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки» [6]. До 145-річчя від дня народження визначного українського правознавця, педагога, громадсько-політичного діяча, доктора права, професора, академіка Всеукраїнської академії наук, дійсного члена НТШ С. Дністрянського колектив ДАТО підготував і видав бібліографічний покажчик «Станіслав Дністрянський (1870–1935)» (керівник проекту Ф. Полянський, кандидат історичних наук; укладач О. Сулима; автор вступної статті П. Гуцал, кандидат історичних наук) [1]. У цьому виданні є розділи: «Біографічні матеріали Станіслава-Северина Дністрянського», «Наукова спадщина Станіслава Дністрянського», «Листування Станіслава Дністрянського», «Світлина сім'ї Дністрянських», «Дослідження постаті Станіслава Дністрянського та вшанування його пам'яті».

Сьоме десятиліття спочиває вічним сном у далеких Вейптах Софія Дністрянська. Чи не варто подумати над тим, щоб перевезти її прах до Ужгорода й поховати поруч із могилою чоловіка – Станіслава Дністрянського?

Список використаних джерел

1. Український вчений-правник Станіслав Дністрянський (1870–1935) [Текст]: бібліогр. покажч./Державний архів Терноп., обл.; укл. О. Сулима; авт. вступної статті П. Гуцал; кер. проекту Ф. Полянський. – Тернопіль, 2015. – 78 с.
2. Повідомлення про вінчання С. Дністрянського та С. Рудницької 20 липня 1901 р. в кафедральній церкві св. Юра у Львові. Пол. мова / Держархів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. Р-3430. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2.
3. Свідоцтво вінчання Станіслава Дністрянського і Софії Рудницької – 1901 р. Латин., укр. мови/ДАТО. Ф. Р-3430. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1.
4. Лист-співчуття Союзу Українських Адвокатів у Львові Софії Дністрянській з приводу смерті її чоловіка С. Дністрянського. 06 травня 1935 р.

- Підписані: Кость Левицький та Лев Ганкевич. Укр. мова/ДАТО.Ф. Р-3430. Оп. 1. Спр.14. Арк. 1.
5. Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935: біобібліогр./ АН України; Археографічна комісія; Ін-т держави і права ім.В. Корецького; Н.-д. від. каф. україністики філософ. ф-ту ун-ту ім.П.-Й. Шафарика у Пряшеві; упоряд. та автор вступу М. Мушанка. Київ, 1992. 93 с., іл. (наук. – довід. вид. з історії України; вип. 21; Пам'ятки політико-правової культури України).
  6. Станіслав Дністрянський – світоч української правової науки: матеріали наук. конференції Юридичного інституту ТАНГ, присвяченої 130-ї річниці з дня народження акад. Станіслава Дністрянського/ред. та упоряд.М. Кравчук; ред. колегія: М. Братасюк, Є Паньків; Мін-во освіти України; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль: Терно-граф, 1999. – 86 с., іл.
  7. Мельничук Б. Законів ряд стрункий і музики чарівні звуки. Северин, Станіслав і Софія Дністрянські/Б. Мельничук, В. Уніят//Місто, 2005. 3 серпня; фотогр. – (Галицькі родини).
  8. Мельничук Б. Життя цієї родини було виповнене працею: [про Дністрянських]/Б. Мельничук, В. Уніят//Тернопіль вечірній, 2011. 5 жовтня. (Тернопільські новини).

Oliana Boychuk, Bohdan Melnychuk

**FROM THE RUDNYTSKA FAMILY,
BUT FOR THE MAN – DNISTRYANSKA**

In the article the life and creative way of the wife of the famous scientist lawyer Stanislav Dnistrianskyi Sofia has been shown on the basis of document in the State Archive of Ternopil region. Her activities as a pianist, teacher, musical critic, activity in public life, contribution to Ukrainian culture and the development of national consciousness are highlighted.

Key words: *Yulian Opilskyy, Stepan Rudnytsky, Mykola Mushynka, The Shevchenko Scientific Society, The West Ukrainian People's Republic, The Ukrainian Free University, Podyebrody, Prague.*

ОСОБОВИЙ АРХІВ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Висвітлено долю особового архіву видатного українського письменника Богдана Лепкого.

Ключові слова: *Богдан Лепкий, особовий архів, документ, фонд, музей.*

Значну роль у формуванні української національної ідентичності відіграв Богдан Лепкий (1872–1941 рр.) – письменник, учений, публіцист, промовець, педагог, художник, перекладач, громадсько-політичний і культурно-просвітній діяч. Духовна спадщина Б. Лепкого становить певну епоху в поступі українства, звідси впливає важливість дослідження її складової, яка зберігається в архівних і музейних фондах.

Мета цієї студії – дослідити особовий архів Богдана Лепкого, зокрема його частину, репрезентовану у фондах музею письменника на Тернопільщині. Тема наукової розвідки не була в історіографії безпосереднім об'єктом вивчення. До окресленої проблеми побіжно звертались В. Лев [1], М. Сивіцький [2], М. Климишин [3], Н. Стрілець [4]; лепкознавці вивчали обставини перевезення архіву Б. Лепкого з Відня до Німеччини.

Необхідною для комплексного аналізу обраної теми дослідження є група джерел – архівні документи, що зберігаються в Україні, Польщі, США. До роботи залучено матеріали з фондів Обласного комунального музею Богдана Лепкого в м. Бережанах Тернопільської області, де є чисельні раритети з архіву митця.

Найцінніший для дослідників особовий архів Богдана Лепкого, більшу частину якого після смерті діяча його спадкоємці вивезли у 1949 р. до США. За словами В. Лева, «Син Б. Лепкого взяв із собою на еміграцію: архів, рукописи, дипломи батька, декілька образів, дещо з української старовини, всього 14 скриньок. Більше годі було забрати, бо на все треба було цілого вагону» [1, с. 270–271]. У Кракові, де впродовж багатьох років мешкала родина Лепких,

довелося залишити цінну бібліотеку, яку переховали в монастирі краківських монахів Бернардинів (згодом книгозбірня була втрачена. – Н.Б.). Частину малярської колекції Богдана Лепкого було передано на зберігання приятельці Лепких Марії Лазар-Беньковській [2].

Життя на чужині для дітей митця – Лева-Ростислава (1898–1965 рр.), Наталії-Марії (1901–1950 рр.), Софії-Євгенії (1904–1987 рр.) – виявилось доволі скрутним, тому вони змушені були час від часу продавати родинні речі. Знаючи цінність архіву, Роман Смик¹⁴, племінник Богдана Лепкого, викупив у сина письменника частину книг, живописні полотна, в тому числі портрети «Гетьман Іван Мазепа» (художник Осип Курилас), «Ігуменя Марія-Магдалина, мати гетьмана Івана Мазепи», «Любов Кочубеїха» (обидві – копії роботи художника Гната Хоткевича), які «зберігалися завернутими у куски тканини» [5, с. 15]. Згодом картини було реставровано й обрамлено. Тоді ж придбано у Лепких рукописи 12 оповідань Марка Вовчка, написаних у 1855–1857 рр.

Після смерті сина письменника Лева-Ростислава у 1965 р. наймолодша донька Богдана Лепкого Софія-Євгенія передала архів Романові Смику. В одному з її листів йдеться про долю спадщини митця:

«Філядельфія, 15 березня 1978 р.

Дорогий Романе!

Колись Ти згадував мені, що я повинна подати Тобі на письмі своє розпорядження в справі архівальної спадщини мого батька Богдана Лепкого.

Я прошу Тебе зайнятися як куратор справою архіву та подбати, щоб як прийде на те час, він був збережений в котромусь із наших музеїв чи в гідному університеті.

Сім томів «Історії України» М. Грушевського та «Історію української літератури» М. Грушевського я вже раніше передала для бібліотеки Філії УКУ в Чикаго, а перше видання «Кобзаря» у Львові Ти з мого доручення вислав для Патріарха Йосипа (Сліпого. – Н.Б.) з нагоди його 86-ліття. Образи – «Мазепа» О. Куриласа, «Мазепина» і «Кочубеїха» Г. Хотке-

---

¹⁴ Роман Смик (1918-2007 рр.) – лікар за фахом, громадський діяч, меценат, емігрував з родиною до США в 1950 р.

веча, «Ярмарок» і «Св. Юр» О. Новаківського, «Ніч в степу» Л. Геца, копія «Фрагмент з вавельської каплиці» О. Новаківського, «Азбука і Абецадло» М. Шашкевича, манускрипт Марка Вовчка «Оповідання» та Варшавське видання Шевченка *Ти вже відкупив від нас ще за життя Стися...*» [6, с. 302].

Перебравши опіку над особовим архівом Б. Лепкого, Р. Смик перевіз «близько півтонни різних матеріалів і книг» до свого будинку в Ковл-Сіті (передмісті Чикаго. – Н.Б.). Його заслугою стала популяризація спадщини митця серед української діаспори США. Зокрема, Ліда (дружина Р. Смика – Н.Б.) «зайнялася створенням пересувної Лепківської виставки» [5, с. 15]: було сфотографовано титульні сторінки першодруків творів письменника, його рукописи і малюнки. Ці матеріали було експоновано в Чикаго (1972 р.), Едмонтоні (1977 р.), Клівленді (1981 р.), Філадельфії (1985 р.). На відкритті кожної з експозицій Роман Смик «говорив про життя і творчість письменника, його відданість національній ідеї» [5, с. 15].

До матеріалів із особового архіву Б. Лепкого звертався професор В. Лев під час написання монографії «Богдан Лепкий, 1872–1941: життя і творчість». Згодом його друкована праця була ілюстрована не лише малюнками митця, численними фотографіями Б. Лепкого та родини (понад 80 світлин. – Н.Б.), а й копіями документів. Зокрема, оприлюднено автограф вірша поета «25 лютого 1861 р.», привітальні грамоти Богданові Лепкому з нагоди 60-річчя від дня народження, «Регулямін перехідного Мазепинського перстень» (1932 р.) й акт передачі діячеві цієї нагороди. Водночас, подано репродукції двох картин, які зберігались у малярській колекції Лепких: «Портрет Богдана Лепкого» (олійний малюнок Михайла Бойчука, 1909 р.), «Мадонна» (олійний малюнок Богдана Лепкого, м. Ванзе, 1923 р.) [7]. Коштом Фондації ім. Богдана Лепкого, яку опікун архіву створив при Науковому товаристві ім. Шевченка в США, монографію В. Лева було видано в 1976 р.

У 1988 р., після смерті дружини Ліди, Роман Смик передав особовий архів Богдана Лепкого до Наукового товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку. На жаль, дослідникам в Україні

невідомий перелік усіх матеріалів і документів, які зберігалися тоді в архіві. Ймовірно, окрему групу становили листи до Богдана Лепкого від чисельних респондентів, деякі з них оприлюднив Р. Смик у машинописному «самвидаві» під назвою «Листи до Богдана Лепкого» [8]; водночас, машинопис двох листів Митрополита УГКЦ А. Шептицького до Б. Лепкого поміщено у збірнику «Повернення Україні Богдана Лепкого» [9, с. 387].

Після проголошення незалежності України Р. Смик у 1990 р. відвідав Бережанщину, спілкувався з краєзнавцями В. Подуфалим і Н. Волинець, зацікавленими у створенні музейних експозицій про Богдана Лепкого. Тому опікун архіву вирішив перевезти спадщину митця на батьківщину. Для майбутнього музею письменника було обрано ратушу в Бережанах, де тоді функціонували Музей книги і краєзнавчий музей. Саме в приміщенні ратуші у ХІХ ст. була розташована польська державна гімназія, в якій вчивсь і вчителював Б. Лепкий.

Надія Волинець, на той час директор Музею книги, про початок повернення Богдана Лепкого Україні зазначила: «Першою посилкою у 1991 р. на адресу Музею книги Р. Смик надіслав фотокопії малюнків Б. Лепкого та ксерокопії титульних сторінок книг, рукописних аркушів письменника. Чому зволивав з доставкою оригіналів, зізнався пізніше: невідомо чи утвердиться незалежна держава, чи не втратиться посилка, надіслана поштою, чи якась рука не знищить це спеціально (досі вміст пачок зі США перевіряли). Тож волів перевозити лепківський архів частинами і власноручно. Але і тут мав проблеми, адже архів був уже власністю НТШ в Нью-Йорку, і голова товариства не давав згоди на його повернення попередньому власникові. Та наполегливий в своєму задумі д-р Р. Смик мав у НТШ «своїх надійних людей», які у час відпустки голови повернули йому лепківську спадщину. Це спонукало д-ра Р. Смика збільшити кількість подорожей до Бережан, щоб якнайшвидше перевезти добуте. Його немолоді руки вгиналися від тягаря валіз, напакованих книгами, документами, фотографіями, художніми роботами Б. Лепкого, з яких мали творити музейні експозиції» [10, с. 116–117].

Із слів Н. Волинець (співавтора експозиції музею митця в Бережанах. – Н.Б.) довідуємося, що співробітники НТШ у Нью-Йорку повернули Р. Смикові «лепківську спадщину». Виникає запитання: чи всі матеріали й документи з особового архіву Б. Лепкого були перевезені в Україну? При цьому слід врахувати факт, що опікун спадщини митця найбільше раритетів передав упродовж 1993–1995 рр., коли в шести залах ратуші створювали експозицію. Її Р. Смик поповнював у наступні роки, зокрема до ювілеїв музею, який офіційно відкрили 27 серпня 1995 р.

Огляд сучасної експозиції Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах доводить, що куратор архіву презентував для музейної установи наступні раритети: прижиттєві видання творів письменника та книги з його особистої бібліотеки (окремі з автографами автора. – Н.Б.), малярські й графічні роботи митця, кілька фотографій, рукописів і документів, грамоти й подарунки з нагоди 60-ліття від дня народження діяча. Також до музею було передано копії: кількох рукописів і документів, першодруків збірок та окремих творів, спогадів про митця, лепкознавчих студій. Цей перелік свідчить, що власне «архів» Б. Лепкого залишився в США.

Із особового архіву Б. Лепкого в експозиції бережанського музею містяться автографи віршів поета: «Побачиш гори в лід закуті», «Заспів» («Колисав мою коліску...»), «На Святий вечір» (1923 р.), «На Голгофу»; рукопис письменника під назвою «Деякі музичні композиції до слів Богдана Лепкого»; ксерокопії рукописів поезій: «25 лютого 1861 р.», «Видиш, брате мій...», «Батуринські руїни», «На маргінесі книжки про Кричевського», «Неси в душі свою найкращу думу...» [11].

Серед оригінальних світлин виділимо такі: «Б. Лепкий серед професорів і учнів Бережанської гімназії» (1898 р.), «Донька Софія-Євгенія», «Дружина Олександра з донькою Наталією» (1902 р.), «Б. Лепкий із сином Левом-Ростиславом» (м. Краків), «Після концерту на честь 60-річчя від дня народження Б. Лепкого» (м. Бережани, 20. 12. 1932 р.), «Б. Лепкий і М. Беньковська» (1935 р.), «Б. Лепкий з гостями на порозі вілли “Богданівна”» (с. Черче, 1938 р.), «Б. Лепкий, Л. Лепкий, Р. Купчинський, М. Беньковська»

(с. Черче, 1938 р.), «Б. Лепкий, Ю. Навроцький, Р. Купчинський, М. Беньковська» (с. Черче, 1938 р.), «Відпочинок біля озера» (фото дітей Б. Лепкого. – Н.Б.), «Б. Лепкий і М. Ліщинська» (м. Берлін), «Б. Лепкий і Ю. Андрейко, студент медицини» (м. Ванзе, 1924 р.), дві «віньетки вчительських віділових курсів» 1910, 1911 рр. (Б. Лепкий серед слухачів курсів. – Н.Б.) [11]. Усі інші світлини із зображенням Б. Лепкого є фотокопіями з монографії В. Лева.

До архівних документів слід віднести оригінали грамот про присвоєння Б. Лепкому звання дійсного члена НТШ у філологічній секції (від 16 листопада 1932 р.), звання почесного члена товариства «Просвіта» у Львові (від 9 січня 1926 р.). В експозиції є копія виписки зі свідоцтва про вінчання Богдана Лепкого з Олександрою Лепкою (м. Коломия, 2 лютого 1897 р.), яка видана «7 падолиста 1915 р.»; копія свідоцтва хрещення Б. Лепкого, в якому зазначено дату народження митця: 4 листопада 1872 р. (документ засвідчив греко-католицький парох с. Крегулець у 1890 р.). У фондах музею зберігаються: чернетка листа Б. Лепкого до В. Стефаника; чернетка рукопису промови Б. Лепкого, виголошеної на Святому вечорі (Вецляр, 1917 р.); два конверти, адресовані проф. Б. Лепкому до Кракова (1930-ті рр.). Всі інші матеріали оприлюднено в копіях, а саме: ксерокопія рукопису статті Б. Лепкого «Літопис»; ксерокопії рукописів промов Б. Лепкого: «Свято 22 січня» (Берлін, 1921 р.), «На святі в честь Симона Петлюри у Варшаві» (1927 р.), «З нагоди вечора Стефаникових творів у Кракові» (1937 р.), «950 літ хрещення Русі-України» (Краків, 1938 р.); ксерокопія фрагмента спогадів Б. Лепкого про В. Оркана; ксерокопія фрагмента лепківського перекладу польською мовою новели М. Коцюбинського «В путах шайтана». Оригінали перелічених документів Роман Смик залишив у США; вони, ймовірно, зберігаються в архіві НТШ у Нью-Йорку. Це стосується і рукописів творів Б. Лепкого.

Найчисленнішою групою матеріалів із архіву є живописні й графічні роботи Богдана Лепкого, які представлено в кількох кімнатах музею, зокрема, в експозиції першої – портрет о. Михайла Глібовицького, діда Б. Лепкого (малюнок Б. Лепкого з гімназійних часів. – Н.Б.), в експозиції

другої зали – портрети Т. Шевченка (два малюнки. – Н.Б.), А. Чайковського, М. Устияновича, М. Івасюка, автопортрети (1885, 1907 рр.), виконані олівцем. П'ята зала містить понад 50 оригіналів мистецьких робіт Б. Лепкого, серед яких виділимо автопортрети (1885, 1887, 1905, 1908, 1932 рр.), портрети родичів: матері Домни у молодому й старшому віці, батька о. Сильвестра, о.М. Глібовицького, сестри Олени, доньок Софії-Євгенії і Наталії-Марії, сина Лева-Ростислава, сім портретів дружини Олександри в молодому й старшому віці, один із них – в українському народному одязі (два малюнки олівцем, п'ять – олійними фарбами. – Н.Б.).

Представлено серію графічних ілюстрацій до видань, що впорядкував Б. Лепкий, зокрема портрети князя Володимира Мономаха, княгині Ольги, князя Болеслава Тройденевича, гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи (два малюнки. – Н.Б.), Юрія Хмельницького, полковника Івана Богуна. Окремо обрамлено серію портретів українських письменників: Григорія Сковороди (два малюнки. – Н.Б.), Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Марка Вовчка, Христі Алчевської, Осипа Маковея, Миколи Вороного, Павла Чубинського, Василя Щурата, Петра Карманського, Павла Тичини та ін. (загалом 17 малюнків, виконаних у змішаній техніці. – Н.Б.). У музеї експоновано 16 графічних малюнків Б. Лепкого до абетки, підготовленої у співпраці з А. Крушельницьким та О. Кульчицькою [11].

Малярську колекцію Б. Лепкого репрезентують живописні роботи Дем'яна Горняткевича «Хата на хуторі Кривенькім» (1927 р.) та «Приходство в с. Крегулець» (1928 р.), виконані олійними фарбами. Ці пейзажі, що подарував автор, свого часу прикрашали оселю Лепких у Кракові. Художньою майстерністю вирізняються живописні портрети Б. Лепкого (1903 р.) та його доньки Наталії-Марії (1904 р.), які написав митець О. Мавберг. Також цінним є портрет Б. Лепкого роботи художника Осипа Куриласа, який від часу еміграції нащадків письменника до США зберігавсь у родині Марії Лазар-Беньковської в Кракові. Цей раритет, разом із портретом дружини Б. Лепкого, опікун архіву передав під час відкриття музею в 1995 р. Однак перераховані в листі Софії-Євгенії мистецькі твори сучас-

ників письменника залишились у приватній колекції Романа Смика в США. Невідомо, де портрет Б. Лепкого роботи художника М. Войчука і «Мадонна» роботи Б. Лепкого; саме цими живописними творами проілюстровано монографію В. Лева.

Серед складових спадщини Б. Лепкого варто виділити бібліотечні фонди. Окрему групу становлять книги з особистої бібліотеки письменника з його автографами: «Кобзар» Т. Шевченка (1893 р.), поетичні збірки І. Франка «Із днів журби» (1900 р.) та «Мій Ізмарagd» (1898 р.), «История новейшей русской литературы» А. М. Скабичевского (1848–1892 рр.), «Сестра» Марка Вовчка (1862 р.) праця В. Липинського «Z dziejym Ukrainy» (1910 р.). Окрім цього, Р. Смик передав до музею першодруки поетичних і прозових збірок, історичних творів, літературознавчих студій Б. Лепкого та видань класиків української літератури, що він упорядкував.

Зі США Роман Смик перевіз оригінальні матеріали, що ілюструють святкування 60-ліття від дня народження письменника в 1932 р. До цінних експонатів основного фонду музею віднесемо афішу «В 60 роковини уродин українського письменника й поета, професора Богдана Лепкого», де поміщено програму святкування ювілею митця в Бережанах 20 грудня 1932 р., альбом «На спомин Богданові Лепкому бережанці», альбом від українських товариств Кракова, афішу «Концерту в 60-ліття уродин найбільшого українського сучасного письменника Богдана Лепкого» (Рогатин, 22 грудня 1932 р.), дерев'яну різьблену шкатулку – дарунок Союзу українок м. Коломия, бронзову композицію з п'яти лаврових листків на шматку лабрадориту з підписом «В 60-річчя уродин, Вш.п. професорові Б. Лепкому, 19. ІХ. Краків, 1932», вітальну адресу «Авторові “Мазепи” від учениць гімназії «Рідної школи» в Станіславові» (1932 р.), вітальну адресу від І. Поплавського, «товариша з молодечих літ» (1932 р.) [11].

Таким чином, завдяки спадкоємцям Б. Лепкого вдалося зберегти його особовий архів. Діти письменника, незважаючи на драматичні події Другої світової війни, зуміли вивезти з окупованого гітлерівцями Кракова документи та рукописи батька, його друковані твори й мистецьку колекцію. Перебуваючи на еміграції в США, вони обрали куратором

архівної спадщини д-ра Р. Смика, завдяки меценатській подвижницькій діяльності якого було збережено цінні матеріали. Зазначимо, що архівні документи відтворюють маловідомі сторінки життя й діяльності визначного представника українського національно-державного відродження.

Отже, зусиллями Р. Смика, опікуна особового архіву Б. Лепкого, значна частина матеріалів була передана до Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах. Це – першодруки творів письменника, автографи та ксерокопії рукописів митця, прижиттєві світлини, живописні й графічні роботи Лепкого-художника. Частина архіву Б. Лепкого зберігається у НТШ в Нью-Йорку, однак до його фондів більшість українських дослідників не має доступу. Залишається сподіватися, що наявні в США архівні матеріали у недалекому майбутньому стануть відкритими для лепкознавців.

Список використаних джерел

1. Лев В. Переїзд родини Лепкого до Німеччини і ЗСА/ В. Лев// Лев В. Богдан Лепкий, 1872–1941: життя і творчість. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 270–271.
2. Сивіцький М. Доля літературної спадщини/М. Сивіцький//Сивіцький М. Богдан Лепкий: життя і творчість. – К., 1993 – С. 238–249.
3. Климишин М. Зв'язок із Краєм і архів Богдана Лепкого. Закінчення моїх студій/М. Климишин//Климишин М. Лірика Богдана Лепкого: спроба нової оцінки. – Тернопіль, 2003. – С. 112–117.
4. Стрілець Н. Роль членів ОУН у перевезенні архіву Богдана Лепкого з Відня до Німеччини та США/Н. Стрілець//ОУН в контексті українського національно-визвольного руху ХХ століття: м-ли Всеукр. наук, конф., Бережани, 4 лютого 2014 року. – Бережани, 2014. – С. 134-137.
5. Смик Р. Дороги долі/Р. Смик//Лежить на серці доля України. – Тернопіль, 2003. – С. 15.
6. [Лист Софії-Євгенії Лепкої до Романа Смика]//Повернення Україні Богдана Лепкого/зібрав, упоряд. і видав Р. Смик. – Чикаго; Україна, 1996. Кн. 1. – С. 302.
7. Лев В. Богдан Легкий, 1872–1941: життя і творчість / В. Лев. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. 400 с.

8. Листи до Богдана Лепкого / видав Р. Смик. – Чикаго, 1996. – 78 с.
9. [Листи Андрея Шептицького до Богдана Лепкого]//Повернення Україні Богдана Лепкого/зібрав, упоряд. і видав Р. Смик. – Чикаго; Україна, 1996. Кл. 2. – С. 387.
10. Волинець Н. Д-р Роман Смик – фундатор музею письменника Богдана Лепкого у м. Бережани / Н. Волинець // Збірник праць: том 8. Музеї Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка. – Тернопіль, 2013. – С. 111-128.
11. Експозиція Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах Тернопільської обл.

Nadiia Bilyk

BOHDAN LEPKYI'S PERSONAL ARCHIVE

The history of the personal archive of the famous Ukrainian writer Bohdan Lepkyi has been highlighted in the article.

Key words: *Bohdan Lepky, personal archive, document, record group, museum.*

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ МИКОЛИ ЧУБАТОГО

Висвітлено наукову та громадську діяльність М. Чубатого з використанням архівних матеріалів Тернопільського державного обласного архіву. Авторка описує активну участь М. Чубатого в історичних подіях відновлення української державності та його роль у створенні Наукового товариства ім. Шевченка у США.

Ключові слова: наукова діяльність, соціальна діяльність, історія, церковне право.

Українське суспільство завжди мало сильних духом особистостей, які своїми здібностями та наполегливою працею зуміли побороти всі труднощі та вийти на передові позиції творців української історичної науки. До них належав Михайло Грушевський, а також і група його учнів та однодумців. Серед них визначне місце своєю плідною та різнобічною діяльністю посідає професор, доктор Микола Чубатий.

Актуальність даної теми полягає у тому, що постать М. Чубатого посідає особливе місце в історії України, права та церкви. Він був особистістю, яка вражає багатогранністю діяльності і знань, великою ерудицією, а загалом – глибокою любов'ю до свого народу. М. Чубатий – зразок того, яким повинен бути українець: працьовитим, витриманим, незламним, гордим і скромним. І як науковець, і як громадський діяч він працював не для себе, а для свого народу.

Окремі аспекти діяльності М. Чубатого, як політика і громадського діяча, висвітлюються у збірниках і працях М. Гуцуляка [1], В. Дорошенка [2], М. Ждана [3] та інших.

Автор поставила перед собою завдання висвітлити наукову і громадську діяльність М. Чубатого.

Вчений увійшов в українську історію шириною інтересів та динамікою своєї активності. «Діяльність проф. Чубатого, – відзначає Осип Кравченко, – многогранна. Як суспільний діяч та організатор він – одна з найпомітніших постатей української еміграційної діаспори. Те саме можна

сміливо сказати про нього як науковця. Його науковий доробок величезний, і сюди входять численні монографії та більші чи менші наукові статті» [4, с. 587].

Народився М. Чубатий 11 грудня 1889 р. в Тернополі у міщанській хліборобській родині Дмитра й Параскевії із Зарихтів [5; 6, с. 318]. Рід Чубатих, за твердженням професора, був захожим і «виводив своє походження з козацького роду». Михайлу Ждану відома «записка у хроніці магістрату Тернополя, що за короля Яна Собеського прибув з Дубна одружений козак Чубатий, який осів на Волині, мабуть після битви під Берестечком» [7, с. 48]. Від нього й вийшло кількадесят родин, а між ними й родина Дмитра Чубатого, батька Миколи, яка оселилася в Тернополі на околиці. Свого батька та матір М. Чубатий називав заможними міщанами, свідомими свого міщанського походження [8, с. 113].

Можливо, що в батьківському домі та в його традиціях треба шукати причини, чому найвизначніший член роду Чубатих – Микола, став науковцем, досліджував історію соборної України. Початкову освіту він одержав у школі вправ при вчительській семінарії в Тернополі. З 1902 р. він здобував освіту в українській державній гімназії імені Франца Йосифа, яку завершив іспитом зрілості з відзнакою 12 червня 1909 р. [9, с. 146; 10, с. 500]. «Директором цієї гімназії, яка офіційно називалася «Ц. К. Гімназія Франці – Йосифа I», був у 1907–1913 рр. Емільян Савицький...», описує у нарисі споминів Михайло Губчак [11, с. 56]. Багато вихідців української гімназії стало визначними суспільними діячами. Серед них: Йосиф Сліпий, митрополит-мученик за святу віру, Ярослав Стецько, голова АБН-у, Василь Мудрий, визначний український публіцист, д-р Микола Чубатий, відомий історик [12]. Йосиф Сліпий у передмові до першої частини другого тому «Історії християнства на Русі-Україні» згадував: «Микола Чубатий походив з міщанської родини в Тернополі, був учнем тернопільської гімназії, два роки старшим від мене. Він відзначався скромністю і великою працьовитістю так, що матуру зложив з відзначенням, що тоді було нелегким досягненням... В гімназійних часах я деколи стрічався з ним» [13, с. 3].

У 1909–1913 рр. М. Чубатий студіював теологію у греко-католицькій Духовній семінарії у Львові. «Серед загальної тоді байдужості і лібералізму серед студентства Микола Чубатий був завжди глибоко релігійною людиною і прикладним католиком... Він вступив до Духовної Семінарії у Львові й покінчив її з відзначенням. Здоров'я його було кволе, удари долі і родинні нещасні переживання розхитали його нерви на пізніше життя... Пригадую собі добре як він прегарно, з глибоким розумінням читав як питомиць третього року для нас питомців першого року в окремому рефектарі (їдальні) Святе Письмо й інші читання про Благовіщення. На другому році Сл. Б. Митрополит Андрей на дальші студії до Інсбруку. Все таки ми вдержували товариські зв'язки», – писав Йосиф Сліпий [13, с. 3]. Одночасно, за окремим дозволом митрополита Андрея Шептицького, у 1912–1914 рр. він ходив на заняття до Михайла Грушевського, професора Львівського університету. Мабуть, постать М. Грушевського і його домінуюча наукова фігура у Львові, зокрема на полі історії, привернула увагу молодого двадцятичотирирічного студента-богослова. У Львові вже тоді відомим був перший том «Історії України-Руси» М. Грушевського (вид. у 1888 р.) і готувались наступні томи цієї першої солідної наукової праці.

«В тім періоді число слухачів виносило біля 15–20. Викладів слухали не тільки майбутні історики, майбутні учителі історії по гімназіях та вчительських семінаріях, а також студенти інших предметів філософічного факультету, права, а деколи й теології» [14, с. 78]. М. Чубатому здавалося, що М. Грушевський в той період менше цікавився студентами, менше відводив уваги своєму предметові, хоч працював успішно на семінарських заняттях. Ось як він згадує ті часи: «Проф. Грушевський не був атракційним викладачем. Викладав доволі нудно; все мав звичай говорячи погладжувати свою бороду. Натомість інтереснішими були його Історичні Семінарі, на яких число учасників було менше з природи речі, може біля десяти учасників. Тоді він частіше не сидів за кафедрою, але сідав поміж студентами на лаві, тому семінар мав радше характер гутірки, де обговорювався не тільки сам предмет семінарійної праці, а також так ко-

нечно потрібні проблеми методи історичного досліджу та джерелознавства. Тих проблем все була повна голова професора. В цім лежала вартість научна його семінара» [14, с. 78–79].

Вважається, що М. Грушевський є засновником львівської історичної школи. Наукове товариство ім. Шевченка у своїх «Записках» гуртувало навколо М. Грушевського ряд учнів і дослідників. Між ними потрібно поставити й професора М. Чубатого. Можливо, саме відвідування семінарів М. Грушевського спричинилося до того, що після теологічних студій М. Чубатий вирішив не висвячуватися на священника і вступив до Львівського університету, де в 1913–1914 рр. на філософському факультеті студіював історію. З початком Першої світової війни він змушений був переїхати до Відня, де в 1914–1916 рр. продовжував історичні студії. Після відступу російської армії з Галичини М. Чубатий повернувся до Львова та завершував там у 1916–1917 рр. свої історичні студії. У той же час він, будучи учасником семінару професора Освальда Бальцера, відомого польського історика права, вирішив спеціалізуватися в галузі українського права. Тому після закінчення філософського факультету та здобуття ступеня доктора філософії (в серпні 1917 р.) він, за порадою професора О. Бальцера, в 1917–1918 рр. студіював право на правничому факультеті Львівського університету, готуючись до габілітації на доцента слов'янського права. Тема наукової роботи, яку він отримав від професора О. Бальцера, була: «Державно-правне становище руських земель Литовської держави під кінець XIV в.» [15, с. 1063–1064].

Про цей період життя професор М. Чубатий в праці «Як народжувалася наука історії українського права» писав: «Водночас з моїми студіями у професорів Грушевського та Томасівського ходив я на виклади і семінари великого польського вченого, професора Освальда Бальцера, визначного викладача історії польського права на правничому факультеті Львівського університету. Таким чином, я наблизився до вимріяної ідеї над історією українського права.

Але, незалежно від моїх студій на двох факультетах, я зрозумів, що історик всякого права мусить мати також знання основ права взагалі. Тому вже після закінчення богословських

та філософських студій і після досягнення докторату я вписався ще на юридичний факультет Львівського університету, посвячуючись передусім студіям римського права, філософії права та історії польського права як найближчого предмету до історії українського права. Тому в 1917/18 ак. році я став студентом юридичного факультету» [15, с. 141].

М. Чубатий брав активну участь в історичних подіях відновлення української державності в Західній Україні як кур'єр і розвідник Центрального Військового Комітету, який готував листопадове повстання. Необхідно відзначити, що М. Чубатий був активним учасником зайняття Львова українцями вночі 1 листопада 1918 р., а також роззброєння жандармерії в Миколащові біля Львова. З цього дня він став першим асистентом державного секретаря освіти Агенора Артемовича в уряді Західно-Української Народної Республіки [16, с. 102]. У січні 1919 р. прем'єр д-р Сидір Голубович включив М. Чубатого, як знавця історії українського права, до складу 40-членної делегації до Києва для проведення злуки західних і східних українських земель в одну Українську державу. Разом з іншими членами делегації він брав участь у роботі скликаного Директорією Трудового конгресу України. Важливими пам'ятками державного будівництва в часи ЗО УНР залишаються праці М. Чубатого «Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки» (1921 р.) [18], «Десять днів у Києві в січні 1919» (1931 р.) [19]. «Після упадку української влади в Західній Україні повернувся я до Львова та став працювати як журналіст, тобто як співредактор щоденника «Нова Рада», а згодом як редактор тижневика «Правда», – згадує професор у своїй праці «Як народжувалася наука історії українського права» [14, с. 140]. В обох часописах автор надрукував приблизно вісімдесят своїх статей [14, с. 102], які відзначалися принциповістю й історичною перспективою. Ними він продовжував боротьбу за українську державність, проте в березні 1920 р. польська влада закрила обидва видання.

Восени 1919 р. М. Чубатого запросили викладати історію українського права у Кам'янець-Подільському державному українському університеті [17, с. 167]. Проте воєнні події і ліквідація університету перешкодили йому зайняти цю посаду.

У 1921 р. його запросили викладати історію українського права на правничому відділі Львівського (таємного) Українського Університету, а також увійти до сенату університету. Ця висока школа була першою академічною установою, що ввела викладання українського права як самостійного предмета. До того часу «українська молодь, що студіювала на правничих факультетах російських, австрійських чи інших університетів Європи була змушена слухати викладів історії російського, австрійського чи іншого західньо-європейського права. В останніх десятиліттях перед Першою світовою війною в університетах Львова, Кракова чи Праги можна було слухати виклади з історії польського чи чеського права, але ніде на високих школах не було викладів з історії українського права. У результаті навіть в українських наукових установах Львова чи Києва не існувало окремих комісій для студій історії українського права, бо не було кому їх очолити» [13, с. 140]. З осені 1920 р. до літа 1925 р. М. Чубатий читав лекції наймолодшій й ще не повністю зрілої науки – історії українського права. В своїх спогадах про це нове покликання він пише: «В таких незвичайних обставинах розвитку українського наукового життя родилася нова ділянка української історичної науки – історія українського права, маніфестуючи державний характер української нації. Колискою, в яку положено цю новонароджену дитину, була українська висока школа, створена з волі українського народу революційним способом» [13, с. 146].

Результатом праці професора був підручник, який уперше подавав джерела та державне право двох діб української історії: княжої та литовсько-руської. Його назва така: «Огляд історії українського права. По запискам проф. д-ра М. Чубатого. Історія джерел та державного права» [18, с. 17].

Вказуючи на його історичні заслуги, Ярослав Падох писав: «Професор Микола Чубатий належить до найбільш заслужених науковців на основі потрібної заслуги для української науки: як основоположник системи історії українського права, як перший викладач цього предмету та як автор першого – хоч далеко не повного – підручника цієї молоді ділянки української історичної науки. Власне ці три «першенства», більш, як всі інші (а їх чимало) заслуги... професора запев-

нюють йому тривале й почесне місце серед наших істориків, зокрема серед істориків українського права» [19, с. 2–3].

Значну частину життя М. Чубатого становить його наукова й педагогічна праця, пов'язана з Греко-католицькою Духовною семінарією та Богословським науковим товариством у Львові.

У 1925 р. митрополит Андрей Шептицький запросив М. Чубатого викладати історію української церкви на богословському факультеті при Греко-католицькій Духовній семінарії у Львові. З 1926 р. його прийняли членом Українського богословського наукового товариства. У 1927 р. богословський факультет було перетворено на Богословську Академію, і М. Чубатий продовжував у ній свою працю спочатку як надзвичайний (до 1932 р.), а опісля як звичайний професор аж до 1939 р. Тобто за дванадцять років він виховав сотні священників, свідомих великого минулого української церкви й нації, з яких декілька стали єпископами. В цей період М. Чубатий, виконуючи педагогічне навантаження (директор Семінарії Сестер Василіянок – 1923–1928 рр. та вчитель польської Державної семінарії у Львові), писав статті до часописів «Діло» та «Наша мета», підготував ряд цінних наукових праць з історії української церкви, зокрема: «Правне становище церкви в Козацькій Державі» (1925 р.) [20], «Державно-правне становище українських земель Литовської Держави під кінець 14 століття» (1926 р.) [21], «Українська Католицька Церква» (1934 р.) [22], «Відродження католицизму у Франції» (1938 р.) [23], «950 літ християнства в Україні» (1938 р.) [24] та інші. За наукові заслуги Наукове товариство ім. Шевченка 24 вересня 1928 р. прийняло його в дійсні члени, у 1932–1935 рр. він був членом його управи, а в 1937–1939 рр. виконував обов'язки заступника директора історично-філософської секції Товариства [12, с. 1063–1064].

У якості члена управи Міжнародної організації «Пакс Романа» та делегата від неї професор М. Чубатий разом з дружиною поїхав 10 серпня 1939 р. до США на міжнародний конгрес цієї католицької організації. У зв'язку з початком Другої світової війни не міг повернутися до Львова й залишився там до останніх днів свого життя [25, с. 188].

Після приїзду до Нью-Йорку й короткого перебування в Українській католицькій семінарії в Стемфорді, М. Чубатий

взяв участь у конгресі, перша частина якого відбулася у Вашингтоні, а друга – в Університеті Фордгам у Нью-Йорку. Там він зустрівся з єпископом Константаном (Богачевським), своїм колишнім префектом у Духовній семінарії у Львові, який запропонував йому посаду викладача католицької філософії та української історії й мови в Стенфордській колегії, а його дружині – працю бібліотекаря. З 1939 по 1941 рр. М. Чубатий працював у цій установі, але робота займала шість днів на тиждень. Оскільки він не мав часу постійно займатися наукою, то відновив активну журналістську працю, готуючи для українського католицького тижневика «Шлях» щотижня передову ідеологічну статтю та друкуючись у щоденниках «Свобода» й «Америка». Його журналістський доробок того часу становить приблизно 100 статей [26, с. 51].

Проте М. Чубатий прагнув повороту до науки й громадської діяльності. Він писав: «Стемфорд не міг заспокоїти мого гону до наукової та громадської діяльності. В додатку була там атмосфера далеко не наукова. Ширше поле відкривала співпраця зі щоденником «Свободою», одначе в Стемфорді дивилися на ці зв'язки криво...

З кінцем акад. року 1940/1941 я перестав працювати в стемфордським коледжі та в осіні 1941 переселився до Нью-Йорку» [27, с. 114].

«Перестаючи працювати в провінціальному Стемфорді та переселяючись у новітній Вавилон – Нью-Йорк, я зі своєю родиною починав нову фазу життя на широкому полі громадського та наукового руху», – згадував професор М. Чубатий [27, с. 114].

Залишивши Стемфорд, М. Чубатий затратив багато енергії та використав чимало давніх зв'язків у церковних і наукових колах, щоб мати змогу повернутися до науки, здобути професорську посаду в американській вищій школі. Окремі заходи були спрямовані на отримання праці в Американському католицькому університеті у Вашингтоні. Він відзначає, що його «наукова та професорська кар'єра останніх 15 літ перед виїздом до Америки в духовній установі та неповні добре опанування англійської мови не були об'легчуючою обставиною дістати професорську працю в якійсь

американській світській академічній школі, натомість відкривала такі можливості на Католицькім Університеті Америки. Остаточно мені вдалося видістати з архівів Конгрегації для східних церков копії моїх дипломів, які там були передані ще перед війною Богословською Академією у Львові. Наукові рекомендації мав я від американських професорів, тому рік 1943 міг стати важним не тільки для моєї академічної кар'єри, але також для української католицької історичної науки в ЗДА взагалі» [27, с. 117]. У цьому йому допомогли кардинал Тіссеран, єпископ Іван (Бучко), який в 1941 р. повернувся з Америки до Рима, професор Гільдебранд з Фордгамського університету та інші. Проте добитися омріяної посади йому не вдалося. Можливо тут завадило давнє упереджене ставлення американських католицьких кіл до східного католицизму, а професор М. Чубатий пропонував викладати церковну історію Східної Європи.

«Невдача дістати науковий варстат праці на католицькім університеті пхнули мою активність в сторону громадсько-політичної праці, яка тоді конечно потребувала робітників», – читаємо в спогадах М. Чубатого [27, с. 117–118].

У серпні 1941 р. професор М. Чубатий переїхав на постійне проживання до Нью-Йорка, де став співробітником часопису «Свобода», пишучи спершу по три статті щотижня, а після закінчення війни – по дві. Добре познайомившись з умовами американського життя, він прийшов до правильного висновку, що для поширення правди про Україну серед найширших кіл американського громадянства потрібно видавати англomовний журнал. Тому в 1944 р. він заснував «Український Квартальник» і був його редактором 13 років, до 1957 р. [28, с. 897]. «Я старався від першого випуску давати інформацію строго об'єктивну, оперту на солідних джерелах, тому журнал здобув собі відразу довір'я та прихильність... Видавання Українського Квартальника впало усім тягарем на мене, особливо в перших роках», – стверджував М. Чубатий [27, с. 119–120]. За весь час видання кварталника він помістив у ньому 44 статті на наукові теми, з них одинадцять на теми українського християнського життя. З 45-ти рецензій на наукові твори

більшість належать також йому. Ці цифри свідчать, що «першою любов'ю» М. Чубатого була наука.

Робота на посаді редактора «Українського Квартальника» забирала багато часу, хоч не давала коштів на утримання родини. «Перед мною стала серйозна проблема матеріально забезпечити себе та родину. Поїздки з національно-політичними доповідями по Америці, а навіть по Канаді, в 1942–1944 рр. дали змогу заощадити певну суму гроша. За ці гроші вирішили з дружиною в 1944 р. купити недалеко Нью Йорку, в стерті Нью Джерсі, занедбану, але добре положену, курячу ферму. Ми її відбудували власними руками та руками приятелів поблизьких українських патріотів-ремісників, що почувалися до обов'язку допомогти людині, заслуженій до громадської справи. По році ферму урухомлено. Це господарство, біля 200 курей, вела дружина при допомозі найманого робітника. Вона давала повне удержання родині; я натомість міг всеціло посвячуватися редакційній та науково-організаційній праці», – згадував відомий історик [27, с. 120121]. Чубаті мали двоє дітей – сина Андрія й молодшу доньку Дарію, які народилися в Америці в сорокових роках. 1947 р. вони отримали американське громадянство [28, с. 897].

Одночасно з працею журналіста професор М. Чубатий багато часу присвячував організації українського наукового життя в діаспорі. У суспільно-політичному житті вчений виступав з принципово позапартійних позицій, відстоюючи національні й регіональні цінності, необхідність розвитку культури, науки і освіти. Завдяки йому в Нью-Йорку відкрився Дім української культури. Він був причетний до відновлення Українського Конгресового Комітету Америки й скликання його першого післявоєнного конгресу, що відбувся 22 січня 1944 р. у Філадельфії. У зв'язку з відновленням діяльності Наукового товариства ім. Шевченка в Німеччині та його реорганізацією на чотири автономні товариства: в Європі, в США, в Канаді та Австралії, професор М. Чубатий став засновником і першим головою НТШ в США (1947–1952 рр.) і заступником президента Головної Ради НТШ (1952–1955 рр.). Необхідно згадати, що він підтримував міцні зв'язки з американськими науковцями, зокрема з тими, що цікавилися справами України й СРСР, й став

членом низки американських наукових товариств: «American Historical Association» (1946 р.), «Academy of Political Science – Columbia University» (1946 р.) і ALLSS (1952 р.) [12, с. 1046].

У 1947 р. колишні члени Львівського Наукового товариства ім. Шевченка з ініціативи професора Володимира Кубійовича відновили НТШ у Німеччині. Сконтактувавши з ним, професор М. Чубатий, як дійсний член НТШ зі Львова [29, с. 105], вирішив також зайнятися організацією американського відділу НТШ. Професор Ярослав Падох у книзі «Не знищене товариство (до 110-річчя НТШ)», яка вийшла у Львові 1983 р. про створення американського відділу НТШ писав: «На загальних основуючи зборах, які відбулися в Нью Йорку 29-го вересня 1947 р., заходами проф. Миколи Чубатого обрано президію Управи в особах: проф. М. Чубатий – голова, проф. д-р Роман Осінчук – секретар й о. Лев Чапельський – скарбник. Згодом кооптовано до Управи проф. Романа Смаль-Стоцького, д-ра Ярослава Падоху, д-ра Миколу Шламкевича, проф. Лева Окіншевича, проф. Володимира Січинського й проф. Василя Лева» [30, с. 15]. Підтвердження про це можна знайти в таких книгах: «Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування 1873–1948» [31, с. 48], а також у праці «Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА» [32, с. 12]. До заслуг професора М. Чубатого необхідно згадати популяризацію товариства серед широких, а не тільки академічних кіл української громади в Америці. Часто відбувалися наукові засідання і науково-популярні доповіді для широкої публіки. Товариство організувало наукові з'їзди, наради, конференції, доповіді, вело видавничу діяльність, публікуючи в основному наукові праці своїх членів та серійні і періодичні видання. Воно співпрацювало з іншими українськими та іноземними науковими установами і товариствами, виступало з окремими українськими сесіями на загальноамериканських наукових з'їздах, вело власну бібліотеку й архів та репрезентувало українську науку перед науковим світом. НТШ проводило березневі Шевченкові свята й брало активну участь у підготовці громадських Шевченківських академій. Під головуванням М. Чубатого Товариство займалося не тільки науковою діяльністю, а й громадсько-політичною працею,

боронило добре ім'я нашого народу й обстоювало його право на незалежність і повну політичну й духовну суверенність. І це необхідно зарахувати до особливих заслуг історика.

Потрібно згадати, що М. Чубатий піклувався, щоб придбати в Нью-Йорку приміщення для НТШ і Дому української культури, і це йому вдалося. Він пише, що «від початку співпрацював зі мною звичайний член НТШ о. Лев Чапельський, а скоро теж перші пришельці – дійсні члени, д-р Р. Осінчук та д-р Володимир Калина. Задум створити Дім української культури найшов серед громадянства прихильний відгомін до тої міри, що в 1951 р. ми мали вже \$ 10. 000. Головним жертводавцем став промисловець Семен Угорчак, який жертвував готівкою тисячу доларів та в тестаменті записав Товариству \$ 7. 000.

Тимчасово вислав я до Німеччини на руки д-ра Кубійовича для НТШ \$ 1. 200 допомоги, а з готівкою \$ 10. 000 приступив я до купна будинку для НТШ, себто Дому Української Культури за \$ 25. 000 в Нью Йорку, затягуючи позику \$ 12.000 в Українськiм Народнiм Союзi. На бракуючу суму – \$ 2. 500 виставив я з дружиною довжний запис на нашу ферму. Тим способом в 1951 р. набув я дім, в яким донині знаходиться своє приміщення НТШ та Український Конгресовий Комітет» [27, с. 121–122]. Тільки патріот України, щоб принести користь державі, міг піти на такий крок, ризикувати закласти своє майно, у згаданому випадку – ферму, яка допомагала сім'ї М. Чубатого пережити матеріальну скруту.

Після того, як професор М. Чубатий відійшов від двох головних ділянок своєї праці – голови НТШ (1952) й редактора «Українського Квартальника» (1957 р.) – прийшов час на науково-дослідну діяльність. У той час він розпочав багато важливих праць. Першою серед них була «Історія Християнства на Русі-Україні». При матеріальній допомозі канадського владики Ніля (Саварина) та архієпископа Івана (Бучка) з Рима вона з'явилася друком 1965 р. як перший том запланованого тритомника [33]. У ній він подав цілісну картину поширення християнства і становлення християнської церкви в Україні, простежив, щоправда, з позицій українського католика, історичну канву міжцерковних відносин і розколу

української церкви. Після виходу першого тому вчений писав: «Ціла праця запланована на три томи; другий том обняв би часи по кінець XVII-го століття; третій по наші часи. Повне виконання цього плану на склоні мого життя спочиває в руках Всемогучого Бога. Йому належить честь, хвала та гаряча подяка, що в пізніх роках мого життя додає мені сил працювати науково» [33]. Згодом вийшла друком перша частина другого тому [34]. Ще повних десять років жив автор, але закінчити свій головний твір з історії української церкви йому не довелося, як не вдалося також закінчити свій головний твір з історії українського права.

За рік перед появою першого тому «Історії Християнства» вийшла друком у серії «Записок НТШ» його важлива праця «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй». У ній він стверджує, що український народ має окремий, цілком самобутній шлях свого тривалого історичного розвитку, багатовікові традиції власного національного і державного життя, цим самим спростуючи теорію існування єдиної давньоруської народності [35]. Цій праці передував виступ М. Чубатого на XI Міжнародному конгресі істориків у Стокгольмі 1960 р., на якому він виголосив доповідь «Київська Русь та виникнення трьох східнослов'янських націй», яка стала предметом дискусій; в них взяли участь відомі радянські академіки М. Тіхоміров і Б. Рибаків. Згодом дискусії продовжувались у часописах «Вопросы истории» (№ 12, 1969 р.) і «Український історичний журнал» (№ 3, 1961 р.) [36].

У 1963–1975 рр. М. Чубатий – декан факультету права і суспільних наук Українського католицького університету в Римі, який заснував Блаженніший Патріарх Йосиф Сліпий [36]. Він високо цінував пройдений життєвий шлях і працю М. Чубатого. У вітальному листі з нагоди 80-річчя Верховний Архієпископ і Кардинал писав: «Вісімдесят літ трудящого і жертвенного життя для нашої стародавньої Церкви й бездоленого Народу спонукає нас звернутися до Вас з цієї нагоди з благословенням і привітом, а передусім з запевненням гарячих благодатних молитов за пройдений життєвий шлях і довершені на Божу славу діла та перенесені хрести і терпіння.

Вже від гімназійних часів в Тернополі, а опісля філософські, теологічні і правничі студії у Львові приготували Вас належно до наукової, виховної, публіцистичної, державної, громадської і культурної праці, яку Ви розвинули так широко й успішно на українській землі і на поселеннях, мимо перенесених важких досвідчень, родинних нещасть і воєнного лихоліття. Творча організаційна і наукова праця на Українським Університеті і Богословській Академії у Львові та на Українським Католицьким Університеті і розпочате друкування «Історії християнства на Русі-Україні» є Вашим великим вкладом в розбудову науки, як одної з найголовніших підстав нашого народнього і церковного життя» [40, с. 92].

Він був теж професором церковного права в Українському вільному університеті у Мюнхені (1946–1975 рр.) [41, с. 9]. У 1965 р. М. Чубатий став членом ініціативної групи створення Українського історичного товариства і до останніх днів свого життя був членом його управи.

Огляд життя і діяльності професора М. Чубатого не був би повний, коли б не згадати, що поза головними ділянками його наукових інтересів і дослідницької праці, якими була історія української церкви й права та національної етнологенези, він був співробітником українських й іншомовних українознавчих енциклопедій. Він співпрацював з «Українською Загальною Енциклопедією», що вийшла друком під редакцією Зенона Кузелі в 1934 р. і був автором статті про католицьку церкву в Україні, а також із «Енциклопедією Українознавства» за редакцією В. Кубійовича й до першої частини редагував разом з професором Н. Полянською-Василенко відділ «Церква». У співпраці з нею він також написав «Історію церкви» [42, с. 601–621], в другій частині якої опублікував статтю «Духовенство» [43, с. 607–610]. В англомовній «Енциклопедії Українознавства», що її видав Український Народний Союз від Торонтського Університету під назвою «Ukrainian Concse Encyclopedia», професор М. Чубатий був співредактором відділу «Історія України – середньовічний період». Співпрацював професор також з американськими енциклопедіями, написав для них низку дуже цінних статей про українську церкву, історію та інші розвідки.

Помер український вчений, історик права та церкви, педагог, відомий громадський діяч діаспори, професор М. Чубатий 10 липня 1975 р. у Берген Пайнс, штат Нью-Джерсі, США.

Усе своє життя професор М Чубатий віддав одній меті – служінню Україні. Він чесно пройшов свій життєвий шлях, не заплямувавши себе пристосовництвом, ні угодовством. М. Чубатий до останньої миті свого життя залишився вірним національній ідеї. Його ім'я гідне уваги і поваги, повернення із небуття. Такими людьми ми повинні пишатися й бути гордими, що були особистості в Україні, які все віддали для нашої нації. Сьогодні, коли мрії не одного покоління людей стають реальністю, у вільній і незалежній Україні повинні гідно шанувати свого великого сина, чие ім'я навечно вписане в її національну історію.

Список використаних джерел

1. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 р. Зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину/Михайло Гуцуляк. – Нью-Йорк, 1973. – 407 с.
2. Дорошенко В. Огнище української науки – Наукове товариство імени Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування / В. Дорошенко. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 118 с.
3. Ждан М. Микола Чубатий (3 нагоди 80-ліття) / Микола Ждан. Українське історичне товариство. Серія: Українські вчені. Ч. 2. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1970. – 21 с.
4. Кравченко О. Микола Чубатий (1889–1975)/О. Кравченко//Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. Т. III. – Філадельфія, ПА., ЗСА, 1983. – С. 585–587.
5. Метрическая книга о бракосочетании по г. Тернополю за 1871–1892 годы//Держархів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 487. Оп. 1. Спр. 288. Арк. 38.
6. Метрическая книга о рождении по г. Тернополю за 1881–1891 годы//ДАТО. – Ф. 487. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 318.
7. Ждан М. Микола Чубатий/ Микола Ждан// Український історик, 1969. № 4. С. 47–62.
8. Остап'юк Б. Тернопільські міщани/ Богдан Остап'юк//Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний

- історично-мемуарний збірник. Т. 1. 2-ге видання Комітету «Тернопільщина», Філадельфія, ПА, 1983. С. 99–118.
9. Губчак М. Українська державна гімназія в Тернополі / М. Губчак // Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. Т. 1. 2-ге видання Комітету «Тернопільщина», Філадельфія, ПА, 1983. С. 137–149.
  10. Косар Д. Зведений список учнів Української державної гімназії в Тернополі за 1898–1913 / 14 н.р. / Д. Косар // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми. Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство «Рідна школа», 1998. – С. 469–505.
  11. Губчак М. Українська державна гімназія в Тернополі (1898–1930) / М. Губчак // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми. Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство «Рідна школа», 1998. – С. 5160.
  12. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарів Степана Яреми. Тернопіль; Львів: НТШ; Львівське крайове товариство «Рідна школа», 1998. – 736 с.
  13. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні/Микола Чубатий. Т. II. Ч. I. (1353–1458). – Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с.
  14. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років / Микола Чубатий // Український історик, 1975. № 3–4. С. 78–79.
  15. Андрусяк Т. Чубатий Микола / Т. Андрусяк // Довідник з історії України (А-Я): Посібник для середніх загальноосвітніх закладів/ За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е дооп. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – С. 1063–1064.
  16. Чубатий М. Як народжувалася наука історія українського права/ Микола Чубатий // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1889–1975). Т. VIII. Мюнхен-Нью-Йорк-Париж-Вінніпег, 1974. – С. 140–148.
  17. Падох Я. Микола Чубатий (1889–1975) / Ярослав Падох // Український історик, 1975. № 3–4. С. 100–111.

18. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки / Микола Чубатий. Календар Просвіти. – Львів, 1921. – 40 с.
19. Чубатий М. Десять днів у Києві в січні 1919 / Микола Чубатий// Літопис Червоної Калини, 1931. № 5–6.
20. Мельничук Б. Микола Чубатий – невідомий і відомий / Богдан Мельничук // Березіль, 1994. № 9–10. С. 167–168.
21. Чубатий М. Огляд історії українського права / Микола Чубатий. – Львів: Видання відділу Українського Університету, 1921. – 119 с.
22. Падох Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого/ Ярослав Падох// Свобода, 1975. 24 вересня Ч. 179. С. 2–3.
23. Чубатий М. Правне становище церкви в Козацькій Державі/ Микола Чубатий// Богословія, Львів Т.3. 1925. Ч. 1. С. 19–53; Ч. 2. С. 181–202.
24. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської Держави під кінець XIV в. / Микола Чубатий // Записки НТШ. Т. 134–135. 1924. С. 19–65; Т. 144–145. 1926. С. 1–108.
25. Чубатий М. Українська Католицька Церква/ Микола Чубатий. – Рим, 1934. – 23 с.
26. Чубатий М. Відродження католицизму у Франції: обсервації та рефлексії з подорожі/ Микола Чубатий. – Львів: Дзвони, 1938. – 21 с.
27. Чубатий М. 950 літ християнства в Україні / Микола Чубатий. Львів: Дзвони, 1938. – 16 с.
28. Спогад і життєпис проф. д-ра Миколи Чубатого// Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 175–189.
29. Ждан М. Микола Чубатий / Михайло Ждан // Український історик, 1969. № 4. С. 47–62.
30. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановня і діяльності. 1963–1968. – Рим, 1969. – 290 с.
31. Чубатий М. Д.: (Укр. Правознавець і історик церкви, відомий громад. діяч діаспори)/Микола Чубатий // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С. 896–897.
32. Кучер Р. В. Наукове Товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї/ Роман Кучер. – К.: Наук. думка, 1992. – 112 с.
33. Падох Я. Не знищене товариство (до 110-річчя НТШ)/Ярослав Падох. – Львів, 1983. – 21 с.

34. Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування. 1873–1948. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949. – 52 с.
35. Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА. – Нью-Йорк, 1963. – 42 с.
36. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні/ Микола Чубатий. Т.1 до 1353 р. – Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – 815 с.
37. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні/ Микола Чубатий. Т. II. Ч. I. (1353–1458). – Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с.
38. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй / Микола Чубатий // Записки Наукового товариства ім.Т. Шевченка (НТШ). Т. 178. – Нью-Йорк – Париж, 1964. – 159 с.
39. Чубатий М. Найбільший історичний Конгрес/Микола Чубатий // Америка, 1955. 17 жовтня.
40. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності (1968–1973). – Рим, 1974. – 368 с.
41. Український Вільний університет. Короткий огляд. – Мюнхен, 1958. – 22 с.
42. Полянська-Василенко Н., Чубатий М. Історія церкви / Наталя Полонська-Василенко // Енциклопедія Українознавства: Заг. част. Кн. 2. – К., 1995. – С. 601–621.
43. Чубатий М. Духовенство / Микола Чубатий // Енциклопедія українознавства. Гол. редактор проф. доктор Володимир Кубійович. Т. 2. – Львів, НТШ, 1993. – С. 607–610.

THE LIFE STORY OF MYKOLA CHUBATYI

The scientific and social activities of M. Chubatyi have been described based on archival records in Ternopil State Regional Archive. The active role of M. Chubatyi in historical events related to the reestablishment of Ukraine as an independent country and his role in the creation of the Shevchenko Scientific Society in the United States have been shown.

Key words: *scientific activity, social activity, history, church law.*

АРХІВНО-БІБЛІОТЕЧНА ЗБІРКА
ПОТОЦЬКИХ У РАЙСЬКОМУ ПАЛАЦІ
(БЕРЕЖАНЩИНА): ОДИНИЧНЕ НА ТЛІ
БІБЛІОФІЛЬСЬКИХ ТРАДИЦІЙ КРАЮ

Представлено інформаційно-мистецьку значимість окремої архівно-бібліотечної збірки родини Потоцьких як показового чинника формування регіональних бібліофільських традицій XIX – першої третини XX ст. На східногалицькому ґрунті – це окрема епоха інтелектуальної історії, коли етнічне (національне) безпосередньо пов'язане з накопиченням книгозбірень, архівних матеріалів, що дозволяє пізнати минуле, зрозуміти сучасне. І ця традиція інформаційно-інтелектуального збагачення прослідковувалася на землях Бережанщини.

Ключові слова: «Райський» палац, Потоцькі, архівна збірка, бібліотечна колекція, книга, документ.

Цікавим об'єктом пізнання є історична особистість-колекціонер. Це – безумовна індивідуальність, згідно з твердженням Ж. Бодріяра, «колекція виходить за рамки чистого накопичення, або через свою культурницьку складність, або по причині своєї неповноти, незавершеності» [1, с. 89]. Тобто, потребує постійної дії, пошуків, знахідок, удосконалень. А беззаперечним, для нас, зокрема, проявом високоінтелектуального колекціонерства є формування приватної книгозбірні. Адже: «Книги – кораблі думки, які плавають по хвилях часу й несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління». Так осмислював їх ціннісну та соціальну функцію британський філософ і політичний діяч XVII ст. Ф. Бекон. Книга навчає, книга розважає, книга змушує думати, книга дозволяє отримувати інтелектуальне та естетичне задоволення.

Тому, не дивно, що з часів Ренесансу – епохи відродження інтелектуальних занять й творчих інтересів – книга стала не лише цінністю, але й об'єктом колекціонування (навіть дизайнерських рішень). Наприклад, в Італії з дру-

---

рої половини XV ст. серед меблів розпочалося виробництво книжкових шаф – з решітковою філенкою, або у вигляді простого книжкового стелажа. Для Франції періоду розквіту бароко, з др. пол. XVII ст. – «новим зразком розкішного умеблювання стала шафа для книг». Книжкові шафи побутували з XVIII ст. в Англії (з 1754 р., під впливом ідей Томаса Чіпендейла), коли в умеблюванні набули поширення, зокрема, й великі та красиві засклені книжкові шафи. Ця традиція мала свій вплив і на Німеччину [2, с. 22–32].

На думку польського дослідника Й. Шощького: «Формування приватних книгозбірень набрало в XIX ст. масового характеру». Після поділу Польщі це було ще й своєрідним показником активної «етнічності» («польськості») [31, с. 37]. Тоді ж у Східній Галичині сформувалася доволі чітка структура територіальних книгозбірень: 58,6% у Львові; по 3,3% – в обводах Бережанському, Львівському (без Львова), Станіславському; 11,8% – в обводі Перемишльському; 1,6% – в обводі Золочівському; по 1,3% – в обводах Чортківському, Самбірському, Саноцькому, Стрийському, Тернопільському, Жовківському; 0,6% – в обводі Ржешівському; 0,3% – в обводі Коломийському [31, с. 39].

Зрозуміло, масовість формування приватних книгозбірень у XIX ст. – це суть просвітницької традиції з минулих ренесансних часів. Адже і в Бережанському замку Сенявських (особливо в період кін. XVII – поч. XVIII ст.) «... була значна книгозбірня» [33, с. 5]. Отже, місцеве професійне бібліофілство мало глибоке історичне підґрунтя. Але це – дослідницька перспектива.

З окремими представниками родини Потоцьких пов'язана інформація про наявність якісної бібліотеки та архівного зібрання в Райському палаці, що на західній околиці м. Бережани. Її існування та постійне поповнення має безпосередній зв'язок з особами власників, а також їх інтелектуальним вихованням, яке вони отримували від своїх попередників.

Адже чоловік Олександр з Любомирських Станіслав Костка Потоцький – батько першого власника бережанських маєтностей з цього роду, був великим цінителем, знавцем і меценатом мистецтва, колекціонером професійного рівня, приміт-

ним пропагандистом класицизму в мистецтві. Як архітектор-аматор, у співпраці з Християном Петром Айгнером, розробив проект фасаду костюлу Св. Анни у Варшаві; також був проєктантом інших помітних ансамблів, зокрема парку англійського типу (палацово-парковий комплекс у Біланові – власній родовій резиденції). Вважався одним із піонерів історії мистецтва та археології в Польщі, проводив власні польові археологічні дослідження. Свою мистецьку колекцію, яка зберігалася у Вілановському палаці, Станіслав Потоцький в 1805 р. відкрив для широкого загалу, творячи, таким чином, один з перших загальнодоступних польських музеїв.

Із 1816 р. перший власник бережанських земель з роду Потоцьких Александр наказав розбити в околицях міста (с. Рай) новий парк, а також збудувати тут гарний палац, надаючи йому яскраво виражених пізньокласичних рис. У цій роботі бере активну участь Ян Венжик-Рудзький – знаний і цінимий у ХІХ ст. польський архітектор, художник, скульптор, теоретик мистецтва, дослідник й інтерпретатор давньоєгипетської мистецької спадщини. Тривалий час він перебував під меценатською опікою батька Александра – Станіслава Костки Потоцького, тому синові «... вибудував у формі палладіанської вілли палац в Раю» [17, s. 47–48; 20, s. 264]. Цитата вірна – первісний варіант Райського палацу Потоцьких справді стилістично близький до відомих архітектурних витворів Андреа Палладіо.

Наступні власники «Райського» палацу – Станіслав Потоцький та його син Якуб Ксаверій – залишалися носіями інтелектуальних й естетичних традицій родини; були знайомими колекціонерами мистецтва, а, особливо – збирачами та власниками великих бібліотечно-архівних збірок.

Перші, правда дуже короткі, згадки про бібліотеку в Райському палаці з'являються у сер. ХІХ ст. Про неї згадується в контексті загальних описів цього ландшафтно-мистецького комплексу. Показчиком такої інформації може бути замітка Кароля Відмана [32, s. 396.]. У публікаціях др. пол. ХІХ ст. подаються уже більш конкретні повідомлення про цю бібліотечну збірку: «...Книгозбірня гр. Станіслава Потоцького, власника Бережан, примножена в 1854 р. шляхом закупівлі

особистої бібліотеки гр. Ігнація Лося, містить значні бібліографічні рідкості польські» [33, s. 5]. А згадувана приватна книгозбірня І. Лося (1790–1850 рр.) була достатньо великою, зокрема в ній зберігалися річні комплекти 29 назв часописів з різних регіонів Польщі (переважно наукового спрямування). Якраз цю збірку, після смерті власника, закупив для поповнення власної бібліотеки в Раю гр. Станіслав Потоцький, після якого вона перейшла до сина Якуба [31, s. 45].

У Райській палацовій бібліотеці С. Потоцького знаходилися справжні книжкові раритети, тематичні оригінальні видання. Про одне з них знаходимо таке повідомлення: «У бібліотеці Станіслава гр. Потоцького в Раю коло Бережан знаходиться рукопис книги «*Historya Jana Sobieskiego, kryla poskiego przez Imci Koier (Coyer), tłumaczenie polskie z francuskiego, dzieła wydanego w r. 1761 w Amsterdamie w 3 tomach*» [24, s. 26].

Станіслав Потоцький постійно поповнював свою бібліотечну збірку, слідкував за обігом цікавих для себе речей. Так, коли після смерті власника (1875 р.) почала розпорошуватися цікава бібліотека та багатий архів (з документами XVI ст. та більш ранніх епох) Прушинських з Поморянського замку (спадкоємці продавали його гендлярам по п'ять гульденів за центнер), частина книжкової колекції потрапила усе ж до Раю під Бережанами [33, s. 63].

Можна навести ще один показовий факт. У 1877 р. місцевий краєзнавець Маурицій Мацішевський зробив дві копії з плану м. Бережани (датованого 7 червня 1755 р., виконавець: комендант Бережанської твердині капітан де Пірх – швед за походженням), оригінал якої знаходився у власності львів'янина Ф. Прохніцького. Одну копію було виготовлено на замовлення Бережанського магістрату, а другу – для родинного архіву Потоцьких у Раю [22, s. IX]. Сам план дослідник вперше опублікував у 1908 р.

Історичну ж цінність архівної збірки також можна підтвердити документально. У другій половині XIX ст. львівськими архівістами було складено списки документів з історії Львова, які зберігаються у різноманітних колекціях. Серед великих архівно-бібліотечних зібрань виділено й приватну збірку Пото-

цьких у Раю як таку, в якій зберігаються оригінальні актови та інші, нормативного змісту, документи XVI – XVII ст. з історії вірменської общини міста [7, арк. 1]. Зокрема, тут знаходився найстарший список (1604 р.) Порядку вірменського судівництва, на вказував його дослідник і видавець О. Бальзер [27, с. 3].

Позитивну справу бібліофільства продовжив син Станіслава Якуб Потоцький. Як і батько, він також був великим прихильником книг; у своїх численних палацах закладав і постійно збагачував цінні бібліотеки.

Якуб Ксаверій Потоцький народився в Берліні у 1863 р. Тут, у тогочасній прусській та майбутній загальнонімецькій столиці, закінчив гімназію. Упродовж 1885–1888 рр. студював право в університеті м. Тарту, а пізніше вивчав рільництво у Вищій рільничій школі в Берліні.

Після батька двадцятирічний Якуб отримав понад 30 тис. гектарів земельних угідь, палаци й будинки (в Парижі, на території центральної та південно-східної Польщі, в межах сучасної Білорусії – поблизу Бреста, а також у Прибалтиці). До 1918 р. він був власником маєтку в Балабанівці (на території Російської імперії, нині – Оратівський район Вінницької обл.). Окремий маєток формували й бережанські землі. Загалом, приватні земельні угіддя склалися з 38 великих фільварків. Закладені були значні рахунки і в французьких банках [12, с. 23–24; 28, с. 16]. Усе це перетворювало Я. Потоцького на фінансово незалежну особистість, здатну бути благодійником і втілювати свої гуманістичні, інтелектуальні й творчі інтереси.

Його книгозбірня в Геленові (поблизу Варшави) налічувала понад 12 тис. книг, з них близько 2700 рідкісних стародруків. Багатою була збірка англійської та французької літератури, рукописне зібрання. До бібліотечного фонду входили, зокрема, книги з археології, нумізматики й «природничих наук», закуплені Я. Потоцьким у 1912 р. з колекцій Казимира Стрончинського та Яна Вінсента Бандтке-Стенжинського [28, с. 17].

Бібліотека Я. Потоцького в Раю, станом на другу половину – кінець XIX ст., складалася з 3250 (3030) назв книг в 4169 томах, 614 брошур, 54 рукописів); колекцію доповнювали також картини, старожитності, пам'ятки громадські та ро-

динні. Бібліотека складалася зі збірок С. Потоцького (зокрема, з набутої колекції вищезгаданого гр. І. Лося – радника шляхетського суду в Львові), а також решток бібліотеки Поморянського замку. Цінною була збірка латинських і польських стародруків XV – XVII ст. відомих видавничих центрів, Біблії (зокрема Будного й Острозька), гербовники в комплекті перших видань. Серед рукописів – один документ з XIII ст. Картковий каталог й інвентарні описи були поділені на 16 розділів [13, s. 144–145; 14, s. 83; 21, s. 300–310; 30, s. 493].

Палацовий архів відділено від бібліотеки. Він складався переважно з актів адміністрації маєтностей. Найдавніші документи датовано 1556 р. (інвентарі, повинності, описи людності). В архіві було кільканадцять пергаментних документів, які стосувалися Бережан, сусідніх сіл й адміністрації Рогатинського староства. Також в архівній збірці було три томи рукописів Березанського магістрату, починаючи з 1530 року [14, s. 84].

З метою оглянути бібліотеку Потоцьких, влітку 1894 р. палац у с. Рай відвідав Іван Франко. Ось як це описує, опираючись на особисті юнацькі враження, майбутній письменник і поет Богдан Лепкий:

«Палацик одноповерховий, невеличкий і зверху не розкішний, лежав серед великого, прегарного парку, куди вела довга, липова алея.

Графа Потоцького не було у Раю; він майже цілий рік сидів за границею, великий пан, царський конюший, чи щось таке; палатою і бібліотекою завідував мій знайомий Должицький...

Перейшовши всі салі та оглянувши також домашню каплицю, ввійшли ми до бібліотеки. Досить простора саля на партері з дверми на веранду і з видом на ставок.

Палісандрові шафи кругом, за мосяжними решітками книжки, інкунабули, ельзевіри, стародруки. Должицький добув каталог, Франко переглядав і яку книжку хотів бачити, ту графський бібліотекар добував із шафи і подавав йому. Зразу брався пояснювати її вартість і значіння, але, помітивши, що Франко все те прегарно знає, дав спокій і вдоволився тільки історією, як котра з книжок попала до Раю.

– Оцей прегарний, може найкращий із усіх дотепер відомих примірників Біблії Острожської набув граф за одного гульдена (дві австрійські корони). Переїжджаючи через с. Лісники (західне передмістя Бережан), побачив перед одною селянською хатою дитину, що бавилась якоюсь старою книжкою. Стримав повіз і казав собі показати книжку. Заплатив матері тої дитини Гульдена і книжку привіз до своєї бібліотеки. Обі сторони були вдоволені...

Наших стародруків було тут досить багато, але мало таких, щоб їх не знав Франко...

Не знаю чому, але цікавився також повним гербарем Папроцького і довше розглядав його. Одної тільки книжки не дав нам Должицький у руки: була це якась латинська історія так званої Йоанни Папісси з ритовиною; єдиний, як він казав, ненарушений примірник у світі. У пристойнім віддалі дивилися ми на ту річ, для мене тоді байдужу, для Франка дуже цікаву» [5, с. 40–42].

Тут зробимо невеличке уточнення. «Йоанна Папісса» – одна з маловідомих, напівлегендних сторінок історії римокатолицької церкви епохи Середньовіччя (IX ст.), коли на папському престолі нібито перебувала жінка. Цю подію цікаво проілюстрував, з посиланням на «Хроніку пап та імператорів» (сер. XVIII ст.), знаний російський історик І. Можейко (також не менш відомий як письменник-фантаст Кір Буличов) [6, с. 30–36].

Архів і велика бібліотека Потоцьких були важливим фактологічним підґрунтям для краєзнавчих досліджень згадуваного вище краєзнавця й педагога М. Мацішевського, які відобразилися на поч. XX ст. у надзвичайно інформаційних виданнях [22, с. VII – IX]. Зокрема, він зауважує: «В архіві гр. Потоцьких у Раю зберігається декілька листів Сенявських, оригінальні пергаментові привілеї Владислава IV з 1633 р. і п'ять томів інвентарів Бережанського ключа: Т. 1 з років 1658 до 1667, Т. 2. – 1682 р., Т. 3. – 1695 р., Т. 4. – 1705 р., Т. 5. – 1708 р.» [22, с. VII].

Великі книгозбірні були й в інших маєтках Я. Потоцького. Всюди зберігалися й родинні архіви власників і дотичні рукописні матеріали, а також чисельні картографічні колекції.

Події Першої світової війни негативним чином вплинули й на бібліотечну колекцію Потоцьких у Райському палаці. Адже регіончасто знаходився в зоні ледь чи не постійно інтенсивних бойових дій (домінантою яких можуть слугувати бої в межах гори Лисоня упродовж серпня-початку жовтня 1916 р.). Воєнні зіткнення були й пізніше. Так, згідно з інформацією станом на 17 червня 1917 р., під Бережанами відбито атаки російських військ [19, s. 1].

Було зафіксовано стан окремих пошкоджень і втрат, нанесених книжково-документальному зібранню. Тому пізніше, в часи польсько-більшовицької війни, з палацу вивезені всі цінніші предмети музейного значення [25, s. 423]. Деякі з них тимчасово зберігалися в приміщенні бібліотеки Оссолінських у Львові. А «з настанням нормальних стосунків, збірки ці повернуто власнику» (Якубу Потоцькому) [16, s. 27].

Інші цінності (зокрема й архівно-бібліотечні), що залишалися у палаці (і сам палац), охоронялися завдяки створенню надзвичайних заходів, що підтверджують документи періоду українсько-польського протистояння в Східній Галичині 1918–1919 рр. Так, у листі Міністерства культури і мистецтв (Краків) до дирекції львівської поліції від 31 травня 1919 р. повідомлялося, що ще другого травня польська сторона попередила українську: у випадку знищення чи укриття збірок старовини в різних місцевостях краю (окремо виділено Райську збірку), будуть конфісковані колекції українських музеїв Львова. Поліцейським було наказано взяти музейні приміщення та експозиції під нагляд [10, арк. 1]. Звернення можливо й жорстоке, але, безумовно, показове та ефективне. Адже під час військових протистоянь культурна спадщина загалом залишається поза захисним впливом, без належного контролю. Особливо якщо врахувати, що у цей час було розграбовано бібліотеку Потоцьких у маєтку в Балабанівці (Вінниччина) [12, s. 23].

На жаль, це була трагічна сторінка в історії багатьох тогочасних приватних (замкових, палацових) книгозбірень. Так, багата бібліотека Вишнівецького палацу, яка на ХІХ ст. зберігала свою інформаційну та естетичну раритетність [33, s. 117–118], була вивезена під час воєнних подій

1917 р., і, в подальшому, розпорошена. М. Піонтовський подав інформацію про долю окремих видань колекції. Зокрема, він зазначає, що секретар Ревіндикаційної комісії (яка займалася розшуком і поверненням зокрема й культурних цінностей до Польщі) Еміль Вержбицький у 1920 р. знаходив книги (стародруки) з екслібрисами Вишнівської бібліотеки в Київському приватному антикварному магазині [26, с. 147]. Лише частина згаданої книгозбірні зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського.

А книжкова колекція з Райського палацу у міжвоєнний час усеохоплююче опрацьована так і не була. Лише невеличку частину каталогу (27 одиниць зберігання) збережених документів родинного архіву опублікував у 1931 р. історик А. Сокульський. В основному це були: контракти, купчі грамоти, договори купівлі-продажі, договори передачі майна й інші подібні матеріали, датовані в межах кінця XVI – XIX ст. [29, с. 31-34].

Хоч, загалом, культурницько-меценатська діяльність Якуба Потоцького продовжувала розповсюджуватися на багато сфер людського життя. Зокрема, на фундацію боротьби з раком і туберкульозом він передав дохід з усіх своїх земельних угідь (30 тис. га), вартістю 40 млн. злотих. Музейні цінності, згідно заповіту (складеного 22 вересня 1934 р.) було передано Національному музею у Варшаві [12, с. 24; 15, с. 2; 28, с. 17].

Щодо книгозбірні (яка у 1920 – поч. 1930-х рр. була цілковито сконцентрована в єдиному місці – маєтку в Геленові), то Я. Потоцький записав її Публічній бібліотеці (Варшава). Про що зазначено в третьому параграфі вищезгаданого «Тестаменту» («Заповіту»): «Бібліотеки, книжки, рукописи, що знаходяться в моєму володінні, записую у власність Публічної Бібліотеки у Варшаві. Зобов'язую Публічну Бібліотеку до розміщення тих моїх збірок в спеціальній залі мого імені, а також встановлення в тій залі мого погруддя» [12, с. 24; 15, с. 2; 28, с. 17].

І це не лише амбіційність. Це ще й розуміння того, що сформована бібліотечна чи мистецька колекція – продукт довготривалої людської (чи родинної) діяльності, в якій індивідуальний предмет є гармонійною частинкою цілісного.

Продовжує здійснювати пожертви й для нашого міста. За це, а також за інші різноманітні прояви благодійництва, Якуба Потоцького було визнано почесним громадянином Бережан [12, s. 24; 28, s. 17]. А урядовим Указом (за підписом президента Польщі І. Мосціцького та голови Ради Міністрів, відомого археолога, проф. Л. Козловського) від 24 вересня 1934 р., за «довголітню суспільну діяльність, а також велику послугу для краю» його нагороджено Орде- ном Відродження Польщі [23, роз. 290].

Помер Якуб Ксаверій Потоцький після важкої хвороби 27 вересня 1934 р. в Геленові, але заповів поховати себе «в улюбленій своїй резиденції, в палаці в Раю під Бережанами» [28, s. 17]. Серед польського бережанського оточення панувала легенда, що перед смертю він заповів: «серце моє залишіть у Варшаві, а тіло поховайте в Раю». Ще за життя, розпорядившись долею власних бібліотечних і музейних зібрань, він забезпечив їм довге суспільне життя, зробив можливим об'єктом дослідження, осмислення, раціонального використання.

Приватновласницькі бібліотеки та архівні зібрання – це пізнавальна, корисна та безмежна дослідницька проблема. Адже проаналізована книгозбірня Потоцьких лише частка в загальній тенденції бібліофільства, яка запанувала зокрема й на східногалицьких землях упродовж ХІХ – поч. ХХ ст. Окремі – навіть відроджувалися з більш якісними (та кількісними) показниками. Так, наприклад, станом на 1840 р. бібліотека Ржевуцьких у Підгорецькому замку складалася з двох тисяч томів, переважно по розділу військового мистецтва; були твори на історичну тематику, літературні видання [33, s. 61]. А вже книгозбірня Романа Сангушка (власника Підгорецького замку перших десятиліть ХХ ст.) трактується більш велично (особливо – на фоні високомистецької музейної колекції, де зали «повні коштовних цінностей» та зразків портретного живопису): 6 тис. томів, «багатий архів Конецпольських і Ржевуцьких» [13, s. 132; 18, s. 39–42].

Але також слід зазначити, що приватна бібліотека Потоцьких розвивалася на тлі загальної активізації бережанського книжкового життя середини ХІХ – початку ХХ ст. Наявні архівні документи слугують підтвердженням цьому.

Адже ще за 1855 р. є згадки про існування у Бережанах публічної бібліотеки з видачею книг додому [11, арк. 23].

Упродовж 1861–1863 рр. відоме листування між Ставропігійним інститутом з власником книгарні в Бережанах Емілем Малевським щодо пересилки й реалізації книг у нашому місті [8, арк. 1–18]. Активна переписка в 1866–1869 рр. велася з учнем Бережанської гімназії І. Соневицьким (про замовлення й пересилання йому вибраних книг) [9, арк. 1–28].

Та й власне бережанська гімназійна бібліотека на середину 1870-х рр. складалася з приблизно двох тисяч томів. Окремо згадувалася бібліотека громадського діяча та мецената Й. Якубовича [33, с. 5], яка після смерті власника у 1883 р. стала частиною гімназійної книгозбірні [13, с. 13].

Можна навести ще одне документальне підтвердження на користь динамізму місцевого бібліотечного життя уже в міжвоєнні часи. Наказ Міністерства внутрішніх справ Польщі до воєводських управлінь від 6 грудня 1929 р. декларував проведення робіт по реєстрації публічних бібліотек на місцях (за винятком наукових, шкільних і військових). 19 грудня 1929 р. відповідна резолюція до повітових староств була розповсюджена за підписом Тернопільського воєводи. У Бережанському старостві міністерський лист з воєводською резолюцією зареєстровано 23 грудня. А вже 28 лютого 1930 р., в листі за підписом коменданта постерунку державної поліції у Бережанах, була надана необхідна інформація: лише у місті було 13 бібліотек, з них – 3 книжкові магазини-склади із тимчасовою видачею книг додому [4, арк. 1–3]. Цифри, зрозуміло, говорять самі за себе.

Завдяки (і – внаслідок) ефективній організації єврейського суспільства, в Бережанському повіті 1920–1930-х рр. була створена розгалужена іноетнічна бібліотечна мережа. За вищезазначеною інформацією від 28 лютого 1930 р. у Бережанах було дві громадські єврейські книгозбірні: музично-драматичного об'єднання «Єврейське мистецтво» (в приміщеннях єврейського Народного дому) та Товариства опіки над єврейською молоддю «Гашомер» (знаходилася по вул. Тернопільська, 19) [4, арк. 3].

У вищезначеному переліку окремо згадано існування «Єврейської народної бібліотеки» у містечку Козова, яке на той час знаходилося у складі Бережанського повіту [4, арк. 4 зв.]. Статут цього місцевого товариства, за підписом його засновника та голови Емануеля Коппла, було передано на затвердження в Тернопільське воєводське правління 11 січня 1929 р. В установчому документі зазначено, що метою діяльності громадського об'єднання проголошується організація бібліотеки з видачею книг своїм представникам. А вже 28 лютого була підтверджена згода на реєстрацію та запису до відповідного Кадастру [3, арк. 1–4].

На підставі збереженої та доступної архівної документації можна проілюструвати бібліотечне життя Бережанщини через призму діяльності інших етнічних громадських організацій: українських (зокрема, через філії та читальні «Просвіти»), польських.

Адже книга завжди буде інформаційно-привабливою і цінною (з позиції пізнавальності та розумних інтересів). Недаремно Джордано Бруно вважав, що «людина робиться мудрою не силою, а часто читаючи».

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. М., 1995. – 218 с.
2. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. – Прага, 1986. 496 с.
3. Держархів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 7. Оп.1. Спр. 131.
4. ДАТО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 133.
5. Лепкий Б. Три портрети (Франко, Стефаник. Оркан)/ Б. Лепкий. Львів, 1937. 162 с.
6. Можейко И. Тайная история. Средние века. Новое время/И. Можейко. СПб., 2009. 352 с.
7. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). Ф. 55. Оп. 1. Спр. 102.
8. ЦДІАЛ. – Ф. 129. Оп. 1. Спр. 1057.
9. ЦДІАЛ. – Ф. 129. Оп. 1. Спр. 1114.
10. ЦДІАЛ. – Ф. 146. Оп. 8. Спр. 3032.
11. ЦДІАЛ. – Ф. 146. Оп. 80. Спр. 19.

12. Brzozowski S. Potocki Jakub Ksawery/S. Brzozowski//Polski Słownik Biograficzny. Warszawa,1984–985. T. 28. S. 23–24.
13. Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości / E. Chwalewik. Warszawa, 1916. 297 s.
14. Czernecki J. Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia / J. Czernecki. Lwow, 1905. 112 s.
15. Głos Brzeżański, 1935. Nr. 13. 4 s.
16. Fischer J. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Zarys dziejów / J. Fischer. Lwow, 1927. 96 s.
17. Jaworski P. Wiadomość o Janie Więzyku-Rudzkim (1792–1874), miłośniku egipskich starożytności: z dziejów zbiorów starożytności Uniwersytetu Warszawskiego/P. Jaworski // Światowit. Warszawa, 2001. Nr. 3. S. 47–51.
18. Kryczyński B. Biblioteka zamkowa w Podhorcach / B. Kryczyński // Nasz kraj, 1906. T. 1. Nr. 16.
19. Kuryer Śląski. Pismo poświęcone sprawom ludu polskiego na Śląsku, 1917. 19 czerwca. Nr. 137.
20. Loza S. Architekci i budowniczawie w Polsce / S. Loza. Warszawa, 1954.
21. Maciszewski M. Wiadomość o bibliotece hr. St. Potockiego w Raju przy Brzeżanach w Galicji / M. Maciszewski // Przegląd bibliograficzno-archeologiczny. Lwow, 1882. T. 2. S. 299–312.
22. Maciszewski M. Brzeżany w czasy Rzeczypospolitej Polskiej / M. Maciszewski. Brody, 1910. 224 s.
23. Monitor Polski. Warszawa, 1934 Nr. 225.
24. Pamiątki po Janie Sobieskim, skrzęslił Julian Kołaczkowski. We Lwowie, 1883. 39 s
25. Piotrowski J. Ochrona zabytków sztuki województwa Tarnopolskiego / J. Piotrowski // Województwo Tarnopolskie. Tarnopol, 1931. S. 423–452.
26. Piotrowski M. W sprawie biblioteki i archiwum Zamku Wiszniowieckiego / M. Piotrowski // Miesięcznik heraldyczny. Warszawa, 1930. Nr. 7. S. 146–147.
27. Porządek sadow i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604, wydał i wstępem opatrzył O. Balzer. We Lwowie, 1912. 64 s.

28. Semper Fidelis. 1999. Nr. 6/53. S. 16–17.
29. Sokulski A. Resztki archiwum hr. Potockich w Raju i wiadomość o papierni w Nowej Grobli /A. Sokulski // Silva rerum. Kraków, 1931. Nr. 1–6. S. 29–37.
30. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1888. T. 9. 960 s.
31. Szocki J. Prasa w księgozbiorach domowych Lwowa i innych miejscowości Galicji Wschodniej okresu zaborów/J. Szocki// Rocznik historii prasy Polskiej. 2009. T. 12. z. 1. S. 35–53.
32. Tygodnik ilustrowany. Lwów, 1860. Nr. 43. S. 395–396.
33. Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, przez F. Radziszewskiego. Kraków, 1875. 126 s.

Volodymyr Paratsiy

**ARCHIVAL AND LIBRARY COLLECTIONS
OF POTOTSKI FAMILY IN THE RAI PALACE
(BEREZHANY AREA): A CASE OF THE
BIBLIOPHILIC TRADITIONS IN THE AREA**

This article presents analysis of the informational and cultural significance of the archival and library collections of Pototski family that played important role in the formation of the regional bibliophilic traditions in 19th beginning of 20th centuries. This time was an important period in formation of the intellectual history of the Eastern Galicia due to the accumulation of published and unpublished materials that provide us with insights into the past of the area and help us to understand the present.

Key words: «Rayskyi» palace, Potocki, archival collection, library collection, book, document.

ПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР РУССІЯН МИХАЙЛО – МОНАХ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

Подано біографічний нарис життєвого шляху полковника Армії Української Народної Республіки, монаха Свято-Успенської Почаївської лаври Руссіяна Михайла Тимофійовича на основі новітніх студій і розсекречених архівних матеріалів.

Ключові слова: УНР, Руссіян Михайло, Почаївська лавра, Павло Скоропадський, Симон Петлюра.

Весняного дня 1940 р. прочани Свято-Успенської Почаївської лаври могли звернути увагу на престарілого монаха, який, прогулюючись біля лаврського готелю, вдивлявся в напрочуд сине небо. Цей монах був не таким, як інші, щось в ньому було загадкове. Нетипова для монахів військова виструнченість і ці очі, що вдивлялись в небо і могли, мабуть, розповісти не одну складну та захоплюючу історію із його життя за майже пів цього століття.

Монах Магістріан (в миру – Руссіян Михайло Тимофійович) недарма милувався синім небом. Воно нагадувало йому чорноморське небо та рідне село Байдарські Ворота Таврійської губернії, де він народився 16 листопада 1876 р. в сім'ї полковника царської армії.

Дитинство Михайла минало в родинному колі. Та юнак вирішив залишити дім і піти шляхом батька – стати військовим. Він вступив до Петропавлівського Полтавського кадетського корпусу, який закінчив у 1894 р. Згодом ще навчався в Петрограді в 2-му Костянтинівському училищі, після закінчення якого в званні підпоручика отримав призначення до артилерійських військ. Саме у 31-й артилерійській бригаді і розпочалася його військова кар'єра.

У 1904 р. вибухнула російсько-японська війна, яка була спричинена японськими претензіями на м. Порт-Артур, що був під контролем Російської імперії, та поширенні свого впливу на Корею. Саме в цій війні Руссіян отримав свій перший бойовий досвід. У березні 1905 р. він разом із дивізіоном своєї бри-

гади прибув до місця бойових дій. Бої були кровопролитними, однак війна закінчилася 5 вересня 1905 р. перемогою Японії.

Після війни Михайло вже у званні молодшого офіцера продовжив службу у своїй бригаді. В 1910 р. він був переведений до 4-ї Сибірської артилерійської бригади, де перебував на посадах командира артилерійського парку та командира батареї. Згодом він служив на Іркутському артилерійському складі та командував 2-м бойовим відділом Ковенської фортеці (нині – Каунаський замок, Литва – авт.).

Саме тут, на Східному фронті, Росіяня і застала Перша світова війна, яка розпочалась 1 серпня 1914 р. Згодом він був переведений до Брест-Литовської важкої артилерії, де служив командиром 3-го артилерійського дивізіону та начальником господарської служби 2-го артилерійського дивізіону. Ця господарська (інтендантська) служба в майбутньому стане для нього визначною в житті.

У травні 1915 р. Михайло Тимофійович був переведений на службу командиром 2-ї батареї 127-ї артилерійської бригади, а у серпні 1916 р. отримав звання підполковника і з травня 1917 р. він – командир 1-го дивізіону згаданої бригади.

Саме у цей час він закінчив Офіцерську артилерійську школу та отримав звання полковника. Загалом за час своєї служби в Російській імператорській армії М. Руссіян був нагороджений Хрестом Св. Володимира 4-го ступеня з медами та бантом за бойові заслуги.

У 1917 р. в Російській імперії розгорілася політична криза, антивоєнні настрої та поширення соціалістичних ідей все більше деморалізували військо. За таких обставин Росія могла достроково вийти із Першої світової війни, що, власне, й сталося у березні 1918 р. Полковник Руссіян розпочав свою власну боротьбу – боротьбу за незалежну Українську Народну Республіку (далі – УНР).

У цей час відбувалася «українізація» військових частин Російської імперії, де більшість солдатів та офіцерів були українцями. З цією метою Руссіян у січні 1918 р. став інспектором артилерії 5-го Кавказького корпусу, штаб якого знаходився в м. Катеринослав (нині – Дніпро – авт.)

29 квітня 1918 р. в УНР відбувся державний переворот і до влади прийшов гетьман Павло Скоропадський, який мав підтримку серед керівництва Німеччини. Багато офіцерів та солдат постали перед вибором «що робити далі?»; полковник Руссиян перейшов на службу до Армії Української Держави (далі – УД) і вже в травні був призначений командиром 123-ї артилерійської бригади. У жовтні цього ж року він був переведений на командування 44-м легким гарматним полком Армії УД, а згодом став командиром 16-ї артилерійської бригади.

Правління гетьмана було нетривалим, у листопаді 1918 р., коли закінчилась Перша світова війна, в Україні спалахнуло Антигетьманське повстання. Згодом до цього повстання долучився і Руссиян і вже 10 грудня (за 4 дні до зречення гетьмана – авт.) став помічником командира 15-го важкого гарматного полку військ Директорії (найвищого державного органу УНР – авт.).

У січні 1919 р. він був відправлений інспектором артилерії Катеринославського коша Дієвої армії УНР (далі – ДА УНР). Саме в цей час його, за дорученням вищого державного керівництва, відправили для роззброєння австрійських військових частин, котрі ще залишались на території України.

5 лютого 1919 р. більшовицьким військам вдалося захопити м. Київ. Вкотре розпочалася довга і кровопролитна боротьба українського народу за свою державність та незалежність.

Не минули ці події і полковника Руссияна, з квітня 1919 р. він – командир Холмської артилерійської бригади, з якою, під натиском більшовиків, відступав в район м. Луцька. Згодом він став інспектором артилерії Південно-Східної групи Республіканських військ, а також брав участь у формуванні Гуцульського коша ДА УНР.

Ще у березні 1919 р. Директорія в зв'язку із наступом більшовиків вимушено перенесла столицю УНР до Кам'янець-Подільська. Саме тут 27 травня Руссиян став референтом з артилерійських справ 2-го товариша військового міністра УНР та водночас начальником управління постачання Головного артилерійського управління УНР.

Далі події в житті полковника розвивалися, як в калейдоскопі. Визвольний похід на Київ та його взяття 30 серпня 1919 р. Неваді перемовини із білогвардійцями і згодом черговий від-

ступ. Далі був союз із Польщею для звільнення України (його умовою було включення Галичини та Волині до складу Польщі на правах автономії – авт.) та вимушена еміграція – назавжди.

У цей час, у березні 1920 р., полковника Руссіяна призначили начальником Артилерійської управи Військового міністерства УНР. З 6 червня 1920 р. він був на посаді виконуючого обов'язки начальника головної управи постачання Військового міністерства УНР. Незабаром за фінансові зловживання був зашуджений до арештантських рот, однак покарання не відбував.

З вересня 1920 р. полковник Руссян перебував в м. Бухарест при Надзвичайній Українській місії в Румунії. Тут у грудні 1920 р. полковник Руссян отримав від генерал-полковника Дельвіґа Сергія Миколайовича доручення доставити у місто Тарнов (Польща – авт.) пакет із таємними документами особисто для Симона Петлюри. Виконавши завдання, він деякий час перебував у Тарнові, а згодом переїхав у місто Ченстохов, очікуючи нових розпоряджень керівництва, проте в зв'язку з відсутністю останніх перебрався до Тернополя.

На початку 1921 р. Руссян М.Т. переїхав у Почаїв Тернопільської області, де відкрив свій магазин із церковним начинням. У цей час він підтримував тісні зв'язки з офіцерами Українського війська: полковником Омелюсиком Миколою Степановичем та генерал-хорунжим Омел'яновичем-Павленком Іваном Володимирович, які неодноразово відвідували Почаїв.

У липні 1923 р. Михайло Тимофійович отримав від Волинської духовної консисторії розлучення із своєю другою дружиною – Дашкевич Леонілою Георгіївною (його перша дружина померла в 1906 р. – авт.) і отримав можливість вступити до монастиря Свято-Успенської Почаївської лаври послушником. У лютому 1924 р. прийняв постриг у монахи і отримав ім'я Магістріан.

У 1924–1929 рр. Магістріан (Руссян) займав відповідальну посаду в лаврі. Він був керуючий справами Духовного Собору Свято-Успенської Почаївської лаври. У 1929–1935 рр. – бухгалтер лаври, а у 1935–1940 рр. був призначений завідувачем готелю.

23 березня 1940 р. монаха Магістріана за підозрою в антирадянській агітації заарештували співробітники Почаївсь-

кого районного відділу НКВС та ув'язнили в тюрмі м. Кременця. Проте, під час слідства будь-якої його вини довести не вдалося і він був звільнений з-під варти 28 серпня 1940 р.

Дивним виглядає звільнення Руссіяна енкаведистами. Можна припускати дві версії цього. З одного боку, полковнику-монаху на той час було вже 64 роки і вони могли зважати на його вік. З іншого боку – для радянської спецслужби затримати «петлюрівського» полковника було неймовірним досягненням і відпускали у таких випадках тільки тих осіб, які пішли на співпрацю. Однак, ми, на жаль, не маємо підтвердження жодної із цих версій. Подальша доля полковника Армії УНР, монаха Свято-Успенської Почаївської лаври Руссіяна Михайла Тимофійовича невідома. 17 січня 2002 р. він посмертно реабілітований прокуратурою Тернопільської області.

Список використаних джерел

1. Архівно-кримінальна справа Руссіяна М.Т. // Архів УСБУ в Тернопільській області.
2. Тинченко Я.Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга I. – К.: Темпора, 2007.
3. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга II: Наукове видання. – К.: Темпора, 2011. – 424 с: іл.

Volodymyr Birchak

COLONEL UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC ARMY RUSSIYAN MYKHAYLO – MONK OF THE HOLY DORMITION POCHAYIV LAVRA

On the basis of the modern studios and declassified archival material the biographical essay about life path of the Colonel of the Ukrainian National Republic Army Russiyan Mykhaylo – monk of the Pochayiv Lavra was shown.

Key words: *Ukrainian National Republic, Russiyan Mykhaylo, Pochayiv Lavra, Pavlo Skoropadskyi, Symon Petlyura.*

ФОРМУВАННЯ СВИТОГЛЯДУ В'ЯЧЕСЛАВА БУДЗИНОВСЬКОГО

Проаналізовано становлення світогляду В'ячеслава Будзиновського та визначено основні фактори, що впливали на формування його громадських та політичних поглядів, на основі архівних матеріалів та історико-мемуарної літератури.

Ключові слова: світогляд, політичні погляди, В. Будзиновський, М. Драгоманов, І. Франко.

Певні аспекти досліджуваної проблеми вже частково висвітлені у працях краєзнавців. Окремі фактичні відомості з юнацьких років життя знаходимо у працях Б. Мельничука [1], В. Ханаса [2], Х. Весни [3], І. Прокопівца [4], В. Гаврилишина [5]. Однак на сьогодні зазначена тема не знайшла системного і цілісного аналізу, що визначає новизну запропонованої публікації.

Життєвий шлях В. Будзиновського представлений багатогранною громадсько-політичною, науковою та публіцистичною діяльністю. Свого часу він зробив вагомий внесок у літературний, публіцистичний, а, головне, політичний розвиток Східної Галичини, завжди виступав як захисник українського народу. В. Будзиновський є різнобічною і знаковою постаттю в українському суспільно-політичному, національному та культурному процесах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Тому вивчення його творчої спадщини вказує не лише на вагоме значення цієї особистості для історії українського народу, а й дає змогу краще пізнати обставини становлення української національної думки, відродження західноукраїнських земель у той час, з'ясувати причини і характер подій, що відбувалися в Східній Галичині загалом.

Важливу роль у формуванні світогляду та утвердженні громадянської позиції В. Будзиновського відіграли місце народження, родинне коло, роки навчання, перший громадсько-політичний, публіцистичний редакторський досвід.

Час, у який народився В. Будзиновський, був нелегким і значною мірою визначальним для історії краю. Аналізуючи історію Східної Галичини другої половини ХІХ ст., історик І. Кревецький відзначав: «1860–70-і роки – це переломний час в політичній історії Галичини. Після змін, які в тих часах пережила австрійська держава (перехід від абсолютизму й централізму до конституціонізму й автономізму, впровадження так званого австро-угорського дуалізму), а які розуміється не могли не мати великого впливу також на політичне життя Галичини» [6, с. 22]. У цей час жили і творили такі великі українці, як: М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, В. Стефаник, А. Шептицький, Є. Олесницький, К. Трильовський та інші. Серед плеяди східногалицьких діячів виступає яскрава постать В. Будзиновського.

До недавнього часу офіційною датою народження В'ячеслава Будзиновського вважалося 30 січня 1868 р., і саме ця дата подається в усіх довідкових виданнях. Однак серед документів, що зберігаються у державному архіві Тернопільської області, нами виявлено матеріали, що дають змогу встановити точну дату народження В'ячеслава Титовича Будзиновського. В'ячеслав (Wenceslaus – так в документі) народився 20 січня 1868 р., [7, арк. 13]. Інші дослідники, такі як Б. Мельничук, подають дату народження 30 січня 1868 р. [1, с. 3–6], а М. Чернопиский датою народження вважає кінець 1867 р. [8]. Дату 20 січня 1868 р. підтверджують праці В. Ханаса, який одним із перших подає детальні біографічні дані ранніх років життя В'ячеслава Будзиновського [3, с. 5]. «Тернопільський енциклопедичний словник» також подає дату народження – 20 січня 1868 р. [9, с. 193].

Дещо інші дані про народження В. Будзиновського подає автор статті «Співець козацької слави» Х. Весна, що посилається на редактора й упорядника тому В. Будзиновського «Осавул Підкови» – Р. Горака. Він наводить цитату зі спогадів В. Будзиновського і подає її так: «В метриці якою я легітимувався до половини 1890-х років, – писав В. Будзиновський, – датою моїх уродин був день 20 січня 1868 р. Цю метрику я затратив і в 1897 р. дістав дублікат ч. 88, в котрім

стоїть, що родився 30 січня 1868 р. Моя мама не раз казала мені, що в метричальній книзі дата моїх народин вписана фальшиво, бо я народився при кінці грудня 1867 р. Казала ще котрого дня, та я забув. Парох Баворова коло Тернополя, котрий мене хрестив, вписав це до метричальної книги не зараз, а пізніше, перескочивши Новий рік» [3]. Залишається нез'ясованим, чому В. Будзиновський точно не пам'ятає свою дату народження, яку, як він писав, йому розповіла його мати, однак можна зробити висновок, що цей короткий уривок його спогадів і призвів до невідповідності різних дат його народження у дослідників.

Проаналізувавши першоджерело, яким є метрична книга, про народження в с. Баворів, Заставне, Грабківці, Білоскірка (сучасний Тернопільський район) за 1866–1900 рр., приходимо до висновку, що 20 січня 1868 р. є достовірною датою народження В. Будзиновського [7, арк. 13].

Достеменно відомо, що В. Будзиновський народився у с. Баворів, що знаходиться за 20 кілометрів на південь від Тернополя, у будинку під номером 1. Є відомості, що повитухою була Гелена Бутинська. Охрещений він був не одразу після народження, а 10 лютого 1868 р. Ймовірно, через несприятливі погодні умови батьки не хотіли піддавати загрозі здоров'я маленького В'ячеслава. Обряд хрещення проходив у греко-католицькій церкві с. Баворів [7, арк. 13]. Його здійснив о. Іван Білинський з Баворова. У метричному записі про народження, у графі «батьки» є відомості про те, що дідусем В'ячеслава був Євстахій Будзиновський [7, арк. 13], який був першим у роді священиком, навчався у Львівському університеті разом із Маркіяном Шашкевичем і Миколою Устияновичем [3].

Є відомості, що батько В'ячеслава – Тит Євстахович Будзиновський відкрито позиціонував себе поляком. У побуті розмовляв польською і заперечував своє українське походження. На момент народження сина Тит Будзиновський учителював у с. Баворові (кінець 1860-х – початок 1870-х рр.) і був відомий своїми винаходами у механіці, які першим з українців зареєстрував у патентній службі Австро-Угорщини [9, с. 193]. Батька В'ячеслава Будзиновського можна з упевненістю віднести до тогочасної інтелігенції

(до кінця життя видав декілька популярних книжок), і, як наслідок, він подбав, щоб В'ячеслав здобув хорошу освіту.

Мати В. Будзиновського – Ядвіга Будзиновська (дівоче прізвище – Вайнард), дочка Йозефа Вайнарда і Климентини Едер [7, арк. 13]. На жаль, інших відомостей про матір досі не виявлено.

В. Будзиновський походив із змішаної родини: за його словами: «тато моєї мами був німцем з Чехії і звався Вайнер, мама мами була чешкою і звалась Едер. Тато мого батька був українцем, а мати батька – полькою...» [5, с. 8].

Внаслідок постійних переїздів батька В. Будзиновський з Баворова потрапив до Львова, у якому розпочав навчання спочатку у Львівській польській, а згодом – в українській гімназії. Беручи до уваги пропольське середовище, у якому виховувався молодий В. Будзиновський, закономірним явищем стало його навчання саме у польській гімназії. Однак формування світогляду юнака відбувалося не лише у вузькому сімейному колі.

Починаючи з 70-х років ХІХ ст. на території Східної Галичини поширилися ідеї лібералізму, які згодом, під впливом творчості М. Драгоманова, трансформувалися у радикально-демократичні погляди, що мали значний вплив на формування особистості В. Будзиновського. Світоглядні зміни у В. Будзиновського сталися під впливом знайомства з І. Франком, М. Драгомановим, М. Павликом та іншими передовими людьми того часу [10, с. 4].

І. Франко відносив В. Будзиновського до молодшого покоління письменників і громадських діячів, «котрі виростили під впливом польського позитивізму та соціального демократизму» [11, с. 87]. Критик вважав, що представники молодшої української інтелігенції, до якої відносив і В. Будзиновського, у своїй діяльності були близькими до імпресіонізму та неоромантизму [11, с. 87].

Польську гімназію він покидає в останніх класах через знайомство з І. Франком, М. Павликом, а згодом – і М. Драгомановим. Про вплив творчості М. Драгоманова на формування світоглядних позицій В. Будзиновського йдеться у нарисі В. Будзиновського «Історія національної думки на тлі моїх

споминів» [10, с. 4]. До української гімназії у Львові В. Будзиновський вступив у 1886 р., в якій існував таємний гурток патріотичної молоді, що друкував на гектографі газету, записи народних пісень, мав бібліотеку [10, с. 4].

У листі Б. Бачинського до В. Будзиновського, датованому 20 квітня 1887 р., є підтвердження заснування ним бібліотеки. Б. Бачинський позитивно оцінював прагнення молодого гімназиста, але його, насамперед, цікавило те, якою буде бібліотека, які саме книги у ній будуть і яку проблематику вона висвітлюватиме [12, арк 86].

В. Будзиновський дав свою відповідь на те, що бібліотека систематично висвітлюватиме суспільно-політичні питання, які він вважав найважливішими, з метою формування з українського селянина свідомого громадянина [12, арк 86]. Гурток ставив перед собою мету, за словами В. Будзиновського, «розбудити до самопізнання люд, показати йому його силу і кривди які йому чинять» [12, арк 167]. У його планах було видавати спеціальний календар, через який передбачалося поширювати свої ідеї, з членських внесків, збираних створеними комітетами [12, арк 168–169].

В. Будзиновський звертався до Б. Бачинського, який тоді перебував у Стрию, з проханням надати матеріальну допомогу у видавничій справі його гуртка [12, арк 172–173]. Такі відомості дають нам підставу вважати, що ще з гімназійних років В. Будзиновський розпочав активну просвітницьку роботу. Гурток видавав книги, але вони після проходження цензури, за словами самого В. Будзиновського, потрапляли «через руки прокуратори в поліційну піч» [12, арк 153]. У листі до М. Драгоманова він писав про те, що гурток здобув значний вплив, його праця в основному спрямовувалася на учнів середніх шкіл. Відсутність літератури, особливо українською мовою, спонукала молодих людей до самостійного видання та пошуку літератури. В. Будзиновський писав про те, що їх гурток виник під впливом польських книг, яких теж було обмаль [12, арк 154]. У листі він просив М. Драгоманова надіслати його книги для поповнення бібліотечного фонду товариства і подавав наступну адресу: школа Лісова у Львові, В'ячеславу Будзиновському [12, арк 157]. На період свят чи канікул у навчальних закла-

дах В. Будзиновський просив надсилати літературу на іншу адресу: В.Б. вул. Сніжна, м. Львів [12, арк 158]. Ймовірно, за цією адресою у Львові проживав юнак під час навчання.

В українській гімназії юнак навчався з Юліаном Бачинським і Кирилом Студинським, активно залучався до громадської праці. 1886 р. він розпочав редагувати польський часопис просоціалістичної орієнтації «Праця», який видавав Й. Данилюк [10, с. 4]. Серед його однокласників і друзів були майбутні письменники Л. Лопатинський та О. Маковей, педагоги і диригенти І. Левицький й П. Нижанківський, композитор Є. Купчинський, піаніст і автор музичних творів Д. Леонтович, брат академіка-географа С. Рудницького юрист А. Рудницький. До речі, про гімназійне товариство видав книжку-спогади «Історія однієї громади» О. Маковей [13, с. 2]

У Львові В. Будзиновський швидко долучився до бурхливого громадсько-політичного життя столиці краю, здобув авторитет серед українського студентства, увійшовши до його керівних органів. У 1887–1888 рр. відбулися значні зміни у житті та світогляді В. Будзиновського. Під час навчального року В. Будзиновський не відвідував гімназію, а самостійно готувався до випускних іспитів. Соціалістичні ідеї все більше захоплювали молодого юнака, і він прагнув їх поширювати серед молоді. В. Будзиновський спільно із своїм товаришем, студентом політехніки Станіславом Козловським, започаткував у 1888 р. молодіжний журнал «Товариш». Із запрошенням до співучасті у творенні часопису видавці звернулися до І. Франка і М. Павлика. До редакційної колегії також входили О. Маковей, М. Ганкевич, К. Трильовський та О. Терлецький, а технічним редактором став І. Франко. Попередньо було обумовлено, що статті у журналі можна друкувати лише за одноголосною згодою редколегії [2, с. 5]. На В. Будзиновського покладався обов'язок збору коштів на чергове видання [1, с. 3].

Перший номер «Товариша» вийшов 10 липня 1888 р. У ньому була надрукована перша україномовна стаття В. Будзиновського «Сільське робітничє питання» (рецензія на німецьку книжку) [4, с. 167]. Беручи до уваги те, що до редколегії входили відомі на той час діячі, то журнал

мав досить непогані перспективи, але вже перший тираж став причиною різних поглядів та думок. І саме тому творча співпраця молодого колективу тривала недовго. В. Будзиновський звинуватив І. Франка у відході від колегіальності у виборі матеріалів. Це стосувалося критичної рецензії М. Драгоманова на брошуру О. Кониського «Етнографія слов'янства» та антисемітського вірша М. Старицького, які І. Франко опублікував, не отримавши згоди редколегії. Ці незгоди призвели до того, що В. Будзиновський разом із декількома товаришами вийшов із редакції, і на цьому перший номер «Товариша» залишився єдиним [10, с. 4]. Однак необхідно підкреслити, що його поява була помітним явищем в історії суспільно-політичної думки в Україні. По-перше, «Товариш» символізував початок руху студентів на захист своїх політичних прав; по-друге, на арену політичної боротьби виходила нова генерація політиків [4, с. 167]. В. Будзиновський вперше на сторінках часопису спробував свої сили як публіцист.

У 1888 р. В. Будзиновський вступив до Львівського університету на природниче відділення філософського факультету, але не залишився осторонь громадського життя і активно брав у ньому участь. За організацію студентського протесту у міській ратуші 8–9 березня 1889 р. проти нового закону про заборону соціалістичних організацій, його було відраховано з університету 21 березня 1889 р. разом з декількома товаришами. План навчатися у Цюріху в Швейцарії не здійснився, і в 1889 р. В. Будзиновський вступив у Віденський університет, у якому вивчав медицину. Тут він став членом студентського товариства «Січ» і спільно з Іваном Гриневицьким вів гостру боротьбу з аполітичною молоддю та прихильниками інших політичних напрямків. Відень значною мірою сприяв еволюції політичних поглядів молодого політика, тому що саме там формувалися ідеї національно-визвольних рухів не лише українських патріотів. Він спілкувався з чеською молоддю, лідерами австрійських соціал-демократів, у програмі яких ще з 1889 р. стояло питання про федеративний устрій національно строкатої Австро-Угорської імперії [3, с. 4].

Отже, формуванню В. Будзиновського як особистості та його національно-патріотичних і політичних поглядів слугувало навчання з його своєрідною внутрішньою атмосферою і глибокими народними традиціями, а також знайомство з творчістю визначних українців, які жили і творили в той час. В цей період відбувалося формування та становлення його суспільно-політичних поглядів, утверджувалася громадянська позиція, що остаточно сформувалася у 1890 р., коли В. Будзиновський став одним із співзасновників Русько-української радикальної партії.

Список використаних джерел

1. Мельничук Б. Доля В'ячеслава Будзиновського / Б. Мельничук // В. Будзиновський. Наші гетьмани. – Тернопіль, 1990. – С. 3–6.
2. Ханас В. Найрадикальніший серед руських радикалів / В. Ханас // Селянська доля, 1993. 30 січня. С. 5.
3. Весна Х. Співець козацької слави / Х. Весна // Вільне життя, 1991. 11 квітня.
4. Прокопів І. В'ячеслав Будзиновський (30.І. 1868–14. ІІ. 1935) – публіцист і письменник / І. Прокопів // Український календар. 1968. – Варшава, 1968. – С. 166–167.
5. Гаврилишин В. Будзиновський повертається.../В. Гаврилишин // Калейдоскоп. 1993. 20 лютого. С. 8.
6. Кревецький І. З секретів польської політики у Галичині 60–70 рр. м. ст. / І. Кревецький // Літературно-науковий вісник, 1911. Т. 55. С. 22
7. Держархів Тернопільської області. – Ф. 487. Оп. 1. Спр. 280. Арк. 269.
8. Чернопиский М. «Сей чоловік на муки піде, а не зрадить...» / М. Чернопиский // Західна Україна, 1993. № 22. 23–29 травня.
9. Тернопільський Енциклопедичний Словник [Передмова Геннадія Яворського]. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2004. Т. 1. А – Й. – 696 с.
10. Ханас В. Перший голос за незалежність / В. Ханас // Подільське слово, 1993. 30 січня. С. 4.
11. Франко І. Українсько-руська (малоруська література) / І. Франко // Зібрання творів: В 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. Т. 41. – С. 87.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

Ф. 663. Оп. 2. Спр. 72. Арк. 174.

13. Медведик П. І фольклор, і музика, і театр / П. Медведик//Русалка Дністрова, 1993. № 18. Жовтень.
14. Левицький К. Українські політики Галичини. – Тернопіль,
15. 1996. – С. 83–85.

Andrii Tsai

THE FORMATION OF VYACHESLAV BUDZYNOVSKY'S WORLD OUTLOOK

The formation of Vyacheslav Budzinovsky's world outlook has been analyzed. The main factors that have had an effect on his social and political views have been determined.

Key words: *world outlook, political views, V. Budzynovsky, M. Drahomanov, I. Franko.*

КРАСНА ПУЩА: ПРАВДА І ЛЕГЕНДА
(ДО 350-ЛІТТЯ ЗАСНУВАННЯ
МОНАСТІРЯ В КРАСНОПУЩІ)

У статті з'ясовано окремі сторінки минулого Василіанського монастиря в околицях с. Краснопуща, що на півночі Бережанського району: становлення обителі, історія її розвитку, формування архітектурних складових комплексу, зазначено відомих особистостей та фундаторів монастиря.

Ключові слова: Краснопуща, монастир, Ян Собеський, о. Гедеон, церква, іконостас, монастирська бібліотека

Літопис Поморянського замку розповідає, що в січні 1665 р. до Поморян прибув недавній титулований польний гетьман Ян Собеський. На його честь у тамтешніх правічних лісах – у Красній Пущі – було влаштовано велике полювання, яке через непередбачені перешкоди розпочалося лише з полудня [12, с. 85; 16, с. 69–70].

«Собеський стояв на місці, що нині зветься Братська пасіка. Коли підстрелив вепра-одинака, з ножем у руці хотів його добити. Але кабан, стікаючи кров'ю, почав з того місця втікати. Захопившись переслідуванням здобичі, гетьман щораз даліше віддалявся від свого товариства.

Над пущею стояла мряка, почав порохити сніг, насунулись сутінки. Нарешті запала така темна ніч, що й за три кроки нічого не було видно.

Замерзлий і зголоднілий він пробував повернутись до мисливців, але провалився у сніг глибокого яру. Зморений, нарешті вибрався на широку долину й серед лісової гущавини зауважив маленький промінчик світла. Раптом з-під його ніг схопився олень і побіг до того місця, звідки мерехтіло світло. Собеський подався слідом за ним. Добігши до маленької хатини, олень вдарив рогами у двері. З освітленої скіпкою хатини вийшов поважний, одягнений в чернечий одяг старець, і олень приліг до його ніг.

Собеський привітав господаря словами: «Слава Ісусу»

Христу!». На що той відповів: «Слава Богу, слава Ісусу Христу, слава і Вам навіки!».

«Хто ти такий, старче?» – запитав Ян Собеський і продовжив: «Не гніви Бога, бо тільки Божа слава триває навіки, а люди..., люди мізерні і слава їх мізерна. Краще скажи де я, і що ти тут робиш?».

«Не лякайтеся, Пане, і приступіть ближче... Я – плохий богомалець, та щасливий буду нині приймати Вас у цій хаті, бо на Вашій голові бачу королівську корону, а на Вашому серці написано: «Слава вовіки!» І припав старець до ніг Собеського та поцілував його руки.

Здивований і зворушений підняв Собеський старця, і сльози набігли йому на очі. За хвилину заговорив: «Якщо Ти знахар Божий, то нехай діється свята воля Його. Сьогодні я буду в Тебе в гостях змерзлий, голодний, загублений, а завтра Тебе візьму до себе». І увійшов до хатини пустельника отця Гедеона.

У маленькій пічці прискав вогонь, а в невеликому горщику варився горох, яким пустельник із Собеським підкріпилися під час вечірньої трапези. Потім старець ще підкинув дров, і в хатині стало ясніше, тепліше та веселіше. Собеський приліг на ложе, встелене мохом та пахучим зіллям, та розпитав: звідки пустельник і чи давно проживає у Пущі? І що то за олень, що вивів мене до хатини?

Із розмови довідався, що олень був з маленького вихований у пустельні й приручений. Дивно, що жоден звір, жоден мисливець досі не заподіяв йому шкоди, і тому пустельник називав його Царем.

Розповів чернець, що вже дуже давно, коли на Україні витала воля, козакував, бував у Криму, в турецькому полоні, ходив з козацьким військом Петра Сагайдачного на Москву. Потім пішов у монастир, але Богдан Хмельницький запросив його служити капеланом у козацьких походах. Після Зборівської битви самотужки пішов у ліси і дістався місця давнього згарища, знайшов рештки печі та стін, бо тут колись, за переказами, стояло село Краснопуща. Власними руками добудував спочатку піч, а потім хатину. Допомогає йому один благородний селянин із сусіднього с. Плхів, який ще і зараз приносить йому поживу.

Нестерпно було йому дивитись на страшні війни, вбивства та знуцання. Тепер молитесь за людей і за свої гріхи як сповідник чину Василя Великого.

Нарешті розповів, «як одного разу уві сні бачив я Вас, звертаючись до Собеського, в короні, з мечем у руці. Біля Ваших ніг падали мусульманські голови і численні бунчуки, а коли вирушали у похід, хрести виростали за Вами!

А призначено мені не вмирати, допоки не побачу Вас королем».

І впав старий монах на коліна і почав гаряче молитися. А було то вже за північ.

Собеський ще довго дивився, захоплюючись старцем, який напророкував йому королівство, та врешті втома далася взнаки, і сон зліпив йому очі. Спав він так міцно, як ніколи.

У сні здавалося йому, що на улюбленому бронзовому коні пробігав далекі землі, а за ним його бойові побратими. Біля ніг його падали мусульманські голови... А на своїх грудях побачив великий золотистий хрест, а на голові відчув важку королівську корону. Великі натовпи людей проштовхувалися до його ніг і кричали: «Слава, слава навіки!».

Коли гетьман прокинувся, сонце було в зеніті, а біля його ніг спав Гедеон...

Щось змінилось в душі гетьмана.

Цього дня він впав на коліна і довго молився, а коли хотів встати, старий Гедеон поклав руки на його голову і благословив.

Собеський сказав: «Святий старче, хочу, щоб на цьому місці, де я сьогодні перебуваю у тебе в гостині, стояв монастир Твого чернечого згромадження. Наказую, щоб це, нині пусте і заросле місце, було очищене, а скільки Ти за день пройдеш навколо цього місця, стільки землі дам у власність монастиря. Ти ж поїдеш зі мною до Львова, щоб підписати всі необхідні документи і виконати всі необхідні процедури і стати настоятелем новоствореного монастиря...» [11, с. 160–165; 12, с. 88; 16, с. 68–72].

За благословенням львівського єпископа Атаназія Желібовського Гедеон став ігуменом.

7 березня 1665 р. Собеський виділив кошти на розбудову монастирів оо. Василян у Золочеві та в Краснопуці. Згодом фундував і давній монастир Василян у Підгірцях [12, с. 88; 15].

Навесні 1666 р. було завершено дерев'яний монастир у Краснопуці – зведено церкву, дзвіницю та келії. На цей час у підпорядкуванні ігумена Гедеона було троє монахів.

Собеський виконав свою обіцянку, виділивши монастирю 1000 моргів землі і лісу. Після перемоги в битві під Віднем він наказав з турецьких гармат відлити кілька дзвонів для Краснопуццанського монастиря. Також дав розпорядження своєму придворному художнику Василю виконати іконостас для монастирської церкви. Цей твір дивував і вражав відвідувачів своїм іконописом, а різьба була виконана настільки мистецьки, що здавалось, ніби то завіса, виткана із золотих виноградних гілок. Згодом тогочасні знавці оцінили іконостас у 200 тис. крон [12, в. 88].

Краснопуца стала улюбленим місцем короля Яна III Собеського. Він наказав з вузької лісової стежки зробити широку «Королівську дорогу», а на місці нинішньої Братської пасіки збудував літній дерев'яний палацик, в якому відпочивав після ловів, влаштовував трапези і гостини.

Недалеко хутора Залужжя, біля джерела, де напився води (коли заблукав), наказав спорудити пам'ятний знак з хрестом. Люди в пам'ять про короля назвали це джерело Королівкою. Кам'яний хрест біля криниці зберігся до наших днів [6, с. 226].

Після смерті настоятеля о. Гедеона в 1689 р. вдячна братія поховала його у дзвіниці церкви Краснопуццанського монастиря. Пізніше стали вважати, що пустельник-чернець Гедеон – це Гедеон Буйницький, ігумен Краснопуццанського монастиря у 1735–1750 рр., хоча засновниками монастиря були монахи Варлаам і Феодосій [12, с. 88]. А старого козака нібито звали Федором чи Теодором.

Так правда переплелася із легендою.

На межах володінь монастиря ченці встановила межові кам'яні знаки-стели. На одному з них, при давній дорозі, можна було прочитати: «Отець Гедеон Буйницький отримав від короля Яна III Собеського для Василіян у Краснопуці орундацію і землі в 1679 р.». На іншому був напис: «Для того є та таблиця викарбувана, щоб цілий світ похвалу прочитає, що землі Краснопуці прославляв Ян Найясніший, коли тут молився отець Гедеон, ігумен з братами. Знаки

границь учинив каменями». На тильному боці каменю дописано: «Яків Людвік, Королевич Польщі, 1736 р.».

З боку с. Пліхів на граничному стовпі під плоскорізьбленим хрестом – зображення корони, а нижче – гербовий щит Собеського. Зліва напис – «Якуб», а справа – «Людвік, королевич Польщі 1735 р.». На звороті – «Краснопуццанських земель є границя з ласки найяснішого королевича...».

Усі написи на межових знаках майже ідентичні. Лише на одному камені, що обріс мохом, інші слова: «Значна є ласка, значна і границя, вічно надана нам від Королевича Його Величності Пана.» [12, s. 90].

У 1726 р. королевич Якуб Людвік додав монастирю землі і призначив 620 злотих річної допомоги [3, с. 269–274; 12, s. 91].

Як розповідають джерела, остання дерев'яна церква монастиря, зведена з відбірних, гладких дубових брусів зрубу, постала в 1743 р. Розташовувалась вона на широкій розлогій поляні серед правічного лісу. Підвалини церкви опирались на фундамент з великого тесаного каміння. До балюстради хорів кріпились портрети королівської родини, що належали пензлю Альтамонте, а також портрети родини Синявських. Було кілька історичних живописних полотен [12, s. 98; 14, s. 30]. Іконостас воістину був королівським. Слава про нього докотилась аж до Відня. Його красою любувались письменники Іван Франко, Андрій Чайковський, Богдан Лепкий. Останній залишив про іконостас чудовий опис, наділений власними емоційними відчуттями [7, с. 31–43; 8, с. 131].

Різьбив іконостас, ймовірно, сницар Гнат Стобенський з м. Жовкви. Малярські роботи виконав відомий український художник, найкращий з європейських малярів XVIII ст., Василь Петранович. Він був учнем жовківчанина Юрія Шимоновича-Семигиновського (1660–1711 рр.), який колись навчався малярства в Академії мистецтв у Римі [5, с. 410].

Авторство В. Петрановича підтверджує документ монастиря, датований 1725 р.: «...Сіє поминаніє Благородного Раба Божія Василя Петрановича, маляра найяснішого его милості королевича Якуба з Жовкви» [5, с. 410–411].

Окрім Краснопуццанського іконостаса, В. Петранович розписував Крехівський іконостас для монастирської церк-

ви Св. Миколая (1742–1744 рр.), а також іконостас для Троїцької церкви у Жовкві, збудованій у 1720 р. Одночасно, маляр виконав замовлення магната графа Миколи Потоцького з Бучача і намалював іконостас для місцевої парафіяльної церкви Св. Миколая. У Бучачі допомагав Петрановичу його учень Станіслав Отосельський [5, с. 412].

У травні 1800 р. майстри з Бережан – Францішек Площак та його син – обновлювали церкву Краснопуцанського монастиря, замінивши дубові підвалини [5, с. 414]. Відомо, що над обновленням храму працювали також малярі Іван Квасницький з Біща та Т. Капистинський [5, с. 414].

Відомо, що монастир мав багату старовинну бібліотеку, яку свого часу відвідав Іван Франко [10, с. 504–509]. На жаль, через непогашену свічку 26 червня 1899 р. краснопуцанська дерев'яна церква в ім'я Івана Хрестителя згоріла. Вже 6 липня сюди для обстеження та опису врятованих речей прибув професор Львівського університету Людвік Фінкель.

Збереглися дві різьблені бічні колони, образ св. Василя (1741 р.), образ Христа з апостолами, образ св. Іоана (старовинна ікона мальована на дереві) та портрет короля Яна Собеського і його дружини Марисеньки (копії) [12, с. 91; 13, с. 1].

Пізніше з'ясувалось, що з вогню було винесено кивот, дві літургійні книги в оправі XVII ст., (у вступі однієї з них згадувалося ім'я короля Михаїла Корибуга), Царські врата, три бічні вівтарі й десять різьблених колон іконостасу. Залишилась неушкодженою і дерев'яна дзвіниця [5, с. 415; 12, с. 98; 13, с. 1–2].

Цікаво, що за два роки після пожежі, 8 (21) червня 1901 р., саме у Краснопуці своє послання до вірян «Про ювілей» з роздумами про відпустові місця написав митрополит Андрей Шептицький [9, с. 242].

Нову муровану церкву в Краснопуці було збудовано 1906 р. Примкнула вона до більш раннього крила збудованої у XVIII ст. двоповерхової будівлі келій монастиря, на південній стіні якого зберігся сонячний годинник. Розписував церкву художник Сергій Дідушенко у 1912 р. [5, с. 414; 17, с. 56].

Того ж року монахи монастиря Св. Онуфрія зі Львова купили у дідача Грицька Чичковського іконостас з колишньої

церкви Деревачівського монастиря, який ще у 1719 р. різьбив Гнат Стобенський, і передали його як подарунок до Краснопуццанського монастиря. Ікони до нього у XVIII ст. писали ігумен Василянського монастиря о. Теодозій Січинський та світський маляр Павло Килимович [5, с. 415].

У 1917 р. Товариство консерваторів мало намір забрати до музею у Львові рештки згорілого первісного іконостасу, але ігумен краснопуццанський не віддав їх і разом із врятованими колонами наказав вмонтувати у подарований іконостас [5, с. 415].

У 1934 р. до Краснопуццанського монастиря було передано Чудотворну ікону Матері Божої – копію Іверської ікони, що на горі Афон. Згідно з переказами, її у XVII ст. передав монахам шведський капелан [4].

За радянської влади монастир закрили. Останній відпуст у Краснопуцці відбувся 7 липня 1947 р. Від знищення Чудотворну ікону в срібному та золотому окладі зберегла жителька Краснопуцці Марія Лещук [4].

Після закриття монастиря громада с. Вербів у 1952 р. придбала Краснопуццанський іконостас та деякі церковні предмети у майора Червоної армії за десять фур картоплі [1].

У радянський час у монастирі розмістили будинок престарілих. Близько 1955 р. в церкві Св. Івана Хрестителя зроблено перекриття для другого поверху – приміщення їдальні для психічно хворих, пробито дверний отвір, із захристія об'їдали кухню, а розписи забілено вапняним розчином.

За співпрацю з підпіллям ОУН і допомогу пораненим воїнам УПА священика о. Пришляка та монаха Вишневського було вислано в Караганду на заслання. Напередодні арешту їм вдалося заховати деякі цінності монастиря. Але одну із замурованих схованок під час перебудови храму пограбували [2].

У 1979 р. в монастирі розмістили психоневрологічний інтернат, а в 1980 р. було спалено монастирську каплицю [2].

Краснопуццанський іконостас зберігся до наших днів. Установлений він у мурованій 1936–1938 рр., за проектом архітектора Лева Левинського, церкві Пресвятої Діви Марії в с. Вербів Бережанського району. Верхній ряд іконостасу, що не поміщався по висоті, на жаль, знято. У пустотах між півкруглим

склепінням та іконостасом, з лівого та правого боку, приладнано фігури двох ангелів роботи майстерні Іоана Пфістера, які перенесено з вітваря фарного костелу Св. апостолів Петра і Павла у Бережанах. Частина ікон підмальована, але Царських врат рука сучасного художника не торкалася. В одному з побічних вітварів збереглась ікона пензля Сергія Дідушенка.

Монастир у Краснопуці відновлено в 1992 р. Повернуто церкву, каплицю та частину монастирських і господарських приміщень, а решту залишено для потреб психоневрологічного інтернату.

Нині, вже другий після відновлення обителі, настоятель монастиря оо. Василіян о. Степан Романик із Золочева продовжує роботи з відбудови храму та монастирських приміщень. До церкви завезено Чудотворний образ св. Іоана Хрестителя в срібному окладі, виготовлено новий іконостас.

Як і в давні часи, кожного року 7 липня, на Різдво святого Івана Хрестителя, сюди, у Краснопуцанський монастирський храм, на відпуст з'їжджаються та сходяться тисячі вірян. Будівлю монастирських келій повернуто в 2014 р.

Краснопуца була і залишається другою святинєю (після Зарваниці) на наших теренах.

Краснопуца до 1899 року.

Сучасний вид Краснопуццанського монастирського храму.

*Краснопуццанський іконостас у церкві Пресвятої Діви Марії у с. Вербів
Бережанського р-ну.*

Список використаних джерел

1. Записав Б. Тихий в 1995 р. у м. Бережани Тернопільської обл. від Дмитра Нагірного (1913 р. нар.) та в 2013 р. від Теодора Хамаря (1923 р. нар.).
2. Записав Б. Тихий в 2012 р. у с. Урмань Бережанського р-ну Тернопільської обл. від Зеновія Наконечного (1949 р. нар.).
3. Бемко В. Відпустові місця (Краснопуща і Лісники) / В. Бемко // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1970.
4. Василянський монастир Різдва святого Івана Хрестителя у Краснопущі. Буклет.
5. Вуйцик В. Краснопущанський іконостас Василя Петрановича / В. Вуйцик // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. 236.
6. Золота земля Опілля. Легенди, перекази, прислів'я, приказки, приповідки/Упорядник Б. Тихий. – Бережани – Тернопіль, 2010.
7. Лепкий Б. Три портрети. Іван Франко. Василь Стефаник. Владислав Оркан. Спогади / Б. Лепкий. Львів, 1998.
8. Лепкий Б. Казка мого життя. Бережани / Упорядник Б. Тихий. – Бережани, 2013.
9. Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2. 08. 1899 р. – 7. 09. 1901 р.). – Торонто, 1965. Т. 1.
10. Чайковський М. Іван Франко в моїх спогадах/М. Чайковський // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956.
11. Щурат В. Краснопущанська легенда/В. Щурат//Записки Чина Св. Василя Великого. – Жовква, 1926. Т. 2. Вип. 1–2.
12. Czernecki J. Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia/J. Czernecki. Lwy w, 1905.
13. Finkel L. Sprawozdanie z wycieczki konserwatorskiej/L. Finkel// Odbitka z «Teki konserwatorskiej Galicyi Wschodniej». Lwyw, 1900. R. 2.

14. Swestka R. Sływ parę o zabytkach w okolicy Brzeżan / R. Swestka // Brzeżany. Jednodniówka akademicka. 1927. We Lwowie, 1927.
15. Tatomir L. Ślady kryła Jana III w kraju naszym / L. Tatomir. – Lwów, 1883.
16. Zamorski Br. Kronika pomorzańska według źrydel miejscowych / Br. Zamorski. – Lwów, 1867.
17. Wiszniewski S. Przewodnik po Brzeżanach i okolicy / S. Wiszniewski. – Brzeżany, 1937.

Bohdan Tykhyi

KRASNOPUSHCHA: TRUTH AND LEGEND

**(TO THE 350TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF THE
MONASTERY IN KRASNOPUSHCHA)**

Some aspects of Basilian monastery formation, history and moulding of the architectural components of this complex in the village Krasnopushcha (Berezhany region) are analyzed in the article. Activities of the famous personalities and founders of the monastery are mentioned.

Key words: *Krasna Pushcha, monastery, Jan Sobiesky, father Gedeon, church, iconostasis, monastery library.*

**ІОАН ПФІСТЕР І МУЗЕЙ САКРАЛЬНОГО
МИСТЕЦТВА ТА ІСТОРІЇ ПЕРЕСЛІДУВАНОЇ
ЦЕРКВИ В БЕРЕЖАНАХ**

**(до десятиріччя музею у складі Заповідника
та 400-ліття переїзду Іоана Пфістера на постійне
проживання у Бережани)**

У статті розкрито основні етапи становлення й розвитку Музею сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани. Акцентовано увагу на музейних предметах дерев'яної сакральної скульптури, що належать школі І. Пфістера.

Ключові слова: Іоан Пфістер, Музей сакрального мистецтва, дерев'яна скульптура, Бережанське середовище скульпторів.

Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви з 1 серпня 2007 р. входить до складу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани. До 1 грудня 2015 р. музей займав приміщення на першому поверсі південно-західного крила будівлі міської ратуші, що є пам'яткою архітектури національного значення, збудованої в 1803 р. (м. Бережани, пл. Ринок, 1).

Свою діяльність, за ініціативи Зборівської єпархії та Бережанського деканату, музей розпочав 24 червня 2000 р. як Музей переслідуваної церкви. Засновник музею – священик, колекціонер та громадський діяч о. Михайло Немелівський. Найбільше приклалися до розбудови музею тодішній єпископ Зборівської єпархії Михаїл Колтун, отець-декан Іван Хрептак, сестра-служебниця Надія Галейко та вже покійний доктор Роман Смик із Чикаго (США).

Серед найцінніших експонатів – церковно-ужиткові речі; унікальні стародруки; більше двох десятків листів митрополита Андрея Шептицького до Бережанського деканату, які були надіслані в музей в рік 150-літнього ювілею митрополита Андрея; філателія; твори сакрального живо-

пису та дерев'яної сакральної скульптури, серед яких дві скульптури та чотири фрагменти вівтаря роботи майстерні відомого скульптора Європи початку XVII ст. Іоана Пфістера [7, с. 2831].

До 25 листопада 2015 р. пройшла музейну консервацію унікальна колекція дерев'яної скульптури початку XVII – середини XVIII ст., були реставровані майже всі роботи сакрального живопису, серед яких і зображення Св. Йосафата Кунцевича, ймовірно, роботи художника Модеста Сосенка. У Національному науково-дослідному реставраційному центрі України (м. Київ) з січня 2016 р. знаходяться на реставрації два Євангелія: Львівське (1600 р.) і Почаївське (1771 р.).

У 2008 р. Зеновій Мігоцький у статті «Доля Бережанського музею переслідуваної церкви» наукового щорічника «Історія релігій в Україні» [3, с. 74] висловив сумнів щодо збереження музейних предметів і майбутнього музею. Включення музею у структуру Заповідника, на його думку, «... не обіцяє нічого доброго», а музей переслідується байдужістю і бездуховністю. Що ДІАЗом у м. Бережани «... керують люди випадкові», з технічною освітою і чинять «... шалений тиск на людей» [3, с. 748]. Хочеться спростувати також думку, що, мовляв, станом на 2008 р. в музеї було більш як 4 тис. експонатів [3, с. 746]. На 1 серпня 2016 р. Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви нараховував усього 2204 музейних предмети, з яких 1413 основно-го і 791 предмет науково-допоміжного фонду [4; 5].

В музеї не виявлено робіт школи Іоана Георга Пінзеля, а «Мадонна», яку вважали роботою Якова Струхманчука [3, с. 747], експертами не підтверджено. Вирогідніше, що це є копія оригіналу австрійського художника кінця XIX – початку XX ст. Франца фон Дефреггера. Ця робота є олійним друком Матері Божої з дитятком, причому не цілий, а розрізаний по половині висоти.

Оскільки найціннішими музейними експонатами на сьогодні є сакральна скульптура, то мова піде саме про різьбярські роботи.

Коли в 2008 р. в кімнату виставки дерев'яної скульптури Музею сакрального мистецтва та історії переслідуваної

церкви автор запросив свого доброго приятеля, завідувача відділу реставрації кам'яної пластики Варшавської Академії Мистецтв доктора Януша Смазу, то у нього було велике здивування і він зауважив: «Та це ж класика!»

Скульптури роботи майстерні І. Пфістера.

Безперечно, що це класичні ренесансні роботи німецько-нідерландської школи. Скульптури роз'їдав шашіль, і вони потребували негайної консервації або реставрації та зміни умов зберігання. Саме завдяки науковим працівникам Заповідника стала можливою музейна консервація унікальних скульптур. Заступник директора з наукової роботи в 2011 р. встановив контакти з дирекцією Львівської філії реставраційного центру України. Незабаром скульптури поїхали у Львів і пройшли консервацію. Більше того, за співпраці з Львівською національною галереєю мистецтв та Львівським реставраційним центром, дерев'яні скульптури музею Заповідника в 2015 р. перебували на виїзній виставці у Львові під назвою «Іоан Пфістер та Іоан Пінзель.

Витоки Львівського бароко». Виставка тривала з 28 травня до 1 грудня 2015 р.

Як же скульптури потрапили в Бережанський музей і звідки?

Щоб прослідкувати походження сакральної скульптури, що потрапила до музею, більш детально зупинимось на описі інтер'єру «фарного» костелу, в якому вона знаходилася від першої половини XVII ст. Саме на початку XVII ст. з'явився в Бережанах вроцлав'янин – скульптор Іоан Пфістер. Відомо, що Пфістер від 1612 р. працював на замовлення власників міста, а в 1616–1617 рр. постійно проживав у Бережанах [1, с. 8; 2, с. 139–140; 6, с. 106–107]. Під впливом Пфістера пожвавилась діяльність групи місцевих і приїжджих скульпторів. Вони працювали над будівництвом нових храмів, оздобленням інтер'єрів замкових палаців, віконних прорізів, каплиць, надгробних пам'ятників і кам'яниць.

У готичному, хрестоподібному в плані, парафіяльному костелі в Бережанах збереглися колосальних розмірів витесані з каменю коринфські колони, оперті на монументальні плоскорізьблені трони, а на колонах – багата, декорована з тесаного каменю, аркада з розетами, що, ніби поєднує землю з небом, роботи Іоана Пфістера. Колони суцільно вкриті складним ренесансним рослинним орнаментом, зображенням ангелів-серафимів та різьбленими гербами Синявських. Ця аркада є головним елементом різьбярського вистрою костелу, що оригінально розмежовує вітарну частину від нави. На вході в храм – портал, теж роботи майстерні Пфістера [7, с. 29]. Костел приваблює своїми пропорціями, простотою і шляхетністю. До речі, цей портал відновлено польськими реставраторами під загальним керівництвом професора Януша Смази у 2013 р. Проведена реставраційна консервація і накриття живописної гербової частини portalу титановим дашком. Восени 2015 р. відновлено монументальну плоскорізьбу нижньої частини різьблених інтер'єрних колон з нарощенням втрачених кам'яних елементів узору, а також заново виготовлено втрачені кам'яні карнизи колон, завдяки збереженням світлинам інтер'єру костела.

Отож, в 1625 р. майстерня Пфістера завершила для костелу Св. апостолів Петра і Павла двоюрусний дерев'яний вітар з різьбою зображення Ісуса Христа Розп'ятого.

На жаль, Пфістер ніколи не підписував своїх робіт, за винятком мармурового надгробку Острозьких в Тарнові, змонтованому в 1620 р. [2, с. 140–141; 6, с. 106–107; 7, с. 29].

Розп'яття Ісуса Христа на вівтарі бережанського костелу, як і інші фігури, різьблено з липового дерева. Над головою табличка з написом «I. N. R. I.». Над розп'яттям – Бог Отець і Святий Дух, з боків – позолочені сонце і місяць. Вівтар прикрашався різьбленими і позолоченими капітелями. Бокові вівтарі також мали чимало різьблених постатей. Але на них, на відміну від головного, збереглися акти, в яких зазначено скульпторів Альберта (Альбертуса) і Якуба Вайгеля (Вагилевича).

*Мармуровий надгробок Острозьких в Тарнові
з підписом І. Пфістера.*

Відомо, що у 1765 р., після реставрації головного вівтаря, до оздобу вівтаря використано три старі постаті, які позолочено. Очевидно, що саме в цей період заново вирізьблено зображення Магдалини, що теж зберігається в нашому музеї.

В акті 1647 р. зазначено, що костел вибудували у 1620 р. Адам Геронім Сиявський і його дружина Катерина з Штембергу Костчанка. Була і меморіальна чорномармурова таблиця. Очевидно, що в 1647 р. в костелі було вмуровано більш ранню таблицю з чорного мармуру, повний текст якої не зберігся. У жовтні 2015 р. реставраторам з Польщі вдалось відшукати її фрагменти.

Посвячено костел 31 серпня 1625 р. архієпископом львівським Яном Андрієм Порохницьким. Про це свідчить пізніша епітафіяльна

таблиця, вмурована 1776 р. в костелі під хорами, праворуч від входу. Відомо, що в 1658 р. на місто було здійснено наїзд козаків, а в 1675 р. та 1676 р. – татар і турків. Шукаючи цінності та золото, татари спустошили костел, порозбивали і понищили саркофаги та вівтарі [7, с. 31]. На щастя, головні скульптури вівтаря Христа Розп'ятого збереглися. В цей період, очевидно, було розбито віднайдену пам'ятну плиту.

Пробоц Бережанський Кристин Цешковський відновив і реставрував вівтарі, а найкращим його оздобам у цілості повернув попередній вигляд. В акті інвентаризації 1754 р. зазначено, що головний вівтар виготовлено в XVII ст., а різьба фігур св. апостолів Петра і Павла та Розп'ятого Ісуса Христа є «старосвітською» роботою [7, с. 31].

У верхній групі дерев'яного іконостасу були різьблені постаті пророка Мойсея і святих. По боках різьблені фігури св. Миколи і Героніма. На гребені вівтаря – Матір Божа. Скульптури св. апостолів Петра і Павла розміщені над побічними вратами.

Пожежа в місті 1810 р. спалила побічні вівтарі і дах, але, очевидно, не пошкодила великого вівтаря, що сягав

Фрагмент меморіальної таблиці 1647 р.

склепінь, і, беручи до уваги фотографії, він і нині міг служити взірцем для наслідування. Здогадку про його авторство саме Іоана Пфістера висував у своїй монографії «Мистецтво Львівське» В. Лозинський [8, с. 168 172].

Після Другої світової війни костел було закрито, іконостаси розібрано, різьба вважалась втраченою. На щастя, головні скульптури центрального вівтаря парафіяльного костелу вдалося відшукати авторові цих рядків у 2002 р. у с. Вербів, які потрапили туди з Бережанського костелу (можливо через Нараївський костел, фігури якому подарував Потоцький). Адже є відомості, що скульптура зберігалася ще в 30-х рр. ХХ ст. у старій вербівській церкві та дзвіниці.

Попередньо було погоджено передачу скульптур у Заповідник з о. Михайлом Бугаєм, що був на той час настоятелем церкви Успіння Пресвятої Богородиці (1936–1938 рр.) у с. Вербів, та написано лист до отця-декана Івана Хрептика з проханням дозволити передати скульптури у фонди Заповідника. Як результат, всі збережені скульптури, окрім Ісуса Христа Розп'ятого, у 2004 р. були передані не в Заповідник, а до новоствореного Музею переслідуваної церкви.

Отож, в нинішньому Музеї сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани на сьогоднішній день зберігаються п'ятнадцять дерев'яних скульптур, із них дві – роботи майстерні Іоана Пфістера. Це двометрові скульптури апостолів Петра і Павла. На головах апостолів, покритих білим левкасом, скручені у кільце пасма волосся, їхні бороди поділені паралельними хвилястими лініями жолобків. Інші скульптури мають пізніше походження й датовані кінцем XVII – початком XVIII ст.

У церкві с. Вербів Бережанського району збереглося і перебуває невідоме досі загалу двохметрове дерев'яне розп'яття Ісуса Христа роботи Іоана Пфістера з того ж костелу св. апостолів Петра і Павла, а також ангели з крилами, голівки ангелів-серафимів та інші фрагменти, але вже з бічних іконостасів. Ангели з вівтаря костелу вмонтовані в захрестії за Краснопуцанським іконостасом, який вербівчани купили за 10 возів картоплі.

Так, в інтер'єрі церкви с. Вербів на сьогоднішній день штучно поєднано соковите барокове мистецтво іконостасу сницаря Гната Стобенського з ренесансним розп'яттям – роботи скульптора Іоана Пфістера.

По набедреній пов'язці Ісуса видно характерну техніку роботи Пфістера. Цікаво, що форма вузла пов'язки повторювалася на розп'ятті в костелі с. Біще.

Тіло Ісуса відображено дуже реалістично. Ноги злегка зігнуті в колінах і впираються у цвях, яким пробито ступні. На жаль, під час перевезень у минулому було відломано три автентичні пальці ступні правої ноги. Завдячуючи о. Віталію та керівнику групи реставраторів зі Львова Миколі Толочку, унікальне розп'яття було повністю реставровано в 2015 р. Тіло Ісуса тримається на двох інших цвяхах. Скульптор дуже чітко виділив кожен м'яз та набряклі жили на руках і ногах. Натуралістично передано відкриті уста та рану Ісуса. У роботі з деревом Пфістер використовував такий же інструмент, що й у камені.

У Бережанах з 1627 р. до 1636 р. були виконані найбільш зрілі і досконалі роботи Пфістера. Помер Іоан Пфістер у 1642 р., похований в Бережанах у крипті «фарного» костелу Св. апостолів Петра і Павла, де ховали шляхту та заможних міщан [7, с. 33].

У Бережанській майстерні митця залишилися скульптури з каменю і липового дерева, чорний мармур, два слони з чорного мармуру, алебастр, чорні мармуровіobelіски. Доля його спадку невідома.

Значна кількість збережених на Бережанщині мистецьких творів свідчить, що в майстерні Пфістера працювало багато митців та помічників. Частина їх імен відома. Серед них скульптори – Войцех Здрашовський, Якуб Вайгель, Симон з Рогатина, Ян та Миколай, столяри – Лаврентій, Варфоломей, Павло, Андрій з Жовкви. Серед малярів – Станіслав, Григорій, Альберт з Рудої, Томаш Дудек, Михайл, Матвій, Стефан Вірич та Панталеон. Працював з ним скульптор Дікембош (він же Бернат Сницецький), що виготовив у 1617 р. кам'яних левів для львівської ратуші.

Скульптори та художники у Бережанах завжди користувались великою повагою жителів міста. У 1624 р. тут було

обрано бургомістром маляра Матея Піктора, в 1638 р. – скульптора Альбертуса (правдоподібно, Войцеха Здрашовського), а 1664 р. – Якова Вайгеля, якого переписали у Вагілевича [1, с. 8; 7, с. 33].

Опільська Русь стала для Пфістера другою батьківщиною. Незважаючи на те, що прибув він сюди з далекого краю, повністю акліматизувався. Талант Пфістера знайшов плідний ґрунт, а творчість органічно влилася в місцевий контекст і внесла соковитість раннього бароко.

Через невігластво та війни тільки незначна частина робіт Пфістера дійшла до нашого часу. Декілька робіт Пфістера зберігаються в особистих колекціях або передаються з роду в рід і є невідомими загалу. Серед них – мале розп'яття Ісуса Христа з Біщецького костелу.

Про шість мистецьких робіт, що зберігаються в Музею сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви, можна сказати: виготовлені в майстерні Іоана Пфістера. Ми пишаємося, що саме в музеї Заповідника зберігаються роботи відомого в Європі скульптора, які в 2012–2015 рр. перебували на реставрації у Львівській філії реставраційного центру України.

Отож, у 20–70-х рр. XVII ст. в Бережанах функціонував осередок, який нараховував десяток скульпторів-професіоналів. Його початок, безперечно, пов'язаний з діяльністю Пфістера і його майстернею, що складалась з його учнів та співпрацівників.

Бережанське середовище скульпторів XVII ст. – це унікальне явище тогочасної мистецької культури в західноукраїнських землях, оскільки до того часу єдиний відомий осередок скульпторів в регіоні був лише у Львові. Це вказує на особливе місце Бережан у мистецькому житті Червоної Русі й дає підставу віднести місто до найважливіших осередків розвитку мистецької традиції та найактивніших центрів тогочасного мистецького життя [7, с. 33].

Нещодавно Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви відзначив своє 15-ліття.

1 серпня 2016 р. в Заповіднику створено музейний відділ. Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви розширено до трьох, окремих за адресою, об'єктів. Фактично

музей історії переслідуваної церкви залишився у шести кімнатах приміщення першого поверху Ратуші (1803 р., 1811 р.) – пам'ятки архітектури національного значення (загальна площа разом зі службовим приміщенням становить 133,8 м²). Відділ сакрального мистецтва з січня 2016 р. перейшов у виставковий зал другого поверху будівлі Магістрату (площа залу – 95,5 м²), що є пам'яткою архітектури XIX ст. Третю експозицію, включно з кам'яним лапідаріумом, планується започаткувати в комплексі споруд Вірменської церкви, збудованої в 1764 р. (корисна площа – 165,6 м²). Експоновані музейні предмети на сьогоднішній день нараховують 793 одиниці, зокрема – 744 основного та 49 науково-допоміжного фондів [4; 5].

Отже, сучасний Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани отримав розвиток і перспективу на майбутнє. А скульптурна збірка І. Пфістера завжди залишатиметься мистецьким і духовним «брендом» музейної експозиції.

Список використаних джерел

1. Александрович В. Малярі та скульптори Бережан у XVII столітті / В. Александрович // Жайвір. 1999, жовтень.
2. Любченко В. Львівська скульптура XVI-XVII ст. / В. Любченко. – К., 1981.
3. Мігоцький З. Доля Бережанського музею переслідуваної церкви / З. Мігоцький // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2008. Кн. 2.
4. Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви ДІАЗ у м. Бережани. Книга надходжень музейних предметів основного фонду.
5. Музей сакрального мистецтва та історії переслідуваної церкви ДІАЗ у м. Бережани. Книга надходжень музейних предметів науково-допоміжного фонду.
6. Овсійчук В. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї / В. Овсійчук. – К., 1985.
7. Тихий Б. Вівтар Йогана Пфістера / Б. Тихий // Пам'ятки України. Бережани – місто біля Раю. 2013. Спецвипуск № 2.

8. Lozinski W. Sztuka Lwowska w XVI – XVII w. Architektura i rzeźba/W. Lozinski. – Lwów, 1901.

Bohdan Tykhyi

**IOAN PFISTER AND MUSEUM OF SACRED
ART AND HISTORY OF THE PERSECUTED
CHURCH III BEREZHANY**

**(to the decade of the museum as a part of reserve
and 400th of joan pfister transfer to permanent
residence in berezhany)**

In the article the main processes of Sacred Art Museum and history of the Persecuted Church in State Historical and Architectural Reserve in Berezhany formation and development are described. Particular attention is paid to museum objects of wooden sacral sculpture belonging to I. Pfister's school.

Key words: *Ioan Pfister, Museum of Sacred Art, wooden sculpture, environment of sculptors in Berezhany.*

ТЕОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ

Людмила Волоцюга

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Окреслено проблеми функціональної діяльності Державного архіву Тернопільської області та визначечно її удосконалення.

Ключові слова: ДАТО, архівосховище, НАФУ, архівна інформація, інновації.

Проблеми функціонування архівних установ розглянуто в працях Г.В. Боряка, Л. Бондарук, Л.А. Дубровіної, Н.В. Киструської, В.С. Лозицького, І.Б. Матяш, В.В. Надольської, К.Є. Новохатського, Г.В. Папакіна, Р.Я. Пирога та інших. Проте, аналіз результатів наукових джерел даної тематики вказує на те, що проблеми функціональної діяльності архівних установ потребують комплексного вивчення.

Наприкінці ХІХ ст. французькі історики Ш. Ланґлуа та Ш. Сеньбос відзначили: «Історія пишеться за документами. Документи – це сліди, залишені думками та діями людей, що колись жили... Ніщо не може замінити документів: немає їх немає й історії». [5, с. 13]. Ці твердження не втратили своєї актуальності й сьогодні, у вік електронного документообігу. Адже, саме архівний документ як самостійне унікальне соціальне явище залишається посередником між минулим, сучасним і майбутнім.

Функціонування державної архівної установи супроводжується низкою проблем економічного, суспільно-політичного, соціального характеру, що безпосередньо впливають на результативність її діяльності.

Державний архів Тернопільської області є спеціалізованою державною установою, що організовує формування Національного архівного фонду України, забезпечує державний облік його документів, зберігає абсолютну більшість за-

гального його обсягу, забезпечує надання архівної інформації користувачам, здійснює управління архівною справою і діловодством у регіоні.

Реалізуючи ці завдання, держархів забезпечує збереження, примноження й використання важливої складової частини вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів, сприяє формуванню національної самосвідомості українського народу, вносить свій внесок у розбудову демократичної, соціально-правової держави [4, с. 3].

У процесі виконання своїх функцій і повноважень державний архів області вступає у численні й різноманітні, регульовані законодавством, відносини з фізичними та юридичними особами, державою.

Як складова сфери, що займається отриманням, зберіганням, переробленням інформації, архівна справа здійснює посередницькі функції між утворювачами і споживачами ретроспективної документної інформації.

Важливим завданням архіву є забезпечення національних інтересів, пов'язаних з функціонуванням Національного архівного фонду, що полягає у створенні оптимальних умов для розвитку архівної справи і захисту її від чинників, що можуть спричинити можливі втрати, пошкодження, спотворення чи фальсифікацію архівних документів і архівної інформації, виснаження архівно-інформаційних ресурсів, що могло б зашкодити інтересам користувачів. Забезпечити реалізацію конституційних прав громадян на отримання якісної інформації (в тому числі архівної) та врегулювати механізми функціонування діловодства і архівної справи зможе розроблення нових важливих законодавчих та нормативно-правових актів.

Для виконання зазначених завдань необхідно вирішити цілий комплекс проблем нормативно-правового, організаційно-технічного, науково-методичного, інформаційно-аналітичного, ресурсного забезпечення, які на сьогодні залишаються невирішеними з тих чи інших причин. Зокрема, практично забезпечити збереженість документів у державних архівах буває дуже важко, оскільки архіви не мають сучасного обладнання для приймання, зберігання та подальшого використання документів [3, с. 5].

Державний архів Тернопільської області розташований у двох орендованих приміщеннях: у монастирі Домініканів по вул. Сагайдачного, 14 та на четвертому поверсі правого крила облдержадміністрації по вул. Грушевського, 8.

Із перших днів діяльності установи приміщення для архіву області завжди було пристосоване і постійно потребувало покращення.

Станом на 1 січня 2014 р. в держархіві області налічується 3688 фондів, 720963 справи. Із них 389 фондів дорадянського періоду, 2562 фонди радянського періоду і 739 фондів партійних.

Важливу роль у життєдіяльності архіву відіграють архівосховища – спеціалізовані приміщення для зберігання документів. Вони (архівосховища) повинні бути оснащені необхідним технологічним обладнанням і устаткуванням: системами автоматичного підтримування температурно-вологісного режиму, протипожежною і охоронною сигналізаціями, спеціальним освітленням, стелажним обладнанням, картонажем, транспортними візками, приладами термо-гігрометрії. Підтримка оптимального санітарного і температурно-вологісного режиму є необхідними умовами забезпечення довговічності документів.

Пристосоване приміщення не в стані задовольнити вимоги щодо забезпечення необхідних умов зберігання архівних документів: потребує капітального ремонту опалювальна система, відсутня система кондиціонування повітря. Неможливість регулювання температурно-вологісного режиму загрожує біоураженнями документів. Відсутність достатнього фінансування перешкоджає здійсненню заходів щодо дезінфекції та дезінсекції архівних приміщень і документів.

Проблема комплектування державного архіву є надзвичайно актуальною. Пріоритетним завданням є формування Національного архівного фонду України (далі – НАФ) як складової частини культурної спадщини українського народу та інформаційних ресурсів суспільства. Один із важливих компонентів формування НАФ – комплектування державного архіву – спрямований на повноцінне систематичне поповнення його фондів документами НАФ, чим забезпе-

чується вирішення одного з першочергових завдань архівної справи.

100% завантаженість архівосховищ не дозволяє поповнювати новими надходженнями архівні фонди. Як наслідок – майже 70 тис. документів НАФ зберігаються понад встановлені терміни в установах і організаціях, хоч згідно з чинним законодавством вони повинні надходити на державне зберігання через 5–10 років. Тому чимало документів ще чекають свого дослідника.

Ще одною причиною недостатньої ефективності функціонування держархіву області є нерозуміння керівників різних рівнів важливої ролі архівних документів, яке знайшло своє відображення у неналежній організації діловодства і діяльності архівних підрозділів. Адже саме на ці структури покладено завдання створення документів, перетворення їх у архівні документи, які зможуть гарантувати реалізацію конституційного права громадян на інформацію.

Гостро стоїть проблема передавання документів ліквідованих комерційних структур, а саме: документів з особового складу, які не підлягають прийманню на державне зберігання, але мають велике соціально-правове та практичне значення. З метою запобігання втрат документів Державна архівна служба ініціювала створення при райдержадміністраціях і міських радах архівів для зберігання документів з особового складу установ, що ліквіднуються (трудові архіви).

Чималу проблему становлять прогалини інституційно-методичного забезпечення, зокрема відсутність галузевих переліків, що стає на заваді при складанні номенклатур і визначенні термінів зберігання документів.

Нагальною потребою є модернізація науково-довідкового апарату: наукове обґрунтування складу, функцій та завдань різних інформаційно-пошукових засобів (описів, каталогів, путівників) науково-довідкового апарату, у тому числі автоматизованих, які допомагають зорієнтувати істориків, архівістів, користувачів у величезному масиві архівних документів.

Широкий спектр тем для архівних досліджень і необхідність задоволення нових інформаційних потреб користувачів, які ґрунтуються на комп'ютерному обладнанні,

програмному забезпеченні та інформаційних мережах ставлять перед архівістами завдання комплектування фондів електронних документів. Потрібно організувати вирішення, щодо програмного забезпечення проблем технічного захисту інформації. Але прогалини методично-нормативної бази та відсутність потрібного програмного забезпечення не дозволяють повністю реалізувати вимоги часу.

Особливе місце у збереженні документів займає реставраційна робота. Шляхом реставрації, ремонту та оправи документів забезпечується підтримання належного фізичного стану документів. Ця робота вимагає терпеливого і акуратного ставлення до документів, що потребують реставрації. Незважаючи на складне матеріально-технічне забезпечення, у 2014 р. було відреставровано 4800 документів з паперовою основою.

Обсяги реставраційних робіт, ремонту мікрофільмування та оцифрування документів НАФ, що здійснюються в держархіві області, не є достатніми. Невідкладно потрібні кошти для вжиття заходів щодо дезінфекції і дезінсекції архівних документів; придбання сучасного обладнання і матеріалів для оснащення реставраційної майстерні та виготовлення мікрофільмів страхового фонду. Доконче необхідно обладнати лабораторію для виготовлення мікрофільмів страхового фонду.

Потрібно організувати курси з підвищення кваліфікації архівних працівників. Важливо створити навчально-методичну базу, де б передбачалося розроблення програм і планів, ознайомлення з новими технологіями консервації та реставрації документів, ознайомлення з новинами архівознавчої науки.

Вирішити певну кількість проблемних питань змогла б тісна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення держархіву області необхідними коштами та приміщеннями.

Чи не найголовніша проблема обласного державного архіву – відсутність вільних площ під архівосховища. Завершення тривалого будівництва (розпочато у 1991 р.) приміщення нового архіву дозволило б вирішити відразу декілька проблем (за умови достатнього фінансування і матеріально-технічного забезпечення): наявність нових,

відповідно обладнаних архівосховищ; створення належних умов зберігання архівних документів, які б унеможливили їх втрату та пошкодження; приймання документів НАФ на державне зберігання зробить їх доступними для дослідників.

Щороку на державне зберігання до Державного архіву Тернопільської області надходять нові документи. Пріоритетним завданням державного архіву є забезпечення збереженості цих документів. Для вирішення даного завдання потрібно дотримуватись нормативних режимів та вимог організації зберігання документів для утримання їх у належному стані, запобігати втратам, вживати заходів з відновлення фізико-хімічної та біологічної цілісності пошкоджених документів.

Впровадження новітніх науково-методичних розробок дозволить оптимізувати і «осучаснити» процес «комплектування-зберігання-використання» архівних фондів. Здійснення розробки і вдосконалення інституційного забезпечення функціональної діяльності архіву повинно стати пріоритетним завданням науково-методичної роботи архіву.

Потрібно акцентувати увагу на впровадженні інноваційних нововведень – створення електронних архівних ресурсів шляхом оцифрування документів.

На жаль, нині в архівній галузі відсутні дієві механізми розбудови інформаційного суспільства, при формуванні яких повинні бути враховані як загальносвітові тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, так і вітчизняні особливості розвитку інформатизації та розбудови інформаційного суспільства, визначені сучасні підходи й методи державного управління у цій сфері.

Створення і удосконалення довідкового апарату до архівних документів становить одну з проблем доступу до інформації, адже наявний довідковий апарат (каталоги, описи) потребують оновлення та змін на основі проведення експертизи, редагування і удосконалення. Більшість з них (каталогів, описів) не відповідають потребам часу: ідеологічно заангажовані, упереджено складені заголовки справ, однобоко представлені історичні факти. Це не може не впливати на пошук і отримання архівної інформації.

Забезпечення автоматизації інформаційних процесів дозволяє оптимізувати процес використання документів НАФ, надаючи користувачам архівні документи і довідковий апарат до них, що інформуватимуть їх про документи, відомості з яких можуть бути ними використані.

Для оптимального виконання функцій архіву потрібно виділити достатньо коштів для зміцнення і оновлення науково-методичної та матеріально-технічної бази, впровадження новітніх інформаційних технологій і покращення умов праці.

Архівні працівники професійно та кваліфіковано виконують важливу функцію, відповідно до своїх посадових повноважень, виконуючи планові завдання, незважаючи на незадовільні умови праці й складність виконуваної роботи. Основною проблемою інституційного забезпечення є певна незбалансованість між структурами відділів і функціями держслужбовців. Обсяг виконуваної працівниками архіву роботи створює певну загрозу для ефективного виконання архівом покладених на нього завдань.

Недостатнє матеріальне забезпечення і соціальний захист, який би відповідав рівню кваліфікації, відповідальності та завантаженості праці працівників архіву, залишається однією з найбільш гострих проблем, що призводить до відтоку кваліфікованих кадрів. Є потреба у проведенні атестації робочих місць з метою захисту здоров'я працівників та їх прав на безпечні умови праці.

Архівістам слід опанувати найновіші методики, впровадити інноваційні технології, щоб не виникала загроза поглиблення провалин між новими і старими архівами, між використанням нових і традиційних документів.

Завданням архівної роботи є не тільки забезпечення схоронності документів, але й створення умов для їхнього всебічного використання. Вся робота архівіста підпорядкована досягненню цієї подвійної мети. Він має оцінювати й аналізувати документи, що надходять до архіву, з точки зору їхньої цінності та майбутнього використання, дбати, щоб вони збереглися для наступних поколінь.

Відміна обмежень і можливість широкого доступу громадян до інформації, що її зберігають архіви, стала підґрунтям для

різкого зростання кількості звернень громадян до архівів та кількості дослідників, які працюють у читальних залах архівів.

Підвищення інтересу до архіву стимулюється й ініціюється архівом, який оприлюднює раніше невідому й закриту інформацію на документальних виставках, радіо і телебаченні, газетних шпальтах. Все це вимагає від архівістів більшої уваги до ініціативних форм використання документів, наполегливості у доведенні до споживачів інформації про потрібні їм архівні документи.

Однією з характерних особливостей державного архіву Тернопільської області є наявність у ньому документів на різних носіях (паперових, плівкових, магнітних та ін.). Завдяки широкому впровадженню у практику документування нових технічних засобів, у тому числі комп'ютерної техніки, новостворений документ може фіксуватися на якому завгодно з цих носіїв інформації. Користування документами на різних носіях вимагає застосування спеціальних технічних засобів. На жаль, сьогодні Державний архів Тернопільської області не має можливості забезпечити користувачів усіма необхідними технічними засобами.

Ситуація щодо збереження документів НАФ останніми роками свідчить про поглиблення прірви між потребами держархіву області і можливостями його забезпечення. Чимало проблем могло б вирішити впровадження в дію нового обладнаного приміщення архіву, або хоча б надання нових приміщень для пристосування їх під архівосховища.

Необхідним є розроблення та фінансування цільової програми, реалізація якої б дала можливість Державному архіву Тернопільської області запровадити новітні засоби зберігання документів НАФ.

Пам'ять, зафіксовану в архівних документах, зберігають архівні установи. Тому, реалізуючи всі свої завдання, держархів зможе забезпечити збереження, примноження й використання важливої складової частини вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів, сприяти формуванню національної самосвідомості українського народу, зробити свій внесок у розбудову демократичної, соціально-правової держави.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні [Текст]: доп. та повідомл. наук. конф. (15–16 берез. 1995 р.). – К., 1996. – 208 с.
2. Бондарук Л. Науковці б'ють на сполох: проблеми збереження архівних документів // Шлях перемоги, 2003. №21. С. 9.
3. Киструська Н.В. Розбудова архівної справи в Україні: проблеми і перспективи [Текст] / Н.В. Киструська //Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наук. доп. Всеукр. конф. (м. Київ. 19–20 лист. 1996 р.). – К., 1997. Ч. 1. – С. 5–14.
4. Основні правила роботи державних архівів України/[Боряк Г.В., Володіна О.П., Драгомирова Л.О., Дубровіна Л.А., Захарченко Т.М.] Державний комітет архівів України; Український НДІ архівної справи та документознавства / Л.О. Драгомирова (заг. ред.), К.Є. Новохатський (заг. ред.). – К., 2004. – 228 с.
5. Репина Л.П. История исторического знания: пособие для вузов / А.П. Репина, В.В. Зверева, М.Ю. Парамонова. 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2006. – 288 с.

Liudmyla Volotsiuha

ORGANIZING OF ACTIVITY OF THE STATE ARCHIVE OF TERNOPIL REGION: PROBLEMS AND WAYS TO OVERCOME

The problems of functional activity of the State Archive of Ternopil Region have been outlined and the ways of solving these problems have been determined.

Key words: *the State Archive of Ternopil Region, Archival Storage Boxes, National Archival Fund of Ukraine, archival information, innovations.*

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ АРХІВНОЮ УСТАНОВОЮ

Розглянуто теоретико-правові основи формування організаційної культури, а також проведено аналіз механізму організації архівної справи на прикладі Державного архіву Тернопільської області.

Ключові слова: організаційна культура, архівні документи, архівіст, ДАТО.

Кожна організація формує власні якісні характеристики, в основі яких специфіка діяльності, принципи надання послуг, правила поведінки і моральні принципи працівників, репутація в діловому світі тощо. Входячи до приміщень будь-якої установи, одразу відчувається специфіка атмосфери, яка там панує. Помітно, як ставляться люди один до одного, керівництва, своєї організації в цілому. Зауважується стиль розмови з відвідувачами, представниками інших установ. Це система загальноприйнятих в організації уявлень і підходів до постановки завдань, до форм відносин і до досягнення результатів діяльності, які відрізняють одну установу від іншої. Все це є прояви культури. Оскільки будь-яка організація – це люди, які в ній працюють, то саме вони і є носіями цієї культури. Такі прояви – не просто миттєва поведінка членів організації, вони стають тим підсвідомим, глибоко захованим явищем, яке вкорінялося там впродовж не одного тижня чи місяця. З такої організаційної поведінки, яка вивчає загальні підходи, принципи, закони та закономірності в організації, виділилася організаційна культура – галузь знань, що входить в серію управлінських наук.

Існує сотні визначень загального поняття «культура». Подібна ситуація з визначенням «культура організації» або «організаційна культура». Різні автори мають своє бачення цих понять. Ще у 1952 р. Е. Джакус «культуру організації» визначав як образ мислення і спосіб дії, що увійшов до звички і став традицією, який у більшому або меншо-

му ступеню розділяють всі працівники організації і який має бути засвоєний і хоча б частково прийнятий, щоб нові члени колективу стали «своїми».

У 1974 р. Л. Еллірілж, А. Кромбі під культурою організації розуміли унікальну сукупність норм, цінностей, переконань, зразків поведінки і т.п., які визначають спосіб об'єднання груп і окремих осіб в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей.

Сучасні дослідники, зокрема Н.В. Тесакова, до організаційної культури відносять правила поведінки (цінності; соціальні, комунікативні і моральні норми; ритуали; фірмовий стиль) і правила управління (організаційна структура, комунікації, кадрова політика) [1, с. 149].

Характеризуючи організаційну культуру в Державному архіві Тернопільської області, виявлено, що в цій установі вже давно сформовані певні системи цінностей, пов'язаних із специфікою роботи організації. Досліджено, що основними завданнями держархіву є: забезпечення реалізації державної політики в галузі архівної справи та діловодства; внесення до Національного архівного фонду архівних документів, що мають місцеве значення, ведення обліку та постійне зберігання цих документів, а також використання відомостей, що в них містяться; здійснення контролю за діяльністю архівних установ і служб діловодства, забезпечення додержання законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи [7, с. 3].

Працівникам держархіву притаманні такі риси поведінки, як відповідальність, старанність, новаторство, ініціативність, трудова і професійна етика. Також службовці дотримуються загальних правил поведінки держслужбовців, правил етичної поведінки, а саме: служіння народу України, гуманізму, демократизму, професіоналізму, справедливості, відповідальності, законності. При виконанні своїх повноважень державні службовці постійно покращують свої уміння, знання і навички відповідно до функцій та завдань займаної посади, підвищують свій професійний, інтелектуальний та культурний рівень. Обов'язково своєчасно і точно виконують рішення керівника чи посадових осіб. Діють в межах своїх повноважень [10, с. 7].

Архівісти завжди дотримуються кодексу етики архівістів, дбають про комплектування, зберігання та використання документів Національного архівного фонду на належному рівні. Працівники архіву сумлінно виконують свої посадові обов'язки, дотримуються культури спілкування, уважно ставляться до громадян, співробітників, фондоутворювачів та інших фізичних осіб.

У досліджуваній установі виявляються й різні функції організаційної культури. Зокрема, охоронна функція проявляється через забезпечення постійного зберігання, охорону, реставрацію, консервацію документів Національного архівного фонду з різними матеріальними носіями інформації; належну схоронність документів, порядок реєстрації та обліку, формування справ, забезпечення збереженості документів з грифом обмеження доступу (ДСК), документів режимно-секретного характеру, охорону відомостей та збереженість документів, що становлять державну таємницю, обмеження доступу до документів, забезпечення захисту персональних даних.

Лекції, навчання, семінари проведені для удосконалення знань та навичок працівників держархіву, а також залучення фахівців до роботи в архівних установах області, організація підвищення їх кваліфікації, проведення навчань працівників діловодних, архівних служб та експертних комісій підприємств, установ, організацій всіх форм власності дають можливість здійснювати освітню та розвиваючу функцію організаційної культури.

Державний архів Тернопільської області у своїй діяльності розглядає в установленому законодавством порядку звернення громадян, опрацьовує запити і звернення народних депутатів України та депутатів відповідних місцевих рад, забезпечує видачу архівних довідок, копій документів та іншим шляхом задовольняє запити фізичних і юридичних осіб. Таким чином, в роботі архіву враховуються цілі, інтереси громадян, що відображається в елементах організаційної культури та функції орієнтації на споживача.

При формуванні організаційної культури в Державному архіві Тернопільської області беруться до уваги п'ять пер-

винних і п'ять вторинних чинників, що обумовлюють характер формування організаційної культури, запропонованих відомим дослідником цієї галузі Е. Шейном.

До первинних відносять такі:

- об'єкт концентрації уваги вищого керівництва (що керівники вважають важливим для органу поступово включається до складу норм, на основі яких формується поведінка людей в установі);
- реакція керівництва на критичні ситуації, що виникають в органі (підходи керівництва впливають на формування системи цінностей, які сприймаються як нормативні чи еталонні);
- ставлення до роботи та стиль поведінки керівників (оскільки керівники займають особливе становище в органі, то стиль їхньої поведінки, їхнє ставлення до роботи набувають характеру еталону для поведінки персоналу);
- характерні особливості заохочення співробітників (за якими критеріями відбувається заохочення працівників, за що вони отримують винагороду або покарання стають носіями певних норм, формуючи при цьому певну організаційну культуру органу);
- особливості відбору працівників, їх призначення, просування по службі та звільнення з органу (подібно як і у випадку із заохоченням, критерії, що використовуються керівниками здійснюють сильний вплив на те, які цінності поділяються співробітниками органу і мають важливу роль при формуванні організаційної культури).

До групи вторинних чинників входять такі:

- структура органу (залежно від того, як розподіляються завдання та функції між підрозділами та окремими працівниками у персоналу складається враження про те, якою мірою їм довіряє керівництво, чи присутній в організації дух свободи та як цінується ініціатива співробітників);
- система обміну інформацією та організаційні процедури (в кожному органі поведінка працівників постійно

- регламентується різними процедурами та нормами: люди спілкуються певним способом і за певними ознаками, планують специфіку роботи органу та звітують про виконану роботу. Усі ці моменти створюють певний клімат в органі, який формує поведінку працівника, тобто організаційну культуру конкретного органу);
- зовнішній та внутрішній дизайн та оформлення приміщення органу (дизайн приміщення, принципи розташування робочих місць у ньому, стиль декору створюють уявлення про становище в органі, цінності, притаманні організації);
  - міфи та історії про найважливіші події та особи, що відіграли провідну роль у житті органу (історія створення органу, які видатні події відбувалися, хто з людей і яким чином здійснив вплив на його розвиток сприяють тому, що система сталих традицій зберігається у часі);
  - етичний кодекс органу – письмовий документ, що визначає філософію та цілі органу. Він сформульований як принципи роботи органу, набір його цінностей, заповітів, яких необхідно дотримуватися, щоб зберегти та підтримати дух органу [8, с. 270].

Формування організаційної культури відбувається поступово. Вона вбирає досвід працівників, плоди їх виховання, враховує цілі та установки організації.

Загальною метою організаційної культури є створення в організації сприятливого психологічного клімату для об'єднання працівників в єдиний колектив, що визнають певні етичні, моральні та культурні цінності.

Список використаних джерел

1. Андреева І.В., Бетіна О.Б. Організаційна культура: Навчальний посібник. – Санкт-Петербург: Санкт-петербурзький державний інженерно-економічний університет, 2010.
2. Богатирьова Л.Д. Основи менеджменту: Навчальний посібник. – Одеса: ОНАЗ, 2004. – 160 с.
3. Герасимчук А.А., Палеха Ю.І., Шиян О.М. Соціологія / А.А. Герасимчук та ін. 2004.

4. Монастирський Г.Л. Теорія організації / Г.Л. Монастирський. – Тернопіль, 2008.
5. Організаційна культура в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування: Методичні рекомендації / [уклад.: Гамаюнов В. Г, Горбенко Н.В.]. – Донецьк, 2009. – 26 с.
6. Осовська І.В., Фіщук О.А., Жалінська І.В. Стратегічний менеджмент: теорія та практика / І. В. Осовська та ін. 2011.
7. Положення про Державний архів Тернопільської області: затверджене головою Тернопільської обласної державної адміністрації від 17 квітня 2014 року, № 158-од.
8. Шэйн Э.Х. Организационная культура и лидерство / пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. – СПб.: Питер, 2002. – 336 с.: ил.

Iryna Poliakova

ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ARCHIVAL INSTITUTION

The theoretical and legal bases of formation of organizational culture are considered, the analysis of the mechanism of organization of archival affairs is done on the example of the State Archive of Ternopil region.

Key words: *organizational culture, archival documents, archivist, the State Archive of Ternopil region.*

КОМУНІКАТИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ УСТАНОВИ В РЕГІОНІ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Проаналізовано особливості використання документів Національного архівного фонду сучасними засобами масової інформації на прикладі Державного архіву Тернопільської області.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), ДАТО, архівна періодика.

Діяльність державної архівної установи в регіоні полягає у всебічному наданні можливостей користування документами Національного архівного фонду України, а також поширення та використання відомостей, що містяться у цих документах. Одними із користувачів документів є засоби масової інформації (далі – ЗМІ), як є невід’ємним елементом сучасного суспільства, так би мовити «четвертою владою».

Від моменту створення і до сьогодні архіви пройшли значний шлях процесу становлення та розвитку і є потрібними у соціально-комунікаційному суспільстві. На сучасному етапі однією з головних їх функцій стає поширення ретроспективної задокументованої інформації. Потрібно зауважити, що у спадок від СРСР Україні залишилась досить розгалужена сітка архівних установ. Фахівець архівної справи Новохатський К. зазначає, що Україна отримала незалежність, маючи досить розвинуту на той час архівну справу і 40 млн. одиниць зберігання різних видів архівних документів, що «відбивали» останні вісім століть її історії. Статусно це була самостійна ієрархічно побудована державна система з розгалуженою мережею архівних установ, місцеві ланки якої отримали ранг органів управління архівною справою. Підпорядковувалася ця сфера безпосередньо уряду через Головне архівне управління. У цей період було досягнуто найвищого рівня забезпечення архівної справи кадровими ресурсами: в центральних і місцевих держав-

них архівах працювало майже 4 тис. осіб, крім того були введені одиниці штатних архівістів у великих установах та на підприємствах [1].

Попри всі здобутки тодішньої системи архівних установ у функціонуванні поширення документальних знань були і певні недоліки. Зокрема, тодішня система не вміла працювати з засобами масової інформації як інституціями свободи слова загалом, а в такій специфічній царині як архівна галузь зокрема.

Трансформація зв'язків у цьому напрямку відбувалася протягом років становлення незалежності України. Зараз саме завдяки мас-медіа архівні установи проводять політику «спілкування через документи» із суспільством. Якщо говорити ширше, то саме ЗМІ візуалізують функції, що реалізують архівні установи у державі та суспільстві. Концептуально термін «візуалізація» можна визначити, як відкриття широкій аудиторії дії осіб й організацій, які реалізують соціально-економічну політичну влади [3, с. 57].

Термін «Мас-медіа» використовується для означення засобів масової інформації (комунікацій): преса, кіно, ТВ, аудіо та відеокасети, плакати тощо» [3, с. 190] Каналами комунікації є телебачення, радіо, пошта, телефон, рекламні плакати, брошури, газети, журнали, буклети, каталоги, проспекти, компакт-диски, Інтернет та інші.

Спеціалізованим каналом наукової комунікації є архівна періодика, яку Матяш І. визначає так: «Каналом наукової комунікації в архівознавстві є архівна періодика – сукупність спеціальних галузевих періодичних (у тому числі й продовжуваних) видань, що виходили (чи виходять) упродовж певного часу і висвітлювали питання теорії та практики архівної справи, документознавства, археографії, розрахованих на співробітників архівних установ, дослідників у галузі історії, джерелознавства, документознавства, архівознавства, учених, аспірантів та студентів цих спеціальностей» [2, с. 132–133]. Основними спеціалізованими виданнями, як канали наукової комунікації, що видавались на загальнодержавному рівні, були: науково-практичний журнал «Архіви України», «Вісник Державного комітету архівів України», «Бюлетень Галузевої

служби науково-технічної інформації», «Студії з архівної справи та документознавства», «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство». Впродовж останніх років у архівних установах областей запрацювали веб-сторінки, які замінили ті видання і вісники, що виходили у вигляді архівної періодики раніше.

Найбільше значення для комунікативного зв'язку із суспільством для архівних установ мають неспеціалізовані друковані ЗМІ. Такі засоби масової інформації з нагоди ювілеїв, знакових дат чи подій публікують інформацію про архівні установи, документи тощо. Для її подачі у таких виданнях працівники архівів чи журналісти з їх допомогою готують довідкову інформацію, документальні нариси, добірки документів, тематичні статті. Довідкова інформація – це стислі відомості, що ґрунтуються на основі документного ретроспективного матеріалу про певну історичну подію, особу чи явище. Така подача матеріалу лаконічно відтворює загальне уявлення про культурну спадщину та фактологію історичних процесів. Тематичні статті пишуться на певні теми, як-то історичні події, діяльність особи чи групи осіб, історії місцевості, регіону, окремого підприємства з широким залученням архівних документів.

Публікації в засобах масової інформації Тернопільщини про архівну галузь в основному складаються із статей і повідомлень, що стосуються тематичних виставок, які проходили в Державному архіві Тернопільської області, присвячених історичним подіям і визначним постатям Тернопілля. У 2013 р. в Державному архіві Тернопільської області було відкрито п'ятдесят тематичних документальних виставок, переважна більшість з них всебічно висвітлювались у місцевих мас-медіа. На Тернопіллі активно працюють три місцевих телеканали ТТБ, ТУ-4, ІНТБ. Керівництво держархіву області у сфері інформаційної співпраці завжди запрошує журналістів телеканалів на відкриття тематичних виставок. Така сама співпраця є і стосовно друкованих та електронних ЗМІ. Найбільшою кількістю публікацій можна відмітити газети «Вільне життя», «Свобода», «Місто», з інтернет-ресурсів – це сайти Тернопільської обласної державної адміністрації і Тернопільської обласної ради. Якщо у телефірах місцевих телерадіокомпаній

і каналів форма подачі матеріалів про ці п'ятдесят документальних виставок, як правило, була в жанрах, притаманних телевізійній та радіожурналістиці – інтерв'ю, відеозвіти та відеосюжети, то в друкованих засобах інформації це інформативні замітки і тематичні статті, а на інтернет-ресурсах – ці ж статті, але з більшим обсягом ілюстративного матеріалу, подекуди навіть з великими фоторепортажами. Така подача обумовлена специфікою та структурою роботи певних видів мас-медіа. Причому, щоб ефективність висвітлення роботи архівної галузі і ретроспективної архівної інформації була надалі якомога на найвищому рівні, слід більше застосовувати подачу таких матеріалів у формі тематичних бесід, бесід-інтерв'ю, репортажів, прес-конференцій тощо. За масовістю такий вид комунікативних соціальних зв'язків має найбільшу аудиторію. Особливо важливим та актуальним нині є запровадження постійних рубрик про роботу архівних установ на радіо та телебаченні, чого поки що на Тернопіллі не реалізовано.

Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок, що мас-медіа є важливим видом соціально-комунікативного зв'язку з цільовою аудиторію архівних ЗМІ й, звичайно, широким колом громадян. Тому нині важливим завданням є узагальнення, вироблення і впровадження єдиної інформаційно-комунікативної стратегії та політики архівних установ України у розвитку сучасного вітчизняного інформаційного суспільства. У всьому цьому процесі мас-медіа як вид комунікації відіграють визначну роль.

Список використаних джерел

1. Новохатський К. Гуманітарна місія архівів і реформування архівної справи в Україні [Електронний ресурс]. URL: http://www.mycity.kherson.ua/journal/konstanty12/missia_arh.html
2. Матяш І.Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства / І.Б. Матяш // Український історичний журнал, 2009. № 2. С. 124–134.
3. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / Авт.-сост. В.А. Ильганаева. – Х.: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.

**THE COMMUNICATION LINK OF THE STATE
ARCHIVAL INSTITUTION IN THE REGION WITH
THE MASS MEDIA**

The peculiarities of documents using of the National Archival Fund by modern mass media are analyzed on the example of the State Archive of Ternopil region.

Key words: *mass-media, the State Archive of Ternopil region, Periodicals Archive.*

РАЙОННІ АРХІВНІ УСТАНОВИ

Анжеліка Прелуцька

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ БЕРЕЖАНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Бережанський районний державний архів, фонд, архівні справи.*

Бережанський районний державний архів розпочав свою діяльність у листопаді 1939 р. У роки Другої світової війни не функціонував. Відновив роботу у серпні 1944 р., після звільнення району від німецько-нацистських загарбників. Упродовж наступних років архівну службу очолювали Ковельська (Бей) Валентина Андріївна, Щур Стефанія Федорівна, Пошелюжна Марія Степанівна, Польова Олеся Василівна.

Певний період часу в районному архіві зберігалися фонди Підгаєччини і Козівщини. Після утворення цих районів тут були засновані архівні установи, яким і передано належні їм фонди.

У березні 1992 р. держархів Бережанського району ввійшов у структуру районної державної адміністрації, отримав статус її архівного відділу. Нині його начальником є Прелуцька Анжеліка Тимофіївна. Головним спеціалістом працює Байко Анна Михайлівна.

Облік юридичних та фізичних осіб – джерел формування НАФ організовано в світлі вимог Основних правил роботи державних архівів України відповідно до своїх повноважень.

В архівосховищі налічується 167 фондів з 1944 р. і по даний час. Закартоновано 21379 одиниць зберігання. На кожний фонд відповідно є описи справ.

Тематика соціально-правових запитів, що переважала в 2016 р., – це земельні питання, правові відносини, трудовлаштування, про заробітну плату і трудовий стаж.

Площа архівосховища – 244 кв. м. Його місткість становить 21000 одиниць зберігання, які закартоновані й розміщені на залізних стелажах, загальна протяжність полиць – 180 погонних метрів. 100% ступінь заповнення стелажного обладнання.

Anzhelika Prelutska

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF BEREZHANY
STATE DISTRICT ADMINISTRATION**

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *Berezhany State District Administration, record group, archival items.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ БУЧАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Буцацький районний архів, архівіст, архівосховище, архівні справи, архівний фонд.*

Буцацький районний архів утворений в листопаді 1939 р. У роки Другої світової війни не функціонував. У квітні 1944 р., після звільнення району від німецько-нацистських загарбників, відновив свою роботу. Архів очолювали Іштван Іван Петрович, Гуцуляк Стефанія Григорівна, Гуцуляк Стефанія Григорівна, Шмілик Галина Федорівна, Гуцуляк Дарія Паньківна.

У березні 1992 р. установа набула статусу архівного відділу Буцацької районної державної адміністрації. Архівістом першої категорії працювала Гуцуляк Дарія Паньківна.

На даний час відділ очолює Шпотак Леся Михайлівна. Поруч трудиться головний спеціаліст відділу Головецька Ольга Орестівна.

Облік юридичних та фізичних осіб – джерел формування НАФ, організовано і ведеться відповідно до вимог Основних правил роботи державних архівів України відповідно до своїх повноважень. Так, складений та щороку переглядається список юридичних осіб – джерел комплектування документами НАФ архівного відділу, ведуться наглядові справи. До наглядових справ вносяться документи, що характеризують стан роботи служб діловодства, стан роботи архівних підрозділів. Також складено список юридичних осіб, в діяльності яких не утворюються документи НАФ, у зоні комплектування архівного відділу, в якому відображено форму власності та місце збереження документів.

В архівосховищі налічується 244 фондів з 1944 р. і по даний час. Закартоновано 44383 одиниць зберігання Національного архівного фонду. На кожний фонд відповідно є описи справ.

Тематика соціально-правових запитів, що переважала в 2016 р. – це земельні питання, правові відносини, трудовлаштування, про заробітну плату і трудовий стаж.

Площа архівосховища – 123 кв. м і 33 кв. м робочої кімнати. Його місткість становить 44383 одиниць зберігання, які закартоновані і розміщені на залізних стелажах, загальна протяжність полиць – 387 погонних метрів. 100% ступінь заповнення стелажного обладнання.

Lesya Shpotak

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF BUCHACH STATE
DISTRICT ADMINISTRATION**

The main features of the regional archival institution functioning are highlighted in the article.

Key words: *Buchach State District Administration, archivist, archival storage, archival items, record group.*

АРХІВНИЙ СЕКТОР ГУСЯТИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Гусятинський районний державний архів, архівний сектор, архівна справа.*

Гусятинський районний державний архів започаткував свою діяльність у листопаді 1939 р. Під час Другої світової війни не працював. Відновив роботу в квітні 1944 р. після звільнення району від нацистських окупантів.

До реорганізації адміністративного поділу області (1960-ті рр.) на території нинішньої Гусятинщини функціонували ще Гримайлівський, Копичинецький, Хоростківський райони, а, відповідно, й архіви.

Завідувачами Гусятинського районного державного архіву у різні роки працювали Ропій (Рибак) Ганна Семенівна, Вужак Євген Миколайович, Майстер Валентина Василівна, Кльован Марія Михайлівна, Кльован Дмитро Іванович, Шмигельська Людмила Степанівна.

У червні 2016 р. проведено реорганізацію архівного відділу на архівний сектор Гусятинської районної державної адміністрації. Із жовтня 2010 р. до сьогодні очолює сектор Шмигельський Віталій Олександрович. Поруч трудиться архіваріус Івасишен Галина Дмитрівна.

Облік юридичних та фізичних осіб – джерел формування НАФ, організовано в світлі вимог Основних правил роботи державних архівів України відповідно до своїх повноважень. Так, складений та щороку переглядається список юридичних осіб – джерел комплектування документами НАФ архівного сектору, ведуться наглядові справи. До наглядових справ вносяться документи, що характеризують стан роботи служб діловодства, стан роботи архівних підрозділів. Також складено список юридичних осіб, в діяльності яких не утворюються документи НАФ, у зоні комплектування архівного

сектору, та список джерел формування НАФ у зоні комплектування архівного сектору, в якому відображено форма власності та місце збереження документів.

В архівному секторі є на збереженні 290 фондів, 26483 справ, 26483 одиниць зберігання науково-технічної документації. Закартоновано 26483 одиниць зберігання НАФ. На кожний фонд відповідно є описи справ.

Тематика соціально-правових запитів, що переважає, це запити: про земельні питання, правові відносини, трудовлаштування, про заробітну плату і трудовий стаж.

Об'єм архівосховища – 261 куб.м. Загальна протяжність стелажних полиць – 288 пог.м. Місткість приміщення 27900 одиниць зберігання. Ступінь завантаження стелажного обладнання – 95%.

Vitalii Shmyhelskyi

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF HUSIATYN
STATE DISTRICT ADMINISTRATION**

This paper highlights the main features of functioning of the regional archival institution.

Key words: *Husiatyn State District Administration, archive sector, archival items.*

СЕКТОР АРХІВНОЇ РОБОТИ ЗАЛІЩИЦЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Заліщицький районний архів, архівний відділ, реорганізація, архівні справи.*

Заліщицький районний архів засновано в листопаді 1939 р. Під час Другої світової війни не функціонував. Свою діяльність відновив у 1944 р. До середини 1960-х рр. на території сучасного району працювали районні архіви у Заліщиках і Товстому. Після зміни адміністративно-територіального поділу всі фонди було сконцентровано у Заліщицькому районному архіві.

Із 1994 р. установа стала архівним відділом Заліщицької районної державної адміністрації. Його очолила Верхола Наталія Йосипівна. Архівістом першої категорії працювала Смук Ганна Михайлівна.

У серпні 2015 р. проведено реорганізацію архівного відділу на сектор архівної роботи Заліщицької районної державної адміністрації. В даний час очолює сектор Горбач Зоряна Іванівна. Поруч трудиться головний спеціаліст Вус Ірина Богданівна.

Облік юридичних і фізичних осіб – джерел формування НАФ організовано в світлі вимог Основних правил роботи державних архівів України відповідно до своїх повноважень. Так, складений та щороку переглядається список юридичних осіб – джерел комплектування документами НАФ архівного сектору, ведуться наглядові справи. До наглядових справ вносяться документи, що характеризують стан роботи служб діловодства, стан роботи архівних підрозділів. Також складено список юридичних осіб, в діяльності яких не утворюються документи НАФ, у зоні комплектування архівного сектору, та список джерел формування НАФ у зоні комплектування архівного сектору, в якому відображено форма власності та місце збереження документів.

В архівосховищі налічується 135 фондів з 1944 р. і по даний час. Закартоновано 30978 одиниць зберігання НАФ. На кожний фонд відповідно є описи справ.

Тематика соціально-правових запитів, що переважала в 2016 р., – це земельні питання, правові відносини, трудовлаштування, про заробітну плату і трудовий стаж.

Площа архівосховища – 117 кв.м. і 134 кв.м. Його місткість становить 30978 одиниць зберігання, які закартоновані і розміщені на залізних стелажах, загальна протяжність полиць – 288 погонних метрів. 100% ступінь заповнення стелажного обладнання.

Zoriana Horbach

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF ZALISHCHYKY
STATE DISTRICT ADMINISTRATION**

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *Zalishchyky State District Administration, archival department, archival items.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Кременецький міський архів, Кременецька районна державна адміністрація, архівний відділ, філіал.*

Розвиток архівної справи на Кременеччині у новітній час пройшов такі етапи:

- 1939–1940 рр. – Кременецький райархів;
- 1940–1941 рр. – Кременецький міський архів;
- 1944–1948 рр. – філіал держархіву Тернопільської області;
- 1948–1965 рр. – Кременецький міський архів;
- 1966–1995 рр. – райдержархів, архівний відділ Кременецького райвиконкому;
- з 1995 р. – архівний відділ Кременецької районної державної адміністрації.

Організація сітки районних державних архівів в умовах радянської дійсності остаточно була завершена на початку 1940 р. у зв'язку з проведенням поділу повітів області на райони. Замість 13 повітів було створено 38 районів (завідувач Кременецького райархіву – Райз Тося Хаймович).

Постановою облвиконкому від 28 жовтня 1940 р. була затверджена організація міськархівів в м. Кременці і м. Чорткові замість існуючих там райархівів.

1 січня 1941 р. була створена сітка архівних органів: архівний відділ НКВД, Тернопільський обласний державний архів, 3 міських архіви, в тому числі – Кременецький, 36 державних архівів.

Робота Кременецького міського архіву була перервана війною. З початком війни в архівних установах області робота, пов'язана з комплектуванням та використанням документів, була припинена. Під час війни Кременецький міський архів був перетворений у казарми і тюрму.

Велику кількість документів було спалено. Нацистська окупація завдала великої шкоди та матеріальних збитків архівним установам області.

Після зайняття області радянськими військами в квітні 1944 р. відновив свою діяльність держархів Тернопільської області. У зв'язку з концентрацією великої кількості документів в м. Кременці, в липні 1944 р. був організований філіал державного архіву Тернопільської області, який мав штат у кількості 10 осіб (директор, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник, науковий співробітник, старший архіваріус, архіваріус, секретар, бухгалтер, прибиральниця, сторож). 1 жовтня 1944 р. директором архіву було призначено Борисова Миколу Петровича. В наявності – 12 тис. одиниць зберігання та 10 тис. кг. документальних матеріалів в розсіпу.

У лютому 1946 р. філіал держархіву Тернопільської області в м. Кременці був ліквідований, замість нього організовано міський архів, а документи передані в обласний архів.

Організація райдержархівів закінчилась у 1947 р. В 1948 р. існувало 38 райдержархівів і два міських архіви – в м. Тернополі і м. Кременці та обласний держархів.

У 1966 р. під час реорганізації, що передбачало ліквідацію частини районів, була створена наступна сітка архівних закладів: 16 районних державних архівів, один міський та облдержархів.

На зберіганні в архівному відділі Кременецької районної державної адміністрації станом на 1 січня 2016 р. знаходяться 265 фондів, в яких нараховується 34375 справ за 1944–2015 рр.

Фонди архівного відділу починаються з 1944 р. Це документи Кременецького спецторгу, контори «Укрплодоовочі» та «Заготживсировини», педучилища, земельного відділу, Кременецького уповмінзагу, Почаївської артлілі ім. Котовського та «8 Березня», Кременецького міськторгу, сільських рад (погосподарські книги), АЖ АПБ «Україна», Кременецького ВАТ «Молоко» та інші.

На зберіганні в архівному відділі знаходяться документи Кременецької районної, Кременецької та Почаївської

міських рад, сільських рад, колишніх колгоспів району управління і відділів Кременецької райдержадміністрації, документи ліквідованих установ, підприємств та організацій, зокрема: ВАТ «Кременецький цукровий завод», ВАТ «Кременецька фабрика «Ватин», ВАТ «Кременецький райагрохім», ВАТ «Кременецьке АТП – 16155», Кременецьке ВАТ «Агропромтехніка», ВАТ «Кременецький райагробуд», ВАТ «Кремпастрас», ВАТ «Кременецький хлібозавод», ТзОВ «Діалог», ТзОВ «Райдуга» та інші.

За період із 1966 р. до 2016 р. в архіві працювали і працюють: П'янзіна Людмила Василівна – завідувач Кременецьким райдержархівом з 1966 р. до 1984 р. Рибалкіна Алла Яківна – завідувач Кременецьким райдержархівом з 1984 р. до 1988 р.; Тимощук Надія Сергіївна (освіта вища) – з серпня 1988 р. до 1995 р. – завідувач Кременецьким районним державним архівом, з 1995 р. до листопада 2014 р. – начальник архівного відділу Кременецької районної державної адміністрації, з лютого 2016 р. – головний спеціаліст архівного відділу; Скалій Марія Петрівна (освіта вища) з квітня 1996 р. до листопада 2014 р. працювала на посаді архівіста, спеціаліста II-ої категорії, провідного спеціаліста, головного спеціаліста архівного відділу, з 11 листопада 2014 р. розпорядженням голови райдержадміністрації від 7 листопада 2014 р., № 69-к призначена начальником архівного відділу Кременецької районної державної адміністрації.

Mariia Skalii

ARCHIVAL DEPARTMENT OF KREMENETS STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main periods of formation of the regional archival institution and highlights the main features of its functioning

Key words: *Kremenets State District Administration, City of Kremenets Archives, archival department, dranch.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ЛАНОВЕЦЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Ланівці, ДАТО, Лановецька державна районна адміністрація, Лановецький районний трудовий архів, архівна справа.*

Мережа архівних установ у нашій області будувалася на підставі проведення органами радянської влади адміністративно-територіального поділу колишнього Тернопільського воєводства на повіти. Ланівці входили до Кременецького повіту. Замість 13 повітів воєводства було утворено 38 районів області, зокрема, Лановецький. Лише на початку 1940 р. була завершена організація мережі районних архівів.

План архівно-технічної праці районним архівом не виконувався, лише на 25–30%, довідок видавалося дуже мало. Слід зауважити, що всі довідки й справи в тимчасове користування радянським установам і організаціям видавалися з архіву лише з дозволу начальника РВ НКВС.

На рівень роботи впливала низька оплата праці. Наприклад, завідувач районним архівом отримував 130 крб. на місяць. В бюджеті не передбачалося коштів на архів, в кошторисах і штатах районний архів не було зазначено. Відтак, відшукати освічену людину, яку можна допустити до секретної роботи, було досить важко. Тому існувала плінність кадрів серед архівістів, які не мали спеціальної освіти.

Згідно з документами Держархіву Тернопільської області (Ф. Р – 221. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 22) станом на липень 1940 р. в Лановецькому районі ще не було завідувача райархівом.

У 1941 р. діяльність всіх архівних установ області, також і Лановецького, була припинена у зв'язку з нападом німецьких загарбників на УРСР і підпорядковувалася вимогам воєнного часу. В умовах німецької окупації даних про діяльність архівних установ немає.

Лише у 1947 р. була завершена робота з відновлення діяльності райдержархіву. Першим завідувачем Лановецького райдержархіву була Дідик Тетяна Дмитрівна, 1927 р. народження. Уродженка с. Теліжинці Із'яславського району Хмельницької області. Вона приїхала на Лановеччину в 1948 р. Працювала в заготзерні, потім фінагентом в районному фінвідділі. В 1950 р., після відповідної перевірки в органах МВД, була прийнята на посаду завідувача районним архівом і працювала на цій посаді до 1963 р.

Зі спогадів Дідик Т.Д.: «Перший архів у Ланівцях знаходився в коморі власної хати ланівчанина Демчука В.О. В тій хаті жила вся його сім'я. Архівних документів майже не було, окрім газет, журналів. Тоді був дефіцит з папером, тому писали навіть на газетах. Першочерговими були заходи щодо виявлення та концентрації документів, які звозили з усього району. Проводилися перевірки з питань діловодства та наявності документів в установах, організаціях і підприємствах. Вимагалось за рік побувати хоча би один раз в кожній установі, а були в кожному селі школа, сільпо, сільрада та інші організації. їздила на перевірки з посвідченням працівника архіву МВД, а потім райвиконкому. З розсипу документів формували зв'язки, складали по роках і передавали в ДАТО.

Слід зауважити, що до ведення діловодства, збереження документів на місцях відносилися відповідально. Підвищення свого фахового рівня проводила на семінарах, що проводив ДАТО, семінари були по кілька днів, а ще нам для роботи надсилали різні методички, інструкції та рекомендації».

У 1959 р., коли райдержархіви згідно Положення, затвердженого Урядом УРСР від 3 січня 1959 р., перейшли в підпорядкування виконкому районної Ради депутатів трудящих на правах структурного підрозділу, було виділено нове приміщення для архіву по вул. Леніна (сучасна вул. Незалежності), сучасне приміщення управління сільського господарства. Але приміщення було напівпідвальне.

Суворі централізація та бюрократизація управління архівною справою, підпорядкування діяльності архівів пар-

тійній ідеології, витіснення архівів на периферії суспільно-го життя – такі ознаки, характерні для архівного будівництва в ті часи.

У 1962 р. в Тернопільській області було ліквідовано 21 район, серед них – Лановецький. Відповідно були ліквідовані райдержархіви в цих районах. Припинив свою діяльність і Лановецький райдержархів. Всі документи разом із довідковим апаратом були передані на збереження до Збараського райдержархіву. Цю роботу провела Дідик Т.Д. Потім вона перейшла на іншу роботу. Слід додати, що Дідик Т.Д. є ветераном Великої Вітчизняної війни – учасником бойових дій. У 1999 р. її нагороджено медаллю «Захисник Вітчизни».

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 р. було відновлено діяльність Лановецького району. Відповідно, розпочав свою роботу Лановецький райдержархів.

Зауважимо, що при проведенні змін в адміністративно-територіальному устрої області, під час об'єднання/роз'єднання колгоспів, сільських рад, на жаль, не була звернена належна увага їх керівників на документальні матеріали з особового складу, внаслідок чого мали місце випадки втрати та знищення документів.

У 1960–1970 рр. значна увага приділялася поліпшенню умов збереження документів, формуванню документальної бази архіву, створенню науково-довідкового апарату до архівних фондів. Науково-технічне опрацювання документів, переробка описів, їх удосконалення – ось над чим доводилося працювати архівістам.

У 1960 р., згідно з чинним законодавством, архівний відділ облвиконкому отримав широкі повноваження та нові перспективи в розвитку архівної справи в області.

Наприкінці 1980-х рр. формувалися нові підходи у створенні документальної бази архівів. У зв'язку з тим, що у 1970–1980 рр. існувала практика комплектування архівів великою кількістю документів від районних, міських, сільських установ і організацій (65–70% від усієї управлінської документації), значна частина документів поступила на державне зберігання у складі інших фондів. Тому для покра-

щення відбору та прийому документів на зберігання з 31 жовтня 1987 р. комплектування архівів почало проводитися згідно з Рекомендаціями по перебудові комплектування.

У відповідності з заходами по виконанню Постанови Ради Міністрів УРСР від 26 липня 1988 р., № 202 «Про вдосконалення управління архівною справою в республіці», з метою піднесення статусу державного районного архіву, нормативного закріплення нових завдань і функцій, що висунуті перед архівом у сучасних умовах, зміцнення його зв'язків з широкими колами громадськості, на основі узагальнення досвіду його діяльності та виконуючи рішення колегії Головного Архівного Управління при Раді Міністрів УРСР від 31 жовтня 1989 р., було розроблено та затверджено Положення про Лановецький державний районний архів і Положення про комісію сприяння архівній справі при Лановецькому державному районному архіві на громадських засадах (рішення виконкому районної Ради народних депутатів від 16 січня 1990 р., № 17).

Відновлення державної незалежності України поклато початок новому етапу розвитку архівної справи. Почали відроджуватися національні традиції, відкриватися нові сторінки історії. На цьому тлі активізувалася і діяльність Лановецького райдержархіву.

27 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України ухвалила передати архіви Компартії на державне зберігання. Партархів Тернопільської області структурно влився до складу Державного архіву області. У зв'язку з цим і припиненням діяльності Лановецького райкому Компартії України, райдержархівом була проведена в жовтні 1991 р. робота з відбору та передачі документів колишнього райкому Компартії України на державне зберігання в ДАТО: документи постійного строку зберігання за 1987–1991 рр. – 91 од. зб.; документи тимчасового строку зберігання за 1989–1991 рр. – 1331 од. зб.; документи, що не мають практичного та історичного значення згідно з актом на знищення документів за 1953–1990 рр. – 6682 од. зб.

24 грудня 1993 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Таким чином, було визнано Національний архівний фонд

(далі – НАФ) складовою частиною вітчизняної і світової історико-культурної спадщини, поставлено його під охорону держави і зафіксовано державні гарантії його зберігання, примноження і використання.

Протягом 1996–2000 рр. було розроблено Типові положення про експертні комісії, порядок ведення державного обліку документів НАФ, Методику і критерії виявлення унікальних документальних пам'яток, Перелік типових документів із зазначенням строків їх зберігання, Інструкцію про порядок зупинення діяльності архівних установ, Порядок надання платних послуг державними архівними установами і ще низку документів з різних напрямів діяльності архівних установ.

Для посилення регулярної ролі держави в організації архівної справи, удосконалення норми щодо процедури експертизи цінності документів, захисту НАФ і забезпечення збереженості його документів, додатково внесено до Закону положення щодо соціального захисту архівних працівників та інші зміни, що розширяють сферу Закону, нададуть можливостей повніше його реалізувати.

13 грудня 2001 р. схвалено Закон України в новій редакції «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» в цілому.

Відповідно до розпорядження Президента України від 14 травня 1992 р., № 85, згідно з листом Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України від 24 березня 1994 р., № 01–154 «Про статус місцевих державних архівних установ» та розпорядження голови районної державної адміністрації від 1 квітня 1998 р., № 71 «Про положення про архівний відділ райдержадміністрації», було затверджено Положення про архівний відділ районної державної адміністрації.

На виконання наказу Головного Архівного Управління при Кабінеті міністрів України від 13 серпня 1996 р., № 34 та відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» розпорядженням голови районної державної адміністрації від 12 листопада 1996 р. «Про експертну комісію архівного відділу райдержадміністрації» було створено експертну комісію архівного відділу та затверджено Положення про експертну комісію архівного відділу.

Діяльність експертної комісії регулюється положенням, розробленим на основі типового положення. До складу комісії ввійшли досвідчені архівісти, спеціалісти з питань діловодства районної державної адміністрації, міської ради, юрист. Працює експертна комісія за річним планом, засідання проводяться не менше двох разів на рік. На своїх засіданнях експертна комісія проводить попередню експертизу цінності документів, що знаходяться на зберіганні та подає результати на затвердження ЕПК держархіву області. Також розглядає номенклатури справ підприємств, організацій та установ району, акти про виключення документів з НАФ, які зберігаються в архівному відділі, а також розглядає пропозиції відомчих архівів про встановлення термінів зберігання окремих документів. Це – дорадчий орган.

У 1973 р. у відповідності з Наказом Міністра фінансів УРСР від 2 березня 1967 р., № 26 та рішення виконкому Лановецької районної Ради депутатів трудящих від 28. 02. 1973 р. № 60 «Про створення госпрозрахункової групи при райдержархіві по впорядкуванню архівних матеріалів установ району» була утворена при райдержархіві та діє госпрозрахункова група для виконання комплексу робіт по науково-технічній обробці документів установ, організацій та підприємств на засадах госпрозрахунку. Утримується за рахунок спеціальних коштів і має Положення.

Завданням групи є виконання за замовленнями зацікавлених установ, організацій та підприємств наступних послуг: експертиза наукової цінності та науково-технічна обробка документів; створення науково-довідкового апарату до архівних фондів; складення номенклатури справ та їх удосконалення.

Архівну справу розвивають справні спеціалісти. Слід відзначити вагомий вклад у розвиток архівної справи на Лановеччині таких архівістів: Покльопка М. П. (1978–1996 рр.), Фарина В. М. (1996–2001 рр.), Горощук О. М. (2001–2006 рр.).

Одним із найважливіших обов'язків архівних установ у 1991–2001 рр. було забезпечення поповнення НАФ документами, що відображають стан розбудови державності України.

Архівний відділ Лановецької районної держадміністрації провів значну роботу щодо організації своєчасного відбору

до НАФ і приймання на державне зберігання різноманітних документів. Лише за період 1991–2008 рр. було прийнято на державне зберігання в архів 1638 од. зб., різних видів документів від установ, організацій та підприємств різної форми власності.

Інший прояв нових підходів – різке зростання кількості звернень громадян до архівної установи. Завдяки демократичним процесам реабілітації незаконно засуджених громадян, вдосконалення соціального захисту учасників Другої світової війни та бойових дій, компенсацій насильно вивезеним на роботи до Німеччини, депортованим народам та окремим громадянам, реформування в аграрному секторі економіки, зміна форми власності у народно-господарському комплексі, фізичним та юридичним особам видаються довідки різного характеру.

Існує також тенденція до зростання кількості відвідувачів архівного відділу, дослідників, які працюють у читальному залі архіву, надання їм консультацій.

Все це вимагає від архівістів пильної уваги до потреб використання архівної інформації як працівниками архіву, так і зацікавленими особами, пересічними громадянами, що спонукає до пошуків ініціативних форм використання інформації, наполегливості у доведенні до споживачів відомостей про потрібні їм архівні документи. Сьогодні гостро стоїть проблема комп'ютеризації архівної інформації, проте відсутність фінансування не дає можливостей вирішити її.

Характеризуючи сучасну архівну установу, яка діє в Лановецькому районі як архівний відділ районної державної адміністрації, впроваджує в життя державну політику в галузі архівної справи, слід відмітити позитивні зміни, які відбулися на рівні матеріально-технічної бази. Значно збільшилася площа архівосховищ. Окрім робочого кабінету площею 18 кв.м. для зберігання документів використовуються дві кімнати, загальною площею 48 кв.м., об'ємом 149 куб.м. Протяжність стелажного обладнання 36 пог.м. Всі вікна заґратовані, двері оббиті металом, електропроводка в закритому стані. Встановлено пожежну сигналізацію.

Станом на 1 січня 2016 р. архівні документи зберігаються у 106 фондах, серед них – 36 фондів періоду незалежності України. На державному зберіганні знаходиться 23 408 од.

зб. документів за 1940–2015 рр., в тому числі 3338 од. зб. періоду Незалежності. Всі документи внесені до описів та закартоновані.

Серед фондів радянського періоду – матеріали виконкому Лановецької районної ради за 1985–2009 рр. Документи за період 1944–1984 рр. знаходяться на державному зберіганні в Державному архіві Тернопільської області. Серед них: протоколи, рішення, постанови, розпорядження, звіти виконкому, протоколи сесій районної ради, про діяльність культурно-освітніх установ, про стан охорони здоров'я, роботу організацій і установ району.

Серед документів фінансового управління за 1957–2006 рр. є документи, постанови, витяги, відомості (про розрахунки з переселенцями з Польщі за 1946 р., акти передачі майна та землі переселенцям із Польщі за 1946 р.), документи (списки, довідки, акти, листування, описи майна) про переселення із Польщі за 1946–1958 рр., акти усуспільнення майна від нововступаючих в колгосп «Перемога» с. Нападівка за 1949 р.

Фонд районного відділу статистики (1982–2006 рр.) містить різні статистичні звіти підприємств району, матеріали перепису населення, підсумкові звіти про виконання планів заготівель продукції рослинництва, виробництва продукції тваринництва, підсумки обліку посівних площ у колгоспах, зведені звіти про капітальне та житлово-комунальне будівництво та ін. Документи за період 1944–1981 рр. зберігаються в ДАТО.

Серед документів центральної районної лікарні за 1985–2006 рр. – протоколи засідань медичної ради, надання медичної допомоги населенню району, огляди про діяльність лікувальних установ та боротьбу із захворюваннями.

Фонд «Уповмінзаг УРСР» за 1947–1956 рр. містить документи з особового складу (накази, відомості, розрахунки по заробітній платі).

У комплексі документів колишнього районного комітету народного контролю за 1987–1990 рр. є протоколи засідань районного комітету, документи перевірок з різних питань діяльності підприємств, установ і організацій району, виявлення фактів безгосподарського зберігання техніки, кормів, насіння та ін.

В архівних фондах громадських організацій (районне об'єд-

нання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, районна організація ветеранів України, районні організації профспілок – зберігаються протоколи конференцій, пленумів, відомості про первинні осередки, склад керівних органів, матеріали про їх діяльність.

В архівних фондах сільських рад за 1947–2011 рр. зберігаються протоколи сесій, засідань виконавчих комітетів, розпорядження голів сільських рад, документи про роботу постійних комісій, виборча документація та бухгалтерські документи. Документи сільських рад до 1947 р. передані на державне зберігання в ДАТО.

В архівних фондах сільськогосподарських підприємств району за 1948–2001 рр. зберігаються протоколи загальних зборів членів колгоспів, засідань правлінь колгоспів, протоколи бюро економічного аналізу, профспілкових організацій та груп народного контролю, статуту.

У зв'язку з припиненням діяльності, ліквідацією організацій, установ та підприємств різної форми власності, в архівному відділі відкрито нові архівні фонди: редакція газети «Сіяч» за 1990–1994 рр., районна комісія з Всеукраїнського референдуму за 2000 р., Лановецького відділення ТБВВ банку «Україна» за 1944–2001 рр., малих та приватних підприємств.

В архівному відділі зберігаються документи особового походження визначних людей, які народилися або проживали на Лановеччині: Героя Радянського Союзу Я. П. Горошка, астронома – академіка І. А. Климишина, поетів К. А. Коцюка-Кочинського, Т. І. Фролової, драматурга Г. Штона, художника І. С. Марчука. Створено багато колекцій матеріалів з історії Лановеччини, зокрема на тему німецько-радянської війни, звільнення Лановеччини, про діяльність ОУН і УПА, Молотківської трагедії, Незалежності України, Голодомору.

Науково-довідковий апарат архівних фондів складається з описів на управлінську документацію в кількості 106, каталожних карток – 4250. Пройшли тематичне розроблення три фонди, що становить 514 справ. Облік документів проводиться згідно з вимогами Основних правил роботи державних архівів України.

Основна відповідальність за розвиток архівної справи

лягала на плечі завідувачів. Так, завідувачами районним архівом за період 1950–2016 рр. були: Дідик Тетяна Дмитрівна (1950–1963 рр.), Сімакова Зінаїда Іванівна (1966–1975 рр.), Гуменюк Олена Олексіївна (1975–1978 рр.), Шкурупій Ніна Степанівна (1978–1984 рр.), Труні Тамара Олексіївна (1984–1987 рр.), Туревич Лідія Степанівна (1988–2006 рр.), Гороцук Ольга Миколаївна (2006–2017 рр.).

Справно працювали й архівісти: Кривончак Ростислав Михайлович, Покльопка (Янкова) Марія Павлівна, Фарина Вікторія Михайлівна, Гороцук Ольга Миколаївна (2001–2006 рр.).

Аналізуючи стан і обсяг документів, що зберігаються в архівному відділі станом на 1 січня 2016 р., слід відмітити, що кількість установ – джерел комплектування управлінської документації має тенденцію збільшуватися і становить сьогодні 106.

Важливе значення в діяльності архівного відділу мають заходи щодо реалізації «Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», Розпорядження Президента України Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України від 13 квітня 2005 р., № 957/2005-рп, доручення голови обласної держадміністрації від 29 жовтня 2016 р., № 75 «Про стан зберігання документів ліквідованих підприємств установ та організацій, колективних сільськогосподарських підприємств та органів місцевого самоврядування, які припинили свої повноваження внаслідок адміністративно-територіальної реформи».

Розроблена Програма розвитку архівної справи в Лановецькому районі на 2012–2016 рр., реалізація якої спрямована на покращення матеріально-технічної бази архівного відділу, стану збереження документів НАФ та їх використання.

Систематично здійснюються заходи щодо поліпшення охоронно-протипожежної безпеки архіву. В 2005 р. придбано нові вогнегасники – 4 шт., перевірено опір ізоляції в електропроводці, замінено світильники в архівосховищах на сучасні в світлі вимог безпеки. Встановлено пожежну сигналізацію.

У 2005 р. проведено обробку дерев'яного стелажного обладнання в архівосховищі протипожежним розчином.

Архівний відділ для роботи має магнітофон для запи-

су різних подій, порохотяг – для прибирання приміщень. У 2006 р. придбано комп'ютер, ксерокс, фотоапарат. У 2016 р. – 2 комп'ютери.

Із 2004 р. проводиться робота по впровадженню в практику вимог Основних правил роботи державних архівів України: паспортизацію архівних підрозділів установ, організацій та підприємств.

Розроблено та зареєстровано в районному управлінні юстиції наказ від 23 червня 2010 р. № 1 «Про затвердження цін на роботи (послуги) із забезпечення збереженості та науково-технічного опрацювання документів на підприємствах, в установах і організаціях, що виконуються архівним відділом на договірних засадах».

Одним з основних завдань архівного відділу вважається виявлення та використання документів з метою сприяння виконанню політичних, господарських та культурно-освітніх завдань. Підготовлені ініціативні інформування: «Шевченко і Тернопільщина», «Про переселення етнічних українців з Польщі на територію України».

За матеріалами архіву, новими документами підготовлено сім виставок до знаменних дат. Серед них «З днем народження, Україно!», «Сумний ювілей», «Молотківська трагедія», «За вільний край, за Україну» та інші.

Подаються періодично різні публікації в районну газету «Голос Лановеччини» до знаменних подій або про роботу архівного відділу тощо.

За період, що минув з часу набуття чинності Указів Президента України про реформування аграрного сектора економіки, було вжито низку заходів, спрямованих на забезпечення збереженості документів, що утворилися в діяльності бувших колгоспів. Документи постійного строку зберігання від усіх колгоспів прийнято на державне зберігання в установленому порядку. Документи по особовому складу, понад 6 тис. од. зб., передано правонаступникам. В окремих випадках, коли такий правонаступник відсутній, ці документи передавалися виконавам сільських рад для зберігання та використання.

У зв'язку з тим, що в районі існує тенденція до розпаду сільськогосподарських підприємств, установ, організацій

різної форми власності, 16-та сесія Лановецької районної ради четвертого скликання від 4 серпня 2005 р., рішенням № 220 «Про утворення районної комунальної архівної установи», утворила комунальну архівну установу – «Лановецький районний трудовий архів». Це забезпечить централізоване тимчасове зберігання документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових або інших правовідносин юридичних і фізичних осіб на території району та інших документів, що не належать до Національного архівного фонду відповідно до ст. 22 Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи».

Працівники архівного відділу районної держадміністрації беруть участь у заходах, подіях, призначених знаменним, ювілейним датам, що проводяться в районі. Працюють у складі різних організаційних комітетів.

Працівники архівного відділу проводять пошукову роботу по збору документальних матеріалів, присвячених окремим подіям і датам: голодоморам на Україні, річниці виведення радянських військ з Афганістану, річниці освоєння цілих і перелогових земель, річниці звільнення Лановеччини, про переселення етнічних українців з Польщі в Україну.

Архівний відділ поповнюється документальними матеріалами особового походження визначних людей, які народилися або проживали на Лановеччині, з них формуються колекції, окремі передаються на державне зберігання в ДАТО для відкриття фондів особового походження. Ця робота почала проводитися з 1985 р. За період з 1985 р. до 2016 р. проведено збір документів особового походження: Сергійчука В.І. – учасника громадянської війни, Заблюдського Ф.М. – члена КПЗУ, Яцентюка Ф. З. – учасника війни в Іспанії, Лисюка М.Ф. – члена КПЗУ, голови тимчасового управління в с. Білозірка в 1939 р., Горошка І.І. – першого секретаря Передмірської сільської ради, Євтушевського П.Ф., учасника радянсько-німецької війни – бойових дій, Мельничука І. Г. – краєзнавця, організатора музею «Молотківська трагедія», Харчука (Сінкевич) О.С. – члена ОУН і УПА, Харюти Є. А. – свідка голодомору на Україні, 1933 р., Куцюка-Кочинського К.А. – поета з Румунії, Мар-

чука І. С. – народного художника України, лауреата Шевченківської премії, Штона Г. М. – письменника, драматурга, лауреата Шевченківської премії, Климишина І. А. – вченого-астронома, професора, академіка, Буняк С. О. – поетеси, репресованої і реабілітованої, голови Спілки політ'язнів в Лановецькому районі, Комаринця Т. І. – літературознавця, фольклориста, науковця, Фролової Т. І. – поетеси, Гринька О. Б. – народного артиста України, репресованого, депутата на Народні збори в 1939 р., Арабського О. А. – депутата на Народні збори в 1939 р., Горошка Я. П. – Героя Радянського Союзу, полковника, військового, афганця.

Всього зібрано та передано в Державний архів області за цей період 2163 од. зб. документів особового походження. Враховуючи важливість роботи, яку проводять працівники архівного відділу, слід підкреслити, що особові фонди розширюють документальну базу для дослідницької роботи, можуть використовуватися в різних напрямках діяльності архіву, закладів освіти й культури, у військово-патріотичному вихованні молоді, вивчення історії, на виставках, у радіопередачах тощо.

У 1999 р. в Україні вперше було запроваджено День працівників архівних установ – 24 грудня, в 2000 р. започатковано галузеву наукову премію імені Василя Веретенікова. Щорічно, 24 грудня, відбувається розширене засідання колегії Державного архіву Тернопільської області про досягнення в галузі архівної справи на Тернопільщині. Кращі архівісти нагороджуються грамотами. Слід зауважити, що працівники Лановецького архівного відділу неодноразово нагороджувалися грамотами обласної державної адміністрації і обласної ради, Державного архіву Тернопільської області, Президії профспілки працівників державних установ.

Архівна справа на Лановеччині тісно пов'язана з історією нашої України, її національними традиціями. За весь період діяльності архівної установи нагромаджено великий досвід збирання, зберігання документів та використання архівної документації. Творче використання цього досвіду є важливим чинником зростання ролі архіву у духовному і державному житті, підвищення соціального статусу архівістів. Архіви мають жити заради майбутнього!

ARCHIVAL DEPARTMENT OF LANIVTSI STATE
DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main periods of formation of the regional archival institution and highlights the main features of its functioning.

Key words: *Lanivtsi, State Archive of Ternopil Region, Lanivtsi State District Administration, Lanivtsi district labor archive, archival items.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ПІДВОЛОЧИСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: Підволочиська районна державна адміністрація, архівний відділ, архівний фонд, документ.

Архівний відділ Підволочиської районної державної адміністрації є складовою частиною Національного архівного фонду України, який забезпечує облік, зберігання та використання архівних документів, формування Національного архівного фонду України.

Історія архівного відділу Підволочиської районної державної адміністрації нараховує понад 60 років. Державний архів у складі Підволочиської районної Ради депутатів трудящих Тернопільської області розпочав свою діяльність у грудні 1945 р.

До головних завдань відносилося комплектування архівних фондів документами, які мали місцеве значення і в яких відображалася діяльність установ, організацій і підприємств району на той час, а також ведення їх обліку, зберігання та використання відомостей, що в них містяться.

В архівному відділі районної державної адміністрації зібрані й зберігаються документи від 1939 р. До теперішнього часу архів вважався архівом з перемінним складом документів, через десять років зберігання документи передавалися на державне зберігання до Державного архіву області, але на даний час документи постійно зберігаються в архівному відділі районної державної адміністрації.

Значна частина архівних документів, зібраних в післявоєнний період, період відбудови народного господарства належить до фондів ліквідованих господарств, підприємств, організацій. Ці документи – пам'ять для нащадків, літопис героїчних звершень, трудових буднів попередніх поколінь.

Архівний відділ районної державної адміністрації вхордив до складу виконавчого комітету Підволочиської районної Ради депутатів трудящих Тернопільської області (1945–1977 рр.), виконавчого комітету Підволочиської районної Ради народних депутатів Тернопільської області (1977–1992 рр.). За цей період очолювали відділ П. Ситніков і В. Турчин.

Відповідно до розпорядження представника Президента України у Підволочиському районі «Про утворення державної адміністрації району і припинення діяльності виконкому районної Ради народних депутатів» від 23 квітня 1992 р., № 2 утворено на базі виконавчого комітету районної Ради народних депутатів, його відділів, управлінь та інших структурних підрозділів державну адміністрацію району, а на виконання розпорядження Представника Президента України в Підволочиському районі від 27 травня 1992 р., № 33 «Про структуру районної державної адміністрації» затверджено архівний відділ райдержадміністрації і виготовлено гербову печатку та штамп архівного відділу.

Відповідно до розпорядження представника Президента України у Підволочиському районі від 10 червня 1992 р., № 50 «Про призначення начальника управління, завідуючих відділами районної державної адміністрації», завідуючою архівним відділом Підволочиської районної державної адміністрації призначено Гримайло Дануту Едуардівну. Разом з нею працювала Леся Клим (Рак) – архівіст 1 категорії архівного відділу.

У липні 1994 р. згідно з Законом України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» розпорядженням від 14 липня 1994 р. припинено діяльність Підволочиської районної державної адміністрації, як системи органів державної виконавчої влади і її повноваження передаються голові виконавчого комітету районної Ради народних депутатів. Відповідно до рішення Підволочиської районної Ради народних депутатів від 14 липня 1994 р., № 5 «Про структуру органів районної Ради» затверджено відділи та служби, які входять до районної Ради народних депутатів. Серед перелічених – архівний відділ виконкому

Підволочиської районної Ради народних депутатів. Відповідно до рішення Підволочиської районної Ради народних депутатів від 12 серпня 1994 р., № 9 «Про призначення завідуючих відділами апарату виконкому районної Ради» призначено Гримайло Дануту Едуардівну завідуючою архівним відділом виконкому районної Ради народних депутатів по переводу звільнивши її з посади завідуючої архівним відділом райдержадміністрації. Відповідно до розпорядження голови Підволочиської районної Ради народних депутатів від 28 вересня 1995 р., № 1 «Про ліквідацію виконавчого органу районної Ради» у Підволочиському районі ліквідується виконавчий орган районної Ради народних депутатів і утворюється Підволочиська районна державна адміністрація. Відповідно до розпорядження голови Підволочиської районної державної адміністрації від 14 листопада 1995 р., № 46-р «Про утворення секретаріату, управлінь, відділів, інших підрозділів та затвердження структури районної державної адміністрації» утворено архівний відділ районної державної адміністрації з штатом завідуючої архівного відділу Підволочиської районної державної адміністрації в особі одного начальника.

Відповідно до розпорядження голови Підволочиської районної державної адміністрації від 16 червня 2000 р., № 142/2000-р «Про упорядкування структури районної державної адміністрації» перейменовано посаду завідуючої архівного відділу Підволочиської районної державної адміністрації на посаду начальника архівного відділу Підволочиської районної державної адміністрації.

6 серпня 2001 р. Державним архівом Тернопільської області видано свідоцтво про державну реєстрацію документів Національного архівного фонду, серія А № 599.

Відповідно до розпорядження голови Підволочиської районної державної адміністрації з травня 2005 р. на посаду начальника архівного відділу призначено Довгань Євгенію Арсенівну. В період з жовтня 2013 р. до жовтня 2015 р. спеціалістом архівного відділу працювала Бурак Оксана Богданівна.

Відповідно до клопотання Підволочиської районної державної адміністрації від 22 грудня 2005 р. № 319 та рішен-

ня Підволочиської районної ради IV скликання «Про створення районного трудового архіву» від 24 грудня 2005 р., № 40 вирішено створити районний трудовий архів для зберігання документів, що не належать до Національного архівного фонду. Відповідно до рішення сесії Підволочиської районної ради від 28 травня 2006 р., № 322/2004-р для роботи з документами з особового складу ліквідованих організацій, сільгоспформувань, установ призначена завідувач Підволочиським районним трудовим архівом Бохонько Валентина Степанівна та діловод-бухгалтер Репета (Лешків) Сніжанна Ігорівна.

У фонді архівного відділу Підволочиської районної державної адміністрації зберігаються документи постійного терміну зберігання за 1944–2015 рр.: положення, паспорти архівного відділу, списки фондів, плани, річні звіти, листування, приймально-здавальні акти документів, тематико-експозиційні плани виставок, статті в пресі.

Науково-довідковими документами фонду є описи справ постійного строку збереження, номенклатура справ, історична довідка.

Yevheniia Dovhan

ARCHIVAL DEPARTMENT OF PIDVOLOCHYSK STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *Pidvolochysk State District Administration, archival department, record group, document.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ПІДГАЄЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: Підгаєцька райдержадміністрація, архівний відділ.

Постановою Верховної Ради України від 6 грудня 1991 р. № 1941-ХІІ було відновлено Підгаєцький район Тернопільської області в сучасних межах.

Відповідно до Закону України «Про Представника Президента України, Розпорядження Представника Президента України від 7 липня 1992 р., № 81 «Про утворення відділів, управлінь інших служб Підгаєцької районної державної адміністрації» було введено до складу райдержадміністрації архівний відділ за принципом безпосереднього підпорядкування.

Розпорядженням Представника Президента в Підгаєцькому районі від 2 червня 1992 р., № 40 Нискоклон Дарію Юрїївну було призначено на посаду завідуючої архівним відділом.

У грудні 1992 р., згідно акту приймання-передавання документів, з архівного відділу Бережанської райдержадміністрації в архівний відділ Підгаєцької райдержадміністрації було перевезено 78 фондів, 8025 документальних одиниць, 81 наглядову справу.

Приміщення архіву розмістилося на першому поверсі адміністративної двоповерхової будівлі м. Підгаєць по вулиці Шевченка, 39: робоча кімната (10 м. кв.), архівосховище (20 м. кв.). Приміщення відповідає нормам зберігання документів – централізоване опалення, електроосвітлення, світильники закритого типу, заграбовані вікна та двері, автоматична пожежна сигналізація із встановленими пристроями: ППК: «Оріон» – давач диму, «СПД» – ручний сповіщувач «СПР», світлозвуковий прилад – «LD». Прилад «СПР» встановлено на вхідних дверях поруч з приміщенням чергового райдержадміністрації (круглодобово). Стелажний фонд металевий протяжністю 88 м. п.

Згідно із Законом України про внесення змін і доповнень до Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», після виборів депутатів і голови районної Ради народних депутатів та формування виконавчого комітету втратив чинність Закон України «Про Представника Президента». Районна Рада народних депутатів вирішила припинити повноваження Підгаєцької районної державної адміністрації і утворити виконавчий комітет із системою відділів управлінь та інших структурних підрозділів виконавчого комітету районної Ради народних депутатів (I сесія II скликання від 8 липня 1994 р.).

Відповідно до Указу Президента України від 24 липня 1995 р. «Про обласні, Київську та Севастопольську міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації» IV позачергова сесія районної Ради другого скликання від 31 серпня 1995 р. прийняла рішення про ліквідацію виконавчого комітету, секретаріату районної Ради та виконкому апарату при керівництві Ради, структурних підрозділів виконкому: архівний відділ тощо.

Згідно з Указом Президента України № 760/95 «Про Положення про районну, районну в містах Києві та Севастополі державну адміністрацію» та розпорядження голови Підгаєцької райдержадміністрації № 1 від 7 вересня 1995 р. працівники районної ради були працевлаштовані в райдержадміністрацію, в структурні підрозділи. На даний час архівний відділ залишається структурним підрозділом райдержадміністрації.

У травні 2004 р. архівному відділу виділено додаткове приміщення розміром 17 м. кв. за адресою вулиця Шевченка, 32 для зберігання документів ліквідованих установ, організацій, підприємств.

Наказом начальника архівного відділу від 17. 05. 2004 р. № 1 для роботи з документами з особового складу ліквідованих організацій, сільгоспформувань, установ призначена архівіст другої категорії архівного відділу Тронка Світлана Володимирівна.

Відповідно до розпорядження голови Підгаєцької райдержадміністрації від 3 червня 2013 р., № 146-од «Про

затвердження положення про архівний відділ Підгаєцької райдержадміністрації» затверджено Положення про архівний відділ Підгаєцької районної державної адміністрації, згідно якого відділ є юридичною особою публічного права, має самостійний баланс, рахунки в органах Державної казначейської служби України, печатку із зображення Державного Герба України та своїм найменуванням.

Архівний відділ Підгаєцької райдержадміністрації формується зі 102 фондів документів НАФ, 12991 справи постійного зберігання, 10 фондів документів з кадрових питань, 507 одиниць з особового складу. Науково-довідковими документами фондів є описи справ постійного строку зберігання, з особового складу, номенклатури справ, історичні довідки, каталогізаційні картки.

Архівний відділ забезпечує належним чином збереження та використання документів, кожен з яких має свою оригінальність та неповторність.

Dariia Nyskoklon

ARCHIVAL DEPARTMENT OF PIDHAITSI STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper highlights the main features of functioning of the regional archival institution.

Key words: *Pidhaitsi State District Administration, archival department.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ РАЙОННОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні етапи становлення і особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Теребовлянський держархів, Теребовлянська районна рада, архівний відділ.*

Архіви на Теребовлянщині, очевидно, діяли ще за князівських часів. На жаль, ця сторінка до цього часу не досліджена. Тому констатуємо той факт, що станом на 1 листопада 1939 р. починають працювати архіви як окремі установи. Вони були підпорядковані Наркомату внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки. Згідно з тодішнім адміністративно-територіальним поділом було засновано районні державні архіви у Теребовлі, Микулинцях, Струсіві, Золотниках і Буданові. Таким чином, станом на 1 січня 1941 р. функціонувало п'ять районних державних архівів.

У довоєнний період основним завданням районних архівів був збір і комплектація документів колишніх польських установ, організацій, первинна і науково-технічна обробка документів і передача їх в обласний державний архів та використання відомостей в довідкових цілях.

У цей період значні труднощі в роботі архіву полягали у тому, що не вистачало приміщень для держархівів, була висока плінність і невідповідність кадрів завідуючих та низька оплата праці.

Робота районного державного архіву була перервана нападом німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз. Тому 2 липня 1941 р. перестав діяти Буданівський держархів, 5 липня 1941 р. – Микулинецький. 6 липня 1941 р. перестав функціонувати Струсівський держархів і 18 липня 1941 р. призупинив свою діяльність Теребовлянський держархів.

Під час Другої світової війни архіви втратили понад 21875 справ. Зокрема, в Теребовлянському держархіві

втрата документів за 1886–1937 рр. становила 1400 справ, у Золотниківському за 1920–1941 рр. – 6300 справ, у Микулинецькому за 1928–1939 рр. втрачено 5725 справ, у Струсівському за 1921–1939 рр. – 6250 справ, у Буданівському за 1916–1941 рр. зникло 2200 справ.

Свою діяльність районні державні архіви відновили після звільнення Теробовлянщини від німецьких загарбників. Територію Струсівського району було звільнено 13 березня 1944 р., 23 березня – звільнено територію Теробовлянського, Микулинецького, Буданівського районів, 20 липня звільнена територія Золотниківського району.

Діяльність архівів відновилася згідно з Постановою та Наказом УНКВС Тернопільської області від 31 липня 1945 р., № 263 про організацію районних архівів, забезпечення їх правильного використання та працівників архівів РВ НКВС, де зазначалося, що до 15 серпня 1945 р. закінчити організацію архівів і укомплектувати їх кадрами.

У 1945 р. Теробовлянський держархів передав частину документів у держархів Тернопільської області.

Відповідно до Наказу Президії Верховної Ради УРСР від 19 березня 1959 р. Микулинецький район було укрупнено, до його складу увійшов Струсівський район, а до складу Теробовлянського району увійшов Буданівський район. Внаслідок укрупнення районів були ліквідовані Струсівський та Буданівський районні архіви. Документи були передані у відповідні новоутворені архіви.

Згідно з «Положенням», затвердженим Урядом УРСР від 3 січня 1959 р. райдержархіви у фінансово-господарській сфері підпорядковувалися райвиконкомам на правах структурного підрозділу.

Завданням районних державних архівів було: комплектування документів організацій районного підпорядкування, контроль за роботою відомчих архівів, проведення інструктажу та консультацій для працівників організацій, установ та підприємств, збереження, облік та упорядкування документів, які зберігаються в архіві, експертиза цінності документів архіву, перевірка правильності упорядкування документів у відомчих архівах, виконання запитів організацій та грома-

дян, передача документів в обласний державний архів, видача документів у тимчасове користування, виявлення документів для користування в народно-господарських цілях, ініціативне інформування документів через пресу, радіо, виставку.

У 1962 р. проводилося чергове укрупнення районів. Зокрема, ліквідували Микулинецький і Золотниківський райони, а відповідно ліквідували і районні державні архіви. Документи ліквідованих архівів передали у Тереховлянський районний державний архів, який знаходився в Микулинцях через відсутність приміщення в райцентрі. До сьогоднішнього дня районний архів знаходиться у Микулинцях.

У минулому Тереховлянський райдержархів очолювали Россолова Марія Василівна (до 1983 р.), Муринка Леся Михайлівна (з 1984 р. до 2004 р.), Боднар Наталія Михайлівна (з вересня 2004 р. до червня 2012 р.), Хитра Галина Пилипівна (з липня 2012 р.).

Згідно з рішенням Тернопільського облвиконкому від 28 березня 1973 р. за № 112, при Тереховлянському райдержархіві організовано госпрозрахункову групу в складі одного старшого наукового працівника. На цій посаді трудилася Кучер Людмила Олегівна (з 1973 р. до 2000 р.).

Госпрозрахункова група утримувалася за рахунок спецкоштів, які надходили від установ, підприємств, організацій району за науково-технічне опрацювання їхніх документів.

У 1984 р. атестаційна комісія присвоїла працівникові госпрозрахункового підрозділу Кучер Л.О. першу категорію архівіста.

У цьому ж році у приміщенні архіву зроблено капітальний ремонт, проведено розширення кімнат під архівосховища. Дерев'яні стелажі замінено на металеві, а дерев'яна підлога замінена на бетонну стяжку, покриту масляною фарбою. Проведено сигналізацію.

У 1986 р. Тереховлянський райдержархів був підключений до централізованого опалення. До цього часу в архіві було пічне опалення.

У березні 1992 р. районний державний архів увійшов у підпорядкування районної державної адміністрації, ставши її структурним відділом. Сучасна назва райдержархіву –

Архівний відділ Теробовлянської районної державної адміністрації.

Відповідно до рішення першої сесії XXII скликання від 12 серпня 1994 р. за № 10 Теробовлянська районна Рада народних депутатів утворила систему відділів, управлінь та інших структурних підрозділів виконавчого комітету районної Ради народних депутатів на базі відділів та управлінь, які діяли у районній державній адміністрації. Таким чином, з серпня 1994 р. районний державний архів увійшов у безпосереднє підпорядкування виконавчого комітету Теробовлянської Ради народних депутатів. Штатна чисельність працівників на той час складалась з однієї людини, у госпрозрахунковому підрозділі працювала теж одна особа. Районний державний архів забезпечує збереженість архівних документів і утримується за рахунок районного бюджету. Всі фінансово-господарські потреби забезпечує районна Рада народних депутатів.

На підставі рішення сесії районної Ради народних депутатів від 30 вересня 1995 р. за № 45 виконавчий комітет Теробовлянської районної Ради народних депутатів припинив свою діяльність. Усі структурні підрозділи знову ж перейшли у підпорядкування райдержадміністрації, зокрема й архівний відділ.

Із травня 1997 р. штатна чисельність госпрозрахункового підрозділу збільшується ще на одну одиницю. На півставки архівіста працює Повзун Оксана Зіновіївна. З січня 1998 р. архівіста зарахували на повну ставку.

На цей час архівний відділ райдержадміністрації займає шість кімнат, площа яких становить 172 кв. м., чотири кімнати з них пристосовані під архівосховища. Вони обладнані металевими стелажми, на вікнах є захисні решітки, опалення центральне, освітлення електричне. Сигналізація на цей час не працює із-за пошкоджень, полагодити її неможливо через відсутність коштів. В архіві є два вогнегасники та дві друкарські машинки.

Станом на 1998 р. в архівному відділі зберігаються документи 302 фондів, які налічують 37351 одиницю зберігання за 1940–1998 рр.

У 2001 р. в архівному відділі встановлено газовий котел та газовий лічильник. Так, з централізованого опалення архів перейшов на індивідуальне газове, що дало можливість підтримувати правильний температурно-вологісний режим в архівосховищах.

З кожним роком кількість документів в архіві зростає. Станом на 1 січня 2002 р. в районному архіві вже налічувалося 325 фондів, що становило 37425 справ.

У березні 2003 р. в госпрозрахунковий підрозділ прийнято Хитру Галину Пилипівну, яка пропрацювала архівістом першої категорії до січня 2006 р.

У вересні 2004 р., в зв'язку з виходом на пенсію начальника архівного відділу Муринки Л.М., до обов'язків начальника приступив Боднар Н.М. Муринка Л.М. продовжувала працювати в госпрозрахунковому підрозділі до 2008 р.

Кількість одиниць зберігання в архіві весь час зростає, так станом на 1 січня 2005 р. налічувалось 362 фонди в кількості 37504 справи.

У 2006 р. був зроблений ремонт приміщення та закуплено оргтехніку на суму 10 тис. грн., а саме: один комп'ютер, один ксерокс. Також придбано меблі до робочого кабінету на суму 4,4 тис. грн. Було проведено нову охоронно-пожежну сигналізацію та виведено її на пульт спостереження.

Весь час архівний відділ спрямовує свою діяльність на реалізацію державної політики в галузі архівної справи, забезпечує збереженість документів Національного архівного фонду, проводить заходи спрямовані на забезпечення пожежної безпеки. Так, у 2007 р. було придбано ще один комп'ютер, проведено просочування дерев'яних конструкцій даху площею 239 кв. м. вогнетривким розчином на суму 1,8 тис. грн., перезаряджено два старі вогнегасники та придбано два нові. Проведено ремонт опалювальної системи на суму 0,8 тис. грн. Кошти на всі ці роботи були виділені згідно Програми розвитку архівної справи на 2006–2010 рр.

Починаючи з 2005 р., у зв'язку із масовою ліквідацією колективних сільськогосподарських підприємств, до архів-

ного відділу надходить великий потік документів з особового складу, що призводить до перевантаженості архівосховищ. Так, станом на 1 січня 2008 р. в архіві зберігалися документи 393 фондів, всього управлінської документації – 39970 одиниць зберігання, з кадрових питань (особового складу) – 5215 справ, а станом на 1 січня 2009 р. в архівному відділі кількість документів з особового складу сягнула 10669 справ.

З метою збереженості документів ліквідованих підприємств, установ, організацій, КСП без правонаступників в районі виникла потреба у створенні трудового архіву для захисту соціально-правових інтересів громадян. Тому рішенням Тереховлянської районної ради від 17 червня 2009 р., № 386 було утворено комунальну архівну установу «Районний трудовий архів» із штатною чисельністю 2 одиниці, який з січня 2010 р. почав свою роботу. Архівним відділом частину документів з особового складу в кількості 5628 одиниць зберігання було передано в районний трудовий архів, що складало 53% від усієї кількості документів з кадрових питань.

У 2009 р. в штат архівного відділу було додано одну штатну одиницю. На посаду головного спеціаліста прийнято Хитру Г.П. як переможця конкурсу.

Одним із пріоритетних завдань архівного відділу є забезпечення ефективності роботи із зверненнями громадян. Щороку кількість звернень від юридичних та фізичних осіб до архівної установи збільшується. У 2008 р. архівним відділом розглянуто 880 запитів, 647 із них було соціально-правового характеру, що склало 74% від загальної кількості звернень. У 2013 р. архівним відділом розглянуто 702 запити, одночасно в районі функціонував вже трудовий архів, за 9 місяців 2016 р. відділом видано 547 довідок. Як бачимо, роль архівних установ у житті суспільства, науки і людей щороку зростає.

У 2012 р., у зв'язку із станом здоров'я, начальник відділу Боднар Н.М. звільнилася з роботи за згодою сторін. Роботу відділу очолила Хитра Галина Пилипівна. В 2013 р. на посаду головного спеціаліста відділу прийнято Костей

Віталія Володимировича. У цьому ж році в штат архівного відділу додано одну одиницю – архіваріуса. На цю посаду в порядку переведення з посади архівіста першої категорії госпрозрахункового підрозділу призначено Повзун Оксану Зіновіївну.

Надходження документів управлінської документації до архівного відділу райдержадміністрації з кожним роком зростає. Протягом 2012–2015 рр. архівом прийнято 1563 справи управлінської документації та 272 справи з кадрових питань. За відповідний період до трудового архіву надійшли документи з особового складу в кількості 4058 одиниць зберігання.

У 2015 р. в архівному відділі проведено поточний ремонт частини даху площею 70 кв.м. (встановлено новий шифер) та косметичний ремонт одного архівосховища площею 35 кв.м. Всього виконано робіт на суму 19504 грн. Придбано дві металеві шафи для зберігання облікової документації архіву.

Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та внаслідок адміністративно-територіальної реформи в Тербовлянському районі було утворено чотири громади: Тербовлянська, до складу якої увійшли сільські ради (Вербовецька, Довгенська, Долинська, Кровинківська, Ласковецька, Лошнівська, Могильницька, Мшанецька, Острівецька, Підгайчицька, Плебанівська, Романівська, Сущинська та Тербовлянська міська); Золотниківська, яка об'єднала (Багатківську, Бенівську, Бурканівську, Вишнівчицьку, Гайворонківську, Гвардійську, Зарваницьку, Котузівську, Маловодівську, Надрічненську, Семиківську, Соколівську, Соснівську, Золотниківську сільські ради); Микулинецька, до складу якої увійшли Микулинецька селищна рада та Ладичинська, Дворічанська та Задрівська сільські ради; Іванівська, яка об'єднала Іванівську, Ілавченську, Сороцьку та Глещавецьку сільські ради. Вісім сільських рад утримались щодо вступу до територіальної об'єднаної громади. Це такі як Буданівська, Дарахівська, Великоговилівська, Кобиловолоцька, Різдявська, Струсівська, Хмелівська та Дружбівська селищна.

Згідно з Постановою Верховної Ради України від 17 липня 2015 р., № 645-VIII від 25 жовтня 2015 р. в районі відбулися перші вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міського голови. Вся виборча документація надійшла на зберігання до архівного відділу.

Станом на 1 січня 2016 р. в архівному відділі налічується 39875 одиниць зберігання управлінської документації постійного зберігання, 5689 справ з кадрових питань та 130 справ управлінської документації тимчасового зберігання, 302 кейси, 15 ящиків, 18 пакетів з виборчою документацією Президента України, народних депутатів до Верховної Ради України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Усі ці документи сформовані у 366 фондів управлінської документації, у тому числі періоду незалежності – 102 та 56 фондів з особового складу в тому числі 11 фондів – з періоду незалежності.

У 2016 р. в архівному відділі проведено заміну восьми вікон в архівосховищах на нові металопластикові.

На сьогоднішній день працівники відділу, не покладаючи сил, працюють над упорядкуванням документів реформованих органів місцевого самоврядування, над своєчасним виконанням запитів фізичних та юридичних осіб.

Halyna Khytra

ARCHIVAL DEPARTMENT OF TEREBOVLIA STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main periods of formation of the regional archival institution and highlights the main features of its functioning.

Key words: *State Archive of Terebovlia District, Terebovlia district council, Archival department.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: архівний відділ, Тернопільська держадміністрація, НАФ, архівосховище.

Тернопільський район, як адміністративно-територіальна одиниця, сформовано в грудні 1967 р. Тоді ж започаткував свою діяльність районний державний архів. Із 1995 р. він набув статусу архівного відділу Тернопільської районної державної адміністрації.

У минулому його очолювали Стоцьєн Іван Дмитрович, Жибелюк Аделя Іванівна, Тимків Михайло Миколайович, Телевко Ярослав Ігорович, Брутко Павло Степанович.

Розпорядженням голови районної державної адміністрації від 15 лютого 2016 р., № 50-од архівний відділ Тернопільської районної державної адміністрації реорганізовано в архівний сектор Тернопільської районної державної адміністрації та встановлено граничну чисельність у кількості двох штатних одиниць.

Відповідно до розпорядження голови районної державної адміністрації 21 квітня 2016 р., № 51-к на посаду завідувача архівного сектору Тернопільської районної державної адміністрації призначено Клімову Галину Миколаївну.

Розпорядженням голови районної державної адміністрації 21 квітня 2016 р., № 47-к інспектором архівного сектору Тернопільської районної державної адміністрації призначено Брутка Павла Степановича.

Із 2017 р. архівний сектор реорганізовано в архівний відділ. Архівний відділ Тернопільської районної державної адміністрації, відповідно до Положення про Національний архівний фонд України, є установою державної архівної служби України, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, що утворюються в діяльності установ, організа-

цій і підприємств Тернопільського району, окремих громадян України.

Архівний відділ знаходиться в приміщенні райдержадміністрації, архівосховища – у двох підвальних приміщеннях. У даний час використовується 5 сховищ загальною площею 185 м. кв. Крім того, є дві робочі кімнати, в одній з яких розміщена госпрозрахункова група з впорядкування документів, в іншій – робоча кімната працівників архівного сектору, обидві загальною площею 20 м. кв.

В одному архівосховищі встановлено пожежну сигналізацію без виводу на пульт, в двох інших – сигналізація відсутня. Сторожова сигналізація відсутня, на вікнах встановлені решітки та є сторожова охорона приміщень, в яких знаходяться архівосховища.

Архівосховища обладнано стелажимами протяжністю 685 погонних метрів, в тому числі дерев'яних – протяжністю 340 погонних метрів. В архівосховищах наявний 1 вогнегасник.

Станом на 1 січня 2016 р. в архівному відділі створено 256 фондів, в яких зберігаються 19665 справ, з них закартоновано 17124 од. зб. Ступінь заповнення стелажного обладнання становить 93%. На всі документи складено описи та розміщено їх згідно складеного каталогу.

На виконання Державної Програми розвитку архівної справи в Україні, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 р. № 92, розпорядження Президента України від 13 квітня 2005 р., № 957/2005-рп «Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей в Україні, розпорядження голови обласної державної адміністрації від 31 серпня 2015 р., № 538-од «Про стан зберігання документів ліквідованих підприємств, установ, організацій та колективних сільськогосподарських підприємств та забезпечення трудових архівів при міських, сільських та селищних радах», та з метою створення заходів щодо покращення розвитку архівної справи в районі, схвалено Програму розвитку архівної справи в Тернопільському районі на 2016–2020 рр. На даний час частково профінансовано Програму та закупляються стелажі, вогнегасники та картонажі.

Відповідно до наказу № 3 від 15 березня 1999 р. утворено госпрозрахункову групу при архівному відділі райдержадміністрації. Обов'язки керівника покладено на Жебелюк І.І. Групою надаються на договірних засадах послуги підприємствам, установам та організаціям з науково-технічного опрацювання документів.

У 2007 р. керівником групи призначено Телевка Я.І. В 2008 р. в зв'язку зі збільшенням об'єму роботи (реорганізація організацій, установ та ліквідація колгоспів) штат групи збільшився. В групу прийнято 4 штатних одиниці (керівник групи Телевка Я.І., бухгалтер групи Корчинська Г.Д., архівісти першої категорії Глинський М.П., Хомик Г.Я.).

У жовтні 2012 р. керівником групи науково-технічного впорядкування призначено Глинську Р.П., виконувача обов'язків групи – Гальву Ю.А. Штат групи зменшився до 3 осіб. У травні 2013 р. керівником групи призначено Кондратюк (Порадюк) М.Я. В квітні 2016 р. керівником групи призначено Николишин О.М. На даний час у групі науково-технічного впорядкування працюють дві штатних одиниці: керівник групи Николишин О.М. та архівіст першої категорії Хомик Г.Я.

Halyna Klimova

ARCHIVAL DEPARTMENT OF TERNOPIL STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *archival department, Ternopil State District Administration, Ternopil State Administration, National Archival Fund, archival storage.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: ДАТО, Тернопільська міська рада, архівний відділ, Трудовий архів.

Архівний відділ Тернопільської міської ради (колишні назви – Тернопільський Державний міський архів, Тернопільський міський архів, відділ архівної справи і діловодства Тернопільської міської ради) (далі – архівний відділ) було утворено у 1944 р. Архівний відділ було створено з метою реалізації державної політики та здійснення управління у сфері архівної справи на території міста; забезпечення поповнення архівних фондів документами, що мають місцеве значення, обліку, зберігання та використання інформації, що міститься в них, тощо. На час створення в 1944 р. архівний відділ був розміщений у пристосованих приміщеннях за адресою: м. Тернопіль, вул. 1-го Травня, 10; починаючи з 1987 р. архівний відділ знаходився за адресою: вул. Листопадова, 7; а з 2001 р. і до сьогодні – по вул. Коперника, 1. Відомості про керівників архівного відділу, починаючи з часу створення і до 1978 р., відсутні. Архівний відділ до 1982 р. очолювала Стефанія Бутрин, з 1982 р. до 1990 р. – Віра Кучма, з 1990 р. до 1993 р. – Ірина Грінчук, з 1993 р. до 1994 р. – Галина Лірчук, з 1994 р. по 2006 р. – Ніна Шевчук. Починаючи з 2006 р. архівний відділ очолює Владислав Скрипій.

За період існування архівний відділ декілька разів змінював свою назву: згідно рішення одинадцятої сесії 23 скликання Тернопільської міської ради від 14 листопада 1999 р. мав назву міський державний архів, згідно з рішенням п'ятої сесії 4 скликання Тернопільської міської ради від 26 листопада 2002 р. – архівний відділ та відповідно до рішення другої сесії 5 скликання Тернопільської місь-

кої ради від 28 вересня 2006 р. – відділ архівної справи і діловодства Тернопільської міської ради. Станом на сьогодні, відповідно до рішення Тернопільської міської ради від 18 липня 2014 р., № 6/49/15 – архівний відділ Тернопільської міської ради.

На нинішній час архівний відділ є виконавчим органом Тернопільської міської ради, підзвітний та підконтрольний міській раді, підпорядкований її виконавчому комітету, міському голові; координацію роботи архівного відділу здійснює заступник міського голови – керуючий справами, а з питань здійснення делегованих повноважень у галузі архівної справи і діловодства – підзвітний також державному архіву Тернопільської області. Архівний відділ не має статусу юридичної особи. У здійсненні повноважень у галузі архівної справи, архівний відділ виконує функції міського архіву та Трудового архіву міста. Архівний відділ здійснює свою діяльність на правах самостійного виконавчого органу міської ради, має печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, інші необхідні штампи, бланки, реквізити. Юридична адреса відділу: м. Тернопіль, вул. Коперніка, 1 тел. (0352) 40–41–36, 40–41–75; електронна адреса: tern_miskarhiv@ukr.net.

Приміщення архівного відділу пристосовані, їх фізичний стан цілком задовільний. Загальна площа основних приміщень становить близько 190 кв.м. Загальна площа архівосховищ – 145 кв.м. В архівному відділі функціонують 7 повноцінних архівосховищ, обладнаних відповідним сучасним стелажним обладнанням та всіма необхідними засобами для збереження документів. Станом на 1 січня 2016 р. інформаційні бази архівного відділу налічують 304 архівних фонди, з них – закритих 278 фондів, тих, що поповнюються – 26. Знаходяться на зберіганні 66 архівних фондів Національного архівного фонду, що налічують 19856 справ. Крайні дати цих документів 1940–2015 рр. В 2002 р. у складі архівного відділу було створено Трудовий архів, котрий станом на 1 січня 2016 р. налічує 16207 справ.

Vladyslav Skrypii

ARCHIVAL DEPARTMENT OF TERNOPIL
CITY COUNCIL

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *State Archive of Ternopil Region, Ternopil City Council, The Labor Archives of Ternopil.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ЧОРТКІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Чортківський районний державний архів, архівний відділ.*

Чортківський районний державний архів утворено Постановою Тернопільського облвиконкому № 238 від 28 жовтня 1940 р. На основі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 19 березня 1959 р. до Чортківського району був приєднаний Білобожницький, а в 1963 р. – Пробіжнянський райони, у зв'язку з чим документи були передані Чортківському держрайархіву.

Відповідно до рішення виконкому Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих № 568 від 25 червня 1960 р. «Про перетворення Архівного відділу обласного управління внутрішніх справ в Архівний відділ Тернопільського облвиконкому», райдержархів вийшов із підпорядкування управління внутрішніх справ і став підпорядковуватись Чортківському райвиконкому, з 1992 р. – Чортківській районній державній адміністрації, з 2000 р. реорганізовано в архівний відділ Чортківської райдержадміністрації.

Із 2000 р. в архівному відділі начальником відділу працювала Пролубнікова Марія Петрівна, з 2007 р. до 2014 р. – Кравчук Ігор Богданович, а з 26 жовтня 2015 р. і до сьогоднішнього дня – Стефанишин Віктор Степанович.

Основним завданням райдержархіву в довоєнні роки було збір і концентрація документів колишніх австрійських і польських установ, науково-технічне оформлення та передача їх в обласний історичний архів для зберігання і використання в довідкових цілях.

Вперше проведено передачу документів в обласний архів у 1945 р. Тоді ж було проведено роботу щодо встановлення збитків, завданих німецькими загарбниками – райдержархів не дорахувався 6100 документів за 1915–1941 рр.

Станом на 2016 р. на державному зберіганні в архівному відділі перебуває 3738 одиниць зберігання у 294 фондах, з них періоду Незалежності – 27224 одиниці зберігання.

Viktor Stefanyshyn

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF CHORTKIV STATE
DISTRICT ADMINISTRATION**

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *State Archive of Chortkiv District, archival department.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ШУМСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Шумський районний архів, архівна установа, архівна справа.*

Шумський районний архів засновано в листопаді 1939 р. Під час Другої світової війни не функціонував. Свою діяльність відновив у 1944 р. До середини 1960 р. на території сучасного району працювали районні архіви у смт В. Дедеркалах і смт Шумськ. Після зміни адміністративно-територіального поділу всі фонди було сконцентровано у Шумському районному архіві, який був відділом Шумського райвиконкому до березня 1991 р.

Із квітня 1991 р. архівна установа стала структурним підрозділом Шумської районної державної адміністрації. З 4 лютого 1974 р. до 30 січня 2002 р. начальником архівного відділу була Трачук Ганна Яківна, а з 1 лютого 2002 р. до 31 грудня 2005 р. – Григоренко Тетяна Ярославівна. З 1986 р. до 2009 р. архівістом першої категорії працювала Бойко Галина Сергіївна.

Із січня 2012 р. до березня 2016 р. в районі функціонувала комунальна установа – трудовий архів.

В даний час архіви об'єднані, штатна чисельність працівників 4 одиниці: начальник відділу Хахула Ольга Степанівна; головний спеціаліст Чаплюк Ольга Вікторівна; архівіст першої категорії Кошубинська Лариса Ростиславівна і одна вакантна посада.

Облік юридичних та фізичних осіб – джерел формування НАФ проводиться згідно з Основними правилами роботи державних архівів України. Список джерел формування НАФ налічує 48 установ і організацій району різних форм власності, який щорічно поновлюється. Поновнюються і наглядові справи.

У трьох архівосховищах налічується 252 фонди з 1944 р. до 2015 р. Закартоновано 31294 справи постійного зберігання віднесені до документів НАФ і 5712 справ довгострокового зберігання з особового складу – документація 101 (ста одного) ліквідованого підприємства. На кожний фонд є описи справ.

Із звернень громадян – 60% соціально-правових. Це підтвердження трудового стажу, довідки про склад сім'ї, земельні питання.

Площа архівосховищ – 187 кв.м., протяжність стелажного обладнання – 320 п.м., ступінь заповнення 70%.

Olha Khakhula

ARCHIVAL DEPARTMENT OF SHUMSK STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *State Archive of Shumsk District, archival institution, archival items.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ БОРЩІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Подано основні періоди діяльності Борщівського райдержархіву та охарактеризовано керівників архівної справи у районі.

Ключові слова: Борщівська районна держадміністрація, архівний фонд, архівний відділ.

В історичному вимірі архівний відділ був: районним державним архівом (1939–1987 рр.), архівним відділом районної Ради народних депутатів (1988–1992 рр.) та архівним відділом районної державної адміністрації (з 1992 р.). Обсяг фондів райдержархіву складає 220 фондів, 35155 од. зб. за 1944–2012 рр.

Склад фондів:

– Фонди архіву радянського періоду – матеріали виконавчого комітету Борщівської районної Ради народних депутатів (1978–2002 рр.), міської, селищних та сільських Рад народних депутатів (1944–2000 рр.), серед яких: протоколи, рішення, розпорядження, звіти виконкомів, протоколи сесій районної, міської, селищних, сільських рад; протоколи постійних комісій та комісій при виконкомах, про діяльність культурно-освітніх установ, про стан охорони здоров'я, роботу організацій та підприємств торгівлі, побутового обслуговування тощо.

– Фонд Відділу статистики Борщівської районної державної адміністрації (1974–1993 рр.) містить статистичні звіти про роботу управління, підприємств, організацій та установ району, підсумкові звіти про виконання плану заготівель продуктів рослинництва та тваринництва в колгоспах і радгоспах району, про підсумки посівних площ у колгоспах, зведені звіти про капітальне та житлово-комунальне будівництво та ін.

– Фонд Управління сільського господарства (1981–1988 рр.) зберігає накази, плани економічного і соціального

розвитку, звіти про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств району.

У фондах колгоспів, радгоспів Борщівського району (1944–2004 рр.) представлені накази з основної діяльності, протоколи загальних зборів уповноважених колгоспників та протоколи засідань правління колгоспу, звіти про фінансово-господарську діяльність господарств.

У комплексі документів охорони здоров'я, культури та освіти – фонди центральної районної лікарні (1970–1986 рр.), районного відділу культури (1957–1985 рр.), відділу освіти (1975–2009 рр.), середньої школи № 1 (1944–1988 рр.), Борщівського агротехнічного коледжу (1977–2012 рр.), Мельнице-Подільської дослідної станції тютюництва (1959–2003 рр.).

Серед документів підприємств, товариств району – фонди тютюново-ферматацийного заводу, Скала-Подільського асфальтного заводу, Борщівського ремонтно-транспортного підприємства, районного споживчого товариства.

Фонди Борщівського, Мельнице-Подільського, Скала-Подільського районний народних судів (1944–1954 рр.) містять вироки, постанови цивільних та кримінальних справ.

Серед фондів періоду незалежності – фонди районної державної адміністрації (1992–2012 рр.) включають розпорядження голови, протоколи засідань колегій та нарад, доручення голови райдержадміністрації, кошторис та звіт про виконання кошторису; Управління Державного казначейства в Борщівському районі (1996–2009 рр.), куди входять накази з основної діяльності, штатний розпис, звіти про виконання Державного та місцевого бюджетів; Окружна виборча комісія територіального виборчого округу № 172 (2006–2007 рр.); Районна територіальна виборча комісія та колекція документів міської, селищних, сільських територіальних виборчих комісій.

22 жовтня 2009 р. на XXVI сесії п'ятого скликання Борщівської районної ради було вирішено створити комунальну установу «Трудовий архів», куди було передано документи з особового складу ліквідованих організацій, товариств, підприємств приватної форми власності, реформованих

сільськогосподарських підприємств без правонаступника за 1944–2008 рр. Директором комунальної установи Борщівської районної ради «Трудовий архів» було призначено Дутку Марію Петрівну.

У різний час керівництвом архівної справи займалися: Дементьева Прасковія Степанівна, яка народилася 22 вересня 1929 р. в с. Томашівка Недригайлівського району Сумської області. У 1952 р. закінчила Київський Державний університет ім. Т.Г. Шевченка, отримавши спеціальність філолога. З вересня 1952 р. розпочала свою трудову діяльність на посаді коректора в учбово-педагогічному видавництві «Радянська школа». В 1956 р. переїхала в смт Буревісник Курилівського району Сахалінської області де поступила на роботу в клуб офіцерів на посаду завідувача бібліотеки, з 1957 р. до 1960 р. проживала в с. Черемхово Амурської області. Там працювала бібліотекарем клубу в/ч 03140. В 1960 р. переїхала в м. Комсомольск-на-Амурі, де працювала референтом товариства «Знання». В 1963 р., звільнившись з роботи в товаристві і переїхавши в Миколаївськ-на-Амурі, перейшла на роботу в Миколаївський міськом КПРС інструктором ідеологічного відділу. В 1966 р. переїхала в м. Петропавловськ-Камчатський, де працювала по вересень 1969 р. викладачем історії в школі-інтернаті № 3. В жовтні 1969 р. переїхала у м. Борщів Тернопільської області і з 1 лютого 1970 р. до жовтня 1984 р. (час виходу на пенсію) працювала в Борщівському районному державному архіві завідуючою. Нагороджена медаллю «За доблесну працю» на честь ознаменування 100-річчя з дня народження В.І. Леніна.

Пішко Валентина Макарівна народилася 18 липня 1957 р. в с. Раків-Ліс Камінь-Каширського району Волинської області. В 1977 р. Валентина Макарівна закінчила Борщівський технікум механізації та електрифікації сільськогосподарства й отримала спеціальність технік-механік. В 1978 р. була прийнята на роботу в Борщівський районний відділ ЗАГС інспектором, де пропрацювала до 1979 р. В 1983 р. прийнята архівістом другої категорії у Борщівський районний державний архів. У жовтні

1984 р. переведена на посаду завідувача райдержархіву, де пропрацювала до 2013 р. (час виходу на пенсію). В 1986 р. закінчила однорічні заочні курси підвищення кваліфікації при Московському історико-архівному інституті.

Oksana Kalaur

**ARCHIVAL DEPARTMENT OF BORSHCHIV STATE
DISTRICT ADMINISTRATION**

This paper describes the main periods of formation of the regional archival institution and highlights the main features of its functioning.

Key words: *Borshchiv State District Administration, record group, archival department.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ КОЗІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні віхи діяльності архівного відділу Козівської райдержадміністрації та склад архівних фондів.

Ключові слова: *Козівська районна державна адміністрація, Козівський райдержархів, архівний відділ, фонд.*

Архівний відділ Козівської районної державної адміністрації розпочав свою діяльність в 1944 р., після звільнення радянськими військами Тернопільської області від німецьких військ. На кінець 1950-х рр. робота з організацій архівної справи в районі завершилась і архів отримав назву Козівський районний державний архів. Під час укрупнення районів в 1962 р. Козівський район ввійшов до складу Бережанського району. Козівський райдержархів припинив свою діяльність, його фонди було передано Бережанському райдержархіву. В 1965 р., при утворенні Козівського району, Козівський райдержархів відновив свою діяльність і отримав приміщення в старому будинку по вул. Леніна в центрі селища Козова.

У червні 1979 р. районний державний архів отримав нове приміщення по вул. Б. Хмельницького в смт. Козова, в якому знаходиться і на даний час.

У березні 1990 р. сесією Козівської районної ради народних депутатів райдержархів переіменовано в архівний відділ Козівського райвиконкому.

У зв'язку з утворенням Указом Президента України від 24 липня 1995 р. обласних, міських, районних державних адміністрацій ліквідовано виконавчі комітети Рад народних депутатів. Згідно з розпорядженням голови Козівської районної державної адміністрації № 1 від 12 вересня 1995 р., архівний відділ Козівського райвиконкому ліквідовано. У зв'язку з утворенням в січні 1996 р. Козівської районної державної адміністрації, утворенням її управлінь і відділів утворено архівний відділ Козівської районної державної адміністрації.

Обсяг фондів: 97 фондів, 18000 одиниць зберігання за 1944–2011 рр. В архівному відділі зберігаються документи фондів радянського періоду та періоду незалежності України.

Із фондів радянського періоду заслуговують на увагу фонд Козівської районної ради та її виконкому (1986–1998 рр.), Козівської районної державної адміністрації (1996–2006 рр.), Козівської селищної ради (1944–1967 рр., 1965–2011 рр.), Козівської селищної ради (1944–2000 рр.), сільських рад району (1945–2011 рр.), Козівського районного управління статистики (1971–2005 рр.), фінансового управління Козівської райдержадміністрації (1984–2002 рр.), в яких зберігаються документи про діяльність організацій, підприємств різних галузей економіки в часи радянського періоду та періоду незалежності України, документи з опису одноосібних господарств (1944–1950 рр.) та господарств часів колективізації (1951–1957 рр.).

В архівному відділі налічується 34 фонди колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (1949–2004 рр.), в яких відображено діяльність сільськогосподарських підприємств радянського періоду та перших років періоду незалежності України.

Із фондів періоду незалежності України цікавими є фонд Козівського районного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» (1991–1995 рр.), документи якого відображають період відродження товариства в районі; фонд Української гімназії ім. Володимира Герети (1992–1995 рр.) з документами заснування та перших років діяльності гімназії; фонди Козівської районної територіальної комісії, селищних та сільських виборчих комісій, в яких зберігаються документи по виборах у місцеві ради.

У зв'язку з ліквідацією підприємств і організацій на території району та із загрозою втрати документів з особового складу цих ліквідованих підприємств та організацій архівним відділом прийнято на зберігання управлінські документи та документи з особового складу відкритого акціонерного товариства «Козівський цукровий завод» (1954–1999 рр.), кооперативного торгово-закупівельного підприємства «Козова» (1967–2008 рр.), Козівського територіального безбалан-

сового відділення дирекції банк «Україна» (1947–2001 рр.), спеціалізованої пересувної механізованої колони № 2 ВАТ «Тернопільагроспецмонтаж», Козівської рембуддільниці, Козівської побутрембуддільниці, ряду малих підприємств.

На сьогоднішній день райдержархів знаходиться за адресою: вул. В. Хмельницького, 16, смт. Козова Тернопільської області, 47600. Телефон: (0247) 2–14–09.

В архівному відділі працюють: начальник архівного відділу – Вацлавська Наталія Олександрівна та головний спеціаліст архівного відділу – Кіндзерська Світлана Ярославівна.

Nataliia Vatslavska

ARCHIVAL DEPARTMENT OF KOZOVA STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main periods of formation of the regional archival institution and highlights the main features of its functioning.

Key words: *Kozova State District Administration, State Archive of Kozova District, archival department, record group.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ МОНАСТИРИСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Розкрито історичний контекст функціонування архівного відділу Монастириської райдержадміністрації.

Ключові слова: *Монастириський районний державний архів, Монастириська райдержадміністрація.*

У грудні 1939 – січні 1940 рр. у Тернопільській області встановлено новий радянський адміністративно-територіальний поділ, за яким замість 13 повітів утворено 38 районів, зокрема й Монастириський. Одночасно створено районний архів.

У січні 1941 р. РНК УРСР з метою реорганізаційного зміцнення архівної справи прийняла постанову про переведення обласних та районних архівів на республіканський бюджет.

З початком радянсько-німецької війни робота Монастириського районного архіву, пов'язана з комплектуванням та використанням документів, була припинена. Діяльність архіву була перебудована на воєнний лад. Основним завданням районного архіву була передача документів до обласного архіву. Документи Монастириського районного державного архіву до 1944 р. у зв'язку з воєнними діями не збереглися.

Після звільнення території Української РСР від німецьких військ радянський уряд вжив заходів щодо відновлення діяльності архівних установ. Так, у березні 1944 р. відновив свою діяльність Тернопільський обласний архів. 28 серпня 1948 р. Тернопільський обласний архів прийняв постанову «Про створення районних державних архівів». Відповідно відновив свою діяльність і Монастириський районний державний архів.

4 жовтня 1958 р. Рада Міністрів УРСР затвердила нову мережу державних архівів республіки. Згідно з цією постановою міські та районні державні архіви УРСР були передані у господарсько-фінансове відання райвиконкомів на правах структурних частин.

До 1959 р. існували Монастириський та Коропецький райони, відповідно діяли два державні районні архіви. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 березня 1959 р. був ліквідований Коропецький район, територія якого увійшла до складу Монастириського району. Документи Коропецького райдержархіву передані на зберігання в Монастириський райдержархів.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. ліквідовано Монастириський район. Його територія увійшла до складу Бучацького району. Відповідно був ліквідований і Монастириський райдержархів, документи якого були передані на збереження в архів міста Бучача.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 8 грудня 1966 р. рішенням виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих від 9 грудня 1966 р. «Про утворення нових районів в області» утворено Монастириський район (Центр–Монастириськ). Розпочав діяльність і районний державний архів, який очолив завідувач архіву (одна штатна одиниця). Всі документи колишнього Монастириського району з Бучацького райдержархіву перейшли на збереження у відновлений Монастириський райдержархів.

Відповідно до рішення виконкому Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих № 82 від 12 лютого 1973 р. «Про створення госпрозрахункових груп при райдержархівах» та з метою своєчасного та доброякісного впорядкування архівних документів установ району виконком Монастириської районної Ради депутатів трудящих вирішив створити при райдержархіві госпрозрахункову групу в складі одного молодшого наукового працівника (Протокол № 4 засідання виконавчого комітету Монастириської районної Ради депутатів трудящих від 28 лютого 1973 р., рішення № 63).

Станом на 1979 р. в Монастириському районному державному архіві знаходились на збереженні 137 фондів і 22560 справ установ, організацій та підприємств району.

Розпорядженням Представника Президента України у Тернопільській області від 25 травня 1992 р. № 72 до складу Монастириської райдержадміністрації за принципом

подвійного підпорядкування було включено відділ архіву (розпорядження Представника Президента України у Монастириському районі від 1 червня 1992 р., № 32-а).

Розпорядженням голови Монастириської районної державної адміністрації від 4 вересня 1995 р., № 1 «Про ліквідацію відділів, управлінь Монастириської районної Ради народних депутатів» був ліквідований відділ архіву.

Відповідно до підпункту 1 пункту 8 та пункту 13 Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію, розпорядження Президента України від 22 вересня 1995 р. № 234/95-рп «Про затвердження примірник переліків управлінь, відділів та інших підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міських, районної, районної у містах Києві, Севастополі державних адміністрацій», розпорядження голови обласної державної адміністрації від 22 жовтня 1995 р. № 65, розпорядження голови районної державної адміністрації від 7 грудня 1995 р. № 38 «Про утворення секретаріату, управлінь та інших підрозділів Монастириської райдержадміністрації» утворено відділ архіву, що підпорядковувався обласному архіву.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 травня 1998 р., № 748, розпорядження голови облдержадміністрації від 3 червня 1998 р. «Про примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міських, районної, районної у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій», розпорядження голови Монастириської районної державної адміністрації від 11 червня 1998 р. № 116 «Про примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділів райдержадміністрації» архівний відділ увійшов до складу Монастириської районної державної адміністрації.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» архівний відділ увійшов до складу структури Монастириської райдержадміністрації.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 2288 від 13 грудня 1999 р. відповідним розпорядженням посаду завідувача архівного відділу перейменовано на посаду начальника архівного відділу райдержадміністрації.

Розпорядженням голови Монастириської районної державної адміністрації від 26 липня 2005 р., № 223 «Про зміну в граничній чисельності управлінь, відділів та інших структурних підрозділів районної державної адміністрації» встановлено з 1 серпня 2005 р. граничну чисельність працівників архівного відділу – 1 особа.

Відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», розпорядження голови районної державної адміністрації від 31 грудня 2007 р. № 578 «Про створення госпрозрахункової групи при архівному відділі Монастириської райдержадміністрації» створюється госпрозрахункова група при архівному відділі райдержадміністрації та вводиться посада архівіста госпрозрахункової групи при архівному відділі райдержадміністрації. Наказом начальника архівного відділу райдержадміністрації від 23 січня 2008 р. № 1 затверджено Положення про госпрозрахункову групу при архівному відділі райдержадміністрації.

Відповідно до статей 5, 44, 47 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статей 104, 105, 112 Цивільного кодексу України, постанов Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 р. № 179 «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» (зі змінами і доповненнями), від 18 квітня 2012 р., № 606 «Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій», розпоряджень голови Тернопільської обласної державної адміністрації від 26 листопада 2012 р., № 979-од «Про упорядкування структури обласної державної адміністрації», від 10 грудня 2012 р., № 1034-од «Про внесення змін до розпорядження голови облдержадміністрації від 26 листопада 2012 р. № 979-од, від 20 грудня 2012 р. № 1078 «Про внесення змін та доповнень до розпорядження голови облдержадміністрації від 26 листопада 2012 р., № 979-од» розпорядженням голови Монастириської районної державної адміністрації від 26 грудня 2012 р. № 666-од «Про упорядкування структури

районної державної адміністрації» архівний відділ увійшов до структури районної державної адміністрації у штатній чисельності 2 особи.

Відповідно до розпорядження голови райдержадміністрації від 29 січня 2013 р., № 22-од «Про внесення змін та доповнень до розпорядження голови райдержадміністрації від 26 грудня 2012 р. № 666-од» визначено штатну чисельність архівного відділу – 3 особи.

За період з 1978 до 2017 рр. працювали і працюють:

Леньо Тетяна Іванівна – заврайдержархівом з 1978 до 2003 рр.; Батіг Михайло Степанович – заврайдержархівом з 23 липня 2003 р. до 25 червня 2006 рр.; Бойко Іван Йосипович – начальник архівного відділу райдержадміністрації з 27 липня 2006 р. до 26 квітня 2010 р.; Корсун Світлана Степанівна – начальник архівного відділу райдержадміністрації з 10 серпня 2011 р. і до сьогодні.

Svitlana Korsun

ARCHIVAL DEPARTMENT OF MONASTYRSKA STATE DISTRICT ADMINISTRATION

The historical context of the Archival Department of Monastyrська State District Administration functioning has been shown.

Key words: *State Archive of Monastyrська District, Monastyrська State District Administration.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ЗБОРІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Зборівський районний архів, архівний відділ.*

Архівна служба на Зборівщині почала діяти з листопада 1939 р. У зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом виникли Зборівський і Залозецький районні державні архіви. Під час Другої світової війни не функціонували. Після звільнення краю від німецьких загарбників відновили свою діяльність. У першій половині 1960-х рр. Залозецький район було ліквідовано, а всі архівні документи передані в Зборівський районний архів.

У березні 1992 р. держархів району ввійшов у підпорядкування районної державної адміністрації, набувши статусу її архівного відділу.

У даний час тут міститься 136 фондів, 13440 одиниць збереження за 1945–2008 рр., 430 одиниць збереження особового складу.

Нині начальником архівного відділу працює Луців Марія Петрівна.

Mariia Lutsiv

ARCHIVAL DEPARTMENT OF ZBORIV STATE DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *State Archive of Zboriv District, archival department.*

АРХІВНИЙ ВІДДІЛ ЗБАРАЗЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Проаналізовано основні особливості діяльності районної архівної установи.

Ключові слова: *Вишнівецький районний архів, Збаразький районний державний архів, архівний відділ.*

Збаразький та Вишнівецький районні архіви розпочали свою діяльність у 1939 р. у м. Збаражі та селищі Вишнівець. Після звільнення території районів від німецьких загарбників відновили свою діяльність у березні 1944 р.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. було ліквідовано Вишнівецький район і його територія увійшла до складу Збаразького району. Згодом Вишнівецький районний архів разом з іншими відділами виконкому Вишнівецької районної ради депутатів трудящих увійшли до складу відповідних відділів виконкому Збаразької районної ради депутатів трудящих. Так був утворений Збаразький районний державний архів.

У квітні 1992 р. розпорядженням Представника Президента України у Збаразькому районі № 2 від 24 квітня 1992 р. було припинено діяльність виконкому районної ради народних депутатів як колегіального органу і утворено Збаразьку районну державну адміністрацію як правонаступника райвиконкому з його відділами та управліннями, куди входив і районний архів.

У вересні 1995 р. розпорядженням голови районної державної адміністрації № 1 від 13 вересня 1995 р., згідно з чинним законодавством, ліквідовано відділи та управління виконавчого комітету Збаразької районної ради народних депутатів, зокрема і районний архів.

У грудні 1995 р. на базі існуючих підрозділів розпорядженням голови райдержадміністрації № 133 від 12 грудня 1995 р. утворено управління та відділи Збаразької районної державної адміністрації, а також архівний відділ Збаразь-

кої райдержадміністрації з їх підпорядкуванням обласним органам державної виконавчої влади.

Станом на 1 січня 2016 р. архівний відділ налічує 145 фондів та 25507 одиниць зберігання. Фонди архівного відділу комплектуються документами Збараської районної державної адміністрації з її відділами та управліннями (фінансовим, культури, освіти, агропромислового розвитку, статистики), міжрайонної податкової інспекції, Збараської міської, Вишнівецької селищної та 36 сільських рад району, документами сільськогосподарських підприємств, окружних комісій з виборів Президента України, народних депутатів України та депутатів, голів місцевих рад. Це протоколи засідань колегій, сесій, правлінь та зборів, постійних депутатських комісій, розпорядження голів, накази директорів з основної діяльності, документи з виборів, річні звіти, кошториси та штатні розписи.

53 фонди з особового складу ліквідованих установ, організацій та підприємств району налічують 2146 одиниць зберігання документів про підтвердження трудового стажу та розміру заробітної плати робітників і службовців Збараського району. В основному це книги з нарахування заробітної плати та накази з особового складу.

На підставі цих документів архівним відділом видаються архівні довідки, архівні витяги, копії архівних документів для виконання запитів громадян, установ, підприємств та організацій району, а також використовуються для підготовки запланованих виставок, публікацій та радіопередач.

Райдержархів знаходиться за адресою: Тернопільська область, м. Збараж, вул. І. Франка. В архівному відділі працюють: начальник відділу – Семеляк Лариса Євгенівна та головний спеціаліст – Магура Валентина Василівна.

Larysa Semeliak

ARCHIVAL DEPARTMENT OF ZBARAZH STATE
DISTRICT ADMINISTRATION

This paper describes the main features of the regional archival institution functioning.

Key words: *Vyshnivets District Archive, State Archive of Zbarazh District, archival department.*

АВТОРИ

АНДРЕЙЧИН МИХАЙЛО – доктор медичних наук, професор Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського, заслужений діяч науки і техніки України, академік Національної академії медичних наук України, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.

БИСТРИЦЬКА ЕЛЛА – доктор історичних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка

БІЛИК НАДІЯ – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету, член Наукового товариства імені Шевченка.

БІРЧАК ВОЛОДИМИР – історик-архівіст.

БОЙЧУК ОЛЯНА – архівіст.

ВАЦЛАВСЬКА НАТАЛІЯ – начальник архівного відділу Козівської районної державної адміністрації.

ВОЛОЦЮГА ЛЮДМИЛА – заступник начальника відділу зберігання, обліку та довідкового апарату Державного архіву Тернопільської області.

ВОЛЯНЮК СЕРГІЙ – кандидат історичних наук, доцент, член історико-красознавчої ради Державного архіву Тернопільської області.

ГОРБАЧ ЗОРЯНА – завідувачка сектору архівної роботи Заліщицької районної державної адміністрації.

ГОРОЩУК ОЛЬГА – начальник архівного відділу Лановецької державної районної адміністрації.

ГРИГОРУК НАТАЛІЯ – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ДИЩЛЮК ОЛЬГА – заступник начальника відділу інформації та використання документів Державного архіву Тернопільської області.

ДОВГАНЬ ЄВГЕНІЯ – начальник архівного відділу Підволочиської державної районної адміністрації.

ДЯКІВ ОКСАНА – редактор Заліщицької районної газети «Колос», член Наукового товариства імені Шевченка, заслужений журналіст України.

КАЛАУР ОКСАНА – начальник архівного відділу Борщівської районної державної адміністрації.

КЛІМОВА ГАЛИНА – начальник архівного відділу Тернопільської районної державної адміністрації.

КОЖІЙ РУСЛАНА – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

КРОЧАК ІГОР – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

КУПЧИНСЬКИЙ ОЛЕГ – кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка в Україні, відповідальний редактор «Записок НТШ».

КОРСУН СВІТЛАНА – начальник архівного відділу Монастириської районної державної адміністрації.

ЛУЦІВ МАРІЯ – начальник архівного відділу Зборівської районної державної адміністрації.

МЕЛЬНИЧУК БОГДАН – заслужений діяч мистецтв України, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.

НИСКОКЛОН ДАРІЯ – начальник архівного відділу Підгаєцької державної районної адміністрації.

ПАРАЦІЙ ВОЛОДИМИР – завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника (м. Бережани).

ПОЛЯКОВА ПРИНА – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

ПОЛЯНСЬКИЙ ФЕДІР – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного архіву Тернопільської області.

ПРЕЛУЦЬКА АНЖЕЛІКА – начальник архівного відділу Бережанської державної районної адміністрації.

СЕКО ЯРОСЛАВ – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

СЕМЕЛЯК ЛАРИСА – начальник архівного відділу Збаразької районної державної адміністрації.

СКАЛІЙ МАРІЯ – начальник архівного відділу Кременецької районної державної адміністрації.

СКРИПІЙ ВЛАДИСЛАВ – начальник архівного відділу Тернопільської міської ради.

СТЕФАНИШИН ВІКТОР – начальник архівного відділу Чортківської районної державної адміністрації.

ТИХИЙ БОГДАН – краєзнавець, член Наукового товариства імені Шевченка.

ФАЙFUРА ВАСИЛЬ – доктор медичних наук, професор, заслужений працівник охорони здоров'я України, академік Української екологічної академії наук.

ХАХУЛА ОЛЬГА – начальник архівного відділу Шумської районної державної адміністрації.

ХИТРА ГАЛИНА – начальник архівного відділу Теробовлянської державної районної адміністрації.

ЦАЛЬ АНДРІЙ – історик-архівіст.

ШМИГЕЛЬСЬКИЙ ВІТАЛІЙ – начальник архівного відділу Гусятинської районної державної адміністрації.

ШПОТАК ЛЕСЯ – начальник архівного відділу Бучацької державної районної адміністрації.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Тернопільський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка

Державний архів Тернопільської області

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

ТОМ 11

Архіви Тернопільщини

Комп'ютерна верстка
Коректор
Технічний редактор

Олександр Корчук
Леся Мельник
Тетяна Яворська

*На палітурці – автопортрет Тараса Шевченка,
створений поетом у 1860 році*

Здано до складання 21. 04. 2018 р. Підписано до друку 01. 11. 2018 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookS. Друк офсетний.
Умови.-друк. арк.19,53 Обл-вид. 23,22 арк. Тираж 300 прим. Замовне. Зам. № 7108

Видавець і виготовлювач ТзОВ «Терно-граф», свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ТР № 24 від 28.12.04 р. 46400, м. Тернопіль, вул. Текстильна, 18, тел. 51-91-63, 51-91-65
e-mail: terno-graf@ukr.net